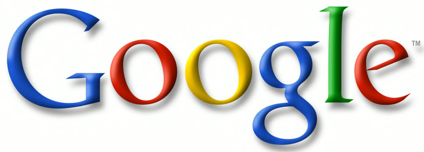





THE UNIVERSITY OF MICHIGAN



# MAGYAR

# TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR


BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1886.

# KUN LÁSZLÓ

1272–1290

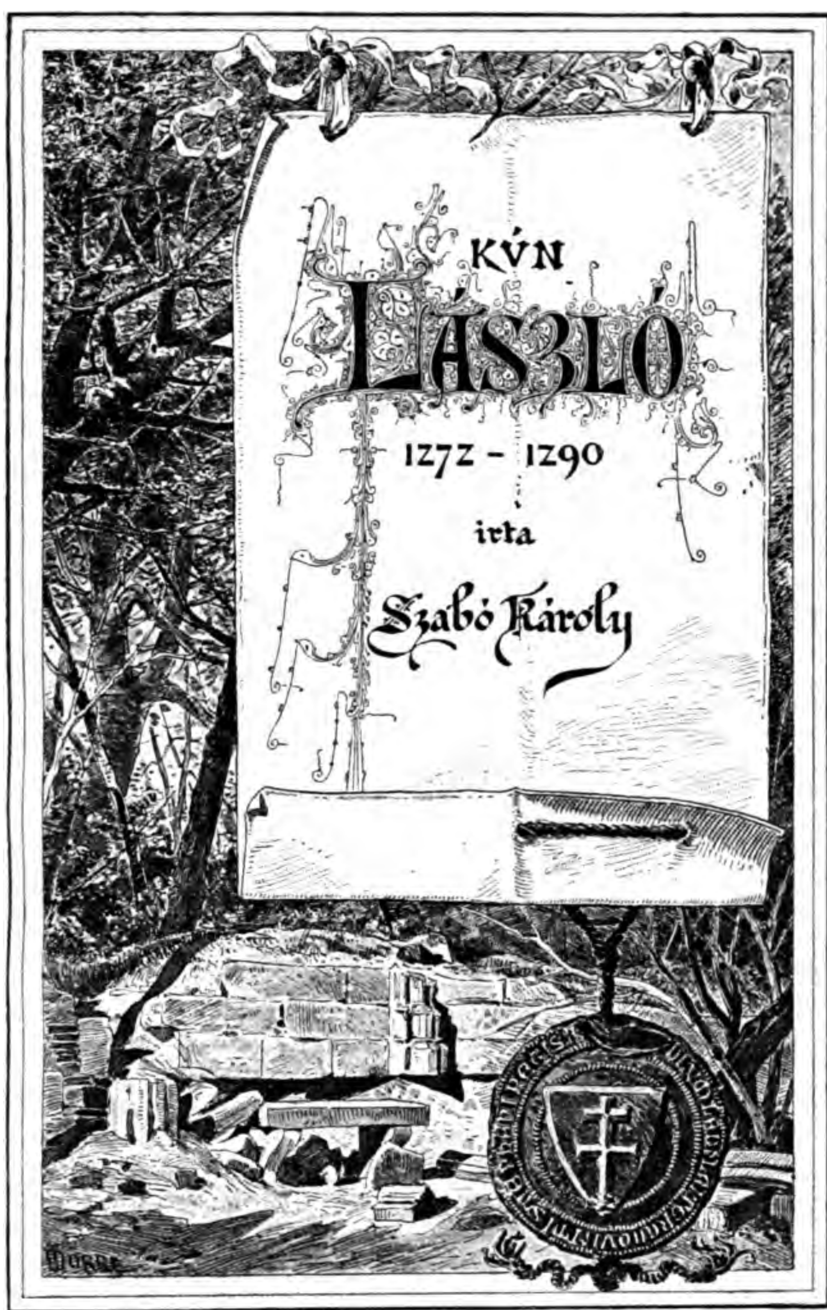
IRTA

SZABÓ KÁROLY

BUDAPEST

MÉHNER VILMOS KIADÁSA

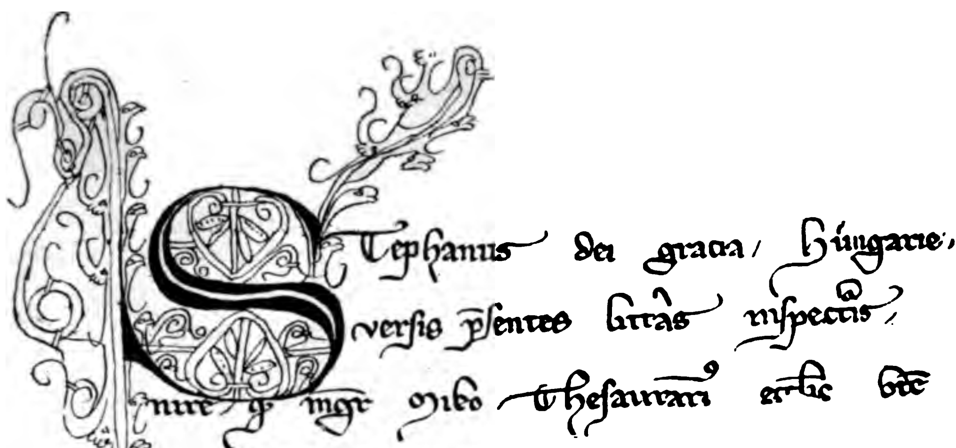
1886




I. A MARGITSZIGETI KOLOSTOR ROMJAIBÓL.

Herbert Otto

887. III/5.



2. V. ISTVÁN KIRÁLY 1270-BEN KELT OKLEVELÉNEK ELSŐ SORAI.

# ELSŐ KÖNYV.

MAGYARORSZÁG trónja v. István 1270 augusztus 1-én történt kora halálával elsőszülött fiára a tíz éves Lászlóra szállott.* A rögtön kitört forradalom azonban a gyermekkirály trónfoglalását egy ideig kétségessé tette. Az a párt ugyanis, mely IV. Béla halála után v. István által háttérbe szorítva ennek halálos ellenségéhez II. Ottokár cseh királyhoz szított, élén a hatalmas Aba nemzetség tagjával Fintával, Dávid fiával, IV. Béla egykori nádorával, s rokonaival Egyed tárnokmesterrel és pozsonyi főispánnal s Gergely vasi főispánnal, mindjárt v. István halála után kisérletet tett özvegyének a kún Erzsébetnek s kiskorú fiának megbuktatására. A lázadók, miután sikerült Székes-Fehér-

* Tíz évesnek írja őt ekkor az Annales Austriæ egykorú bécsi folytatója, PERTZnél *Monumenta Germaniæ Historica. Scriptores.* IX. köt. 704. l. — IV. Béla 1263-ban adományozta Domokos zempléni főispánnak, v. István pohárnokmesterének, unokája László születésének örömhíréért a magtalanúl elhalt Hippolit összes birtokát. FEJÉR, *Cod. Dipl. Regni Hung.* Tom. IV. Vol. III. 138. l. — v. István ifjabb király ugyancsak 1263-ban neje tárnokmestere Aladár részére kelt adománylevelében említi, hogy kevéssel azelőtt öt falut adományozott neki első szülött fia László születésének örömhíréért. WENZEL, *Árpádkori új Okmánytár* VIII. köt. 68. l. — Ezen adatok egybevetése után László születését 1262-re határozhatjuk.

vártt a koronázás előtt a gyermek Lászlót hatalmukba keríteni, fegyverrel törtek be az anyakirályné lakába



3. V. ISTVÁN KIRÁLY KETTŐS PECSÉTJÉNEK ELŐLAPJA EGY 1272. MÁRCZIUS 31-ÉN KELT OKLEVELÉRŐL.

is, hol Domokos, Csák Péter fia, az özvegy királyné hű udvarbírája, ennek védelme közben leveretve csaknem halálos sebeket kapott.* A királyné hívei azonban, Miklós erdélyi vajda, Móricz fia, vezérlete alatt, ki IV. Béla leányának Sabinának Mois nádortól született leányát Erzsé-

* Erzsébet anyakirályné adománylevele, melylyel Domokosnak ezen érdeméért a Valkó vármegyei Hagymást adományozta, 1273. nap nélkül. FEJÉR V. II. 231. l.

betet tartotta nőül,[1] ezen palotaforradalmat leküzdötték s a fogoly Lászlót megszabadították,[2] mely alkalommal a



4. V. ISTVÁN KIRÁLY KETTŐS PECSÉTJÉNEK HÁTLAPJA EGY 1272. MÁRCZIUS 31-ÉN KELT OKLEVELÉRŐL.

1 Lásd e rokonságra nézve IV. Lászlónak 1281. január 2-dikán kelt leveleit. FEJÉR V. III. 78., VII. III. 88. és X. IV. 858. l.

2 Maga mondja IV. László 1274. febr. 23-dikán kelt levelében, hogy őt, midőn Finta nádor által el volt fogva, Miklós vajda, Móricz mester fia, szabadította meg. FEJÉR V. II. 425. és X. IV. 860. l. — Az igaz, hogy Fejér, ki tévedve állítja, hogy ezen levél eredetije a Radvánszky család levéltárában van, azt mindkét helyen 1278-ra közli, de bizonyos, hogy az évszám közlésében kézzel fogható tévedést követett el. Az oklevél záradékában ugyanis az országnagyok közt találjuk az 1276. végén elhalt Benedek választott esztergomi érseket, Henrik tótországi bánt, ki már 1274. szeptember 30-dikán nem volt életben, Pál veszprémi püspököt és cancellariust, ki 1275 elején halt el, s így bizonyosnak vehetjük, hogy ez a levél 1274-diki február 23-dikán kelt, mely évvel az országna-

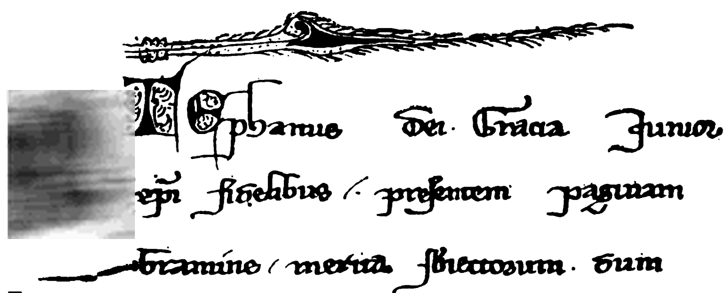
ás előtt
rrel törté



KETTŐS PECSÉTJÉNEK ELŐLAPJA
KELT OKLEVELÉRŐL.

s, Csák Péter fia, az özv
ek védelme közben levere
apott.* A királyné hívei
Móricz fia, vezérlete alatt,
ak Mois nádortól született

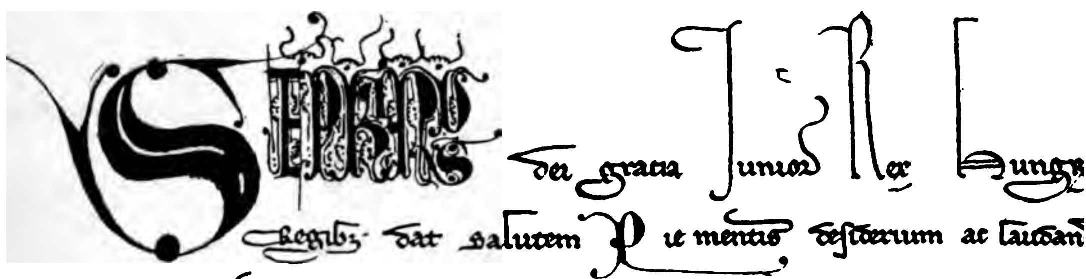
yné adományle- adományozta, 1273.
nak ezen érde- V. II. 231. l.
gyei Hagymást



:IRÁLY 1270-DIKI OKLEVELÉNEK ELSŐ SORAI.

vermekkirály nevében az özvegy anya-
sébet, s kegyencze Joakhim tótországi
olf buzgó párthíve, ugyanaz a Joakhim
hogy v. István kissebbik fiát Endrét
.gba vitte, a fia megmentéseért a szerb
nyárban sebes nyargalvást Budára
'en halálának okozója volt.* Joakhim
ınyzási elveit pedig nagyon is élénk
l az a parancsa, melyet a gyermek-
írt annak koronáztatása után, szep-
·árosához intézett. A gyermekkirály

zi, me- 72-ben ! Trau ..ászló. Lász- odott, bizo- elein rajz- *illis*. ıi is, az -ben net- ıim- ·et, ım, *'dr* nevű helység nem létezik s a *Pektári* név sem egykorú forrásokban sem oklevelekben nem fordúl elő. — Én Joakhimot, néhai István bán fiát, testvéreivel Istvánnal és Lászlóval (Ladislaus- vagy Radislaussal), a német eredetű Guthkeled nemzetség tagjának tartom, mely hazánkban a XIII. században szélesen el volt ágazva s terjedelmes jószágokat birt. IV. László ugyanis 1279-ben kelt levelében, melylyel Hodos, Bereczk, György és Benedek testvéreknek, a Guthkeled nemzetségből származott Báthori, Várdai, Szakolyi családok őseinek, adományozta Ábránt, Bátort és Kis-Bátort, mint egyik magtalanul elhalt rokonuk birtokát, Joakhim mestert mint ezen testvérek rokonát (cognatus) említi. WENZEL. IV. 177.



5. V. ISTVÁN KIRÁLY 1265-DIKI OKLEVELÉNEK ELSŐ SORAI.

királyné párthívei Filep esztergomi érseknek is tetemes kárt okoztak.[1]

A forrásokban semmi nyomát sem találjuk, kinek érdekében történt ez a forradalom; abból a körülményből azonban, hogy a megbukott pártütők közzül Egyed tárnokmester testvérével Gergelylyel II. Ottokár cseh király udvarába menekült s ott szives fogadtatásra talált, bizvást következtethetjük, hogy a lázadók a kún Erzsébet és fia háttérbe szorításával az ifjú Béla macsói herczeget, Rasztiszláv macsói herczeg és IV. Béla leánya Anna fiát, Ottokár neje Kunigunda testvérét, törekedtek volna a trónra emelni, ki László megbuktatása után mint legközelebbi rokon igényt tarthatott a koronához, sőt egy osztrák krónika szerint szándékozott is ezen igényét érvényre juttatni.[2]

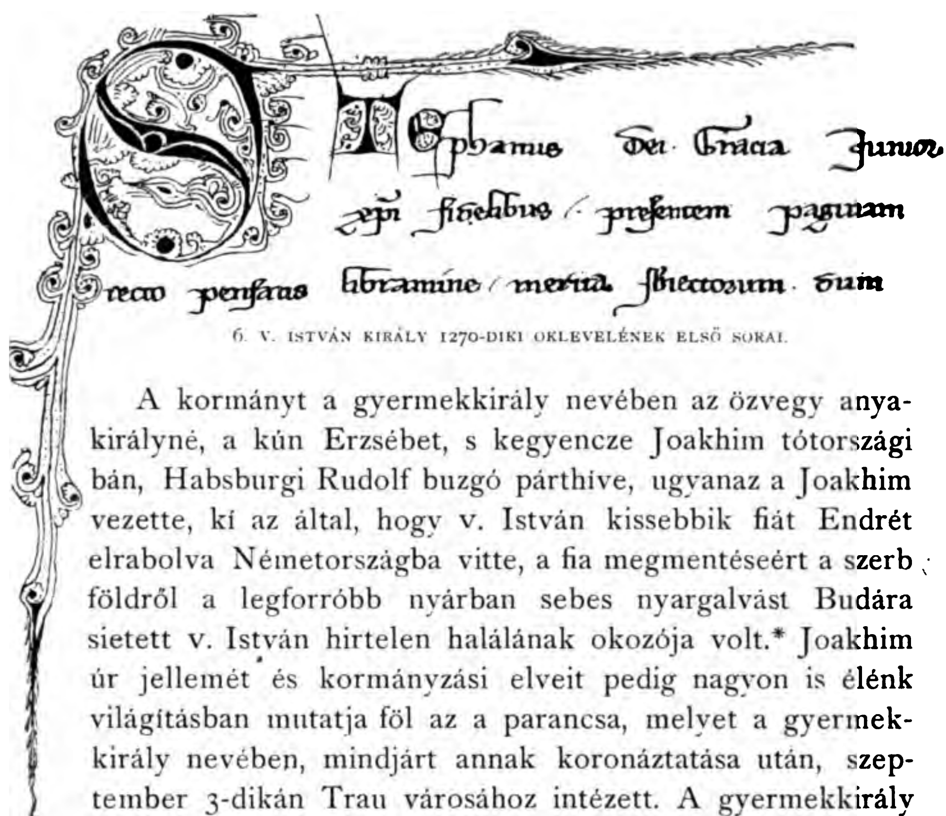
Ily baljóslatú előzmények után történt a gyermek László megkoronáztatása Székes-Fehérvártt, atyja halála után több mint négy héttel, szeptember legelső napjaiban.[3]

gyok névsora (Dénes nádor stb.) teljesen talál.

1 Ezen károk megtérítése fejében Erzsébet anyakirályné később Filep szentszéki követ előtt az esztergomi érsekség részére 400 ezüst márka fizetésére kötelezte magát; minthogy azonban szavát nem váltotta be, fia László király, anyja lelkét terhelni nem akarva, ezen kártérítés fejében adományozta az esztergomi érsekségnek a Komárom vármegyei Szakálost, 1285. aug. 22-én. KNAUZ, *Monumenta Ecclesiæ Strigoniensis*. II. 204. l.

2 Sororius suus (Stephani V.) de Mathsa, volens sibi regnum indebite usurpare, ab Ungaris occisus miserabiliter occubuit, írja 1272-re a *Chronicon Lambacense* PERTZnél e. h. IX. 561. l.

3 KNAUZ, *Kortan*. 528. l. László koronáztatásának napját valószinűleg szept.



6. V. ISTVÁN KIRÁLY 1270-DIKI OKLEVELÉNEK ELSŐ SORAI.

A kormányt a gyermekkirály nevében az özvegy anyakirályné, a kún Erzsébet, s kegyencze Joakhim tótországi bán, Habsburgi Rudolf buzgó párthíve, ugyanaz a Joakhim vezette, kí az által, hogy v. István kissebbik fiát Endrét elrabolva Németországba vitte, a fia megmentéseért a szerb földről a legforróbb nyárban sebes nyargalvást Budára sietett v. István hirtelen halálának okozója volt.* Joakhim úr jellemét és kormányzási elveit pedig nagyon is élénk világításban mutatja föl az a parancsa, melyet a gyermekkirály nevében, mindjárt annak koronáztatása után, szeptember 3-dikán Trau városához intézett. A gyermekkirály

3-dikára, éppen arra a napra helyezi, melyen év nélkül, de kétségtelenül 1272-ben kelt levelében megkoronáztatásáról Trau városát értesítette. — Hogy László, számba nem véve a gyermek III. Lászlót, Imre fiát, ki tettleg nem uralkodott, magát III-dik Lászlónak nevezte, bizonyítják 1276-diki és 1283-diki oklevelein használt függő pecsétjei, melyeket rajzban közöl PRAY, *Syntagma de sigillis*. Tab. VI. — Így nevezték őt kortársai is, például neje Izabella 1289-ben és az esztergomi káptalan 1285. és 1292-ben kelt leveleikben.

* Mult és jelen századbeli történetíróink őt mindnyájan Pektári Joakhimnak nevezik; de én ezen családi nevet, melynek semmi alapját nem találtam, nem tartom elfogadhatónak: mert *Pektár* nevű helység nem létezik s a *Pektári* név sem egykorú forrásokban sem oklevelekben nem fordúl elö. — Én Joakhimot, néhai István bán fiát, testvéreivel Istvánnal és Lászlóval (Ladislaus- vagy Radislaussal), a német eredetű Guthkeled nemzetség tagjának tartom, mely hazánkban a XIII. században szélesen el volt ágazva s terjedelmes jószágokat birt. IV. László ugyanis 1279-ben kelt levelében, melylyel Hodos, Bereczk, György és Benedek testvéreknek, a Guthkeled nemzetségből származott Báthori, Várdai, Szakolyi családok őseinek, adományozta Ábránt, Bátort és Kis-Bátort, mint egyik magtalanul elhalt rokonuk birtokát, Joakhim mestert mint ezen testvérek rokonát (cognatus) említi. WENZEL. IV. 177.

e levelében, tudatva hogy koronáztatása megtörtént, keményen megparancsolja a város tanácsának, hogy hozzá s kedvelt bánjához Joakhimhoz hű legyen, «mert tudjátok meg, hogy bár most gyermekkorban vagyunk is, mindazáltal Isten segedelmével van hatalmunk, hogy az ellenünk fölkelőket hatalmasan megzabolázzuk. Azért, ha valami hűtlenség támadna szíveitekben, kezünktől sem vízen sem szárazon nem fogtok megmenekülni».[1]

Ha Joakhim bán ellenséges érzelemmel viseltetett II. Ottokár cseh király ellen, abban bizonyosan osztozott vele a büszke anyakirályné Erzsébet is, ki nem felejthette, hogy őt és ifjú férjét V. Istvánt 1260-ban Ottokár fosztotta meg a stiriai herczegség birtokától.[2] Ennek következtében V. István halála után feszült viszonynak kellett keletkezni a magyar és cseh királyi udvar közt. Ezen feszültség pedig csak növekedett az által, hogy Ottokár a hozzá menekült Egyed mestert és öcscsét Gergelyt, az V. Istvánnal 1271-ben kötött békeszerződés világos megsértésével, nem csak szívesen fogadta, hanem Laa, Neuenburg, Stockerau és Kreuzenstein 2000 ezüst márkát jövedelmező birtokával is megadományozta, az áruló főúr által kezére játszott pozsonyi végvárat pedig néhány szomszédos erősséggel együtt birtokába vette és fölszerelte.[3]

1 Datum Albæ in quindenis S. Stephani regis. Év n. (1272). FEJÉR, V. II. 37. l. — Ezen parancsot Trau tanácsa, mely még augusztus 31-én azt határozta, hogy az általa kiadandó oklevelekbe e szavak irandók: Regno Ungariæ vacante, szept. 18-án vette, s annak értelmében hódoló követeit föl is küldötte a királyi udvarba. LUCIUS, *De regno Dalmatiæ et Croatiæ*. 288. l.

2 Erzsébetet, ki magát egy 1273-diki oklevelen függő pecsétjén a kúnok fejedelme leányának (Imperatoris Cumanorum filia) czímezi, több történetirónk, mint Desericzky, Pray, Budai Ferencz, Fessler. s legújabban Gyárfás, az 1241-ben meggyilkolt Köteny (Kuthen) kún fejedelem leányának állítják; ezt az állítást azonban pusztán az említett czímmel teljességgel nem tartom igazolhatónak. Az egykorú Rogerius világosan írja, hogy IV. Béla a nép által a tatárokkal való egyetértéssel gyanusított Kötenyt nejével, fiaival, leányaival s némely főembereivel együtt őrizet alá vettette s őt a felbőszült nép családjával együtt (cum suis) gyilkolta le. *Rogerii Carmen miserabile*. ENDLICHERnél *Monum. Arpadiana*. 265. és 270. l.

3 1272-re *Annalium Austr. Continuatio Vindobonensis* PERTZnél IX. 704. l.

Az a kitüntető kegy, melylyel a cseh király a menekült Egyed mestert elhalmozta, Németujvári Henriket, IV. Béla egykori nádorát, V. István és párthívei s különösen Egyed halálos ellenségét, irigységgel és bosszúsággal töltötte el. A hiuságában és büszkeségében magát mélyen sértve érző Henrik, Ottokár udvarát s a Leuchtenberg családból való nejét is oda hagyva, azonnal Magyarországra sietett, hogy szolgálatát a cseh király ellen a magyar királyi udvarnak fölajánlja. A hatalmas főurat az anyakirályné és udvara kitüntető szivességgel fogadta s az ország zászlósurai közé emelte.[1]

A királyi udvar a koronázás után egy ideig Székes-Fehérvártt tartózkodott, azután Budára vonult, s az őszi hónapokban gyakran mulatott a Nyúlak szigetén, hol a IV. Béla által alapított s egyik leánya a szent hírben állott Margit által nevezetessé lett zárdában az ország legelőkelőbb családjainak tagjai közt mint apáczákat találjuk a király nénjét Erzsébetet, s IV. Béla egyik unokáját, Béla macsói herczeg testvérét, Margitot.[2]

Ily alkalommal történt, hogy a királyi udvar kegyében álló Németujvári Henrik az ifjú macsói herczeget Bélát a király ellen forralt árulás vádjával illette, s az erre következett heves szóvita közben kardot rántva úgy összevagdalta, hogy teste darabjait testvére Margit s unokahúga Erzsébet apáczák alig birták összeszedni, kit is aztán nagy siralom közt temettek el az ottani monostorban.[3]

1 Henrik legelsőben 1272. dec. 2-án tűnik föl mint uzorai és sói bán. WENZEL IX. 4. l. — E méltóságot viseli folyvást 1273 május 12-ig, mikor már mint tótországi bán van említve. WENZEL, XII. 79. l.

2 IV. László 1272. szept. 7-én még Székes-Fehérvártt adott ki két oklevelet. *Hazai Okmánytár.* IV. 52. l. és WENZEL IX. 5. l. — Ezentúl egy pár hónapig számos oklevele kelt Budán, de szept. 19-én és november 21-én kelt okleveleit a Nyúlak szigetén adta ki. WENZEL IX. 6. l. és FEJÉR VII. IV. 145. l.

3 1272-re *Annales Stceronis Altahenses* FREHERnél *Script. rer. Austr. Ed.* 3-a. 558. l. — Az Annales Austriæ bécsi folytatója szerint Béla herczeget Henrik tanácsára és segélyével ölték meg a magyarok PERTZnél IX. köt. 704. l. —

Sógorának megöletése a legkedvezőbb ürügyül szolgált Ottokárnak, hogy a gyermekkirály kormánya alatt gyengének vélt Magyarországot, mely ellen a háborút már akkor elhatározta, midőn a szökevény Egyed kezéből Pozsony várát és vidékét kezébe vette, haddal támadja meg. Ottokár az v. Istvánnal kötött békét e gyilkosság által fölbontottnak hirdette, a magyar udvartól a béke érdekében hozzá küldött követséget üres kézzel utasította vissza, parancsot adott a magyar határszélek dúlására, s nagy készületeket tett a Magyarország ellen saját vezérlete alatt indítandó támadó háborúra.[1]

A Magyarországot fenyegető veszély elhárítására a szent szék megtette a közbenjárási kisérletet. x. Gergely pápa, hivatkozva az v. István és Ottokár közt kötött s a szent szék által megerősített békeszerződés érvényességére, mely ellen a kiskorú magyar király mit sem vétett, szívére kötötte a cseh királynak, hogy tekintse rokona László király és neje Izabella kiskorúságát, s követve a szent szék tanácsát tartózkodjék Magyarország megtámadásától, mert «nem volna dicsőséges dolog egy fönséges királynak az árva ellen támadni s ily gyengekorú gyermek ellen hadakozni.[2] Ottokár azonban, ki még ekkor abban a reményben ringatta magát, hogy a német birodalom választó fejedelmeinek többsége őt fogja a császári trónra emelni, hallani sem akart a tervezett bosszuló hadjárat abba hagyásáról.

Bélát «quidam Comites Ungariæ» gyilkolták meg, az *Annales Salisburgenses* szerint PERTZnél e. h. IX. 799. l.

1 1272-re *Annales Sterонis Altahenses* e. h.

2 THEINER, *Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia.* I. 306. l. — Ugyanekkor a pápa intö levelet küldött László királynak, hogy az egyház szabadságait, jogait s az egyházi személyeket oltalmazza, hozzá és nejéhez hű, békeszerető bölcs tanácsosokat tartson; az ország főpapjainak és főurainak pedig meghagyta, hogy egymással ne viszálkodjanak, a királyt és nejét tiszteljék s tanácscsal és tettel híven támogassák. *U. ott* 304. 305. l. — Fölhívta Károly siciliai királyt is, hogy a veje László király és Ottokár közt kitörendő háborút igyekezzék megakadályozni. FEJÉR, V. II. 134. l.

A magyar kormány az ország határszéleinek háborgatására azzal felelt, hogy Ottokár hadjáratát megelőzve, télvíz idején 1273 februárius első napjaiban, Csák Máté tótországi bán vezérlete alatt magyar és kún csapatokat küldött egyfelől Stiria és Karinthia, másfelől Ausztria és Morvaország dulására, melyek ezen tartományok egy részét tűzzel vassal pusztították s nagy zsákmánynyal és 20,000 fogolylyal tértek vissza az országba.[1]

Ezen pusztítás megtorlására mintegy 1000 főnyi osztrák nemes tavasz nyiltával az országba törvén Győrt váratlanúl megrohanta és megvivta, a vár kapitányát a Száh nemzetségbeli Jób pécsi püspököt több nemessel együtt vasba verve Ausztriába hurczoltatta.[2] Győr várából aztán a németek a szomszéd Veszprém és Vas vármegyére törtek s Körmend városát is bevették és fölégették.[3]

Alig hogy a magyar és kún hadak Stiriába és Morvába betörtek, Egyed mester, ki árulását megbánva hazája ellen harczolni nem akart, midőn még mint menekült fél évet sem töltött Ottokár birodalmában, ottani urodalmait oda

1 Ezen támadás idejét 1273. Gyertyaszentelő Boldog Asszony napja (febr. 2.) utánra határozza az *Annales Stcronis Altahenses*. FREHERnél e. h. I. 558. l. — A kúnok és magyarok Karinthiába egy hónap alatt kétszer törtek be s onnan 20000 foglyot, más csapat pedig Morvából is sokat hurczolt el, az osztrák évkönyvek bécsi folytatója szerint PERTZnél IX. 704. l. — Herbord a Buzád nemzetségből Máté bánnal Stiriában és Karinthiában harczolt és győzött. IV. László 1273. junius 2-án kelt adománylevele. *Győri tört. füzetek*. II. 302. l. — IV. László 1273. julius 6-án a Ják nemzetségbeli Csépán részére kelt adománylevelében, ki Fürstenfeld vára alatt egy stiriai lovagot elejtett, említi, hogy midőn V. István halála után Ottokár az ország határait dúlta, Máté bánt, Omodé vasi, János zalai s Miklós szanai főispánokat küldte Stiria ellen. WENZEL XII. 73. l. — Fürstenfeld vára alatt Máté bánnal, Dénes főispánnal és Henrik bán fiával János (= Iván) főispánnal együtt vitézkedtek Gergely fiai: Olivér, Herbord és Tamás, kik közzűl az utolsó el is esett. IV. László 1273-ban uralkodása 2-dik évében, nap nélkül (szept. 1. után) kelt adománylevele. WENZEL IX. 27. l.

2 Az osztrák évkönyvek bécsi és klosterneuburgi folytatói. PERTZnél IX, 704. 729. és 744. l.

3 IV. László 1274 nap nélkül (szept. 1. után) kelt levelében említi, hogy János, Konrád comes fia, midőn a németek Győr várából kitörtek s Hánta falura ütöttek, ellenök embereivel, kik közül hárman elestek, vitézűl harczolt, és 15 magyar foglyot szabadított meg. WENZEL IX, 109. l. — Körmend (Gurmens) fölégetését s kirablását említi a klosterneuburgi krónika PERTZnél IX. 744. l.

hagyva 1273 tavaszán visszatért az országba, a pozsonyi végvárat ismét kezére keritette s magyar és kún fegyveresekkel rakta meg.[1] A megtért főurat a magyar kormány szivesen fogadta s a macsói és boszniai bánsággal jutalmazta.[2]

Győr visszafoglalására a magyar kormány először Joakhim tárnokmestert küldte, Gergely mester vasi, Németujvári Iván soproni s Dedalus zalai főispánokkal, azután pedig az ország derék hadával, mely előtt a királyi zászlót Polyán, Rikolf fia, a Berzevicziek őse lobogtatta,[3] a gyermekkirály személyesen ment a vár vívására, melynek bevétele szeme láttára junius vége felé már megtörtént.[4]

Nem sokára azután, hogy Győr az osztrákok kezére került, némely osztrák és morva urak 1273 május havában mintegy 2000 főnyi sereggel a Morva folyón áttörve Nyitráig hatottak, a várost bevették és fölégették, a várat, honnan a püspök és kanonokok elmenekültek, megvivták, a székes-egyházba menekült férfiakat és nőket legyilkolták, s még a csecsszopóknak sem kegyelmeztek, kiket az emberi érzésből kivetkezett csehek lábaiknál fogva csapkodtak az

1 Chron. Claustroneoburgense. PERTZ-nél IX. 744. l.

2 Egyed mester, kit Szalay és Horváth Mihály Budaméri családnévvel említ, mint macsói és boszniai bán legelsőben IV. László 1273. máj. 12-én kelt levelében tűnik föl. WENZEL IX. 79. l., s mint ilyen igen számos királyi oklevél záradékában szerepel 1273-ban. — 1274. utolsó s 1275. első hónapjaiban Egyed a tárnokmesteri méltóságot, testvére Gergely pedig 1273. és 1274-ben a vasi főispánságot viselte.

3 IV. László 1278. oct. 10. Polyán részére kelt adománylevele. KUBINYI, *Árpádkori Okmánytár*. 101. l.

4 IV. László 1273. jun. 21-én nemessé tesz két győri várjobbágyot, kik szemeláttára hágtak föl a győri vár falára és sebeket kaptak. FEJÉR, VII. II, 73. l., hol azonban ezen oklevél, mely az országnagyok névsorának bizonysága szerint csak 1273-ban kelhetett, hibásan van közölve 1279-re. — 1274. aug. 4-én a sitkei nemesek részére adott levelében mondja a király, hogy Győr vívására először Joakhim tárnokmestert küldte, azután pedig személyesen ment. WENZEL IX. 63. l. — 1273. jun. 24-én kelt levelében említi a Győr ostromára küldött Gergely, Iván és Dedalus főispánokat. WENZEL, XII. 83. l. — 1273. jul. 5-én a Ják nemzetségbeli Baksa és rokonai, a sitkei nemesek, részére kelt adománylevelében Győr visszavételéről már mint megtörténtről emlékezik. FEJÉR. VII. III. 72. l. — László király számos oklevelében említi, hogy jelen volt Győr vívásánál.

egyház kőoszlopaihoz; a fölgyújtott városban és egyházban rabolt gazdag zsákmánynyal és foglyaikkal osztán bántatlanúl vonultak vissza hazájokba.[1]

A magyar kormány a béke érdekében követséget küldött ugyan Ottokárhoz, de a kölcsönös támadások s az ezek által fölidézett bosszúvágy miatt ezen kisérlet eredményre nem vezethetett.[2] Ottokár az általa személyesen megnyitandó magyarországi hadjáratra Sz. Jakab napjára (julius 25-re) Laa vára alá parancsolta táborba szállani birodalma hadait; Erzsébet anyakirályné azonban az ország tanácsával korán megtette az intézkedést a cseh király támadásának megelőzésére. S Németujvári Henrik bán 30000 magyar és kún lovassal a Morva folyón átkelvén, Ottokárt, mielőtt hadait teljes számmal összegyűjthette volna, meglepte, seregét egy ütközetben, melyben Ottokár veje Dürrenholtz Ulrik is elesett, megverte, s Laa környékét, melynek várában keresett a cseh király menedéket, két napig kíméletlenül dúlta és rabolta; harmadnap azonban, minthogy e közben Ottokár serege 60000 emberre szaporodott, a túlnyomó erő elől a gyermekkirálylyal együtt, ki az ország hadaival ezen táborozásban is részt vett, sietve visszahuzódott.[3]

Ottokár a visszavonuló magyar sereg nyomában a Morva

1 Az osztrák krónika bécsi és klosterneuburgi folytatói, PERTZnél, IX. 704. 711. és 744. l. — Ezen betörés alkalmával András, Ivánka fia, a Forgácsok őse, fiaival együtt Gímeskő várát a csehek ellen megvédelmezte, IV. László 1275-diki levele. FEJÉR, V. II. 232. l.

2 Henricus de Isernia az Ottokár magyarországi hadjáratáról írt tudósításában azzal vádolja a magyarokat, hogy csalárdúl megszegték a fegyverszünetet, melyet egy minorita barát a magyar király nevében kötött volt. FEJÉR, V. II. 68. l. — Az osztrák krónika klosterneuburgi folytatója szerint *e. h.* a magyarok régi megszokott csalárdságukkal lepték meg Ottokár Laa alatt gyülekező táborát.

3 Az osztrák krónika bécsi folytatója. PERTZnél, IX. 705. l. — Ugyanannak klosterneuburgi folytatója *U. ott.* 745. l., ki a magyar sereg számát 40,000 lovasra teszi. — «Cum nos cum totali mole exercitus nostri contra insultum Regis Bohemie... apud castrum Marhayk (Marchegg) castra metati fuissemus» mond maga László 1276. augusztus 18-án kelt levelében. WENZEL, IX. 148. l. — V. István halála után, — mondja a király György mester, a Sóvári Sós család őse, részére

vizén átkelvén, a háborút magyar területre tette át s hódítva nyomult elő a Vág vonaláig. Egész augusztus havában Pozsony vármegyében táborozva Pozsony várát, melyet Egyed mester bírt, és Szentgyörgyöt a bécsi és bécsujhelyi polgárok ostromgépeivel megvívatta, Nagyszombatot, Stomfát, néhány más erősséggel együtt bevette, a meghódított várakat és városokat mint hűbéreket osztrák nemeseknek adományozgatta.* Azután a Dunán Rottensteinnál Dévénynyel szemben veretett hídon hadait átszállítván, Magyar-Óvárt ostrommal megvette s a Rábáig nyomult, hol természetes fiát Miklóst ötven vitézzel együtt lovaggá ütötte. Innen Sopron vármegyének fordulva a Fertő mellett több erősséget elfoglalt, Sopront pedig ostromgépekkel vívatva mind addig szorongatta, míg a polgárok, fiaikat kezesekül adva, a várost föl nem adták, melyet aztán az osztrák városok kiváltságaival adományozott meg. Ezen kilencz hétig tartott táborozás után Ottokár, a mint azt a megdöbbentő tudósítást vette, hogy a német birodalom választó fejedelmei versenytársát Habsburgi Rudolfot Frankfurtban szeptember 30-dikán római királylyá választották, és igy tisztán állott előtte, hogy a német birodalomtól elfoglalt tartományaiért élethalálharczra kell készülnie, a hadjáratot azonnal félbe szakította, s néhány határszéli vár: Dévény, Pordány, Feketeváros és Szent-Margaréta lerom-

1288. (szept. 1. előtt) kelt levelében, — midőn Ottokár országunkat megtámadta és végvárainkat elfoglalta, «nosque vnacum Baronibus ac regni nostri nobilibus contra eundem regem procedentes iuxta fluvium Morva» György mestert, Simon fiát, küldtük előre a cseh király seregét kikémlelni, György Laa vára alatt vitézül harczolt s három fogoly vitézt hozott hozzánk. FEJÉR, V. III. 393. l. — Laa vára alatt, «in quo Othocarus... se receperat vix fuge medio liberatus», vitézkedett a Guthkeled nemzetség egyik tagja, Szegi Benedek fia Apa. IV. László levele 1274. febr. 16. WENZEL, IX. 51. l. — «Cum Rex Bohemorum ante faciem exercitus nostri... fuga deuectns se ad castrum Loa recepisset.» IV. László 1275. szept. 27-én kelt adománylevele Boriról, a Bori család őse, Miklós részére. FEJÉR V. II. 267. l.

* Az Annales Austriæ bécsi és klosterneuburgi folytatói. PERTZnél, IX. 705. és 744. l. — Has. Henricus de Isernia tudósítását. FEJÉR, V. II. 68. l.

boltatása után october havában hadait az országból kivezette.[1]

A cseh király táborozásáról hazai okleveleinkben több érdekes adatot találunk, melyekről az Ottokárt dicsőítő egykorú osztrák krónikák szóval sem emlékeznek. Oklevelekből tudjuk, hogy Mihály, Budmér fia, ujvári várnagy, Ujvárt (a mai Holicsot) a cseh király hadai ellen, melyek az ország más határszéli várait elfoglalták, bámulatos vitézséggel megvédte s a király számára megtartotta,[2] s hogy hasonlóan megvédték Gimes várát János mester nyitrai esperest és rokonai, a Forgácsok ősei,[3] Csejte várát birtokosai Pongrácz és Péter, Kázmér fiai,[4] Kabold várát Sopronban Jakab és László szergényi nemesek, kiknek testvére Csenke a vár alatt vívott ütközetben esett el.[5] Okleveles bizonyságunk van továbbá arról, hogy a gyermek László személyesen jelen volt Nagy-Szombat megvívásánál,[6] melynek visszafoglalására Roland nádort, Joakhim tárnokmestert és Egyed mestert küldötte.[7] Igy tudjuk azt is, hogy Szombathely várát a királyi hadak visszafoglalták.[8] De ér-

1 *Ugyanazok i. h.* és *Annales Mellicenses*, PERTZnél, IX. 510. l. — Ezek ellenében az *Annales Austriæ* 14 hétre teszi Ottokár magyarországi táborozását PEZnél, *i. h.* I. 713. l. és PERTZnél IX. 652. l. — IV. László 1277. január 17-én kelt levelében, az ország nagyjai s különösen Németújvári Miklós nádor tanácsára, Sopron város polgárai közzé sorolja a lővéri íjászok másik felét is, kiknek egyik felét már IV. Béla és V. István a soproni vár oltalmára rendelte és polgári jogokkal adományozta meg, különösen azon érdemökért, hogy nem gondolva fiaikkal, kiket kénytelenek voltak Ottokárnak kezesekül adni, a várat neki sértetlenül visszaadták. FEJÉR, V. II. 375. l.

2 IV. László 1273. (sept. 1. előtt) kelt levele. WENZEL, XII. 101. l.

3 IV. László levele 1276 (szept. 1. előtt). FEJÉR, V. II. 343. l.

4 IV. László levele 1276. (szept. 1. előtt). WENZEL, IV. 74. l.

5 IV. László levele 1278. (szept. 1. előtt). FEJÉR, V. II. 428. l. és WENZEL, IX. 199. l.

6 Cum ad recuperandam dictam civitatem nostram (Tyrnensem) vnacum quibusdam baronibus et regni nostri nobilibus accessimus, mond IV. László 1283. május. 25-én kelt levelében, melylyel Péter tótországi bánnak, Benedek fiának, ki Nagyszombat ostroma alkalmával egy nyíllövés által két fogát vesztette, Goricza várát adományozta. WENZEL, XII. 386. l.

7 IV. László 1274. febr. 22-én kelt levele. *Győri tört. füzetek.* III. 107. l.

8 Ezen vár visszafoglalása közben Szegi Ivánka, Joakhim fia, súlyos sebet kapott. IV. László 1275. dec. 10-én kelt levele. FEJÉR, V. II. 273. l. — Ugyanakkor megsebesült Péter bán, Benedek fia

tesítést nyerünk egyes ütközetekről is, melyekben a magyar hadak a cseh király seregével diadalmasan küzdöttek. Igy például Ottokár Sopronban dúló serege fölött Belöd, Belöd fia, az Osl nemzetségből, a Bád vizénél fényes győzedelmet nyert;[1] Németujvári Iván, Henrik bán fia, akkor soproni főispán, kit a király a soproni határszél védelmére küldött, a cseh király seregét megverte s megszalasztotta, mely alkalommal Benedek, a Pécz nemzetség tagja, több csehet elejtett s egy előkelő vitézt elfogott; ugyancsak Iván szerencsésen harczolt Ottokár hadainak egy részével Peresztegnél, azután Lósnál is, hol a csehek főseregét legyőzte.[2]

Ottokár magyarországi hadjáratának utolsó jelenete gyanánt tünik föl okleveleinkben Detrekő vár ostroma, mely alatt az ország hadai Dénes bán, Joakhim tárnokmester, Egyed mester és más zászlós urak vezérlete alatt az ostromló cseh sereget legyőzték, több cseh főurat elejtettek s Ottokár nyolcz országnagyját ejtették fogságba.[3]

Magyarország a cseh király visszavonulása után megszabadult a külső ellenség háborgatásától és pusztításától,

is. IV. László 1281. ápril. 24-én kelt levele. WENZEL, XII. 329. l. — Szombathely visszafoglalására a király Joakhim tárnokmestert küldte, 1274. augusztus 4-én kelt levele szerint. WENZEL, IX: 63. l. és *Hazai Okmánytár.* III. 20. l.

1 IV. László levele 1276. n. n. FEJÉR, VII. II. 50. l.

2 IV. László 1274 (szept. 1. előtt) kelt levele a Pécz nemzetségből való Benedek részére, ki Iván soproni főispánnal a peresztegi ütközetben is vitézül harczolt, a lósi döntő csatában pedig az olmüczi püspök hadnagyát legyőzte. *Hazai Okmánytár.* I. 60. l. — Németújvári Iván győzedelmét említi a király 1279. (szept. 1. előtt) kelt levelében is. FEJÉR, V, II. 493. l. — A Pécz nemzetségbeli Gergely bán győzedelmét Ottokár serege fölött, ki Győr vára bevétele után az országba betört s azt dúlni akarta, említi a király 1283. (szept. 1. előtt) kelt levelében, mely szerint Gergely bán a király némely híveivel Ottokárt megszalasztotta, s diadala jeléűl néhány német vitézt foglyúl vitt hozzá. FEJÉR, V. III. 157. l.

3 Detrekő ostromáról s a cseh hadak vereségéről, mely mindig az Ottokár elleni táborozás legutolsó részletéűl van említve, IV. László számos oklevelében emlékezik, például 1274. febr. 16. WENZEL, IX. 51. l., 1274. ápril 16. *Hazai Okmt.* VIII. 174. l., 1274. május 31. WENZEL, IX. 58. l., 1274. aug. 4. *U. ott.* 63. l. és *Hazai Okmt.* III. 20. l., 1274. szept. 25. WENZEL, XII. 90. l., 1274. (szept. 1. előtt) FEJÉR, VII. IV. 49. l. FEJÉR, V. II. 114. l. *Hazai Okmt.* I. 60. l., 1274. (szept. 1. után). WENZEL, IV. 39. l.



7. DETREKŐ VÁRA.

de annál keservesebben érezte a meghasonlás és féktelenkedés átkát, mely a gyermekkirály erőtlen kormánya alatt az önérdekeiket hajhászó, egymás megbuktatására törekvő főurak folytonos versengése következtében az országra nehezedett. A koronázás előtt kitört lázongást a királyi udvar hívei az ország szívében szerencsésen elfojtották ugyan: de a zavargás hullámai a határszéleken annál magosabbra emelkedtek. Roland, Márk fia, rokonaival Miklóssal és Gergővel, a Borsa nemzetségből való Pál fiaival, kezet fogva féktelenkedett a Szepességen és a tiszántúli vármegyékben. A király Batizt, Márk fiát, a Mariási család ősét, küldötte a Roland által bitorolt szepesi királyi vár visszafoglalására, ki is azt addig szorongatta, míg Kunigundának, IV. Béla leányának, Boleszláv krakkai herczeg nejének közbenjárásával a lázadó főurat a vár föladására bírhatta.* A tengerparton a koronához hű Trau ellen Sebenigo, mely Trau sérelmére magának Pál mester esztergomi kanonok személyében külön püspököt választott, és Spalato, mely Traunak némely IV. Béla által adományozott birtokait fegyverrel törekedett elfoglalni, Brebiri Pál tengermelléki bán által is támogatva nyilt háborút folytatott, s a király kormánya hasztalan intette a bánt és a két várost, hogy a hű Traut ne háborgassák, a város polgárait pedig csak

* IV. László Batiz részére 1275. ápr. 3-án kelt adománylevele. FEJÉR, V. II. 238. l. — Midőn a király parancsára Jakab mester szepesi kanonok a lázadóktól a szepesi várat visszakövetelte, Gergő és Loránd fogságba vetették s mind addig sanyargatták, míg testvéreit kezesekűl adva, magát 100 márkával ki nem váltotta. IV. László 1278. szept 28-án kelt levele. WENZEL, IX. 376. l. — Csák Péter fia Mihály Erdő-Csokonyára s más Somogy és Fehér vármegyei falvaira vonatkozó leveleit akkor vesztette el, midőn falvait és egyházait Joakhim, néhai István bán fia, Miklós és Gergő, néhai Pál fiai, Roland, Márk fia, és czinkos társaik földúlták, IV. László 1275. jul. 13-án kelt levele szerint FEJÉR, V. II. 248. l.; a mi csak akkor történhetett, midőn Joakhim 1273. május havában egy ideig az udvar kegyéből kiesett s a tárnokmesteri méltóságot elvesztette. — Van nyoma, hogy a hűtlen Roland bizonyos jószágát a király 1273-ban egy monostornak adományozta. TIMON, *Epitome.* 79. l., s annál feltűnőbb, hogy már 1274. junius 16-án Roland mestert mint szepesi főispánt a király szolgálatában találjuk. WAGNER, *Analecta Scepusii.* I. 107. l.

szép szavakkal biztathatta, hogy a király, bár eddig a háború miatt nem mehetett hozzájok, nem sokára küld olyan embert, a ki őket Pál bán és a szomszéd városok ellen meg fogja oltalmazni.[1] Lithon havaselföldi vajda, a király trónra léptével kitört zavarokat fölhasználva, testvéreivel a szörényi bánság egy részét elfoglalta s a királyi kincstárt illető jövedelmek beszolgáltatását megtagadta; miért aztán a király megbizásából György, Simon fia, haddal vonult ellene, legyőzte és elejtette, testvérét Barbátot pedig foglyúl vitte a király elébe.[2]

A királyi udvarban ezen zavargásokkal egy időben az ország nagyjainak a hatalomért és befolyásért való folytonos versengését, az egymást rég gyülölő családok elkeseredett küzdelmét szemlélhetjük; minek következtében a nádor László koronáztatása után egy év alatt hatszor változott.[3] Joakhim tótországi bán már 1272. deczember 2-án Ernye helyébe a tárnokmesteri hivatalra emelkedett, honnan az ellenpártnak 1273. május havában sikerült őt, de csak rövid időre, leszorítni.[4] Németujvári Henrik uzorai

1 IV. László év nélkül, de kétségtelenül 1273-ban, aug. 10- és 12-dikén kelt levelei Spalatóhoz, Trauhoz és Pál bánhoz. WENZEL, IX. 567—569. l.

2 IV. László 1285-ben György részére kelt adománylevele. WENZEL, XII. 434. és 438. l.

3 Ez idő alatt három ízben legtovább viselte a nádorságot V. István kedvelt híve és nádora a Rátóth nemzetségbeli Roland, kit kétszer, 1272. nov. 27-től dec. 1-ig és 1273. május 12-től 29-ig, Hédervári Lőrincz, Kemény fia váltott föl. Lőrincz után 1273. junius 2-án Csák Mátét, Péter testvérét, találjuk a nádori széken, melyre junius 21-én ismét Roland kerül vissza s bírja a nádorságot okt. 26-ig.

4 Joakhim 1273. május 12-től e hónap végéig kelt oklevelekben mint tárnokmester az ország zászlós urai közt nem szerepel, de már junius 2-án visszanyerte elvesztett állását. *Győri tört. füzetek.* II. 302. l. — IV. László Csák Péter, Máté mester fia, részére 1273. május 23-án kelt adománylevelében írja, hogy midőn trónra jutott, Pétert irigyei gonosz árulkodással megfosztották az asztalnokmesteri méltóságtól, melyre atyja V. István emelte volt, s az udvartól elűzték; de ő azért hű maradt, s midőn mások, kiket érdemök fölött fölmagasztaltunk, föllázadtak, ő nemes lélekkel tűrte sérelmeit s nem lett hűtelenné. »Midőn tehát nem nagy idő múltával megszabadúltunk azok kezéből, kik bennünket rosszúl kormányoztak, őt udvarunkba visszahívtuk«. WENZEL, IV. 23. és IX. 12. — Bizonyosnak tartom, hogy e szavak a tárnokmesterségtől megfosztott Joakhimra és pártfeleire vonatkoznak.

és sói bán Joakhim buktával nyeri el a tótországi bánságot;[1] az ország többi főméltóságaiban is a változások feltünően gyakoriak.

A kormány vezetésére ez időben az özvegy anyakirályné a kún Erzsébet gyakorolt legnagyobb befolyást, mint kitetszik László király uralkodása első évében kelt adományleveleiből, melyek nagy részét édes anyja akaratjából és tetszéséből s az ország nagyjai tanácsából állította ki.[2] Még 1273. szept. 29-dikén is fönállott a jó viszony a királyi gyermek és anyja, illetőleg ezek párthívei között.[3] De csakhamar az után, hogy Ottokár hadai az országból kitakarodtak, 1273. october havában az ország főurainak egymás elleni torzsalkodása nyilt lázadássá fajult a gyermekkirály uralkodása ellen,[4] miután a versengő főurak botrányos meghasonlást és nehéz belharczokat idéztek elő a király és anyja s ezek párthívei közt.[5] Ezen belháborúban a kúnok, kik kevéssel azelőtt az Ottokár elleni hadjáratban a király zászlaja alatt híven szolgáltak,[6] Hédervári

1 Henrik úr a bánságban, melyet azután haláláig majdnem másfél esztendeig viselt, 1273. május 12-én tünik föl. Fejér. v. ii. 87. l. és Wenzel, xii. 79. l.

2 1272. nov. 27., dec. 1., 1273. január 9. 10, 12. Fejér, v. ii. 49. 50. 71. és 119. l., Wenzel, ix, 10. l.

3 Ez nap adja vissza a király István mester beregi és pataki főispánnak, László sárosi főispánnak és Dénes mesternek, Tekős fiainak, ősi jószágaikat, melyeket kormányra léptekor ellenségeik sugalmazására elkoboztatott; minthogy édes anyjától és országa nagyjaitól ártatlanságukról meggyőződött. Fejér, v. iv. 121. l.

4 iv. László Budán 1273. oct. 9-én kelt levelével adományozza János mester gömöri esperestnek, a későbbi kalocsai érseknek, Izdegejt (Özdögét) és Újfalut Nyitra vármegyében, melyeket a hűtlen és felségsértő Petenyétől koboztatott el. Fejér, v. ii. 122. l. és Knauz, *Monum. Eccl. Strigon.* ii. 25. l. — 1273. okt. 17-én adományozza a felségsértő Ugrin mester, Pós fia, esztergomi palotáját Walter budai birónak. Fejér, v. ii. 106. l., vii. v. 369. l. és Knauz e. h. 25. l.

5 «Cum humani generis perspicax inimicus... nedum inter Barones regni Hungarie necis seminarium et bellum intestinum... verum et inter nos ab una parte et dominam Reginam matrem nostram serenissimam ex altera disscidium scandalo non vacuum et grauium guerrarum materiam suscitasset.» iv. László levele 1274. január. 23. Fejér, v. ii. 148. l., vii. v. 391. l. és Wenzel, xii. 98. l.

6 i. Károly siciliai király Rómából 1273. junius 8-dikán nagyságos Albret (Alpra) és más kún urakhoz intézett levelében dicsérettel emeli ki, hogy valamint néhai István királynak híven szolgáltak, úgy fia és örököse, az ő veje, László király ellenségei ellen is hatal-

Lőrincz egykori nádorral és kúnok birájával az anyakirályné pártjához csatlakozva harczoltak a király és hívei ellen.[1] A pártharczok dühöngése közben történt az a hallatlan botrány, hogy András, Jákó fia, a Kaplyon nemzetség tagja, a gróf Sztárayak őse, a korona tekintélyének porba tiprásával a kiskorú királyt buzogányával megverte; miért aztán az ország nagyjai őt mint hűtlent számkivetésre s jószágai elkoboztatására itélték;[2] más felől pedig a király hívei az anyakirálynét fogságba vetvén Túrócz várában András, Ivánka fia, a Forgácsok őse őrizete alatt tartották.[3] E fogság azonban nem lehetett tartós, mert a

masan küzdenek, teljesítve kötelességöket, melyre »nationis identitas vos astringit«. *Monumenta Hung. Hist. Diplomatiai emlékek az Anjou-korból.* I. 34. l. hol ezen oklevél kézzelfogható hibával van 1272-re közölve 1273. helyett.

1 1273. (szept. 1. után) ad a király kiváltságlevelet két Komárom vármegyei falura fölovászmesterének Mihálynak, Imre fiának, ki unokatestvérével Miklóssal együtt az ő parancsára a háji Szent-Lőrincz monostorát a kúnok támadása ellen emberei s rokonai halálával megvédelmezte. *Hazai Okmt.* VI. 190. l. — 1274. márcz. 28-án adományozza Dersnek és Demeternek, Hont fiainak, a hűtlen Móricz Drágos nevű faluját, ki az egykor hűtlen kúnokhoz csatlakozva ellene föllázadt. WENZEL, IX. 54. l.

2 IV. László 1274. febr. 23-án adományozza hívének Miklós erdélyi vajdának, Móricz fiának, az Andrástól, Jákó fiától, elkobzott szamosmelléki birtokokat, Jákó várát (a mai Aranyos-Medgyest) a hozzá tartozó jószágokkal. FEJÉR, V. II. 426. l. és X. IV. 860. l. — Ezen oklevelet, melyben a gyermekkirály keservesen panaszkodik a rajta elkövetett szégyenletes eset miatt, Fejér mindkét helyen tévedve közölte 1278-ra 1274 helyett, mint az ország nagyjainak az oklevél záradékában közlött névsorából már föntebb bebizonyítottam. — Hogy ezen palotabotrány nem történhetett elébb a király és anyja közt 1273. utolsó hónapjaiban kitört meghasonlásnál, bizonyosnak tarthatjuk abból, hogy László 1273-ban (szept. 1. előtt) kelt levelében, melylyel András ungi és Jákó zemplini főispánoknak Jákó fiainak adományozza a Zemplin vármegyei Sztárát és Perecsét, ezen testvéreket mint kedvelt híveit említi. *Hazai Okmánytár.* VI. 192. l.

3 Maga mondja Erzsébet anyakirályné Székes-Fehérvártt, 1274. julius 2-án kelt levelében, hogy midőn némely országnagyok hűtlensége miatt Túrócz várában mint fogoly András, Ivánka fia, őrizete alatt volt, az neki hű szolgálatokat tett, nevezetesen nagy szorúltságában 100 márkát adott kölcsön, miért Vásárfalu királynéi birtokkal adományozta meg. FEJÉR, V. II. 217. l., mely adományt László is megerősített. *U. ott* 218. l. — FEJÉR e vár nevét hibásan adja, »castrum *Turul*«-nak, valamint épen ily hibásan említi a túróczi Sz. Ágoston rendi monostort» de Turul» és »de Thurul» név alatt, IV. I. 524. és 448. l.: mert Turul vár valamint turuli prépostság nem létezett, s Detricus mint »Prepositus de Turul» 1278-ban kétségtelenül hibásan van említve túróczi prépost helyett. WENZELnél, IV. 100. és 175. l. — Ennél fogva GYÁRFÁS ISTVÁN, ki Erzsébet királyné ezen fogságát összezavarja annak fiával együtt később 1274-ben történt budai elfogatásával, alaptalanul vitatja, hogy Turul vára a Buda köze-

királyné már 1273. deczember 3-dikán, a pártok közt már ekkor létre jött kiegyezés következtében visszanyerte szabadságát.[1] A pártos főurak ugyanis, különösen Hédervári Lőrincz egykori nádor közbenjárására, ki ellenségei által legyőzetve kénytelen volt a királyné pártjához csatlakozni, kibékültek egymással, s bizonyos föltételek alatt, melyekre mind két fél hívei esküt tettek, a királyt és anyját is kibékítették, kik kölcsönösen kötelezték magokat a belháború alatt elfoglalt jószágok visszaadására.[2]

Hogy e korban a pártoskodó főurakkal a féktelenkedésben némely egyháznagyok is versenyeztek, adatokkal lehet igazolni. Az egyházi fegyelem annyira meglazult s a vallásos élet annyira hanyatlott, hogy x. Gergely pápa szükségesnek látta meghagyni Jób pécsi és Timotheus zágrábi püspököknek, hogy az általa hirdetett zsinat előtt tartsanak a papság és nép erkölcsei fölött szoros vizsgálatot s annak eredményét még a zsinat előtt hat hónappal terjeszszék föl hozzá, figyelmeztetvén azonban biztosait, ugy járjanak el tisztökben, hogy a nyomozás által senkit meg ne becstelenítsenek vagy botrányt ne idézzenek elő.[3] Lampert egri püspök a hatvani apátság egyik egyházát hatalmasúl elfoglalta s annak birtokaiban dézmát szedetett, és midőn az apát iv. Kelemen pápa kiváltságlevelét, melyre jogai védelme végett hivatkozott, előtte másolatban fölmutatta, azzal meg nem elégedve az eredetit követelte, s midőn a király az eredetit egyik káplánja által előtte bemutatta, azt erőszakosan elvette és visszaadását megta-

lében fekvő mai Török Bálint falunál létezett volna. *A jász-kúnok tört.* II. köt. 314. l.

1 Ezen nap adományozta Erzsébet anyakirályné Bőst és Árpást Győr vármegyében Lothárdnak, Amadé fiának. Fejér, v. II. 191. l., mely adományát fia László is megerősítette. *U. ott* 196. l.

2 IV. László 1274. január 23-án kelt levele, melylyel Lőrincznek, Kemény fiának, ezen érdeméért Trencsin vármegyei vágújhelyi birtokát, melyet tőle, midőn anyjához pártolt, elvett és a pannonhalmi apátságnak adományozott, ezen adománylevelét megsemmisítve, visszaadta. Fejér, v. II. 148. l., VII. v. 391. l és Wenzel, XII. 98. l.

3 1273. márcz. 11. Fejér, v. II. 66. l.

gadta.[1] Hasonló botrányos eljárás történt az esztergomi érseki szék betöltésénél. Midőn ugyanis az érsekség Filep halálával 1272. végén megürült, Erzsébet anyakirályné a kanonokokat ijesztgetéssel, fenyegetéssel kényszerítette, hogy kegyenczét Miklós gyulafehérvári prépostot, László erdélyi vajda fiát, válaszszák meg. Sikerült is Miklósnak, ki a székesegyházba választásra összegyűlt kanonokokat ott egy egész nap étlen szomjan zárva tartotta, annyit kivinni, hogy azok egy része szavazatát rá adta, de a másik rész a kényszerítéssel is daczolva v. István alcancellárja Benedek aradi prépost választásához ragaszkodott. A versengő feleket aztán a szent szék a maga törvényszéke elé idézte, de sem egyik sem másik megválasztatását nem erősítette meg.[2]

Könnyen elgondolhatjuk, hogy a királyi udvarban a hatalomra vágyó özvegy királyné és környezete örökös cselszövényei, az egymás megbuktatására törekvő főurak elkeseredett viszálkodása s ennek következtében az országban eláradt pártharczok és féktelenkedések nem gyakorolhattak üdvös hatást a csak névvel uralkodó kiskorú László jellemének fejlesztésére, s nem csudálhatjuk, ha az a nevelés, melyet a királyi gyermek az udvar romlott légkörében kaphatott, őt nem az uralkodói erények, hanem a könnyelműség ingoványaiba vezette, s utóbb mint felnőtt ifjút a szilaj szenvedélyek örvényébe taszította.

Az özvegy királyné és fia közt 1273. vége felé létre jött kiegyezés után félesztendőnél tovább szünetelni látjuk

1 IV. László 1273. márcz. 10-én kelt levele, melyben ezen sérelem orvoslására a szentszék intézkedését kéri. FEJÉR, V. II. 82. l.

2 Miklós mint választott esztergomi érsek és cancellár szerepel az 1273. márczius 6-tól május 28-dikáig kelt királyi oklevelek záradékaiban; 1273. juniustól 1274. febr. 22-dikéig az érsekséget a királyi oklevelek üresnek hirdetik, miből kitetszik, hogy Miklósnak a szentszék által kárhoztatott erőszakos választását a király kormánya is érvénytelennek ismerte el; 1274. febr. 24-től az 1276-dik év vége felé történt haláláig az oklevelekben Benedek előbb aradi később budai prépostot találjuk mint választott esztergomi érseket, ki azonban megerősíttetését a szent széknél sikeretlenül szorgalmazta.

a pártok harczait, melyekről az előbb kelt oklevelek oly gyakran emlékeznek. A pártok, mintegy kimerülve a hoszszas küzdelemben, pihenőt tartottak, hogy nem sokára annál nagyobb erővel és elkeseredéssel vívjanak meg a kormányra gyakorlandó befolyásért és hatalomért.

A szinlelt nyugalom ezen napjaiban történt, hogy a 12 éves László, ki 1274. tavaszán Esztergomban megfordulván, Benedek választott érsek kérelmére érseksége és káptalana, valamint a budai káptalan és a nyúlszigeti apáczazárda részére több rendbeli adománylevelet állított ki,[1] olyan súlyos betegségbe esett, hogy alig lehetett remény életben maradásához.

«Mikoron Szent Margit aszszon halála után és Béla királ halála után megholt volna Béla királ fia István királ, — mond Szent Margit magyar legendája, — és országlana István királ fia, ifjú László királ, ez névvel nevezett másod Szent László királ után,[2] mikoron ez ifjú László királ volna tizenhárom esztendős,[3] esék nagy és nehéz kórságokban sok napokban, és ez után esék oly nagy főfájdalomban, hogy lőn önnen magának és okosságának kivűle, ugy hogy nagy jeles orvos doctorok, kik ez királlal bánnak vala, kétségben esének ez királnak életiről. Ott állnak vala Magyarországnak fő jobbágyi és nemesi, ott vala Anna asszon, német herczegnek felesége, mely Anna asszon vala ifjú László királ atyjának István királnak huga,[4]

1 «Midőn országunk némely ügyeiben Kakatfalván (a mai Párkányon) átmentünk,» mond IV. László 1274. (szept. 1. előtt) kelt levelében, az esztergomi káptalan panaszt emelt, hogy négy vásárolt faluja birtokában a szomszédok háborgatják; miért is e falvak birtokára királyi megegyezését adja. KNAUZ, *Monum. Eccl. Strigon.* II. 30. l. — Több adományait 1274. (szept. 1. előtt) lásd *U. ott* 28. 30. 31. l. és FEJÉR, VII. II. 222. l.

2 Tehát III. László, mint kortársai is nevezték.

3 A király ezen betegsége okleveles bizonyság szerint 1274. nyarán történt, mikor 12 éves körűl lehetett.

4 Anna, IV. Béla leánya, Rasztizláv macsói herczeg özvegye, kinek egyik leánya Margit ekkor a Nyúlak szigetében apácza volt, később pedig, midőn a király nénje Erzsébet férjhez menvén a zárdát oda hagyta, helyette az apáczák fejedelemasszonya lett.

ott vala Erzsébet aszszon, Moises nádor ispán felesége,[1] és Mátyus bán, ki vala erdélyi herczeg és vala László királnak mestere és őrizője,[2] ott vala az ő dajkája es Margit asszon, Pedikai Medus urnak leánya. Ezek mind siratják vala nagy keserű siralommal ez ifjú László királt, és némikoron ragadják veszik vala László királnak ujját és megszorétják vala, hogy ha érzenéje, de semmit nem érez vala benne. Tahát látván, hogy ez királ közelétene halálra, kezdének könyergeni ez feljűl megmondott urak és asszonyok Szent Margit asszonnak, hogy ne hadnája meghalni az ő atyjafiának fiát, magyeri királt, és elköldének Erzsébet asszonhoz István királ leányához az klastromban, hol fekszik Szent Margit asszonnak teste, hogy ő nekik küldenéje Szent Margit asszonnak vélomát, féketőjét, kit viselt ez Szent szűz éltében és kinek alatta kibocsáttá az ő bódog lelkét. Ez ifjú László királ fekszik vala az időben a klastromnak mellette».[3] A legenda szerint aztán Erzsébet «László királnak nénje» elküldé két dominicanus baráttól Szűz Margit fátyolfejkötőjét, melylyel Anna aszszony a beteg király fejét betakará, ki is azonnal verejtékezni, eszmélni és érezni kezde, miután pedig teljesen fölgyógyúlt, gyalog zarándok módjára járula szűz Margit koporsójához, «és elmene nagy örömmel mind ő teljes udvarával».

A legenda, mint látjuk, a király fölgyógyúlását egyedűl Sz. Margit csudatevő érdemének tulajdonítja, de maga László, ki föllábadozása után julius 19-én Esztergomban

1 Moises nádor neje oklevelek szerint Sabina IV. Béla egyik leánya volt, ki mint özvegy csakugyan ezen apáczazárdába vonult. Ennek leánya Erzsébet Miklós erdélyi vajda felesége volt.

2 Csák Máté erdélyi vajda s később hét ízben nádor, testvére volt Csák Péternek, a később hírhedtté lett trencsini Csák Máté atyjának.

3 PRAY, *Vita S. Elisabethae viduae necnon B. Margerethae Virginis*. 345. 346. l. — László királynak 1274. junius havában kelt egyetlen egy oklevelét sem találtam, míg ezen év többi hónapjairól számos oklevele maradt fönn. Ebből következtetve valószínűnek tartom, hogy éppen ezen hónapban feküdt súlyos betegen.

időzött,[1] egész augusztus havát pedig Zólyomban vadászaton töltötte,[2] gyógyúlását Isten segélye mellett orvosa Gellért mester fáradozásának köszöni, kit ez érdeméért adományozott meg a Zágráb mellett fekvő Tornova nevű várfölddel.[3]

Szokásban voltak e korban az arany bulla értelmében évenként Sz. István király napján Székes-Fehérvártt a király vagy nádor elnöklete alatt tartott tömeges ország-gyűlések, illetőleg országos törvényszékek. Ily gyűlésen állította ki Dénes nádor 1274. augusztus 19-én a tihanyi apátság részére kelt levelét, melylyel ezen apátságot a régi magyar királyoktól nyert összes jószágai birtokába visszahelyezi, megemlítvén, hogy László király a pannonhalmi, pécsváradi, szekszárdi, tihanyi s a többi apáturak kérelmére a monostoroknak a tatárjárás óta akar a király akar bárki más által elfoglalt összes jószágait, a maga és szülei lelki üdvéért, visszaadatni parancsolta, ő pedig e parancs értelmében a tihanyi monostor jószágait András apáttal vármegyénként följárta, s a birtokjog iránt tett törvényes vizsgálat után a király nevében s birói hatalmánál fogva az apátságnak visszaadta.[4] Aligha csalódom, ha a király ez intézkedésében, mely az egyházi javakat bitorló hatalmas urak önző érdekeivel a legélesebb ellentétben állt, keresem a főurak ezután rögtön kitört lázadásának kulcsát,

1 Ezen nap év nélkül, de bizonyosan 1274-ben, kelt egy parancsa Esztergomból Dénes nádorhoz, ki a nádorságot 1273. decz. 19-től 1274. szept. 25-ig viselte. *Hazai Okmt.* V. 50. l.

2 Zólyomban, »ubi venacionis solacium exerceri consueuit«, mond László év nélkül (1274-ben) aug. 6-dikán kelt levelében, *Hazai Oklevéltár.* 71. l., igen számos levele kelt 1274. aug. 6-dikától szeptember 2-dikáig.

3 László adománylevele orvosa Gellért részére kelt Lipcsén, Zólyom vármegyében, év nélkűl, aug. 15-dikén. WENZEL, XII. 113. l., Dénes tótországi bánhoz intézett beigtatási parancsa kelt Szalonak vára alatt, év nélkűl, deczember 1-én. *U. ott* 114. l. — Hogy ezen levelek kétségtelenűl 1274-ben voltak kiadva, kitetszik Dénes bánnak 1274-ben nap nélkül kelt beigtatási jelentéséből. TKALCSICS, *Monumenta Eccl. Zagrabiensis.* I. 174. l. — A megtörtént beigtatás után a kiváltságlevelet a király Gellért orvosnak Tornovára 1275. márcz. 14-én állította ki. WENZEL, XII. 115. l.

4 WENZEL, IX. 85. l. — Csak kivonatban közli EJÉR, VII. II. 30. l.

melynek czélja volt Lászlót megbuktatni s helyébe öcscsét Endrét emelni, kinek nevében a bitorlók kicsapongásaikat tovább is szabadon üzhetni reménylették.

A lázadás élén Joakhim tárnokmester s Németujvári Henrik tótországi bán állott fiaival, kik a forradalom zászlaját a hatalmukba kerített s a Drávántúlra hurczolt Endre herczeg nevében lobogtatták.[1] A király és udvara a lázadás hirére Budára sietett, hol őt anyjával együtt Henrik bán és lázadó társai elfogták s rövid ideig fogságban tartották.[2] Az udvar hívei azonban, kiknek élén a Németujváriak régi halálos ellensége, V. István rendíthetetlen híve s több döntő ütközetben diadalmas vezére Csák Péter

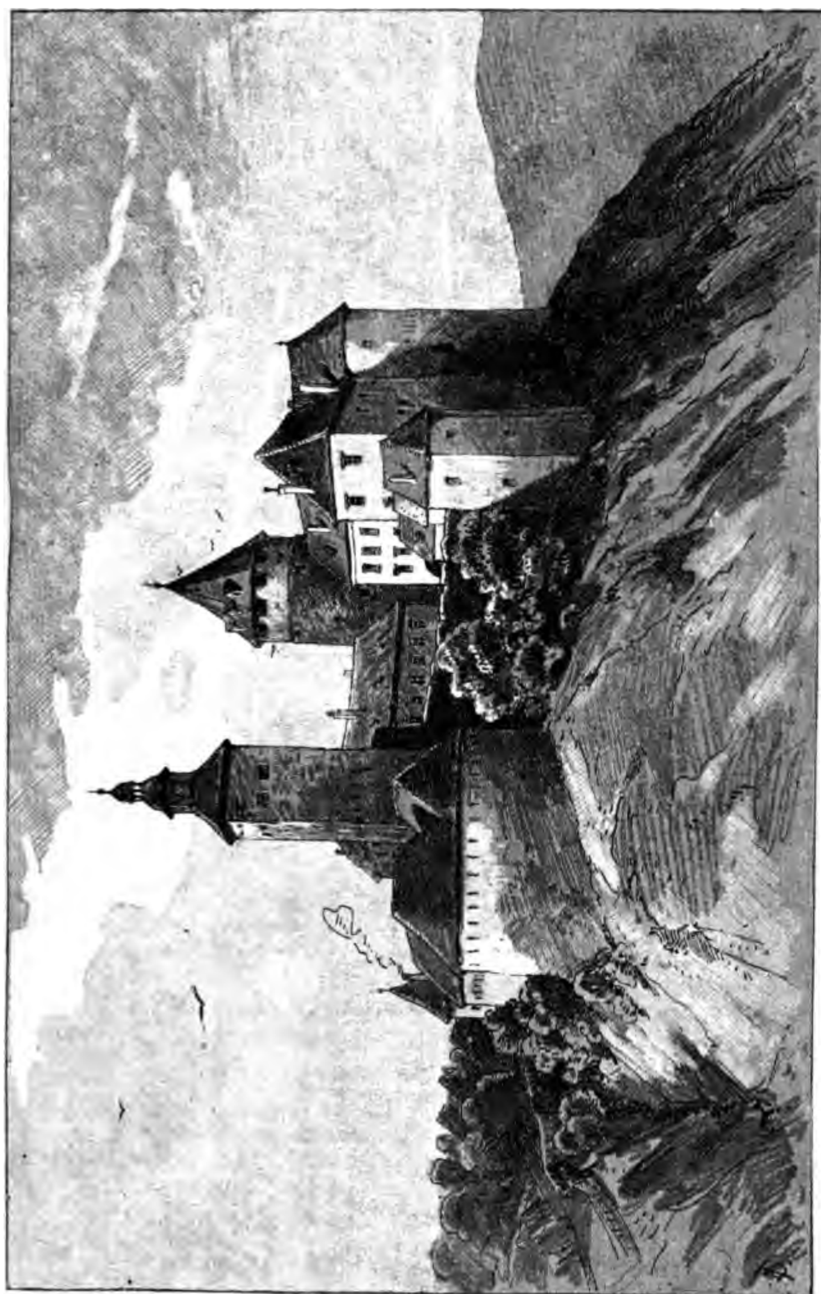
1 László király 1274-ben nap nélkül uralkodása 3-dik évében (szept. 1. után) kelt levelében Lőrincznek, Péter fiának, adományozza a fölségsértő Joakhim Málcza nevü birtokát és tartozandóságait, melyek »per infidelitatem et crimen lese maiestatis, quam et quod Magister Jovachinus *in traducendo Ducem Andream fratrem nostrum carissimum in nostram et regni nostri iniuriam*« követett el, szállottak a koronára. FEJÉR, V. II. 206. l. — Ugyancsak 1274-ben (szeptember 1. után de bizonyosan még szept. 30. előtt) kelt levelével adományozza az okoli nemeseknek a Pozsony vármegyei Simberget és Csürlét, melyeket IV. Béla idejében Henrik bán akkori pozsonyi ispán tőlök jogtalanul elfoglalt, később V. István Henriktől, midőn az országból mint hűtelen kiszökött, elkobzott, utóbb azonban Henrik bán, midőn visszatérve tőle kegyelmet nyert, ismét visszafoglalt, s melyeket ő »a prefato Henrico bano, *qui ablato fratre nostro Duce Andrea et infidelitatem committendo se transtulit ultra Drawam*« ujra elkoboztatott. WENZEL, IV. 39. l. — 1274. decz. 2-án kelt levelében Henrik bánról már mint halottról s fiairól és párthíveiről úgy emlékezik, mint a kik »*Ducem Andream fratrem nostrem carissimum rapere* et exercitum ducere contra Coronam Regiam, ac hastam dirigere contra personam nostram non sunt veriti.« WENZEL, XII. III. l. — II. Ottokár egy később (1276-ban) kelt levele szerint Joakhim, tudva hogy a választott római király Rudolf az ő legnagyobb ellensége, Endrét az ifju magyar királyt árúló módra azért rabolta el, hogy Rudolf leányával jegyeztesse el, miért Rudolftól egy tartományt kért magának, melyet törvényesen és jogosan ő a cseh király bír. FEJÉR, V. II. 318, 319. l.

2 »Quando nos et domina Regina mater nostra charissima per Henricum Banum et alios sibi adherentes, Corone Regie utique infideles detenti fuimus apud Budam«, mond IV. László 1274. decz. 31-én kelt levelében, melylyel megerősítve Csák Péter részére 1273. május 23-án Szenicze faluról kelt adománylevelét, ezen helységet, melyet utóbb, midőn Pétert irigyei az udvarból elüldözték, Henrik bán fiának Ivánnak, akkor soproni főispánnak, adományozott volt, ezen adományát visszavonva és megsemmisítve, örök érvényesen Csák Péternek és maradékainak adományozza, utódait is átok alatt kötelezve. WENZEL, IV. 36. és IX. 73. l. — Hogy itt nem lehet a királynak koronázása előtt 1272-ben történt fogságára gondolni, már csak abból is bizonyos, hogy akkor még Henrik úr mint menekült Csehországban tartózkodott.

állt, a fogoly királyt csakhamar megszabadították, ki is már szeptember 30-án a lázadókkal vívott ütközetben személyesen jelen volt. A döntő ütközet Székes-Fehérvártól délre Föveny falu körül, a mai fövenyi pusztán, hol a Fehérvárra gyűlt rendek fegyveres tömege szabad ég alatt szokott táborozni,[1] és az attól nyugotra alig egy óra távolra eső Bökén-Somló nevű hegy aljában, a mai somlai pusztán, a pártháborúk szokott dühével folyt, s Csák Péter győzedelmével, ki a viadal közben maga is arczán sebet kapott, és a pártütők teljes leveretésével végződött. Németujvári Henrik, Csák Péter által elejtve, gyalázatosan végezte árúlással teljes életét, szerepe folytatását vele együtt harczolt fiaira, Ivánra, Miklósra és Henrikre hagyva, kik hirhedt atyjok nyomdokait híven követve nevöket évtizedeken át rettegetté s átkos emlékezetűvé tették.[2] Joakhim az ütközetből szerencsésen menekülvén, egy ideig mint kegyvesztett félre vonultan élt az udvartól, hol a tárnok-

1 Éppen így jött szokásba, hogy a Budára hirdetett országgyűlések a Rákos mezején, az erdélyi nemesség Tordán tartott gyűlései pedig a Keresztes mezején sátoroztak, minthogy az említett városok falai közt a lóháton s fegyveresen összegyűlt főrendek és nemesek nagy tömege el nem férhetett.

2 Az ütközetet, melyben Henrik bán elesett, Föveny falu környékére (circa villam Fuen) helyezi maga a király Csák Péter részére 1274. deczember 31-dikén kelt s közelebb említett adománylevelében, «ubi idem Herricus Banus per sepe dictum magistrum Petrum in prelio victus vitam finiuit ignominiose in infidelitate manifesta». WENZELnél, *e. h.* — Egy másik, mindjárt az ütközet után 1274. szept. 30-án az Aba nemzetségbeli Lőrincz, Péter fia, részére kelt adománylevelében a király azon ütközetet, melyben Henrik bán elesett, a Bökén-Somló hegy alatt saját jelenlétében vívottnak mondja, e szavakkal: «in conflictu, quem cum Henrico Joachino et aliis eorum sequacibus, Regni nostri infidelibus, qui collectis suis complicibus, vexillis eleuatis contra Coronam Regiam ausu temerario venire attemptauerunt, pugnaturi apud montem Bukensomla vocatum habuimus, in quo quidem conflictu idem Henricus, primipilarius exercitus eorundem infidelium, morte miserabili per nostros fideles extitit interemptus.» WENZEL, XII. 88. l. — E két oklevelet egybevetve bizonyosnak tartom, hogy az ütközet, melyben Henrik bán életét vesztette, a mai fövenyi puszta és a Somló hegy közt terülő mezőn folyt le. — Említi a fövenyi ütközetet, melyben «Herricus banus cum quibusdam suis fautoribus leuatis uexillis cum multitudine armatorum in fuen contra nostram maiestatem insurrexit» IV. László 1279-ben János comes, Izsip fia, részére kelt adománylevelében is. *Hazai Okmánytár.* III, 28. l.



8. SZALONAK VÁRA.

mesteri hivatalban őt Egyed mester váltotta föl, de esztendő sem telt bele, hogy előbbi hivatalába magát ujra föl bírta küzdeni.[1]

A fövenyi győzedelem után a király a megvert lázadók, nevezetesen az elesett Henrik bán fiai üldözésére indult hadaival, melyek a veszprémi püspökség jószágain átvonulva azokban rablással, dúlással és égetéssel tömérdek kárt okoztak.[2] A hadjárat hónapokon át huzódott; december 1-én a király a Németujváriak szalonaki vára alatt táborozott;[3] itt kelt másnap az a levele, melylyel a fölségsértésbe esett Vas vármegyei királyi ijászok földjét, kik néhai Henrik bánnal és fiaival ellene fegyvert fogtak, hívének Herránd barsi és semptei főispánnak, neje étekfogó mesterének adományozta.[4] E hadjárat alatt, de még a fövenyi ütközet előtt adományozta a Kádár hűtlen fiaitól elkobzott Csehit Vas vármegyében hívének Jakabnak, Osl bán fiának, az Ostfiak ősének,[5] a Tótországban Ottokár cseh király által építtetett Szamobor várát pedig Iván ispánnak, Iriszló fiának, ki ezen várat nagy fáradsággal, költséggel és emberei vére omlásával visszafoglalta.[6] Az uj év első napjait

1 Joakhim a lázadás után csak 1275. április 3-dikán tünik föl ismét az országnagyok sorában, mint csak pilisi főispán, FEJÉR, V. II. 238. l.; de már 1275. junius 17-én s később kelt királyi oklevelek záradékaiban ismét mint tárnokmester szerepel. WENZEL, IX. 114. l — Érdekes látnunk, hogy a lázadás leverése előtt alig néhány nappal szeptember 25-dikén két királyi kiváltság'evél záradékában az országnagyok közt Henrik még mindig mint egész Tótország bánja, Joakhim pedig mint tárnokmester van említve. WENZEL, XII. 90. l. és *Hazai Okmt.* VI. 199. l.

2 Ezen károk némi megtérítésére adományozott a király a püspökségnek Veszprém külvárosában és Alsó-Örsön számos várjobbágyi és királyi udvarnoki telket, 1275. (szept. 1. előtt). WENZEL, IV. 53. l.

3 Datum sub castro Zolonouk év nélkül (1274.) decz. 1-én kelt már említett parancsa Dénes tótországi bánhoz, hogy orvosát Gellért mestert iktassa be Tornova birtokába, WENZEL, XII. 114. l. kinek beigtatásáról Dénes bán a királynak még 1274. végén jelentést tett. TKALCSICS, *c. h.* I. 174. l.

4 1274. IV. Nonas Dec. (decz. 2.) WENZEL, XII. III. l. — Ezen levél záradékában hibásan van számítva a király uralkodásának második éve harmadik helyett.

5 *Hazai Okmt.* VI. 124. l. — Hogy itt ezen oklevél hibásan van 1275-re közölve 1274. helyett, bizonyos abból, hogy záradékában Henrik bán, ki már 1274. szept. 30-án nem volt életben, mint egész Tótország bánja van említve.

6 1274. uralkodása 3-dik évében (szept. 1. után). FEJÉR, VII. V. 589. l. — Ugyan-

László király a zsiliz-szentjakabi monostor mellett táborozva töltötte,[1] s csak 1275. február elején tért vissza Buda várába.[2] Mily eredménye lett ezen hadjáratnak, arról az egykorú források nem adnak értesítést, de hogy az ország fegyelmezetlen hadai, — melyek fizetésére a király, kincstára szorultsága miatt, Pál veszprémi püspök halála után, 1275. elején, kénytelen volt a veszprémi egyház kincstárából 15 márka arany port és egy 500 márkára becsült, drágakövekkel kirakott királyi övet elvenni s katonái zsoldjára fordítani,[3] — a hatalmas Németujváriakat nem birták megalázni, biztosan következtethetjük abból, hogy a hadjárat után egy pár hónap múlva Miklóst és Ivánt néhai atyjok méltóságában, a tótországi bánságban, 1275. junius—szeptember havában pedig Miklóst már a nádori széken találjuk;[4] míg hozzájok méltó testvérök Péter, mint az 1275. elején elhalt Pál püspök utódja, a veszprémi püspökségre emelkedett.[5]

Az ország ezen belháborgásai közben mennyire lehanyatlott a korona tekintélye a dalmát tengerparton, bizonyítja az a szövetségi szerződés, melyet I. Károly siciliai király, László ipa, Spalatóval és Sebenicóval az almissai kalózok és pártfogóik a brebiri grófok ellen közösen folytatandó háború ügyében 1274. szept. 4-én kötött, oly ki-

ezen oklevelet hibásan közli 1284-re FEJÉR, VII. II. 106. l.

1 1275. újév napján apud Sanctum Jacobum, ugyanaz nap és január 2-án apud monasterium Beati Jacobi Apostoli apud Zelez, kelt IV. László három rendbeli kiváltságlevele. FEJÉR, V. II. 439. l., WENZEL, IX. 124. és IV. 52. l.

2 1275. febr. 8-án Budán menti föl a király Aladár mester néhány Abauj vármegyei faluját a főispán biráskodása alól. WENZEL, IX. 124. l.

3 Ezért adományozta a veszprémi egyháznak a Zala vármegyei Szerénte földét, 1275. szept. 22-én. FEJÉR, V. II. 265. l.

4 1275. april 30-án már Iván és Miklós tótországi bánok, FEJÉR, V. II. 238. l.; junius 4-én már csak Iván a bán, *U. ott* 243. l., Miklós pedig 1275. junius 17—szept. 27. közt a nádorságban ül.

5 Pál veszprémi püspök 1275. január 2-án még életben volt, FEJÉR, V. II. 295. l.; márczius végén és április elején a püspökség üres, de már junius 4. és 17-én Péter mint választott, július 11-én és utóbb pedig mint választott és megerősített veszprémi püspök van említve a királyi oklevelek záradékaiban. WENZEL, XII. 115. l., FEJÉR, V. II. 238. és 243. l., WENZEL, IX. 114. és 137. l., FEJÉR, V. II, 252. l.

kötéssel azonban, hogy a városokra nézve ezen szerződés ne legyen kötelező, ha az a magyar királynak nem tetszenék, s ez esetben Károly király se legyen a városok iránt semmire sem kötelezve, a városok pedig, mihelyt őt értesítendik, hogy ezen szövetséget a magyar király nem helyeselte, azonnal tartozzanak neki visszaadni a szerződés szerint részökre kölcsön adott hadi hajókat.* Bár a magyar korona alattvalóival egy külföldi hatalom által a magyar kormány tudta és megegyezése nélkül kötött ezen szövetkezés több pontja a korona felségi jogainak világos sérelmére szolgált, még sem találjuk nyomát, hogy az ország belviszályai miatt tehetetlenségre kárhoztatott királyi udvar, saját tekintélye és jogköre föntartásával, dalmát alattvalóit ezen külföldi szövetkezéstől eltiltotta volna.

Ottokár cseh király állása e közben Habsburgi Rudolf római királylyal szemben, kit a választó fejedelmek oly czélzattal emeltek a trónra, hogy a cseh király által bitorolt tartományokat Ausztriát, Stiriát, Karinthiát a birodalomhoz visszafoglalja, mind feszültebbé vált. Ottokárt az 1274-ben Nürnbergben tartott birodalmi gyűlés a Würzburgba 1275. január 23-ra hirdetett birodalmi törvényszék elé idézte, hogy adjon számot, mily jogon foglalta el a német birodalom tartományait, s miért mulasztotta el magát hűbéri joggal bírt saját országában, a cseh korona tartományaiban, az új német király által törvényesen megerősíttetni. S minthogy Ottokár a birodalmi törvényszék előtt nem jelent meg, az Augsburgban 1275. május havában összeült birodalmi gyűlés őt a birodalom ellenségének nyilatkoztatta, s minden méltóságától és birtokától, a cseh koronától is megfosztottnak kiáltotta ki.

Ily körülmények közt Ottokár, miután az egy ideig Rudolfot római királynak elismerni nem akaró de később

* Wenzel, IX. 108. l. és XII. 120. l. — Hibásan közölve 1275-re 1274. helyett Fejérnél V. II. 281. l.

az által megnyert pápa pártfogására sem számíthatott, a magyar királyi udvarral való szövetkezésben igyekezett magának támaszt keresni. Kérésére, hihetőleg már 1274-ben, járt is nála magyar követség, melylyel szándékait és föltételeit közölte. Utóbb a szövetkezés ügyében Dénes győri püspök is megfordult udvarában, ki ugy nyilatkozott, hogy a magyar király kész őt atyjának fogadni és kivánságait teljesíteni, s ez által Ottokár az egyesség föltételeit a magyar királylyal ujra közölte.[1] Az alkudozás eredménye 1275-ben csakugyan ideiglenes békeszerződés lett,[2] melyet a magyar követek Ottokár udvarában, azután pedig László király és országa nagyjai Budán ünnepélyes esküvel erősítettek meg.[3] Ezen alkudozás folyama alatt a cseh király érdekében párthíve Henrik bajor herczeg, IV. Béla leánya az ekkor már elhalt Erzsébet férje s így az egyezkedő felek rokona, működött mint közbenjáró; kit azonban Rudolf a legkomolyabban letiltott, hogy többé ez ügybe ne avatkozzék, mert különben a maga és birodalma nyilt ellenségének fogja tekinteni.[4] S minthogy a magyar államügyekre a döntő befolyást az 1275. közepén a tárnokmesteri székre vissza került Joakhim, Rudolf érdekeinek buzgó pártolója, gyakorolta, ennek segélyével csakugyan sikerült Rudolfnak, mint alább látni fogjuk, az Ottokárral kötött ideiglenes egyességet fölbontatni, s László királyt és országát a cseh király ellen tervezett háborúra szövetséges társúl megnyerni.

1275-ben a Szent István napján Székes-Fehérvártt tartott országgyűlés alkalmával megújulni látjuk azt a jelenetet, melyet egy évvel azelőtt a fövenyi mezőn a párt-

1 Ottokár levele Lászlóhoz év nélkül (1275.) FEJÉR, V. II. 280. l.

2 Pax inter Ungaros et Bohemos pro tempore reformatur, írja 1275-re az *Annales Salisburgenses* PERTZnél IX. 801. l.

3 Ottokár levele év n. (1276) V. István leányához (Dragutin szerb fejedelem nejéhez Katalinhoz). FEJÉR, V. II. 317. l.

4 Év n. (1275). FEJÉR, VII. II. 42. l.

ütő Joakhim s Németujvári Henrik és fiai idéztek elő. Most a lázadás zászlaját a király kormánya ellen Mois mester, Mois egykori nádor fia, anyjáról a király vérrokona, és a Csák nemzetség egyik tagja, Ugrin, Pós fia, az Ujlaki család őse, tűzte ki, kik hihetőleg a királyi hatalmat bitorló Joakhim tárnokmester és a Németujvári testvérek, Miklós nádor és Iván tótországi bán, megbuktatására törekedtek.[1] Hogy ezen lázadás nagy mérvet öltött, s az országban ekkor a pártoskodó urak és nemesek sok rablást és öldöklést követtek el, igazolja az osztrák évkönyvek klosterneuburgi egykorú folytatója,[2] de bizonyítja az ország zászlós urainak ezen év utolsó hónapjaiban feltünő gyakran történt változása is.[3]

1 »Cum pridie Magister Mois, Vgrinus et complices eorundem ... contra nos et nostros in Frowen (helyesen Feowen) presumtuose eleuato vexillo irruere voluissent« mond a király 1275. szeptember 27-dikén, uralkodása negyedik évében, kelt levelében, melylyel a Hont vármegyei Borit Miklósnak, Márton fiának, adományozza, ki ez alkalommal, mint az országnagyok később jelentették, a korona védelmében hű szolgálatokat tett. FEJÉR, V. II. 268. l. — Ugyanez évre vélem helyezhetőnek IV. László év n. augusztus 24-én Zólyomban kelt levelét, melylyel a Mois mestertől és Simontól, Salamon fiától, ki »erecto vexillo vnacum magistro Mois contra nos procedere presumsit« elkobzott három falut Belusnak, Belus fiának, adományozta, Ezen levelet FEJÉR háromszor is közli, helyesen év n. V. III. 512. l. és VII. V. 459. l. s hibásan 1284-re téve V. III. 240. l. — Mois mint a királyné tárnokmestere, Ugrin pedig mint szörényi bán s később fölovászmester szerepel az országnagyok közt az 1274-ben és 1275 első felében kelt oklevelekben. S hogy a korona hatalma és tekintélye mennyire nem bírta sújtani a lázongó főurakat, kiket csak magos állások adományozásával lehetett a királynak lekötelezni s ideig óráig megnyerni, következtethetjük abból, hogy a pártütő Ugrint már 1275. utolsó hónapjaiban mint országbirót, deczemberben mint erdélyi vajdát, társát Moist pedig mint somogyi főispánt találjuk az ország zászlós urai közt.

2 »1275. In Vngaria multa spolia et occisiones nobilium vicissim sunt commissa«. PERTZ-nél IX. 744. l. — Ezen dúlások közben juttatták csaknem végromlásra a Buzád nemzetségbeli Csák bán fiai a rajki monostort Zala vármegyében, melynek pártfogói jogát azután átadták rokonuknak Mihálynak, Trisztán comes fiának, 1275. nap nélkül. FEJÉR, V. II. 299. l.

3 1275. szept. 27-én még Németújvári Miklós a nádor, kinek helyét azután 1276. augusztus 9-ig Csák Péter, Henrik bán és fiai halálos ellensége foglalja el. — 1275. utolsó hónapjaiban Iván sem tótországi bán, Joakhim sem tárnokmester; ama helyett a bánságot Tamás, a tárnokmesteri hivatalt pedig Joakhim helyett Csák Máté, Péter nádor testvére, viseli. — 1276. augusztus 9-én már ismét Miklós a nádor, testvére Iván, ki már ez év elején visszanyerte a bánságot, ekkor tárnokmester, Joakhim pedig az előbbi tárnokmester, tótországi bán. FEJÉR, V. II. 334., és KNAUZ *e. h.* II. 57. l.

Különösen a dunántúli vármegyékben áradt el a féktelenség, melynek zabolázására a 13 éves király az ország hadaival hónapokon át táborozott, a hűtlen lázadókkal ütközeteket is vívott,[1] melyek eredményéről azonban részletes adatok nem maradtak fönn. Csak azt tudjuk, hogy a király 1276. január 8. Istvándon Zalában, január 20 és febr. 3. Lábodon Somogyban, febr. 9-én Örsön, febr. 26. Vaskán a Dráva mellett, márcz. 21. Szent-Keresztnél a Vértesben, márcz. 22. Táton Esztergom vármegyében táborozott, azon hó 26-dikán Buda várában volt,[2] a husvét innepét pedig, mely ez évben április 5-dikére esett, a váradi székes-egyházban Szent László sírjánál ájtatoskodva ülte meg.[3]

Az ország megzavart nyugalmát helyreállítani, a kölcsönös dúlásokat, melyekben a hatalmas urak családi érdeke és magán bosszúja vitte a főszerepet, megszüntetni, a kiskorú király gyenge kormányának nem lehetett elég ereje; minek legnagyobb bizonysága, hogy alig néhány hónap

1 1276, február 9-én Örsön adományozza a király Péternek, Illyés fiának, a Bars vármegyei Szencse nevű várföldet, azon vitézi érdeméért, melyet »maxime in presenti guerra et conflictu, quem habuimus contra nostros infideles«, szeme láttára s az ország összes zászlós urai színe előtt bizonyított. FEJÉR, V. II. 331. l.

2 Istvándon (in Stephand) 1276. jan. 8. ad a király levelet Benedek és Récse fiainak Csürle és Simberg nevű ősi birtokaikra, melyeket előbbi kiváltságlevele szerint Henrik bán hűtelen fiaitól elvett és nekik visszaadott volt. WENZEL, IV. 73. l. éz KNAUZ, *c. h.* II. 55. l. — Lábodon év n. (1276.) január 20-án ad parancsot Iván tótországi bánnak, hogy adja vissza orvosának Gellértnek tormovai birtokát, s abban, a mint megígérte, védelmezze. TKALCSICS, *c. h.* I. 100. l.; ugyanonnan ugyanaz nap és febr. 3-án kelt két rendbeli adománylevele nénje Erzsébet apácza s illetőleg a nyúlszigeti kolostor részére. WENZEL, IX. 548. l. — Vaskán febr. 6-án ad újabb parancsot Iván bánnak, hogy nem tekintve a zágrábi vár szükségét, hanem az ő szükségét minden birtoknál, aranynál s ezüstnél többre becsülve, adja vissza Gellért orvosnak tormovai birtokát. TKALCSICS, *c. h.* 182. l. — Szent-Keresztnél márcz. 21-én (1276) ad a veszprémvölgyi apáczák népeinek birói mentességet. *Hazai Okleveltár* 74. l. — Táton 1276. márczius 22-én újította meg a Szencsére Péternek, Illyés fiának, adott adománylevelét. FEJÉR. V. II. 331. l. — 1276. márcz. 26-án Budán adta Csépán ungi várjobbágynak királyi megegyezését, hogy Csepel nevű birtokát eladhassa. WENZEL, XII. 172. l.

3 Váradon 1276. husvét vasárnapján adományozta a váradi püspökségnek Szőlős falut az abban lakó királyi udvarnokokkal együtt, megengedvén Lodomér püspöknek, hogy ezen udvarnokok közzül néhányat fegyverrel szolgáló egyházi nemesei közzé sorozhasson. FEJÉR, V. II. 333. l.

mulva a király dunántuli hadjárata után, 1276. nyarán történt a veszprémi dúsgazdag egyháznak és a mellette Sz. István korában alapított s utóbb virágzó egyetemmé fejlődött főiskolának oly vad kegyetlenséggel végrehajtott kirablása és porrá égetése, melyhez fogható az oligarchia II. Endrétől Róbert Károly koráig száz esztendőnél tovább tartott garázdálkodásának legviharosahb éveiben is csak ritkán fordult elő. E Kún László korában is hallatlan botrányt pedig éppen az ország legfőbb birája, Csák Péter nádor követte el, ki a Németujváriak iránti családi bosszúból Péter püspök fényes egyházát teljesen kiraboltatta, a prépostokat, esperesteket, kanonokokat és papokat ruháikból kifosztva barbár módra meztelenűl lovakhoz köttetve meghurczoltatta, az egyházban az oltár mögött a kanonokok, papok és szolgáik közzül 68 személyt legyilkoltatott, az egyház levéltárában a kiváltságleveleket széttépette, a káptalan pecsétjét összetörette, és az igy kirabolt egyházat és egyetemet porrá égettette; minek következtében az egyházban egy egész esztendőn át szünetelt az isteni tisztelet, a mi még a tatárjárás idejében sem történt.*

* Veszprém földúlását legelőször IV. László 1276. augusztus 3-án Pál veszprémi prépost részére kelt levelében említi. *Hazai Okmt.* IV. 55. l. — Az egyháznak a gonosz üldözők egyházi ékszerekben, öltönyökben és kincsekben 50,000 márka kárt tettek ; a sekrestyében 3000 márka értékű könyvek s a régi királyok és hívek megbecsülhetetlen értékű drága ajándékai vesztek el ; Pál prépost egy maga kincsekben 3000 márka, könyvekben 1000 márka kárt vallott, a káptalan 15 jogtudor tagja pedig könyveiben s a királyoktól követségben való jártokért kapott ajándékokban 10,000 márka értéknél többet vesztett el, mond a király 1276-ban, uralkodása negyedik évében (szept. I. előtt) kelt levelében, melylyel az egyház kárának némi pótlására annak a Zala vármegyei Merenyét adományozza, s melyben az elrabolt egyházi ékszerek is részletesen föl vannak sorolva. FEJÉR, VII. II. 46. l. — 1276. november 17-én kelt levelében, melylyel a foki vám egy részét adományozza a veszprémi egyháznak, említi a király a Sz. István kora óta Veszprémben virágzott s a párizsival vetekedett egyetem porrá égetését. FEJÉR, V. II. 347. l. — A földúlt egyház javára, Péter püspök érdeméért, állítja vissza a király a veszprémi püspöknek, mint a királyné koronázójának és cancellárjának járó, de egy idő óta feledésbe ment 500 márkányi évi fizetését, neje Izabella és az országnagyok megegyezésével, 1276. (szept. I. előtt). FEJÉR, V. II. 337. l. — Legrészletesebben leírja László király a veszprémi egyház saját szemeivel látott siralmas állapotját, az annak kirablására vonatkozó adatok-

Ezen rabló hadjárat alátt tömérdek kárt vallott a veszprémvölgyi apáczazárda is, mely a király és országnagyok táborozásai miatt végképen elszegényedett,[1] valamint a hántai monostor is, mely a belháborukban, a németek berohanásai miatt, de különösen a veszprémi egyház földúlásakor iszonyú kárt vallott.[2] A belháború által leginkább sujtott Dunántúl nyomorát még az is növelte, hogy az osztrákok ezen zavarokat fölhasználva, az országba betörtek és a határszéleket pusztították.[3] Bizonyosnak tarthatjuk, hogy a veszprémi rablásért fosztotta meg a király Csák Pétert az általa ekkor majdnem egy évig viselt nádorságtól,[4] midőn egyszersmid intézkedéseket is tett az országban elhatalmasodott rablók és gonosztévők megbüntetésére.[5]

kal együtt 1277. (szept. 1. után) kelt levelében, melylyel a Maroson Szalánkamenbe szállított só jövedelmét az országgyűlés megegyezésével a veszprémi káptalannak adományozza. Fejér, IX. VII. 692. l. — Már 1276. szept. 3-án említi püspöksége pusztúlt állapotját maga Péter püspök abban a levelében, melylyel egyházmegyéje két faluját a hasonlóan végromlásra jutott esztergomi érsekséggel a tihanyi egyházért elcseréli. Fejér, V. II. 367. l. és Knauz. *c. h.* II. 59. l. — A veszprémi káptalan, elveszett pecsétje helyett, a király parancsára, már 1276-ban új pecsétet késztttetett és használt. *Hazai Okmt.* I. 68. l. — Veszprém földúlatásáról IV. László 1283. november 28-án kelt adománylevelében úgy emlékezik, mint a mely az ő gyermek korában a tyrannus országnagyok által történt. Wenzel, IV. 255. l. — Hogy a rablást Péter nádor követte el, világosan mondja a király 1281. május 3-án kelt levelében, melyben a székes-fehérvári káptalannak megparancsolja, hogy a veszprémi káptalan részére szolgáltassa ki azt az egykor általa kiállított kiváltságlevelet, melynek egyik példánya Veszprémben »in vastu et spolio Petri Palatini« elveszett, de a melynek második eredeti példányát szokás szerint saját levéltárában őrizi. Wenzel, IX. 299. l. és *Hazai Okmt.* IV. 61. l.

1 Ezért engedi el a király örökre ezen zárda négy falujának minden királyi szedővedőjét, 1276. (szept. 1. előtt). Fejér, V. II. 328. l. — Ugyancsak 1276. (szept. 1. előtt) írja át s adja ki kiváltságlevél alakban azt a Szent-Keresztnél 1276. márczius 21-én kelt levelét, melylyel ezen zárda népeit a királyi udvar bíráján kivűl minden más biró hatósága alól fölmentette. *Hazai Oklevéltár* 75. l.

2 Ezen kárai pótlására adja a király e monostornak Ecsi és Bajcs falukat 1277. (szept. 1. előtt), Fejér, V. II. 378. és 381. l.

3 IV. László 1276-ban nap nélkűl kelt levelében mondja, hogy Belöd, Belöd fia, az Osl nemzetségből »nuper dum Theotonici in regno nostro deuastaciones facerent«, egy előkelő német vitézt foglyúl ejtett. Fejér, VII. II. 50. l.

4 1276. aug. 9-én már a nádorságot Németújvári Miklós, a Csákok régi ellensége, viseli; ugyanekkor testvére Iván tárnokmester, Joakhim tótországi bán, a letett nádor testvére Csák Máté pedig erdélyi vajda. Fejér, V. II. 334. l. és Knauz, *c. h.* II. 57. l.

5 Gergely bán somogyi főispán a király és országnagyok rendelete értelmé-

Habsburgi Rudolf és Ottokár közt, kiknek párthívei Stiriában és Karinthiában már 1275-ben harczokat folytattak egymással, a háború, mely a cseh király és birodalma sorsa fölött döntendő volt, csak idő kérdése lehetett. Éppen ezért Ottokár érezve helyzete nehéz voltát mindent elkövetett, hogy a Lászlóval 1275-ben megkötött ideiglenes egyességet állandó szövetséggé alakítsa át, és igy Magyarország hadseregét is latba vethesse a német birodalommal vívandó döntő háborúban. Egy ideig kecsegtethette is magát e reménységgel. Ki volt ugyanis tűzve a nap és hely, melyen a magyar és cseh királynak személyesen kellett volna találkozni, hogy a végleges szövetségi szerződést megkössék, s Ottokár László ipát Károly siciliai királyt is fölkérte, hogy az egyezkedésben személyesen vagy követei által vegyen részt.

De másfelől Rudolf római király sem volt tétlen, hogy a magyar királyi udvar szövetségét megnyerje, s e törekvésében buzgó támogatóra talált a királyi udvar legbefolyásosabb tanácsadójában Joakhim bánban, ki mint régebben, úgy most is a német és magyar király kölcsönös szövetségének legbiztosabb zálogáúl tekintette a László király öcscse, Endre tótországi herczeg eljegyeztetését Rudolf leányával Clementiával, mely családi összeköttetés az Ottokárt szívből gyűlölő s emellett nagyravágyó anyakirálynénak, Erzsébetnek már régebben is titkos ohajtását képezte. Ilyen befolyások bírták rá Lászlót, hogy Meinhard tiroli grófot, leányági rokonát, fölkérje, hogy mivel országának az ő kiskorúságában megsértett jogait most már serdűltebb korában az ország belzavarainak lecsillapodtával vissza akarja vívni, legyen közbenjáró, hogy Rudolf leánya, ha van, jegyeztessék el öcscsének, Endrének. Írt magának

ben Somogy vármegyében közgyűlést tartván, birótársaival együtt elkoboztatta Miklós és István Bár nevű faluját, kik Gergelynek, Iháros fiának, 125 márka kárt okoztak. 1276. aug. 17. FEJÉR, V. II. 366. l.

Rudolfnak is ez ügyben, tudatva, hogy rokoni összeköttetésbe kíván vele lépni, s öcscsének a még nyolczadik évében járó Endre tótországi herczegnek főként Rudolf leányával, vagy pedig fia, leánya vagy leánytestvérei leányával leendő eljegyeztetését forrón óhajtja, s kérte, hogy hallgassa meg szivesen ez ügyben megbizottját Meinhard tiroli grófot és András pécsi olvasó kanonokot, kit az ország nagyjai tanácsából az eljegyzési szerződés megkötésére teljesen meghatalmazott követéül küld hozzá.[1]

Rudolf szivesen fogadta a magyar udvar ezen föllépését, s az özvegy királynénak adott válaszában köszönetét fejezte ki a hozzá intézett üdvözletért, biztosította őt, hogy néhai férje iránt táplált őszinte barátsága annak halálával nem enyészett el, s hogy szivén fekszik a szóba hozott rokoni összeköttetés: mivel azonban e fontos dologban országnagyjai tanácsát meg kell hallgatnia, igérte, hogy azokkal minél elébb értekezni fog, hogy ezen ügy mindkét fél óhajtása szerint közös tisztességökre és javokra intéztessék el.[2] Nem sokára ezután Lászlóhoz intézett levelében, melyben az eljegyzésről mint már megtörténtről szól, biztosítja a magyar királyt, kit öcscsével mint húsából való húst, csontjából való csontot atyai szeretettel ölel keblére, hogy legforróbb vágya őt üldözője dühös zsarnokságától megmenteni és ősi öröksége határait gyarapítni. Mert neki annyira szivén fekszik a fönséges és híres Magyarország régi dicsőségének helyreállítása és üldözőjének megalázása, hogy sem személyét, sem vagyonát nem kíméli, csakhogy annak büszke dölyfét diadalmas sasaival megtörje. «Im

1 IV. László levelei Meinhardhoz és Rudolfhoz s követi megbizó levele, mind év nélkül. FEJÉR, VII. II. 43. 44. l. és WENZEL, IV. 42. 43. l. — Ezen leveleket valamint Fejér, úgy PALACZKY is *Ueber Formelbücher*. 319. l. helyesen határozza 1276-ra, ellenben WENZEL *e. h.* 1274-re helyezi. — Föltünő, hogy ezen levelek szerint László király nem tudta, van-é Rudolfnak leánya, míg anyja Erzsébet erről biztos tudomással bírt; mert, mint Rudolf hozzá intézett válaszából kitetszik, kissebbik fia Endre számára egyenesen Rudolf leánya kezét kérte.

2 Év n. (1276.) WENZEL, IV. 44. l.

Isten kegyelmével, — igy végzi levelét, — indulunk ellene hadainkkal, hogy fönhéjázását letéve, tanulja meg, milyen nehéz az ösztön ellen rugódozni. Nosza tehát fejedelem, övezd föl magadat az őseidtől örökölt vitézség erejével, mert bízunk Isten segélyében, hogy minden szerencsésen fog sikerülni, midőn ez igaz ügyben az igazságért lángoló fejedelem alatt fogsz harczolni.[1] Ugyanakkor Magyarország rendeihez küldött levelében magasztaló szavakkal emelve ki a hű ragaszkodást, melylyel legkedvesebb fiaihoz László királyhoz és öcscséhez Endréhez viseltetnek, igéri, hogy ezen hűségöket nem annyira szavakkal, mint tettekkel kívánja meghálálni, s mint különös ajándékot kéri tőlök, hogy ha a római birodalomban vagy udvarában vannak oly kitüntetések, melyekben lelkök gyönyörködik, azok elnyeréséért bizodalommal folyamodjanak hozzá, ki Magyarország régi dicsőségének helyreállítását s üldözőjének megalázását szivén hordozza.[2]

Rudolf ezen eszélyes, tapintatos eljárása nem téveszteté el hatását a magyar királyi udvarra, mely az Ottokárral kötött ideiglenes egyesség fölbontását elhatározva, készséggel hajlandó lett a Rudolf által ajánlott véd- és daczszövetség elfogadására. A magyar udvar, hogy az Ottokárral tervezett összejövetelt meghiusítsa, az eddigi megállapodás megváltoztatásával azt követelte, hogy az összejövetel kitűzött napján és helyén mindkét fél fegyveres erővel jelenjék meg a békeszerződés tárgyalására, s minthogy e föltételt Ottokár határozottan visszautasította, czélját el is érte, a mennyiben az összejövetelről és igy a kibékülésről többé szó sem lehetett. Világos ez Ottokárnak László egyik leánytestvéréhez, valószínűleg Katalinhoz, Dragutin szerb fejedelem nejéhez intézett leveléből, mely-

1 Év n. (1276.) FEJÉR, V. II. 320. l. — Ez a levél, mint tartalma s hangja bizonyítja, csak 1276 nyarán kelhetett, midőn Rudolf Ottokár ellen Ausztriába betörni készült.

2 Év n. (1276). FEJÉR, V. II. 322. l.

ben a békeszerződés megakadályozását egyenesen a gyermek László fölött uralkodó Joakhim fondorkodásának tulajdonítja. Ő, mint írja, a László magyar királylyal kötött egyességet lelkiismeretesen meg kivánja tartani, az összejövetelre vonatkozó határozatot is a béke végleges megkötése végett készséggel óhajtotta volna végrehajtani: de mivel már az intézkedés egész terve megváltozott, az öszszejövetelre többé nem akar megjelenni. Azon ugyanis a megállapodás szerint fegyver nélkűl kellett volna megjelenniök, a magyar király pedig Joakhim hitszegő sugalmazására fegyveres összejövetelt követel. Kikelvén azután Joakhim ellen, ki sem a királyhoz, sem az országhoz soha hű nem volt, a kinek hűtlensége miatt veszett el egykor atyátok István király,* midőn lóhalálában nyargalt Joakhim által elrabolt fia visszaszerzésére, ki v. István halála után fiai László és Endre közt vérengző belháborút idézett elő, most pedig annyira uralkodik László király fölött, hogy az az ő akaratja ellen semmit sem mer tenni, kinyilatkoztatja, hogy a magyar követek által előtte s utóbb Budán az országnagyok által tett eskü megszegésével sürgetett fegyveres összejövetelben részt nem fog venni. Nem vádolja állhatatlanságáért a királyt, ki mint kiskorú nem önálló, hanem azon gazok akaratjához kénytelen alkalmaztatni magát, kik őt kezökben tartják s kiknek gonosz tanácsát balgatagúl követi. Sérelműl hozza föl, hogy a magyar király az ő pártütő alattvalóit országába befogadta, míg ő az ily hűtleneket, kik pártfogásáért könyörögtek, hogy az egyesség ellen ne vétsen, visszautasította. Ajánlja ennél-

* E szavakból: »felicis memorie olim *rex Stephanus pater vester*« bizonyos, hogy ez a levél v. István egyik leányához volt intézve, és így tévedt HORVÁTH MIHÁLY, *Magyarország tört.* II. köt. 94. l., midőn Fejér ellenében, ki e levelet Katalinhoz a szerb fejedelem nejéhez, IV. László testvéréhez, intézettnek mondja, valószínűbbnek tartja, hogy az Erzsébethez, IV. Béla leányához, Henrik bajor herczeg nejéhez szólott. Ezt annyival kevesbbé tartom elfogadhatónak, mert magának Henriknek a bíbornokokhoz írt leveléből tudjuk, hogy neje már 1275-ben nem volt életben. FEJÉR, V. II. 289. l.

fogva rokonának, hogy se maga, se testvérei ne menjenek el az összejövetelre, hova ő sem küldi el sem nejét, sem kiskorú fiát, kit a fegyverek zaja közt könnyen veszély érhetne: mert a magyar király Joakhim kormánya alatt áll, ki neki halálos ellensége s a királyt alattomosan az ő megrontására ösztönzi. Joakhim volt az, ki tudva, hogy Rudolf gróf, ki magát választott római királynak nevezi, az ő legnagyobb ellensége, Endrét az ifjabb magyar királyt áruló módon elrabolván, Rudolf leányával akarta egybeházasítani, s ezért magának egy oly tartományt kért, melyet törvényesen és jogosan ő bír. Ha a magyar király, — így végzi levelét, — a ti kezetekben, vagy más rokona, vagy valamely Magyarországhoz hű férfiú kezében volna, nem vonakodnék vele összejönni, de míg a hitetlen Joakhim hatalmában van, nem akar vele értekezni; hanem igenis megjelenik a kitűzött hely szinén hatalmas sereggel, de nem egyezkedni, hanem hogy tartományait minden támadás ellen férfiasan megvédelmezze. Ha azonban a magyar királynak tetszenék az összejövetelt elhalasztani, úgy, hogy azon Károly siciliai király, vagy fia Károly, vagy legalább tanácsosai jelen lehessenek, vagy pedig azt kivánná, hogy a határidőre tanácsosaik jőjenek össze értekezni és végezni, úgy, hogy mind ő mind a magyar király országaikban maradjanak, szivesen beleegyeznék, de fegyveres összejövetelt semmi esetre sem fogad el.*

A tervezett összejövetel e szerint, melytől Ottokár a béke végleges megkötését reménylette, örökre elmaradt; bár a cseh király által megnyert I. Károly siciliai király, kinek közbenjárására Ottokár, mint látjuk, nagy súlyt fektetett, úgy 1276. április 22-én Rómában, mint öt hónappal később szept. 24-én Viterboban kelt leveleiben igéretet tett Ottokárnak, hogy az összejövetelre teljes hatalommal

* Év n. (1276). FEJÉR, V. II. 315. l.

ellátandó követeit el fogja küldeni [1] s azok részére a magyar országnagyokhoz intézett megbízó levelét szept. 25-én csakugyan ki is állította. [2]

A magyar szövetségre e szerint Rudolf biztosan számíthatva 1276. nyarán megtámadta s hódolatra kényszerítette Ottokár párthívét, Henrik bajor herczeget, azután hadaival Passaun át Ausztriába nyomúlt, hol Ensburg, Tuln és több kisebb város hódolva tárt kaput előtte, majd Klosterneuburgot ostrommal megvette, október 18-án pedig Bécs alá szállott s a várost öt hétig a legszorosabb ostromzár alatt tartotta; [3] mialatt László király magyar és kún hadaival segítségére készen állva, az osztrák határszélen táborozott. [4] Ottokár, ki a Dunától éjszakra Laa és Klosterneuburg közt foglalt hadaival állást, miután Ausztriából, Stiriából, Karinthiából párthíveitől segélyt nem kaphatott, s Csehországban is fenyegetve érezte magát a pártütő főurak lázongásai által, kénytelen volt belátni, hogy a német birodalom és Magyarország egyesült erejével megküzdeni nem bírhat, s ha ütközetre kerül a dolog, ügye menthetetlenül elveszett. Azért biztosait, Brunó olmüczi püspököt és Ottó brandenburgi őrgrófot, alkudozás végett Rudolf táborába küldte, kik is Rudolf biztosaival, Berchthold würzburgi püspökkel és Lajos bajor herczeggel, a békét nov. 21-én rá nézve igen súlyos föltételek alatt meg-

1 Károly király levele Ottokárhoz 1276. ápr. 22-ről, melyben tudatja, hogy személyesen meg nem jelenhetvén, két egyházi s egy világi tanácsosát fogja a béke tárgyalására küldeni. FEJÉR, V. II. 311. l. és kivonatban WENZELnél *Diplomatiai emlékek* I. 40. l. — Később szept. 24-én kelt nyilt levelében két püspököt és egy világi urat bízott meg, hogy helyette az egyezkedésben teljes fölhatalmazással részt vegyenek. FEJÉR, V. II. és WENZEL *e. h.* I. 50. l.

2 WENZEL, *e. h.* I. 52. l. — Ezen Viterbóban szept. 25-én az ötödik indictióban kelt levelet, valamint Károlynak ugyanott egy nappal elébb kiállitott s föntebb említett levelét is, Wenzel tévedve határozza és közli 1277-re, minthogy az indictio ötödik éve 1276. szept. 24-én kezdődött.

3 *Annalium Austriæ continuatio Vindobonensis*. PERTZ-nél IX. 708. l.

4 Ipse etiam Ladislaus Ungarorum Rex usque ad metas Austrie in subsidium Regis Romanorum cum ingenti exercitu Comanorum et Ungarorum venisset, írja az osztrák évkönyvek bécsi folytatója 1276-ra PERTZnél *e. h.*

kötötték. A Rudolf által bécsi táborában november 26-án megerősített szerződés értelmében Ottokár lemondott a birodalom általa 26 esztendő óta bírt összes tartományairól, Ausztriáról, Stiriáról, Karinthiáról, a vend őrgrófságról, Egerről és Portenauról, Rudolf pedig megerősítette őt Csehország, Morva és tartozandóságaik birtokában, melyeket maga és elődei a birodalomtól hűbéres joggal bírtak, az ellene hozott itéleteket, átkokat s egyházi tilalmakat pedig visszavonta. A béke nagyobb biztosítására Ottokár leánya Kunigunda, Rudolf fiának Hartmannak, Rudolf leánya, Juta pedig Ottokár fiának Venczelnek, kölcsönösen 40,000 márka jegyajándékkal, eljegyeztetett. A békébe a magyar király és alattvalói is befoglaltattak, oly föltétellel, hogy Ottokár és emberei mindazokat a várakat, városokat és helységeket, melyeket Magyarországtól elfoglaltak, valamint a magyar király és emberei is, a mit a cseh koronától foglaltak, azonnal adják vissza, állítsák helyre a két ország között a régi határokat, s ha valamelyik fél ezen egyesség ellen vétne, az ellen, mint békebontó ellen Rudolf köteles legyen a megsértett félnek segítségére kelni.[1] Bár a békeszerződésben nincs megemlítve, Ottokár azt is megigérte, hogy visszaadja Lászlónak mindazokat a roppant értékű ősi családi kincseket, melyeket egykor IV. Béla halála után leánya Anna, a macsói herczeg özvegye, Csehországba vitt és neki mint vejének átadott.[2]

A dalmát tengerparton e közben a korona tekintélyé-

1 Eredetije a bécsi cs. levéltárban. FEJÉR, VII. V. 418. és PERTZ, *Monumenta rerum Germ. Leges.* II. 407. l.

2 Promittens Rex Boemie memorato regi Ungarie omnes thesauros reddere, quos aliquando amita ipsius regis Ladislavi Anna regina de Mazowe asportaverat eique tradiderat, videlicet duas coronas aureas et sceptra regalia, ac preciosissimam amphoram auream, nobilissimisque gemmis undique adornatam, mire pulchritudinis, et alia quamplura clenodia aurea, que a tempore regis Ungarie Attile et ab aliis successoribus suis usque nunc in Ungaria fuerant conservata. *Annalium Austriæ Contin. Vindob.* PERTZnél IX. l. 708. l.

nek semmibe vételével évek óta tartó zavargás szakadatlanúl folyt. A magyar kormány, a helyett, hogy erővel vagy eszélylyel a tengerparti városok viszályát lecsendesíteni törekedett volna, még olajat öntött a tűzre, midőn a Spalatót és Sebenigót pártoló brebiri grófok ösztönzésére a gyermekkirálylyal visszavonatta és érvénytelennek hirdettette IV. Béla kiváltságlevelét, melylyel a Spalató által jogos birtokának vitatott Ostrach nevű földet Traunak adományozta.[1] A koronához hű Trau tanácsa ez intézkedésben nem nyugodott meg, hanem 1276. január 13-án Romanus barsi esperest és Fulcus mester által, kiket Benedek választott esztergomi érsek saját ügyében küldött a szent székhez, s kik az ellenök intézett cselvetéseket Segnában és Zárában nagy bajjal kikerülve Trauba tértek s ott várakoztak hajóra, folyamodást intézett Benedek érsekhez, hogy Istent és igazságát s a maga tisztességét tekintve, védje a város igaz ügyét az országnagyok és a király előtt, ki, mint legújabban a spalatóiak hiresztelik, de a mit hinni nem lehet, a nagyatyja, atyja és maga által Trau részére kiadott kiváltságleveleket az ügy megvizsgálása nélkül hazug sugalmazásra visszavonta.[2] De maga a város tanácsa is fölküldte ez ügyben a királyi udvarba püspökét Columbanust, ki már a múlt évben is járt a királynál, s általa ügyét Benedek választott esztergomi érsek pártfogásába ajánlotta.[3] Ezen küldetésnek azonban nem lett sikere, mint kitetszik Miklós dalmát és horvát bánnak a királyhoz intézett jelentéséből. E szerint ugyanis a bán, ki Trau állandó hűségét kiemelve e várost a király védelmére méltónak elismeri, a hely szinén megjelenve, megkisértette az egy-

1 IV. László visszavonó levele 1275. (szept. 1. után). FEJÉR, VII., IV. 164. l. és teljesebben V., II. 259. l. — Még ezen levél kelte előtt 1275-ben utasította Miklós dalmát és horvát bán a két versengő várost, miután a feleket kihallgatta, Trau kiváltságleveleit megtekintette, s érvényeseknek elismerte, hogy ügyöket a király törvényszéke előtt folytassák. FEJÉR, VII. IV. 163. l.

2 FEJÉR, VII., IV. 169. l.

3 1276. FEJÉR, V., II. 356. l.

felől Trau, másfelől Spalato és Sebenigo közt évek óta elkeseredéssel folyt viszályt békésen elintézni: de mivel a két utóbbi város, az összes horvát főurakkal kezet fogva, Traut megtámadni és lerombolni készült, ha csak az bele nem egyezik, hogy Sebenigónak, mely emberi emlékezet óta mindig a traui püspök hatósága alatt állott, külön püspöke legyen, s vissza nem adja a IV. Béla és V. István által egykor Spalato megegyezésével Traunak adományozott birtokokat, s mivel továbbá a támadók az általa a király nevében kiadott parancsokat és tilalmakat semmibe vették, ő pedig csekély kiséretével a város végromlására törőknek ellenszegülni nem merészkedhetett, kénytelen volt Traunak megparancsolni, hogy ellenségei minden kivánatát teljesítse. Minthogy azonban a trauiak készebbeknek nyilatkoztak városuk leromboltatására, mint kiváltságleveleik megsemmisítésére, végre sem tehetett egyebet, mint hogy nem az igazságot, hanem az ellenség hatalmát tekintve Traut akaratja ellen is engedelmességre kényszerítette. S miután mindezt, a mint mentegetőzve írja, nem jószántából, hanem kénytelenségből tette, fölkéri a királyt, hogy ezen ügyben tetszése szerint intézkedjék. [1] Bizonyosan az országban éppen akkor dühöngött belháború volt az oka, hogy a kormány a hű Trau védelmére nem gondolhatott, mely végre is magára hagyatva kénytelen volt 1277. junius vége felé Spalatóval, a közbenjáró Károly siciliai király iránti tekintetből, 2000 ezüst márka büntetés terhe alatt, melynek fele László királyt, másik fele a szerződést megtartó félt illesse, a következő julius havára fegyverszünetre lépni [2] és a Spalato által követelt birtokokat, azokról szóló kiváltságleveleit érvénytelennek nyilatkoztatva, átengedni. [3]

1 Év n. (1276.) FEJÉR, VII., IV. 171. l.

2 FEJÉR, VII., IV. 173. l.

3 Ezen egyességet, melyet György brebiri gróf s Sebenigó podestája és két zárai polgár mint békebirák Spalatóban 1277. május 20-dikán, Trauban pedig május 21-én kötöttek meg egy felől a spalatói érsek, káptalan és városi közönség, más felől Trau podestája Brebiri Mladin, káptalana és városi közönsége közt, Spa-

Az egykor hatalmas büszke Ottokár mélyen érezte megaláztatása szégyenét, melyet a bécsi béke súlyos föltételei elfogadásával magára vont, s mihelyt a fenyegető veszélyt feje fölül elvonúlva látta, teljességgel nem gondolt a szerződés föltételeinek lelkiismeretes megtartására, melyeket csak kénytelenségből fogadott el, hogy nehéz helyzetéből menekülhessen, hanem neje, a büszke magyar királyleány, Kunigunda szemrehányásai által is bosszúra ingereltetve,[1] minden alkalmat megragadt, hogy Rudolf ellen háborút idézzen föl s így bosszúszomját kielégíthesse; a német birodalomban titkos alkudozásokat folytatott Rudolf ellenségeivel, László királynak az elfoglalt várakat s városokat, a családi kincseket nem adta vissza, az osztrákok nála lévő kezeseit és foglyait nem bocsátotta szabadon; miért viszont Rudolf is megtagadta tőle azokat az osztrák urodalmakat, melyeket leánya menyasszonyi ajándéka fejében neki kötelezett volt. A feszültség és surlódás a két király és párthívei közt minden nap erősebb lett, annyira, hogy mindjárt a következett egész télen át az osztrákok Morvába s a csehek Ausztriába csapkodva folyvást dúlták és égették egymás jószágait.[2] A kitört viszálynak a két király biztosai Brunó olmüczi püspök és Fridrik nürnbergi várnagy, mint békebirák újabb békeszerződéssel igyekeztek véget vetni, melyet Rudolf is, Ottokár is Bécsben 1277. május 6-dikán szentesített, s melybe László király és öcscse is újra be volt foglalva.[3]

lato tanácsa a magyar király iránti tekintetből, 2000 ezüst márka büntetés terhe alatt, melynek fele a szerződést megtartó felet, másik fele a két városért kezeskedő Zára városát illesse, 1277. junius 30-án erősítette meg s állította ki ünnepélyesen. FEJÉR VII., V. 175. l. és WENZEL IX. 223. l.

1 Regina quoque Boemie coniunx sua frequenter eum increpans, quod predictas terras resignauerat, írja az osztrák évkönyvek bécsi folytatója PERTZnél IX. 709. l. — Hasonl. Continuator Cosmæ Pragensis. *U. ott.* 191. l.

2 *Annales Austriæ.* PERTZnél IX. 710. l.

3 FEJÉR, VII., II. 59. l. — Az Ottokár által kiállított példány a bécsi cs. levéltárban. FEJÉR, VII., V. 426. l. és PERTZnél *e. h. Leges* II. köt. 415. l.

Nagyon jól tudta azonban Rudolf, hogy Ottokárral szemben a szerződések erejébe mennyire nem bízhatik, s hogy uralmát a tőle visszaszerzett tartományokban csak fegyvere túlsúlyával tarthatja fön. Azért legfőbb törekvését arra fordította, hogy a magyar udvarral fönálló jó viszonyát minél szorosabbra fűzze, és így magának a kétségtelenűl kitörendő háborúban Magyarország döntő segélyét előre biztosítsa; s hogy czélját annal biztosabban elérje, most már maga sürgette az újabb szorosabb szövetkezést és leányának Endre herczeggel való eljegyeztetését. László királynak ez ügyben Bécsbe küldött követei: Lodomér váradi s Timotheus zágrábi püspökök, Roland bán, Aladár, a királyné tárnokmestere s nógrádi főispán, Demeter székesfehérvári prépost s alcancellár és János budai prépost, azt a szövetségi szerződést, melyet Rudolf Bécsben 1277. julius 5-én állított ki, készséggel elfogadták s esküvel erősítették, hogy László király ezen szerződés lényegben teljesen egyező példányát, a mint Rudolf is tette, maga és országnagyjai pecsétjeivel ki fogja állítani, s annak megtartására magát országa nagyjaival együtt esküvel fogja kötelezni. Ezen szerződés szerint Rudolf László királylyal egyességet, barátságot, rokonságot kötött, oly föltétellel, hogy egymást tanácscsal és tettel kölcsönösen segítsék; kötelezte magát, s erre a magyar követek kivánsága szerint elsőszülött fiával Alberttel, rokonaival és országa nagyjaival, a maga és jelenlévő neje lelki üdvére ünnepélyes esküt is tétetett, hogy eljegyzett leányát Clementiát a kitűzendő határidőre Endre herczeghez nőül fogja adni, mire viszont László és országa nagyjai is kötelesek legyenek esküt tenni, kikötvén azonban, hogy az ő követei Endre herczeget megtekinthessék, és az eljegyzés csak úgy maradjon érvényes, ha benne föltűnő fogyatkozás nem találtatik; ígérte, hogy megtartja Ottokár ellen Lászlóval eddig kötött minden szerződését, és a magyar köve-

tekkel együtt ünnepélyes követséget fog Ottokárhoz küldeni s őt meginti, hogy magyarországi foglalásait adja vissza s az okozott károkat térítse meg; ígérte továbbá, hogy a cseh király és emberei által elfoglalt várakat és városokat, valamint azokat is, melyeket az ő uralkodása idejében az osztrákok, stájerek és karantánok foglaltak el, ő pedig még vissza nem adott, saját fáradságával és költségével vissza fogja szerezni, úgy azonban, hogy ha szükség leend, őt ebben a magyar király is köteles legyen segíteni, és a régi magyar határokat ezen tartományok felé a két birodalom által kiküldendő biztosok állítsák helyre; ígérte azt is, hogy a magyar király hűtlen alattvalóit nem fogja befogadni, mire viszont a magyar király is kötelezve legyen, s hogy a határszéleken a gonosztevőket meg fogja zabolázni, miben a két uralkodó egymást kölcsönösen tartozzék segitni; végre ismételten ígérte, hogy a magyar alattvalók kereskedelmi szabadságát tartományaiban a rendes vám lefizetése mellett biztosítja.[3]

Ezen szerződés értelmében Rudolf csakugyan végrehajtotta leánya Clementia eljegyeztetését Endre herczeggel, még pedig a pápa megegyezésével,[1] s László panaszára, hogy országa némely várait Rudolf hívei még folyvást elfoglalva tartják, Istenre hivatkozva, hogy ő az egyesség

1 Eredetije a bécsi csász. levéltárban. FEJÉR, V., II. 388. l. — Hogy a kereskedők szabad közlekedésére Rudolf és László közt már előbb is volt szerződés kötve, kétségtelen Lászlónak Pest mellett a nagy szigeten (a Csepel szigetén) 1277. május 23-án kelt parancsából, melyben hivatkozva a Rudolffal kötött egyességre, a főispánoknak tisztök vesztése, a nemeseknek pedig jószágaik elkoboztatása terhe alatt meghagyja, hogy a német birodalombeli kereskedőktől a régi törvényes harminczadon és vámon kívül semmit ne merjenek venni, s azokat a nagyatyja és atyja idejében élvezett szabadságaikban tartsák meg. FEJÉR, V., II. 387. l. — A Rudolf és László közt már előbb is fönnállott jó viszony bizonyságául szolgál a Rudolf 1277. márczius 19-én Bécsben kelt parancsa, melyben hiveit súlyos haragja terhe alatt letiltja, hogy a különös pártfogásába vett borsmonostrai apátságot háborgatni és károsítani ne merjék. FEJÉR, V., II. 422. és WENZEL, IV. 88. l.

2 Egy névtelen püspök Rudolfhoz intézett levelében örömének ad kifejezést ezen a birodalomra üdvös rokoni összeköttetés fölött. Év n. (1277.) WENZEL, IV. 89. l., hol ezen levél 1276-ra van határozva.

és rokoni összeköttetés értelmében mindig szívesen kész kívánatait teljesítni, tudatta, hogy ő Ottokárt is, másokat is, kik ezen várakat kezökben tartják, már rég fölszólította, s azok készeknek is nyilatkoztak a biztosokúl kiküldendő magyar országnagyokkal ez ügyben jog és igazság szerint járni el; ajánlotta ennélfogva Lászlónak, hogy a határszélekre küldjön alkalmas biztosokat, kik az ő biztosaival egyetértve intézhessék el a várak letartóztatóival a vitás kérdéseket.[1] Rudolf egy Lászlóhoz ekkortájban intézett másik levelében örömét nyilatkoztatva ki a fölött, hogy az iszonyú vihar, mely közte és öcscse, az ő leánya jegyese közt kitört, lecsendesedett s a megtörtént kibékülés után országa békének örvend,[2] csudálkozását fejezi ki, hogy követei, kiket leánya házasságának végrehajtása ügyében udvarába küldött, ott oly hosszasan időznek s kéri, hogy azokat minél elébb végválaszszal bocsássa vissza. Tudatja egyszersmind, hogy Ottokár az ő híveit Ausztriában iszonyúan üldözi, s fölkéri Lászlót, hogy míg ő birodalma hatalmával egyik oldalról támad, más oldalról üssön ellenségeire, hogy így azok üllő és pöröly közzé szorúljanak; mert így nem csak országa ősi határait fogja visszaszerezhetni, hanem birodalmát is terjesztheti; kéri végre, hogy szándékát erre nézve vele azonnal tudassa.[3]

A római és cseh király megújult viszályát egy újabb egyesség lett volna hivatva megszüntetni, melyet Ottokár Prágában 1277. szept. 12-én írt alá, belefoglalva más rokonaival együtt Lászlót, Magyarország fönséges királyát is:[4] de Ottokár most sem gondolt komolyan a szerződés föltételei teljesítésére, nevezetesen folyvást vonakodott a napa által Prágába vitt magyar királyi családi kincseket visszaadni, azt vitatva, hogy azokat a gyermek László teljes-

1 Év n. (1277.) WENZEL, IV. 85. l.

2 Ezen testvéri viszályról ez időben más forrásban emlékezetet nem találunk.

3 Év n. (1277.) FEJÉR, VII., II. 65. l.

4 FEJÉR, V., II. 65. és VII., V. 431. l. — PERTZ. *c. h. Leges.* II. 419. l.

korúságáig senki méltóbban és hívebben nem őrizheti, mint ő, kit a magyar királyi családhoz közel rokonság köt.[1]

Rudolfnak lehetetlen volt meg nem győződni, hogy a közte és Ottokár közt fönforgó hatalmi kérdést csak fegyverrel lehet megoldani; azért fölszólította Lászlót, hivatkozva a köztök fönnálló atyai s fiúi viszonyra és egyességre, hogy, miután elérkezett az idő, hogy az ellenök egyiránt incselkedő cseh királyon bosszújokat tölthessék, azonnal siessen országa határszélére, hogy a közös ellenségök ellen intézendő közös eljárás ügyében értekezzenek.[2] A Haimburg alatt november 11-én megtartott összejövetelen Rudolf Lászlót ünnepélyesen fiává fogadta, vele Ottokár ellen véd- és daczszövetséget kötött, s midőn visszatért, Bruckig kisérte és ott fényesen megvendégelte.[3]

Hogy Rudolf már ekkor megnyerte a cseh király ellen László ipát, Károly siciliai királyt is, ki még a múlt évben kész volt volna követeit az Ottokár és László közt tervezett összejövetelre elküldeni, kitetszik Károly intézkedéseiből, melyeket a veje segélyére Bursano Jakab vezérlete alatt Magyarországba küldendő zsoldosai elszállítása és ellátása ügyében 1277. augusztus és szeptember havában tett.[4]

A belzavarok, melyek a múlt évben Veszprém földúlásakor tetőpontra hágtak s melyek László korában csaknem szakadatlanúl tartottak, ez évben sem szűntek meg, sőt Erdélyben a gyulafehérvári egyház kirablása és fölégetése alkalmával a féktelen bosszú vad dühe oly vérlázító jelenetekben tombolta ki magát, melyek Péter nádor

1 *Annalium Austriæ Contin. Vindob.* Pertznél IX. 709. l.

2 Év n. (1277.) Fejér, V., II. 320. l. és Wenzel, IV. 87. l.

3 *Annalium Austriæ Contin. Vindob.* Pertznél IX. 709. l. — Rudolf egy névtelenhez intézett levelében tudatja, hogy minap a magyar királylyal összejövén az egymással azelőtt kötött szerződéseket eskü helyett kézadással megerősítették, s egy értelemmel elhatározták, hogy egymást a cseh király ellen híven segítik és egymás tudta nélkül vele nem értekeznek s meg nem békélnek. Fejér, V., II. 454. l.

4 Wenzel. *Diplom. emlékek.* I. 41—41. l.

Veszprémben elkövetett kegyetlenségén is túlcsapongtak. A szászok ugyanis, kik valamint politikai tekintetben az erdélyi vajdák hatóságától függetlenűl, saját törvényeikkel élve, külön területet alkottak, úgy egyházi tekintetben is a szebeni prépostság alatt az erdélyi püspöktől teljes függetlenséget törekedtek magok számára kivívni, az erélyes Péter püspökkel, ki egyházi hatóságát rájok is ki akarta terjeszteni, összeütközésbe jöttek. A viszály folyvást mérgesedett, s midőn Péter püspök kanonokjaival egyetértve a vizaknai gerébet Alárdot kivégeztette, lázadássá fajúlt. A szászok ekkor a megölt Alárd fia, Gyán (János) vezérlete alatt fegyvert ragadva Gyula-Fehérvárt 1277. Reminiscere vasárnapján, február 21-én, megrohanták és elfoglalták, a székesegyházat a többi egyházakkal együtt fölgyújtották s az azokba menekült népet, mintegy 2000 férfit és nőt, négy kanonokkal s számos pappal együtt oda égették, a város magyar lakosait, a kiket csak kézre keríthettek, leöldökölték, az egyházi kincseket, ereklyéket, kereszteket, kelyheket, papi öltözeteket és ékszereket elrabolták s megszentségtelenítették, az egyház könyveit és levéltárát földúlták, kiváltságleveleit szétszaggatták.*

László király ezen iszonyú rombolás után, mely a város környékét is pusztává tette, mintegy három hónap mulva a Rákos mezején az ország főpapjaival, főuraival, nemeseivel és kúnjaival országgyűlést tartván, a rendekkel egyetértve elhatározta, hogy a királyi, egyházi és nemesi jószágokat senki elfoglalni ne merje, a kik az ország békéjét megzavarni, királyi vagy egyházi jószágokat elfoglalni merészkednének, és az okozott károkért kellő elégtételt nem adnának, átok alá vettessenek, s ellenök mint az ország dögleletes ellenségei ellen úgy a király, mint az

* A gyula-fehérvári káptalan tanúvallatása szerint, melynek rövid kivonatát közli Fejér, VII., IV. 173. l. — Éppen így van leirva ezen dúlás a kiátkozási ítéletlevélben is, melyről mindjárt bővebben lesz szó.

9. IV. LÁSZLÓ KIRÁLY OKLEVELE ELŐSORAI.

ország összes főrendei, nemesei és kúnjai fölkelni kötelesek legyenek; mely végzés megtartására mind a király, mind a rendek ünnepélyes esküvel kötelezték magokat. Ezen végzés értelmében hirdette ki aztán Budán május 30-dikán a magyar főpapság Vizaknai Gyán és bűntársai az erdélyi szászok ellen a kiátkozási ítéletet, melynek szoros végrehajtását az erdélyi papságnak mindaddig kötelességévé tette, míg a kiátkozottak teljes elégtételt nem adnak s így a föloldozás kegyelmében nem részesűlnek.*

* Datum Bude in quindenis Pentecostes, in convocatione domini Regis Hungarie generali. Év nélkül. FEJÉR, VII., IV. 219. l., *Jos. Com.* KEMÉNY, *Notitia Capituli Albensis* I. 97. l. és magából a gyulafehérvári káptalan magán levéltárában lévő eredetiből közölve Teutsch és Firnhaber által, *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenbürgens.* I. 171. l. — Gróf Kemény József ezen oklevél keltét tévedve határozta 1291-re; követi őt e tévedésben Fejér, ki az oklevél föntebb közölt keltének szavai után Kemény hitelére önkényesen veti oda az évszámot «A.M.CC.XCI.», minek az eredetiben nyoma sincs; tévedtek az Urkundenbuch kiadói is, midőn ez év nélkül közlött oklevél keltének évét szintén Kemény hitelére 1291-re, napját pedig junius 24-re határozták. Kétségtelen ez abból, hogy az ezen levelet kiállító főpapok sorában találjuk Filep váczi püspököt, a királyné udvari cancellárját, Lodomér váradi, Timotheus zágrábi püspököt, kik 1291-ben ezen egyházi méltóságokat nem viselték, s kik közül Lodomér már 1279-ben az esztergomi érseki széken ült. Ez a levél a föntebbiek szerint csak 1277-ben kelhetett, mely évben a pünkösd quindenája május 30-dikára esett. — Hogy éppen ezen nap László király a Rákos mezei országgyűlésen időzött, bizonyítja a nyúlszigeti apáczazárda részére kiállított adománylevele, melynek kelte: «Datum iuxta Racus in quindenis Pentecostes A. D. 1277.» WENZEL, IX. 177. l.

A rákosi végzés értelmében intézett aztán László király a kiátkozott lázadó szászok ellen hadjáratot, melynek vezérletét Miklós választott esztergomi érsekre, a csatatéren inkább otthonos, mint egyházias szellemű főpapra bízta, [1] s melyben maga a serdülő korban álló király is személyesen részt vett. [2] A táborozás eredményéről nem maradtak ránk részletes adatok, s csak annyit tudunk bizonyosan, hogy a kiátkozott szászok a püspökség és káptalan tömér dek kárát soha meg nem térítették. A földúlt gyulafehérvári székesegyház tiz esztendőnél tovább hevert romjaiban, s csak azután tett intézkedéseket Péter püspök, hogy azt saját költségén helyre állíttassa. [3]

Az országban eláradt zavargásokat nem kis mértékben elősegítette az esztergomi érsekség elárvult állapotja. Benedek választott érseknek 1276 vége felé történt elhalálozása után ugyanis a káptalan Péter veszprémi püspököt, a Németujváriak testvérét, választotta meg; ezzel szemben azonban Miklós gyulafehérvári prépost is föntartotta igényét, ki jóllehet 1273-ban erőszakosan kicsikart választa-

1 1284. január 1-én adományozta László király Rafainnak a kún Alpra hűtlen fiaitól elkobzott Komárom vármegyei Mocs helységet, egyéb hadi érdemei mellett megemlítvén azt is, hogy egyik testvére László, a Pál fia Miklós és testvérei által elfoglalt és az ő parancsára Miklós választott esztergomi érsek által megvívott Adorján vára alatt, másik testvére Miklós pedig abban az ütközetben esett el, melyet az ő parancsára Miklós választott érsek Erdélyben Alárd fia Gyán ellen vívott. FEJÉR, V., III. 258. l.

2 1282. junius 19-én nemesített meg László király több borsodi várjobbágyot, kik Ottokár ellen a Morva mezején vitézül harczoltak, s kiknek Elek nevű rokona abban a háborúban, melyet az ellene föllázadt szászok ellen folytatott, szemeláttára vitézül harczolva esett el. WENZEL, IX. 330. l.

3 1287. november 1-én kelt Péter püspök szerződése János kőfaragó mesterrel, az egyház falai és tornya helyreállítására. *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenbürgens*, I, 139. l. — A fedél helyreállítására pedig csak 1291. május 31-én kötött szerződést a püspök néhány ácsmesterrel. *U. ott.* 170. l. — A szászok által okozott romlás némi kárpótlására adományozta a király a gyula-fehérvári káptalannak a tordai sóaknát, s mentette föl a káptalan elpusztított jószágaira telepedendő népeket minden királyi szedővedő alól, 1278. (szept. 1. előtt). SZEREDAI, *Notitia Capit. Albensis* 9. l. és *Urkundenbuch*. I. 113. l. — Ugyancsak kárai némi pótlására adományozta a székesegyháznak a gyula-fehérvári királyi vendégeknek a szászok által teljesen elpusztított birtokait is, 1278. nap nélkül. FEJÉR, VII., II. 66. l. és *Urkundenbuch*. I. 115.

tását a szentszék soha helybe nem hagyta, már Benedek életében is megkisértette az érsekség kormányát erőszakosan kezéhez ragadni, annak halála után pedig, bízva a király és udvara kegyébe, melybe magát be tudta hizelegni, ismét választott érseknek czímezte és czímeztette magát. Az érsekség vita alatt álló kérdését, mely a szentszék törvényszéke előtt már x. Gergely pápa és utódai, az 1276-ban elhalt v. Incze és v. Adorján idejében is tárgyalás alatt állt, az új pápa, xxi. János, ismét vizsgálat tárgyává tette, 1277. márczius 13-án kelt levelével meghagyván Lodomér váradi püspöknek, hogy Miklós gyulafehérvári prépostot idézze meg, hogy az idézés napjától számítandó két hónap alatt személyesen jelenjék meg a szentszék előtt, mely ügyét vizsgálat alá vévén, ha meg nem jelennék is, döntő ítéletet fog hozni.[1] A tárgyalás azonban xxi. János pápa nem sokára ezután május 25-én történt halála miatt, kinek utódjává iii. Miklós csak 1277. november 25-én választatott meg, ismét haladékot szenvedett. Miklós prépost, ezen kedvező körülményt fölhasználva, rábirta a királyt, hogy őt az érsekségbe visszahelyezte s egyszersmind esztergomi örökös főispánná és cancellárjává kinevezte.[2] Miklóst azonban versenytársa, Péter veszprémi püspök sürgetésére iii. Miklós pápa, ügye végítélettel leendő ellátása végett, 1278. április 25-dikére személyes megjelenésre újra maga elébe idézte. S miután az alatt az ürügy alatt, hogy a magyar és cseh király kibékítése ügyében kell fáradoznia, és az ország belháborúi miatt a római utat élete veszélyeztetése nélkül meg nem tehetné, maga nem jelent meg,

1 Theiner, *Monumenta Hung.* i. 322. l. — Fejér, ki v. ii. 423. l. ezen levelet csak rövid kivonatban közli, világos tévedést követ el, midőn a már ekkor elhalt Benedek választott érseket idézteti Rómába s őt fehérvári prépostnak és a királyi udvar alcancellárjának czímezi.

2 Miklós iv. Lászlónak 1277. november 10-én kelt levelében már választott esztergomi érseknek van czímezve. Fejér, v., ii. 408. l. és Knauz, *e. h.* ii. 76. l. Mint egyszersmind cancellárt és esztergomi örökös főispánt is említi őt, 1277. (szept. 1. után), *Hazai Okmtár* vi. 227. l., valamint 1278. január 3-án kelt levelében is. *U. ott.* iv. 57. l.

hanem csak két ügyvivőjét küldte a szentszékhez, azok előterjesztéseit pedig a szentszék nyomatékosoknak s elfogadhatóknak nem találta, a pápa 1278. junius 1-én meghozta a végitéletet, melylyel a versenytársa által nyilvános rablással, gyújtogatással és emberöléssel vádolt, tudomány dolgában pedig tűrhetetlenűl gyenge Miklós prépost választatását, ki midőn a törvényesen választott Benedek érsekkel versengett, magát az egyház kormányára vakmerően föltolta, a neki engedelmeskedni nem akaró s nem is tartozó kanonokokat házaikból erőszakkal kihányatta, vagyonukat elraboltatta, a káptalan pecsétjét erőhatalommal elvette és az egyház jószágait tetszése szerint elvesztegette, megsemmisítette s neki ez ügyben örökös hallgatást parancsolt. Azonban a pápa Péter veszprémi püspök választatását sem ítélte helybenhagyhatónak, hanem az érseki szék betöltése iránt az intézkedést magának tartotta fönn, előre semmisnek nyilatkoztatva mindent, a mit ez ítélete ellen bárki bármily tekintélynél fogva tenni merészelne.[1] Miklós prépost ezen végitélet által az érsekséget jog szerint elvesztette, s ezt László király sem vonta többé kétségbe; a mennyiben ezután kedvelt hívét, Miklós mestert csak választott fehérvári prépostnak és alcancellárjának czímezte,[2] az esztergomi érsekséget pedig üresedésben lévőnek írta.[3]

A haimburgi összejövetel után a 15 éves László, a Rudolffal kötött rokoni szövetkezésbe bízva, az országa belviszonyainak átalakítása iránt tett megállapodások értelmében, magát törvényes korra jutottnak hirdette s a kormányt saját kezébe vette.[4] Visszatérő utjában Sopronban

1 Theiner, *e. h.* I. 324. l. és utána Wenzel, IV. 103—109. l.

2 1278. (szept. 1. után). Wenzel, IV. 98. l.

3 Metropolitana Sede Strigoniensis Ecclesie vacante. 1279. jan. 30. Wenzel, XII. 350. l. és 1279. marcz. 13. Fejér, V., II. 492. l.

4 «Cum adepto Regni nostri pleno gubernaculo domino concedente in etatem legitimam pervenissemus, habita unione pacis cum serenissimo principe domino

megállapodván, a várost szabadságaiban megerősítette, s a polgárokat, hogy romladozott várukat kijavíthassák, különféle kedvezményekben és adományokban részesítette.[1] November 27-én seregével Kedhelynél Sopron vármegyében táborozott s onnan hadait a Németujváriak kőszegi vára alá vezette,[2] kik mint Ottokár párthívei annak érdekében zavargásokat támasztottak és így hűtlenség bűnébe estek.[3] Kőszeg alól Vas vármegyébe nyomúlt előre s deczember 20-dikán Karakónál állott, hol Henrik bán hűtlen fiait ismételten kegyelmébe fogadta, és szolgájoknak Doroszló mesternek, a Rumy család ősének, egy tor-

Rodolfo rege Romanorum karissimo affine nostro» mond a király 1277. (szept. 1. után) kelt levelében, melylyel Losonczot Miklóstól és Farkastól s rokonaiktól, kiknek arra mint ősi örökségökre levelet adott volt, minthogy az országgyűlésen arról értesült, hogy azt az említettek ősei II. Endre nejének megöléséért mint felségsértők vesztették el, elveszi és néhai Dénes nádor fiainak, Dénesnek és Miklósnak, a Losonczi gróf és báró Bánfiak őseinek, visszaadja. *Hazai okmt.* VII. 164. l. — «Ad regni nostri gubernacula feliciter pervenimus» mondja 1278. nap nélkül kelt levelében is, melylyel némely magtalanúl elhalt nemesek pomázi birtokát, melyet az ő gyermek korában az ország nagyjai szokásuk szerint elfoglalva bitoroltak, nénjének Erzsébet apácza fejedelemasszonynak, illetőleg a nyúlszigeti apáczazárdának adományozza. FEJÉR, V., II. 445. l.

1 «Nobis pro reformatione regni nostri ad dominum Rudolphum regem Romanorum accedentibus, et inter alia negocia regni nostri ad ipsum castrum nostrum Supron diuertentibus, consideratisque antiquis operum consumtionibus et fracturis in eodem castro nostro Supron» mond 1277. (szept. 1. után) kelt adománylevelében. FEJÉR, V., II. 397. l. — A Rudolf iránti tekintetből, az ő ajánlatára és kérésére, adta vissza László Biebersteini Ottónak azt a Bártfa vidékén fekvő 9 falut, melyeket V. Istvántól nyert volt adományban, 1277. (szept. 1. után). WENZEL, IX. 166. l. — Rudolf azonban nem volt ily tekintettel a vele szövetkezett Magyarország érdekei iránt, midőn 1277. deczember 1-én Bécs-Ujhelyen kelt levelében ezen város polgárait letiltotta, hogy ezen túl Magyarországon szőlőt ne vegyenek s ne ültessenek, és a városba magyar bort, kivéve azt a mi az általok most birt magyarországi szőlőkben terem, be ne vigyenek. FEJÉR, VII., II. 53. l.

2 «Cum versus castrum filiorum Henrici Kuzyg uocatum accessimus, habito colloquio cum Rodolfo rege Romanorum, et in uilla Kedhel descensum cum exercitu nostro fecissemus», mond IV. László 1277. nov. 27-en a Kedhely melletti borsmonostrai apátság részére kelt levelében. WENZEL, IV. 77. l. és *Hazai Okmt.* V. 57. l.

3 Bizvást következtethetjük ezt abból, hogy 1277. szept. 1. után a nádorságból Németujvári Miklós kiesett s helyét rövid ideig Dénes foglalta el. FEJÉR, V. II. 405. l. és *Hazai Okmt.* VI. 225. l., azután pedig nov. 10-től fogva az év végéig s tovább is Csák Péter, a Németujváriak halálos ellensége, ül a nádori széken. FEJÉR, V., II. 408. l. és KNAUZ, II. 76. l., *Hazai Okmt.* VII., II. 166. l. — Ezen levelekben már Iván sincs az ország zászlós urai sorában.

nyot adományozott.[1] Innen visszafordulván, átvonúlt Veszprémen, hol a székesegyház iszonyú romlását megtekintette,[2] a karácsonyt a zirczi apátságban ünnepelte[3] s csak az új év első napjaiban érkezett vissza Budára.[4]

Bár a hűségökben megbízhatatlan Németujvári testvérek 1277. végén a királynak színleg újra hódoltak, maradt még az országban elég hatalmaskodó főúr, kik a korona tekintélyével mit sem gondolva, megszokott garázdálkodásaikat folyvást űzték, kiknek megzabolázása a fiatal királynak elég gondot adhatott s híveinek nem kis fáradságába került. Loránd, Márk fia, szepesi ispán, ugyanaz, a ki a koronázás előtt kitört lázadásban is részes volt, nem csak a Szepességet és Gölniczbányát, hanem a Tiszán túl a Nyírséget is egész Erdélyig hatalmába kerítvén, dúlta és rabolta. Ellene a király parancsára György mester, Simon fia, a sóvá i Sós család őse, vezérlete alatt, Finta mester és az ország több zászlós urai keltek föl dandáraikkal s egy ütközetben el is ejtették.[5] Halála után szerepét rokona Gergő folytatta, kitől az adorjáni királyi várat László parancsára Miklós választott érsek ostrommal foglalta vissza s kit később ugyancsak György mester győzött le és vitt

1 *Hazai Okmt.* VII. 164. l.

2 IV. László adománylevele a földúlt veszprémi egyház részére 1277. (szept. 1. után). FEJÉR, IX., VII. 692. l.

3 Zirczen kelt 1277. decz. 26-án két levele. FEJÉR, V., II. 57. l. és *Hazai Oklevéltár* 78. l.

4 1278. január 3-án Budán állítja ki bizonyság-levelét arról, hogy Miklós választott esztergomi érsek és cancellár s testvére Gyula mester, László vajda fiai, Tóti nevű Somogy vármegyei szerzett birtokukat Hippolit esztergomi kanonoknak és testvéreinek adományozták. *Hazai Okmt.* IV. 57. l.

5 Roland elestét, ki 1277. aug. 22-én kelt levele szerint a szepesi ispánságot viselte, FEJÉR, IV., II. 414. l., említi a király György mester részére 1285. január 8-án kelt adománylevelében, FEJÉR V., III. 274. l. és WENZEL, XII. 434., 438. l., a hol Gergő kivégeztetéséről is szól. Minthogy pedig Roland ezen oklevél szerint Gergő lefejeztetése előtt esett el, Gergő kivégeztetése pedig 1278. közepe táján már megtörtént, Roland lázongását és halálát ezen év első hónapjaira kell határoznunk. — Bizonyosan a Roland zavargásaira való tekintetből ujította meg a király a szepesi káptalan részére még IV. Béla által adott engedélyt, hogy Szepesben Marczel várát fölépíthesse, «quamquam, — mint a kort jellemzőleg megjegyzi, — particularium castellorum plura dispendia quam commoda nostris temporibus cognoscantur.» 1278. (szept. 1. előtt). FEJÉR, V., II. 440. l.

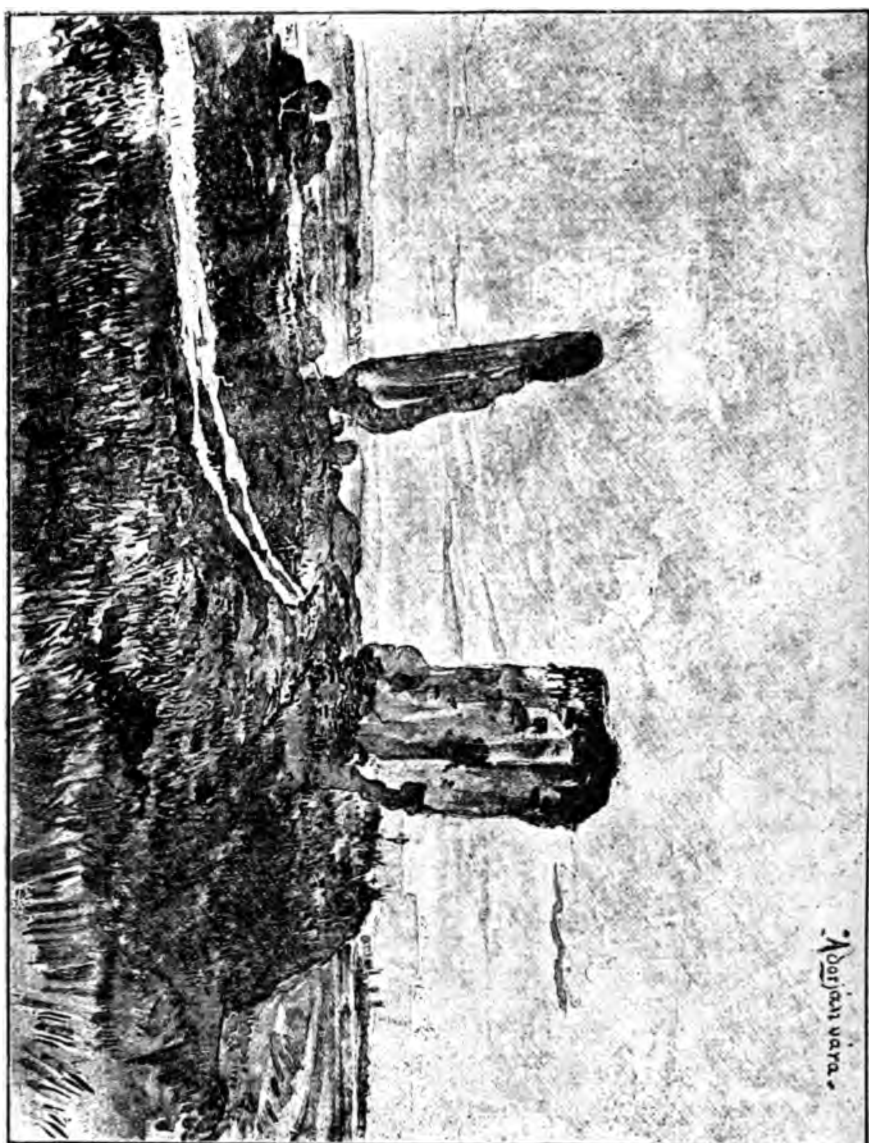
foglyúl a király elébe.[1] A rabló főurat aztán László, ki bizonyosan azért tartózkodott 1278. május és junius havában Temesvártt és Csanádon,[2] hogy ezen lázadás leverésére kedvelt hívei a kúnok segítségét is igénybe vegye, a Váradon Bihar, Békés, Zaránd, Szabolcs, Szathmár, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék rendeivel tartott közgyűlésen némely czinkos társaival együtt halálra ítélte és lefejeztette.[3] Ezen tiszántúli zavarok alatt a hatalmas urak milyen kicsapongásokra vetemedtek, kitetszik Lodomér váradi püspöknek a királyhoz intézett jelentéséből, mely szerint Péter, Dorog fia, a dúsgazdag Guthkeled nemzetség tagja, saját nemzetsége ősi egyedi monostorát, melynek pártfogósága fölött rokonaival viszályba keveredett, földig romboltatta s köveiből magának a közel Diószegen erősített tornyot építtetett.[4]

1 IV. László 1285. január kelt s legközelebb idézett levele *i. h.*

2 IV. László 1278. május 8-án Temesvártt erősíti meg Korpona város szabadalmait, FEJÉR, V., II. 442. l.; junius 19-én pedig Csanádon fogadja kegyelmébe Istvánt, István bán fiát, Joakhim testvérét. *U. ott.* 447. l.

3 IV. László többször idézett 1285-diki adománylevele *i. h.* — Hogy a király jelen volt a váradi gyűlésen, melyben Gergőt és társait halálra ítéltette, bizonyos 1279. január 30-án kelt leveléből, melylyel a hűtlenségéért lefejeztetett Kónyi Tamás Bihar vármegyei birtokát Orosit, azért a bűnéért, hogy Pál fiaival, Miklós vajdával és Gergővel, tartva rabolt és azok Derspalotája nevü várából a Borsa nemzetségbeli Tamásnak és rokonainak birtokaikban 300 márka kárt tett, Tamásnak és rokonainak adományozza, s melyben a 16 éves király magáról azt mondja, hogy felnőtt korra jutván, országa kormányát teljes joggal átvette. WENZEL, XII. 251. l. — Már elébb 1278. (szept. 1. után) kelt levelében is emlékezik a király Gergő kivégeztetéséről. WENZEL, IX. 196. l.; szól arról 1278. (szept. 1. után) kelt levelében is, melylyel Móricznak és Andrásnak, Lodomér váradi püspök tisztjeinek, visszaadja a lefejezett Gergő által bitorolt birtokukat Mező-Tarcsát. — Ezen váradi gyűlést 1278. őszére véli határozandónak BUNYITAI, *Az egyedi monostor tört.* 12. l.; minthogy azonban László király az Ottokár elleni hadjáratra készülve már 1278. julius 17-én Győrött, augusztus 7-én pedig Pozsonynál táborozott, és a hadjáratból csak szeptemberben tért vissza, szept 1. előtt pedig már Gergő ki volt végezve: bizonyosnak tarthatjuk, hogy a váradi gyűlésnek ez év közepe táján már le kellett folyni.

4 Év n. (de valószinűleg 1278-ban kelve). *Hazai Okmt.* VII. 170. l. — Ezen Péternek, Dorog fiának, s testvéreinek, kik a Morva mezején Ottokár ellen vitézül harczoltak, adta vissza László király néhány nap mulva az említett ütközet után, 1278. szeptember 1-én, bizonyos ősi birtokukat, melyet a tatárjárás óta elvesztettek, s melyet a hűtlen Pál és fiai, Miklós vajda, István és a lefejezett Gergő tartottak bitorúl elfoglalva. WENZEL, IX. 196. l.




10. ADORJÁN VÁRA.



II ADORJÁN VÁRA.

A koronára nézve még veszedelmesebb lázadás ütött ki ez év elején a drávántúli részekben, hol a horvátok éppen Joakhim bán testvérei Radiszló és István vezérlete alatt föllázadtak s a drávántúli vármegyék dúlására sok német zsoldost is fogadtak. A király ezen lázadás leverésére Joakhim bánt küldte, ki rokonaival a Guthkeled nemzetségbeli Hodos, Bereczk, György és Benedek testvérekkel, a Szakolyiak, Várdaiak és Báthoriak őseivel, valamint Péter bánnal, Benedek fiával együtt a lázadók fölött véres ütközetben győzedelmeskedett ugyan, de maga is a csatatéren vesztette életét.* Gyaníthatjuk, bár erre nézve adataink nincsenek, hogy ezen horvát lázadás a tótországi herczegség kérdésével, illetőleg Velenczei

* Hogy ezen ütközet az 1278-dik év első felében történt, kétségtelen a királynak 1278. junius 19-én Csanádon kelt leveléből, melylyel ezen lázadás egyik fejét Istvánt, néhai István bán fiát, eskü alatt, királyi szavára s az ország egyházi és világi nagyjai hitére kegyelmébe viszszafogadja, örökös és szerzett birtokaiban, azon 5 faluban is, melyet testvére Joakhim királyi adományból bírt, megerősíti, s neki az országbirói méltóságot és a mosoni főispánságot évenként 1000 márka fizetéssel adományozza, nénje Erzsébet és országnagyjai szine előtt királyi hitére fogadván, hogy ezen intézkedéseit vissza nem vonja, míg őt hasonló vagy nagyobb méltóságra nem emeli, ha csak István ezentúl főbenjáró kihágásokra nem vetemedik, és méltóságaitól még nem fosztja, ha hozzá és a koronához hűségét megtartja. Fejér, v. ii. 447. l. — A hűtlen István és Radiszló (László) ellen vívott ütközetben, melyben Joakhim mester elesett, rokonai közzül Hodos bal kezét vesztette, Bereczk pedig a német zsoldosoktól három súlyos sebet kapott, és mind ketten fogságba jutottak, melyből azonban nem sokára megszabadultak, mert már néhány hónappal azután a morvamezei ütközetben két másik testvérökkel együtt vitézül harczoltak; miért is a király őket magtalanúl elhalt rokonuk Ábrán, Bátor és Kis-Bátord nevű helységeivel adományozta meg, 1279. (szept. 1. előtt). Wenzel, iv, 177. l. — A föllázadt horvátok és drávántúliak legyőzésében szerzett érdemeiért adta vissza a király Péter bánnak s általa testvérének Keménynek, Benedek fiainak, egy Dráván túl fekvő ősi birtokukat. 1281. (szept. 1. előtt). Wenzel, ix. 293. l. — Hogy néhai Joakkim tótországi bánt az ellene föllázadt horvátok leverésére küldte, mondja a király 1283. május 25-én kelt levelében, melylyel Péter akkori tótországi bánnak egyebek közt a horvát lázadás legyőzésében is szerzett érdemeiért Goricza várát adományozza. Wenzel, xii. 386. l. — Hogy Joakhim nem volt hűtelen, hanem éppen a koronához való hűségéért ölték meg ellenségei, bizonyítja a király 1280. június 27-én Budán kelt levelével, melyben mind azon leveleit, melyeket Joakhim testvérei, Radiszló és István, tőle hamisan és tudta nélkül csaltak ki, megsemmisíti. Fejér, v. iii. 20. l. és vii. ii. 82. l. — Ezen levél keltét Wenzel, ix. 444. l. indokolatlanul változtatja 1286-ra.

Endrének, László férfiágon egyetlenegy élő rokonának, bejövetelével volt összeköttetésben. Az ugyanis bizonyos, hogy a király kiskorú öcscsének, Endre herczegnek elhalálozása után Velenczei Endre, mint a király legközelebbi férfirokona és trónörököse, a tótországi herczegséget a törvényes erejűvé vált ősi szokás szerint magának követelte s azt 1278. első felében rövid ideig bírta is;[1] de az is éppen oly kétségtelen, hogy ez új állásában, aligha nem László és udvara féltékenysége miatt, nagyon is rövid ideig tarthatta fönn magát. Tótországi herczegségének egyedüli emléke az az egyetlen egy oklevél, melyet ezen czímmel magyarországi területen állított ki; ebből pedig bízvást következtethetjük, hogy a drávántúli fölkelés leveretésével az ő ügye is hajótörést szenvedett, s így kénytelen lett visszavonúlni velenczei magánéletébe.[2] Van nyoma, hogy ezen horvátországi lázadás elfojtásában a király ipa Károly siciliai király is közreműködött, ki a lázadás egyik vezérének Istvánnak, István bán fiának, István nevű kiskorú fiát, egy másik főúr, Farkas, Miklós nevű fiával, kiket Magyarországról visszatért zsoldosai kapitánya Bursano Jakab vitt hozzá túszokúl, Trani várában őriztette, s a

1 Bizonyos ez Endre tót-horvát-dalmátországi herczegnek 1278. május 27-én Kedhidán Zalában kelt leveléből, melylyel a veszprémi káptalan Somogy, Veszprém és Zala vármegyei népeit ezen vármegyék birói hatósága alól fölmentette, s melyet később mint magyar király megerősítve újra kiadott. FEJÉR, V. II. 171. l. — Ezen levél értelmében rendelkezett egy pár hét mulva Németújvári Iván, a herczeg akkori tárnokmestere s Zala vármegye főispánja, 1278. június 12-én. *U. ott* 472. l. — Mikor halt el a király öcscse a gyermek Endre, Tótország herczege, pontosan nem lehet meghatározni; haláláról legelsőben Rudolf római királynak Lászlóhoz 1278-ban nem sokára a morvamezei diadal után írt levelében találunk emlékezetet, e szavakkal: »licet dilectus nobis quondam N. illustris, *filiae nostrae sponsus*, ut dicitur, cursu pro dolor nimis praecipiti viam transierit brevis vitae« FEJÉR, V. II. 456. l.: de minthogy bizonyosnak vehetjük, hogy Velenczei Endre csak a király öcscse Endre herczeg halála után követelhette s foglalhatta el a tótországi herczegséget, biztosan állíthatjuk, hogy a király öcscse Endre halálának 1278. május 27. előtt jóval, valószinűleg ezen év elején kellett történni.

2 Az osztrák évkönyvek egykorú bécsi folytatója szerint Velenczei Endre (Andreas marchio de Aeste Lombardus quidam) 1290-ben jött másodszor be Magyarországba, »prius ab Ungaris repulsus et fugatus« PERTZnél IX. 716. l.

tengermelléki Bielográd vára megvívására 200 lovast 400 lóval és 120 kézijas gyalogot küldött.[1]

Alig csilapultak le ezen belzavarok, midőn a Rudolffal kötött véd- és daczszövetség értelmében az ország haderejét a cseh király elleni háború vette igénybe. Ottokár ugyanis megaláztatását nem szívelhetve, s szövetségesei a lengyel és sziléziai fejedelmek, a pénzzel megvesztegetett Henrik bajor herczeg s más vele tartó német fejedelmek, valamint a titkon hozzá szító bécsi polgárság támogatásába bizakodva, komolyan el volt határozva, hogy fölidézze és megharczolja a döntő harczot, s már 1278. pünkösdkor támadólag lépett föl, Ausztriába berontván több várat és várost megvívott;[2] mialatt az Ottokár titkos párthíve Paltram bécsi polgár által fölizgatott Németujvári Iván az ausztriai és stiriai határszéleket tűzzel vassal pusztította.[3]

A megtámadott Rudolf, kit a német birodalmi rendek nagyon is gyengén támogattak, nehéz helyzetében Bécsből László királyhoz folyamodott, s őt a köztök fönnálló rokoni és baráti összeköttetésre hivatkozva fölszólította, hogy köteleztetése szerint siessen segedelmére, addig is, hozzá küldött követei által, kiktől az ügy állásáról bővebb értesítést nyerhet, tudassa vele minél hamarabb elhatározását.[4] A fiatal László készséggel ragadta meg az alkalmat, hogy a sérelmekért, melyeket atyja, anyja s ő maga mint gyermek a cseh királytól szenvedett, méltó bosszút állhasson. Fölhívására az ország derék hada tömegesen gyűlt a népszerű

1 Károly 1278. aug. 22-kén rendelkezett, hogy István, István fia, két szolgájával mint kezes Manfredoniából Trani várába szállíttassék és ott gondos őrizet alatt tartassék. WENZEL, *Diplom. Emlékek* I. 59. l. — Több mint esztendő múlva parancsolt a tranii várnagynak, hogy gondoskodjék a betegeskedő két magyar gyermek, István és Miklós orvosoltatásáról s lássa el őket a szükséges költséggel. *U. ott.* 63. l. — Bielográd ostromára vonatkozó év nélküli levelének rövid kivonatát 1278-ra közli FEJÉR, V. II. 452. l.

2 Rudolf tudósítása a morvamezei győzedelemről III. Miklós pápához év n. (1278). FEJÉR, V. II. 458. l.

3 *Annales Salisburgenses.* PERTZnél IX. 802. l.

4 Év n. (1278). FEJÉR, V. II. 453. l.

hadjáratra a Székes-Fehérvártt kitűzött zászlók alá. László Székes-Fehérvárról megindulván, már julius 17-én Győr alatt állott, [1] augusztus 6-dikán Pozsonynál táborozott, [2] Rudolfhoz, ki seregét a Dunán Haimburgnál átszállítva augusztus 14-én Marcheggnél ütötte föl táborát s ott a magyarok jövetelét és László segélyét, mint az Istenét oly epedve várja vala, még az nap csatlakozott 40,000 magyar és 16,000 kún lovasból álló seregével. [3]

László azonnal előre indított György mester, Simon fia, vezérlete alatt 8,000 magyar és kún lovast Ottokár tábora kikémlelésére, ki ekkor Laa ostromával vesztegette idejét. György úr emberül megfelelt föladatának, 2000 előszáguldozó kún lovassal Ottokár táborát kikémleltetvén, azt hadaival két napig folyvást zaklatta, melyek a csatározásokban több cseh vitézt levágtak és számos foglyot ejtettek. Harmadnap Ottokár a támadást visszavervén, augusztus 19-én megindult Rudolf tábora felé; másnap a Morva mezejére szállt és Stillfried vára táján a Weidenbach mellett ütötte föl táborát, hol hat napig pihenve seregét összpontosította. [4] Augusztus 25-én a Marcheggtől előnyomuló német és magyar sereg Ottokár táborától alig fél német mértföldre szállott táborba, honnan a cseh király

1 Itt és ez nap adományozott ifjabb Haslauer Ottónak Rudolf közbenjárására némely magyarországi jószágokat és jövedelmeket, melyeket elébb az ő adományából a magtalanúl elhalt Roraui Konrád birt, adta pedig német joggal (iure Theutonico), úgy a mint Ausztriában birja más hűbéres jószágait. FEJÉR, VII. II. 68. l.

2 FEJÉR, V. II. 502. l.

3 KÉZAI, *Chron. Hung.* ENDLICHERNÉL *Monum. Hung. Arpadiana* 121. l. — A magyar és a kún hadak számát, 30,000-re teszi a *Chronicon Claustroneoburgense* PERTZnél, IX. 745. l., 40,000-re a *Chronicon Colmariense* PERTZnél, XVII. 249. l. — Egy névtelen tudósító szerint, ki a cseh király hadainak számát bizonyosan helytelenűl teszi alig 10,000 emberre, László 40,000 magyarral és 16,000 kúnnal csatlakozott Rudolfhoz. WENZEL, IV. 170. l. — Marcheggen táborozott László még aug. 23-án is, FEJÉR, V. II. 38. l., hol ezen oklevél kelte kézzelfoghatólag hibásan van 1272-re közölve 1278. helyett.

4 *Chron. Claustroneoburgense* és *Annales Salisburgenses* c. h. — A Laa alatti kémszemléről emlékezik László király is 1285-diki többször idézett adománylevelében, mely szerint György mester ez alkalommal a cseh király egy csapatát megverte s három előkelő cseh foglyot vitt neki ajándékba. FEJÉR, V. III. 274. l. és WENZEL. XII, 434. l.

sátrait be lehetett látni.[1] Az előcsatározás azonnal megkezdődött, melyben a száguldozó kúnok mintegy 200 lengyelt és szászt fogtak el, s estvére a táborba visszatérve Rudolfnak 100 levágott lengyel fővel kedveskedtek.[2]

Másnap péntek napon folyt le a döntő ütközet, melyben a csehek és szövetségeseik *Prága! Prága!* a németek és magyarok, sőt még a pogány kúnok is *Christus! Christus!* jelszót hangoztatva, egyenlő hévvel és bosszúvágygyal törtek egymásra.[3] A német-magyar sereg jobb szárnyát, mely az aránylag csekély számú birodalmi hadakból, az ausztriai, stiriai s karinthiai dandárokból állott, maga Rudolf, a két erős magyar hadosztályból alakított balszárnyat pedig, mely előtt a királyi zászlót Rajnáld, a Bastech nemzetség tagja, a Rozgonyiak őse lobogtatta, Csák Máté nádor vezette; a kúnok, míg az ütközet folyt, mindkét oldalon előre nyargalva, az ellenség táborát bekeríteni törekedtek. Az elkeseredett viadal közben maga Rudolf is agyonszúrt lovával együtt földre terült, de hívei segélyére sietve megmentették; életveszélyben forgott a magyarok vezére Máté nádor is, kit midőn az ellenség nyergéből kivetett, Dénes, Péter fia, az Osl nemzetségből vére omlásával védett meg a haláltól,[4] Omodé, a későbbi nádor pedig jobb keze mutató újját vesztette el.[5]

Hosszasan tartott makacs küzdelem után, a mint a túlnyomó számú magyar lovasság támadása az ellenséget

1 Rudolf tudósítása III. Miklós pápához, FEJÉR, V. II. 458. l. és *Annales Salisb. c. h.*

2 HORNECK, *Chron. Austr. Rhythmicum* 141. fej. PEZnél *Script. rer. Austr.* III. 143. l.

3 Az osztrák évkönyvek bécsi folytatói. PERTZnél, IX. 709. és 731. l.

4 Ezért adományozta neki László király 1279. (szept 1. előtt) a hűtlen Péter egykori soproni várnagytól elkobzott Dágot, kit, minthogy a koronához hű három soproni polgárt megöletett, Máté nádor 1279. febr. 5-én halálra ítélt és kivégeztetett. FEJÉR, V. II. 561. l. és WENZEL, IX. 233. l. — Maté nádor testvére Péter után 1278. július elejétől 1279. végéig, e korban szokatlanúl hosszas ideig, viselte a nádorságot.

5 III. Endre 1290-ben kelt levele, melylyel Omodé nádort a László által neki adományozott Ung vármegye birtokában megerősíti. WENZEL, XII. 496. l.

hátrálásra kényszerítette, a cseh tartaléksereg pedig a kétes hűségű Milota vezérlete alatt a csatatért körülszárnyalt könnyű kún lovasság nyílzáporát ki nem állhatva megfutamodott s magával ragadta a Morvából a csatatérre vonuló pihent zászlóaljakat is, a győzedelem estve felé Rudolf részére dőlt, ki a visszavonuló ellenség ellen, a tartalék hadat is harczba vive, erős oldaltámadást intézett. Ottokár a csatarend fölbomlása s az utóhad megszaladása után ügyét veszve látván, most már nem a győzedelemért, nem



12. OTTOKÁR HALÁLA.

élete s koronája megmentéséért, hanem csak a dicső halálért küzdött, mindaddig, míg tizenhét sebbel borítva földre nem rogyott, hol a haldoklónak két osztrák nemes, Emmerbergi Schenck Berthold és Mährenbergi Siegfried adta meg a kegyelemdöfést. A magyar és kún lovasság a szétvert ellenséget oly hévvel üldözte, hogy a Weidenbachtól Dürnkrutig és Jedenspeigenig terjedő csatatért 14,000 halottal borította, a menekülni akarók egy részét pedig a Morva folyóba szorította; miközben a száguldozó kúnok és magyarok Ottokár sátrát is kirabolták s a gazdag zsákmány mellett sok előkelő nemessel

együtt a cseh király törvénytelen fiát Miklóst is foglyúl ejtették.[1]

Még azon éjjel ólálkodó kún csapatok riasztották föl Rudolf pihenő táborát, ki nem csekély aggodalomban lehetett a miatt, hogy a zsákmány fölött kitört egyenetlenség veszedelmes meghasonlást fog támasztani az eddig közösen működött német hadak és a többszörte számosabb magyarok közt. Ennek lehet tulajdonítni, hogy a német és magyar hadak külön irányban nyomultak előre s már másnap Rudolf Feldsberghez, László Laa alá szállott táborával.[2] A magyarok és kúnok ekkor Morvába is beütve a Thaja mellékét dúlták és zsákmányolták s Csehországon keresztűl szándékoztak volna haza vonúlni: Rudolf azonban, hogy Morvát és Csehországot a pusztító hadjárattól megkimélje, rábirta Lászlót, hogy a részére átengedett gazdag zsákmánynyal és foglyokkal haza vonúljon.[3]

A morvamezei diadalt magyar és kún fegyverek döntötték el, ez biztosította Rudolfot az Ottokár által folyvást fenyegetett Ausztria, Stiria, Karinthia fölötti uralomban, ez vetette meg a Habsburg ház fényes jövendőjének alapját. Rudolf nem is volt fukar a hatalmas segélyért a hálálkodásban, melyet, mint irja, szóval vagy tollal méltóan kifejezni nem bírhat; biztosította Lászlót, kinek ügyét úgy tekinti mint sajátját, fölbonthatatlan szövetségéről s föl-

1 A csata részleteire nézve fő források az *Annalium Austriæ Contin. Vindob.* és az *Annales Salisb.* PERTZnél, IX. 709. 710. és 803. 804. l., *Chron. Colmariense U. ott.* XVII. 250. 251. l., HORNECK, *Chron. Rhythmicum.* PEZnél III, 153. s köv. ll., KÉZAI *e. h.* 121. 122. l. — A cseh országnagyok s Ottokár fia fogságát említi László is 1279. (szept 1. előtt) Wenzel és László, az Irinyiek ősei, részére kelt adománylevelében. FEJÉR, V. II. 500. l.

2 Augusztus 27-én feldsbergi táborából tudósította Rudolf a velenczei dogét a magyar király segítségével Ottokáron nyert győzedelméről. FEJÉR, V. III. 460. l. és WENZEL, IV. 165. l. — Ugyanaz nap László Laa vára alatt adja megegyezését Pálnak, Gyapol fiának, a Bogáth-Radván nemzetség tagjának, hogy jószágairól szabadon tehessen végrendeletet. FEJÉR, V. II. 463. l.

3 Az osztrák évkönyvek klosterneuburgi folytatója. PERTZnél IX. 745. l. — Annales Salisburgenses. *U. ott.* 804. l. — HORNECK, *Chron. Rythm. e. h.* 159. l.



RUDOLF KIRÁLY ARCZKÉPE.

kérte, hogy hozzá küldött követével értekezve küldjön hozzá viszont követséget, tudassa vele óhajtásait, melyekhez ő kész szívvel fogja magát alkalmaztatni.[1] Magyarországnak azonban a fiatal király oldala mellett nem voltak államférfiai, kik az ország érdekét szívökön viselve annak javára a kedvező alkalmat fölhasználni akarták volna is, bírták volna is, és a legválságosabb helyzetban Rudolfnak nyújtott döntő segélyért tőle a régtől fogva vitás határok szabályozásánál úgy Ausztria, mint különösen Stiria felé olyan engedményeket követeltek volna, melyeket Rudolf, a nélkül, hogy a legkomolyabb perczekben ünnepélyesen tett fogadásait meg ne szegje s így a rá nézve tovább is előnyös szövetség fölbomlására okot ne adjon, meg nem tagadhatott volna.[2]

Magyarország a diadal dicsőségén s azon az örömön kívül, hogy a IV. Béla idejében 1260-ban ugyancsak a Morva vize mellett vallott vereséget s azóta szenvedett sérelmeit véresen megtorolta, megelégedett a csatatéren szerzett gazdag zsákmánynyal, a rabszíjra fűzött sok ezer hadi fogolylyal, az ellenségtől nyert zászlókkal és czímeres paizsokkal, melyeket László, mint a magyar fegyverek dicsőségének örök időkre szánt emlékeit, a székesfehérvári egyház falaira függesztetett.[3] Az osztrák évkönyvek egykorú bécsi folytatója emlékezetre méltónak tartotta földjegyezni, hogy a fiatal magyar király, a mint diadalmas ha-

1 Év n. (1278). FEJÉR, V. II. 457. l.

2 Még a hadjárat megindítása előtt László egyik kamarása (aligha nem Joakhim) részére bizonyos birtok adományozását kérte Rudolftól, ki válaszában úgy nyilatkozott, hogy mivel az Ottokár által elfoglalt tartományokhoz ő maga is, némely hozzá hű fejedelmek is jogot tartanak, kérelmét most nem teljesítheti, bár kész dicsősége növelésére mindent szivesen megtenni, a mit csak mások jogai sérelme nélkül megtehet. Év n. FEJÉR, V. II. 452. l. — Annyi szivességet csakugyan meg is tett, hogy László kérelmére, IV. Béla leánya Margit szentté tétele ügyében a pápához folyamodást intézett. Év nélkül (1278). WENZEL, IV. 166. l., és a László által székes-fehérvári prépostta kinevezett János budai prépost és alcancellár megerősítését a pápánál kérelmezte. Év n. (1278). *U. ott* 168. l.

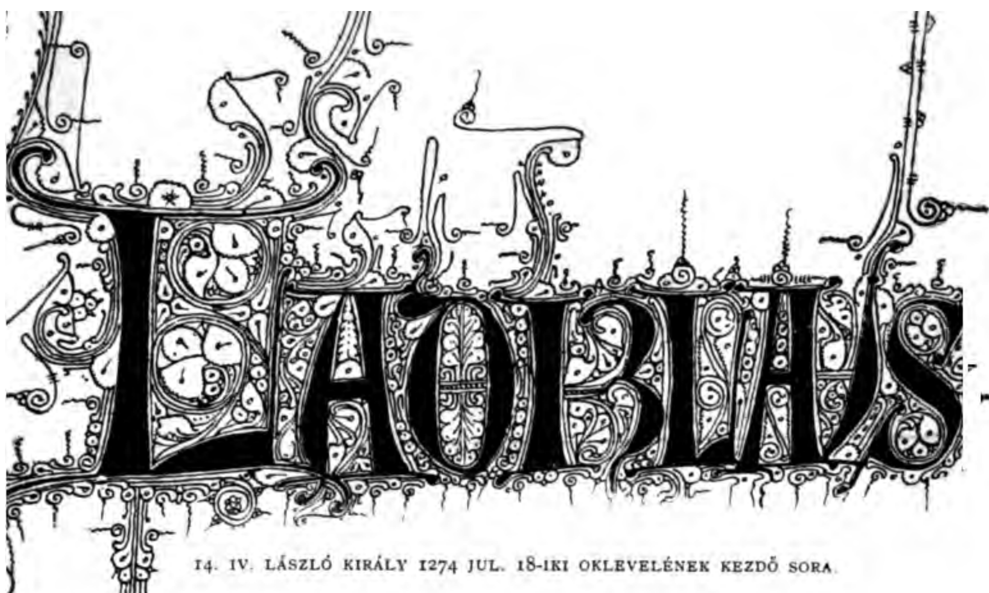
3 KÉZAI *e. h.* 122. l.

daival haza vonult, parancsot adott, hogy Ottokár halálának napját évenként egész országban mindenütt örömünneppel, zenével és tánczczal üljék meg.* A nemzeti ünnep örömujongásai közt azonban úgy a királynak mint udvarának eszébe sem jutott a jövőre gondolni; mint ha senki sem sejtette volna, hogy a magyar vérrel kivívott győzedelem hasznát csak a Bécsbe diadallal bevonult Rudolf és utódai fogják aratni.

* *Annalium Austriæ Contin. Vindob.* Pertznél IX. 710. l.



13. SÁNDOR ORSZÁGBIRÓ PECSÉTJE 1272-IKI OKIRATÁRÓL.



14. IV. LÁSZLÓ KIRÁLY 1274 JUL. 18-IKI OKLEVELÉNEK KEZDŐ SORA.

# MÁSODIK KÖNYV.

CSAKHAMAR a morvamezei diadal után Magyarország ismét az előbbi belzavarok színhelyévé vált, melyek miatt László az országnak a csehek által elfoglalt várait s városait sem birta azonnal visszafoglalni; mint kitetszik Rudolf leveléből, melyben azt tanácsolja Lászlónak, hogy országa elfoglalt részeit a magyar országnagyok által fogságban tartott cseh nemesekért törekedjék visszaszerezni, s különösen négy ily fogoly cseh urat kíván általa kiszabadíttatni.* Ezen belzavarokban Németujvári Iván és testvérei vitték a főszerepet. Iván, mint láttuk, a Rudolf és Ottokár közt kitört háború idejében Ottokár érdekében Ausztria és Stiria határszéleit dúlta és rabolta; öcscse Henrik ugyanez idő tájban kifosztott s lovain és podgyászán kívűl árúiban 336 márkáig károsított egy Rodogér nevű velenczei kereskedőt, ki elégtételért László királyhoz folya-

* Év n. (1278). FEJÉR, V. II. 455. l.

modott. Miután a rablást Henrik nem tagadta s csak időhaladékot kért a kár megtérítésére, László neki három havi határidőt tűzött ki, hogy akkor a székesfehérvári káptalan előtt a károsúltat elégítse ki. Ezen határidőre, 1278-ban november 11-dikén, Rodogér a király pecsétes levelével meg is jelent a káptalan előtt, de Henriket vagy megbizottját ott hijában várta; miről magának hiteles bizonyítványt adatván, panaszával Contareno Jakab velenczei dogehoz fordúlt, s az által sürgetett Máté nádornál elégtételt.[1] A harmadik testvér Miklós tótországi bán pedig erőszakosan elfoglalta Perchinus comes tótországi összes birtokait, kit mint a király és királyné Károly siciliai királyhoz küldött követét visszatérő útjában rablók öltek meg, bár ezen jószágok jog szerint az elhalt rokonait illették.[2]

Az eláradt féktelenség miatt a személy- és vagyonbiztosság az országban annyira megrendűlt, hogy III. Miklós pápa az egyházi javadalmak jövedelme után a szent szék részére beszedendő tized ügyében, melyet az 1274-dik évi lyoni zsinat a keresztes háború költségére rendelt fordíttatni, 1278. julius 29-én kelt rendeletével fölhatalmazta ezen tized magyarországi beszedőjét Modenai Gellért mestert, hogy az összes főpapokat s a lovagrendek főnökeit egyházi fenyítékekkel is szoríthassa arra, hogy a kezökhöz begyült és begyülendő tizedet az ő rendelkezése szerint saját költségükön és saját veszélyökre Zágrábba vagy Segnába szállítsák.[3] Tudjuk, hogy László király a rablók és dúlók

1 A doge levele 1279. aug. 28-dikáról. WENZEL, XII. 262. l. — Ennek tartalmából bizonyos, hogy ez a rablás 1278. nov. 11. előtt több mint három hónappal, és így még a morvamezei ütközet előtt 1278 közepe táján történt.

2 Ezen jószágokat László fele részben Perchinus nagybátyjának Merculinusnak, fele részben testvérének Antalnak adományozta, azokról netalán mások részére kelt adományleveleit megsemmisítve, 1279. (szept. 1. előtt). WENZEL, XII. 253. l.

3 FEJÉR, V. II. 461. l. — Gellértet még 1275. szept. 20-án nevezte ki X. Gergely pápa a magyarországi tized beszedőjévé hat esztendőre. THEINER, I. 319. l. és WENZEL, IV. 57. l.

megfenyítésére, az elfoglalt jószágok visszaadására a maga személyében Máté nádort bízta meg,[1] ki megbizatásában szigorral járva el, Péter egykori soproni várnagyot, mint hűtlent és az ország rablóját, 1279. febr. 5-dikén Babóton lefejeztette;[2] tudjuk, hogy maga a király Jakabtól, a Henrik fiától, mint Henrik bán fiai czinkostársától, a Somogy vármegyei Fonót elkoboztatta:[3] de az is bizonyos, hogy az igazság büntető keze a legfőbb bűnösöket, a hatalmas Németujváriakat, nem érhette utól. Ottokár bukása után Iván, a király képében büntető Csák Máté nádor boszujától tartva, jónak látta Rudolf római királyhoz folyamodni, hogy bocsásson meg neki s fogadja kegyelmébe és szolgálatába; de Rudolf azzal utasította el, hogy a magyar király hűtleneit szerződése szerint szolgálatába nem fogadhatja, s fölkérte Lászlót, hogy ha netalán Ivánnak és testvéreinek kegyelmet adna, teríttesse meg vele a neki okozott tömérdek kárt, ha pedig közös sérelmeiket meg akarja torolni, ebben őt hatalmas segítséggel ajánlkozott támogatni.[4] A két oldalról is fenyegetett Iván azonban, valamint testvérei, erős váraikba zárkózva, fönn birták magokat tartani addig is, míg nem sokára a szent szék hazánkba küldött követe részökre a király kegyelmét kieszközölte.

Nem kételkedhetünk, hogy a jövőjükért méltán aggódó Németujváriak a szent szék előtt, melynek pártfogásához folyamodtak, László és kormánya ellen minél sulyosabb vádakat emeltek, a főpapok pedig, kik jószágaiknak s jövedelmeiknek ugy a hatalmaskodó főurak mint a királyi udvar kegyében bizakodó pogány kúnok által naponként

1 Máté nádor levele 1278. FEJÉR, V. II. 477. l.

2 *Hazai Okmánytár.* V. 63. l.

3 1278. (szept. 1. után). WENZEL, IV. 96. l.

4 Rudolf levele Lászlóhoz év n. FEJÉR, V. II. 455. l. — Hogy ez a levél 1278-ban nem sokára Ottokár bukása után kelt, tartalmából bizonyos. Rudolf ugyanis László segélyét megköszönvén, tudatja vele, hogy az olmüczi püspök s néhány morva főúr már letette kezébe a hűségeskűt.

történt dúlása és bitorlása miatt méltán panaszkodhattak, az ország állapotját a szent szék előtt a legsötétebb színekkel rajzolták, s az orvoslást csak az egyház tekintélyének helyreállításában, az egyházi fenyítékek alkalmazásában keresték.

III. Miklós pápa ennek következtében Viterbóban 1278. szept. 22-én kelt bullájával Magyarországra és mellék tartományaira, hol, mint a gyakori panaszokból fájdalommal értesült, lázongások és kegyetlen belháborúk dühöngnek, melyek miatt a királyi trón meg van alázva, az egyházak jószágai rablásnak vannak kitéve és az egyházi szabadság kárhozatosan el van taposva, Filep fermoi püspököt teljes hatalommal fölruházott követévé nevezte ki, hogy irtson és romboljon, építsen és plántáljon az Ur nevében, a mint legjobbnak látandja, Isten dicsőségére, a szent szék tisztességére, az egyházi szabadság helyreállítására, az ország állapotjának megszilárdítására, a béke visszaszerzésére és a lakosok lelki és testi üdvösségére. Irt László királynak, nejének Izabellának, a szerb fejedelemnek, Endre tótországi herczegnek, hogy követét fogadják kegyesen s üdvös intéseinek és tanácsainak engedelmeskedjenek; meghagyta a magyarországi papságnak, az engedetleneket a követ által rájok szabandó egyházi fenyítékek és büntetések helybenhagyásával és végrehajtatásával fenyegetve, hogy követének föladata végrehajtásában legyenek segítségére; fölhivta Magyarország világi rendeit, hogy a követ intézkedéseiben hódolattal nyugodjanak meg; írt Rudolf római királynak is, hogy követét megbízatása teljesítésében támogassa.

Filep követ rendkívül széles hatáskörrel volt fölruházva. Fölhatalmazást nyert ugyanis a pápától, hogy az érsekek, püspökök s más egyházi személyek és testületek, valamint a királyok, országnagyok, nemesek, hatóságok, szóval bármily rendű, állású és rangú egyházi vagy világi személyek ellen egyházi fenyítékeket alkalmazhasson s bir-

tokaikat egyházi tilalommal sujthassa, még ha e tekintetben a szent széktől kiváltságleveleket vagy engedélyeket nyertek volna is; hogy a kiket a szent szék által kinevezett birák egyházi átok alá vetettek, szabadon fölmenthesse, tizenöt paptársát a megürült egyházakban kanonokokká nevezhesse s az ellenmondókat azok elfogadására egyházi fenyítékekkel szoríthassa, azoknak, kik egyházak építésére adakoznak, három vagy öt évre bucsút osztogathasson, a megürült esztergomi érsekség várait, jószágait s jövedelmeit kezéhez vehesse s azokat a kinevezendő érsek számára gondosan őríztethesse, maga számára ellátási díjat szedhessen s azt egyházi fenyítékekkel is fölhajtathassa, a rendeleteinek nem engedelmeskedő szerzeteseket a szent széktől nyert minden kiváltságaiktól és fölmentéseiktől megfoszthassa, valahányszor egyházi szertartásokat végez, a híveket a rájok szabott vezekléstől száz napra, ritkán és fontosabb esetekben pedig egy esztendőre s hat napra fölmenthesse, száz alkalmas személynek maga vagy megbizottja által megürült vagy megürülendő egyházi javadalmakat osztogathasson, azokat azoktól, kik nem törvényszerűen nyerték, elvehesse és más alkalmas személyeknek adományozhassa stb.*

Egy pár hét mulva, október 7-én, meghagyta kinevezett követének, hogy miután a magyarországi minorita rend főnökének jelentése szerint a tatárok közt a rend több tagja működik mint hittérítő, de nincs ott püspök, ki ezen szerzeteseket a papi rendekre fölszentelhesse, minthogy a milkói püspökség több mint 40 esztendő óta le van rombolva, ezen püspökség netán lehető jövedelmeiről s más körülményeiről tegyen neki jelentést; a minorita rend magyarországi főnökének pedig megparancsolta, hogy rendjéből küldjön Kúnországba alkalmas személyeket, kik a

* III. Miklós pápa ez ügyben mind egy napon kelt 36 darab levele. THEINER, I. 327—336. l. és utána WENZEL, IV. 110—162. l.

megtérésre kész kúnokat a római egyház szertartása szerint megkeresztelhessék.[1]

László, ki a morvamezei diadal után a Szepességen, melyet ekkor látogatott meg először, az egykor Rolánd által bitorolt és elidegenített szepesi várföldek visszavételével s határai kijártatásával foglalkozott,[2] a szent szék ezen intézkedéséről, mely a magyar király egyház-kegyuri jogának nem csekély megrövidítésére czélzott, méltán megdöbbenéssel értesülhetett. Aggodalmát csak növelhette a legatus legelső föllépése Dalmát- és Tótországban. Filep ugyanis Pál esztergomi kanonokot, kit a sebenigoiak a traui püspök jogainak sérelmével azelőtt évekkel püspökükké választottak, János spalatói érsek pedig, vagyonát és életét féltve, kénytelenségből megerősített, a püspökségtől megfosztotta, választatását és megerősíttetését a spalatói érsek, a knimi és nonai püspökök jelenlétében érvénytelennek nyilatkoztatván, s kiátkozás terhe alatt megparancsolta neki, hogy ezentúl magát ne választott püspöknek, hanem csak egyszerűen Pálnak nevezze.[3] Ezzel ugyan a legatus csak a traui püspök jogsérelmét orvosolta s a régi törvényes rendet állította helyre: de nem sokára a magyar korona jogaira nézve nagyon is sérelmes s a magyar egyház szervezetét fölforgatással fenyegető intézkedésre hagyta magát ragadtatni, midőn Zágrábba menvén rendeletet adott ki, hogy a zágrábi és szeremi püspökség a spalatói érsek hatósága alá legyen vettetve, Tótországot pedig egyházilag a szent széktől függőnek nyilatkoztatta; minek következtében aztán János spalatói

1 THEINER, I. 337. l. és WENZEL, IV. 163. 164. l.

2 In primo ingressu nostro in territorium terre Scepus vniuersas terras ad Castrum de Scepus pertinentes reambulari fecimus, mond a király 1278. nov. 14-én Szepesben kelt levelében. *Hazai Okmánytár.* V. 60. l. — Ez évben szept. 28-tól fogva László szepesi és liptai jószágokra vonatkozó számos levelet adott ki.

3 János spalatói érsek 1287. márcz. 20-án kelt levele, melyben ez ügy lefolyását elbeszélve, megparancsolja Sebenigónak, hogy a traui püspöknek engegelmeskedjék. FEJÉR, VII. IV. 203. l.

érsek elkezdette magát «Isten irgalmából spalatói érseknek, Dalmát-, Horvát- és Tótország primásának» czímezni.[1] S ha a magyar király, mint III. Miklós pápa később 1279 deczember 9-én kelt dorgáló levelében írja, arról gondolkozott, hogy a legatust az országba jöveteltől eltiltsa,[2] ezt megtenni apostoli királyi jogai megóvása tekintetéből, melyeket a pápa azon intézkedése által is, hogy az üresség-ben levő esztergomi érsekség betöltését egyenesen magának tartotta fönn, fenyegetve látott, méltán kötelességének tekinthette. A 16 éves Lászlóban azonban nem volt meg a kellő szilárdság, de nem is lehetett, mert nem számíthatott sem a főpapság sem a főrendek támogatására, és így nem merte magát arra határozni, hogy a szent székkel szemben állást foglaljon s fölidézze maga ellen a rá nézve nagyon is kétes kimenetelű s könnyen veszélyessé válható küzdelmet.

Midőn Filep legatus 1279. februárius utolsó napjaiban Budára érkezett,[3] László hódolattal, intéseit, utasításait engedelmességgel fogadta, s hathatós közbenjárására legmakacsabb ellenségeit, a Németujvári tesvéreket, párthíveikkel együtt kegyelmébe visszafogadta s királyi kivált-

1 KERCHELICH, *De regnis Dalmatiæ, Croatiæ et Slav. Notæ præliminares.* 227. l. — János spalatói érsek egy Spalatóban május 12-én kedden, a 6-diki indictióban (tehát kétségtelenül 1293-ban) kelt levelében így czímezi magát: Johannes diuina misericordia Spalatensis Archiepiscopus, tocius Dalmacie, Croacie, Sclauonieque Primas. Ezt a levelet, azzal a megjegyzéssel, hogy eredetije a traui káptalan levéltárában van, KUKULYEVICH, *Jura regni Croatiæ.* I. 98. l., helyesen határozza 1293-ra, az indictio 6-dik évére, mikor május 11-dike csakugyan keddre esett; egy pár lappal föntebb azonban *e. h.* 95. l. ugyanezen levelet, a saját gyűjteményében lévő eredeti után közölve, hibásan határozza 1283-ra, mikor az indictio évszáma 11 volt, május 12-dike pedig hétfőre esett.

2 In primo ipsius legati ingressu displicuit nobis, et merito, quod, sicut audiuimus, tu eius reformidans adventum, et ingressum forsitan dubitans, illum dicebaris, quod inuite referimus, impedire. FEJÉR, V. II. 574. l. és THEINER, I 341. l.

3 Filepnek Budán kiadott legelső ismert levele, melylyel bizonyos szepesi dézma ügyében kelt egyességet megerősít, 1279. febr. 28-án kelt. KNAUZ, *Monumenta Eccl. Strigon.* II. 92. l. — Ezen oklevél keltét hibásan közli így: Kal. Martij, e helyett: II. Kal. Martij, FEJÉR, V. II. 566. l.

ságlevelekkel birt jószágaik birtokában biztosította.[1] Néhány hónap mulva pedig, midőn III. Miklós pápa a Fíleptől kapott véleményes jelentéstétel alapján az esztergomi érseki székre Lodomér váradi püspököt helyezte át, s fölszólította a királyt, hogy az érsekségnek az ő kezében vagy mások-



15. FILEP FERMÓI PÜSPÖK.

nál lévő jószágait azonnal adja és adassa vissza és az érseket jogaiban oltalmazza, László ez intézkedésben is készséggel megnyugodott.[2]

1 Datum Bude év n. (de bizonyosan 1279-ben) márcz. 4-én. *Hazai Okmányt.* I. 73. l.

2 III. Miklós pápa Rómából 1279. junius 13-án értesítette Lodomér váradi püspököt kineveztetéséről, s ugyanaz nap küldött parancsot az esztergomi káptalannak, az érsek suffraganeus püspökeinek, az érseki egyházmegye papságának, népének és hűbéreseinek, hogy az ujonnan kinevezett érseknek engedelmeskedjenek. THEINER, I. 337. 338. l. és WENZEL, IV. 183—187. l. — Azon napon parancsolta meg Filep legatusnak, hogy a kalocsai érsekségre egy értelemmel megválasztott János mester budai prépostot, ha választását törvényesen történtnek s magát alkalmas személynek találja, erősítse meg és szentelje föl. THEINER, I. 338. l. és WENZEL, IV. 188. l. — Lodo-

A legátusnak az egyházi viszonyok rendezésén kívül legfőbb föladata volt az országban a catholicus hit megszilárdítására erélyesen munkálni, és éppen ezért a pogány kúnok megkereszteltetését s az országban és mellék tartományaiban elterjedt schismaticusok és eretnek patarenusok megtérítését, vagy kiirtását, úgy az egyház lelki mint az állam világi fegyvereivel végrehajtani. S e törekvésében egy ideig buzgó támogatóra talált az általa eszélyesen megnyert királyban.

A tatárok elől menekült kúnokat IV. Béla negyven esztendővel azelőtt oly föltétel alatt fogadta be, hogy a keresztséget fölvegyék, s akkor főembereik közül többen meg is keresztelkedtek: de a 40,000 fegyveressel beköltözött kún nép nagy tömegét a keresztyén hitre téríteni s a megszokott pusztai életmódtól elszoktatni az adott viszonyok közt kivihetetlen kisérletnek mutatkozott. Kétségtelen ez abból, hogy Iván és Kucsmeg kúnokat s ezek Izsók és Tecsencz nevű rokonait László még 1283-ban is «keresztyén» jelzővel említi; mi arra mutat, hogy a kúnok közt keresztyént még ekkor is csak mint ritka kivételt lehetett találni.* A harczias kúnok a IV. Béla és fia V. István közt kitört belharczokban s az Ottokár elleni hosszas háborúban V. István zászlaja alatt gyakran döntő szerepet vittek; László gyermek korában pedig, midőn a kormányra anyja a kún Erzsébet gyakorolt legnagyobb befolyást, annyira bejutottak az udvar kegyébe s úgy elhatalmasodtak, hogy Brunó

mér ügyében a királyhoz intézett levele junius 22-én kelt. THEINER, I. 339. l. és WENZEL, IV. 189. l. — László 1279-ben (szept. 1. előtt) kelt azon levele záradékában, melylyel több pozsonyi várjobbágyot megnemesít, Lodomér váradi püspököt «ad regimen Strigoniensis ecclesie deputatus»-nak czímezve az ország főpapjai közt legelső helyen említi. FEJÉR, V. II. 506. l.

* IV. László Budán 1283. márcz. 15-én kelt levelével engedi meg Iván és Kucsmeg keresztyén kúnoknak, hogy Bars vármegyei rohosniczai birtokukat eladhassák. FEJÉR, VII. V. 594. l. és KUBINYI *c. h.* I. 114. l. — Has. a nyitrai káptalan 1284. ápr. 7-én kelt határjáró levelét, WENZEL, IX. 405. l. és KNAUZ, II. 180. l.

olmüczi püspök, x. Gergely pápához 1273 végén intézett jelentése szerint, a keresztyénséget Magyarország részéről komoly veszélylyel fenyegetettnek látta az ott pártolt kúnok miatt, kik nem csak az idegeneket, hanem az ország lakosait is kegyetlenűl üldözik s szokatlan harczmodorukkal szerzett fiatal foglyaikat gonosz szertartásaikra szoktatják s azokkal annyira felszaporodtak, hogy Magyarországnak s a szomszéd tartományoknak bizonyos veszedelmére válnak, kivált miután maga a királyné is kún, s legközelebbi atyjafiai is pogányok.[1]

A kúnok hazánkban, éppen úgy mint egykor a Volga és Don mellékén, nemzetségenként saját főnökeik alatt élve, állandó lakás nélkűl sátrak alatt tanyázva folyvást pusztai életmódot folytattak; földmíveléssel még László király idejében sem foglalkozva, baromcsordáik jövedelméből s a háborúban szerzett zsákmányból éltek, mint egykor a vezérek korában a fegyverviselésre kiválogatott s a külföldi hadjáratokra gazdáik által magokkal vitt rabszolgák.[2] Ősi szokásaikhoz, pogány szertartásaikhoz állhatatosan ragaszkodva oly elemet képeztek, mely nyers erkölcseivel s a kóbor élettel együtt járó gondolkozás módjával, különösen a házassági élet tisztaságát és a tulajdon szentségét illetőleg, erős ellentétben állt a megtelepült keresztyén magyarság erkölcsi érzületével, jogi fogalmaival és anyagi érdekeivel.

A legatus tapintatos eljárása a könnyen hajlítható fiatal királyra nem maradt kívánt hatás nélkűl. László Budán junius 23-dikán országa egyházi és világi nagyjai előtt, kezét az evangeliumra téve, ünnepélyes esküt tett a szentszéki követ kezébe, hogy a keresztyén hitet, az egyház

1 Brunó jelentése decz. 16-ról, év n. (1273). THEINER, I. 306. l. és WENZEL, IV. 10. l., hol hibásan van 1272-re határozva.

2 Ezekről mondja a Kún László korában élt KÉZAI SIMON a krónikájához mellékelt »De udwornicis« czimű függelékben, hogy »ex fructu animalium et preda sola habebant vitam suam ut Comani«. *E. h.* 128. l.

szabadságát, a régi szent királyok törvényeit és jó szokásait, s mind azt a mire a királyok koronáztatások alkalmával esküdni szoktak, sértetlenül megtartja és megtartatja, és a legatust az eretnekek elnyomásában és kiűzésében világi hatalmával támogatni fogja. Továbbá országa és maga lekötelezése mellett esküvel fogadta, hogy azokat a kúnok megtérítésére vonatkozó pontokat, melyek megtartására a kúnok nevében két főemberök Ozor és Tolon előtte és a legatus előtt ünnepélyes fogadást tett, megtartja és királyi tisztje hatalmával megtartatja; ugyanily kötelezés alatt esküvel fogadta, hogy mind azt, a mit a legatus a julius 13-dikára hirdetett országgyűlésen a keresztyén hit, az egyházi szabadság, a királyi trón és az ország békéje érdekében rendelni jónak látand, elfogadja, megtartja, megtartatja s arany bullájával kiadja; esküvel igérte végre, hogy ha a kúnokat a megállapított pontok megtartására nem birhatná, ellenök az említett országgyűlésen általános fölkelést fog elrendelni, ha pedig engedelmeskednek, tőlök kellő kezeseket vesz, s azokat ott és azok által fogja őríztetni, a hol és a kik által a legatus legjobbnak látandja.[1] Azután pedig az oltárnál a kereszt előtt, királyi hitére, magyar módon másodszor is ünnepélyes esküt tett, hogy a kúnok és más pogányok által rabságban tartott keresztyéneket kiszabadítja, a keresztyéneknek nem engedi meg, hogy kúnoknak szolgáljanak, a kúnokat állandó lakásra s a keresztség fölvételére kényszeríti, hitetlent vagy kiátkozottat királyi tisztségekre nem alkalmaz, s a pogány szokásokat öltözetben és hajviseletben mind maga elhagyja, mind a kúnokkal elhagyatja.[2]

László a legatusnak tett igérete szerint a kitűzött határidőre összehivta az országgyűlést, melyet a tömegesen megje-

1 László Budán 1279. julius 23-án kelt levele, eredetiben a vaticáni levéltárban. Innen közölte THEINER, I. 339. l.

2 Ugyanott. Miklós pápa 1279. decz. 9-én kelt dorgáló levele Lászlóhoz. FEJÉR, V. II. 572. l. és THEINER, I. 341. l.

lent magyarok és kúnok Buda közelében Tétényen kétségtelenül szabad ég alatt tartottak. A gyűlés az ország állapotjának ujjá alakítására czélzó intézkedésekkel foglalkozva mintegy két hétig ült együtt s csak julius 25-dike után oszlott szét.[1] Végzéseiből, melyek nem szállottak ránk, a kúnok megtérítésére s viszonyaik szabályozására vonatkozó rendeleteken kívül, melyek külön oklevélbe foglalva maradtak fönn, csak azt az egyet ismerjük, mely szerint a király kötelezve volt gyermek korában nagyon is bőkezűen osztogatott adománylevelei megvizsgálni és az érdemetlenek részére tett adományait visszavonni.[2]

1 Máté nádor levele, melyben Hippolit fiai részére megerősíti a Somogy vármegyei Bárd helység 1279-diki határjáró levelét, kelt «circa Thetin» 1279. julius 25-én. WENZEL, IX. 250. l. és KUBINYI, *Árpádkori Oklt.* I. 113. l. — Ugyanaz nap ily kelettel: «Datum in Tetun in generali congregatione tocius regni Vngarie in festo S. Jacobi Apostoli A. 1279.» írta át és állította ki kiváltságlevél alakban Miklós tótországi bán a király julius 15-én kelt levelét, melylyel Pósa comes és testvére Somogy és Körözs vármegyei drávántúli jobbágyait a Körözs vármegyei főispán biráskodása alól fölmentette. FEJÉR, VII. V. 593. 594. l. és KUBINYI, I. 113. 114. l. — Hogy a gyűlés ezután nem sokára eloszlott, bizonyos abból, hogy Máté nádor már aug. 3-án Ó-Buda fölött tartott törvényszéket s ott adott ki egy itéletlevelet. WENZEL, IV. 203. l. — Hogy a kitűzött napon, julius 13-dikán, a gyűlés még nem nyilt meg, következtethetjük abból, hogy Filep legatus még ezen napon Buda várában irta át és erősítette meg Lászlónak 1277-ben kelt levelét, melylyel az egész Gerzencze vármegyét örök birtokúl Timotheus zágrábi püspöknek adományozta. FEJÉR, V. II. 568. l., TKALCSICS, I. 190. l. és WENZEL, XII. 190. l. — Az országgyűlés folyama alatt julius 20-án a király Csúth szigetén időzött s ott írta át és erősítette meg V. Istvánnak az osztrák kereskedők részére adott levelét. FEJÉR, V. II. 549. l.

2 Maga mondja László 1279. (szept. 1. előtt) Benedek székesfehérvári kanonok részére kelt levelében, melylyel őt és testvéreit meghagyja a Fejér vármegyei Csősz falu birtokában, melyet koronáztatásakor adományozott volt az őt akkor öltöztető Benedeknek, hogy gyermeki bőkezűségből mindenkinek, a ki kért, osztogatott adományokat; de később 1279. julius 15-én a magyarokkal és kúnokkal országgyűlést tartván, miután az ország kormányát teljes korra jutva átvette, legtöbb ily adományát visszavonta. *Győri tört. füzetek.* III. 112. l. — Hogy a sz. Jakab napja (jul. 25.) körül tartott országgyűlésen gyermekkorában kelt kiváltságleveleit bemutattatni parancsolta, mondja a király 1279. (szept. 1. előtt) kelt levelében, melylyel Hippolit fiait az 1273-ban nekik adományozott Judaföldé birtokában megerősíti. WENZEL, IV. 176. l. — Demeter sárosi főispánt a julius 15-én tartott országgyűlésen, az ország nagyjaival és nemeseivel tartott tanácskozás után erősítette meg a király a Nógrád vármegyei Kürtös falu birtokában, melyet Győr vára visszavivásában s más helyeken szerzett hadi érdemeiért adományozott neki. 1279. (szept. 1. előtt). WENZEL, IV. 181. l.

Az országgyűlés eloszlása után, annak végzései értelmében, augusztus 10-én adta ki a király a kúnok viszonyait szabályozó kiváltságlevelét, mely századokon keresztűl a legujabb korig a kúnok szabadságának és jogainak alapját képezte. Ezen oklevél szerint Alpra és Ozor, valamint a többi kún urak és nemesek, a kúnok közönségével együtt kötelezték magokat, hogy a pogány szertartásokat elhagyják s mind azok, kik még meg nem keresztelkedtek, a keresztséget fölveszik és a római egyház kebelébe térnek; a király pedig a legatus sürgetésére igérte, hogy a hét kún nemzetségtől hét kezest vesz. A kúnok fogadták, hogy sátraikat elhagyva keresztyén módra állandó házakban s falvakban fognak lakni, és mindenben a keresztyének szokásaihoz alkalmaztatják magokat, kivéve szakáll- és hajviseletöket s öltözködésöket; miután szakálluk borotválására, hajuk nyirására s öltözetök változtatására a legatus, a király kérelmére hajolva, őket akaratjok ellen nem kívánja kényszeríteni;* fogadták, hogy az országban mind magok mind szolgáik és alattvalóik tartózkodni fognak minden kicsapongástól, öldökléstől, keresztyén vér ontásától, és alávetik magokat a legátus által kinevezendő inquisitorok eljárásának, s ha a föntebbiek ellen vétnének, az egyházi és világi fenyítékeknek. Rendelkezett a király, hogy a kúnok nagy tömege ezentúl is azon szállásokban, melyekre őket IV. Béla sátraikkal telepítette, t. i. a Duna és Tisza közt, a Körös mellékén, a Körös és Maros közén, s a Maros és Temes közt lakjék, mint fejenként országos nemesek; nekik adományozta a királyi s királynéi udvarno-

* Az osztrák évkönyvek bécsi folytatója azt állítja, hogy Filep legatus a magyarokat, kik a keresztyén vallást csak nem elfelejtették, s pogány szokás szerint hosszú hajat, csombókba font üstököket és asszonyos öltözeteket viseltek, a püspökök tanácsával, hitökben, hajviseletökben és öltözetökben megzabolázta. Pertznél, IX. 731. l. — A kún viselet e szerint ekkor a magyarok közt is el volt terjedve, s hogy a kún anyától született király haját maga is kún módra viselte s kún módra öltözködött, kitetszik a pápa 1279. deczember 9-ikén kelt s már föntebb is idézett dorgáló leveléből.

kok és más szegődöttek, valamint a magtalanul elhalt nemesek mindazon jószágait, melyek szállásaik közt feküsznek, az egyházak és monostorok javait kivéve; nekik adományozta továbbá a nemesek és várjobbágyok mindazon általa pénzzel vagy cserével kárpótlandó földeit, melyek a kún szállások közt a tatárjárás óta pusztán állanak, kivéve a jövedelmes halas tavakat és erdőket, valamint a nemesek és várjobbágyok benépesített szállásait és falvait, melyeket azok a kúnok közt tovább is békében birhassanak. A kúnok köteleztettek a királylyal éppen úgy s azon büntetés terhe alatt táborozni, mint a többi nemesek; az országban szerzett rabjaikat tartoztak szabadon bocsátani, külföldi hadi foglyaikat azonban megtarthatták. Minthogy pedig a kúnok szállásai a kalocsai érsek, a váradi, csanádi, váczi és egri püspökök egyházmegyéiben feküdtek, a király úgy rendelkezett, hogy ezen főpapok mindegyike egy-egy zászlós urral és két-két nemessel járja be az egyházmegyéjében szállásoló kún nemzetségeket, hajtsa végre a pogányok megkeresztelését, a belföldi foglyok szabadon bocsátását, vizsgálja meg a kún szállások közt fekvő puszta földeket, s mind erről tegyen hozzá jelentést. Szabályozta a király a kúnok törvénykezését is, oly módon, hogy a kúnok ügyeiben, mint IV. Béla rendelte, a nádor biráskodjék, az illető kún nemzetség birájával együtt, kivéve azt az egy esetet, ha két nemes kún közt vérontás vagy más sérelem miatt foly per, melyben csak a vádlott kún nemzetségének birája itélhessen, s ha annak itéletével valamelyik fél nem lenne megelégedve, a két perlekedő kún fölött maga a király itéljen, mellette ülvén az illető kún nemzetség birája, és ha az egyik kún nemes halálra itéltetve a királyhoz menekülhet, a halálos itélet alól föl legyen mentve, tartozzék azonban külföldre bujdosni, s onnan keresse, ha megnyerheti, azok bocsánatát, a kik ellen vétett; ha pedig az elitélt és a királyhoz menekült kún mellett a király kegyel-

méért a kún urak és nemesek azonnal közben járnának, az ily vétkes a számkivetés alól föl legyen ugyan mentve, de a megsértett félnek tartozzék javaiból elégtételt adni.[1] Igérte továbbá a király, hogy a kún urak és nemesek szolgáit sem maga sem országa nagyjai és nemesei nem fogják magokhoz fogadni, sőt azokat minden vagyonukkal együtt visszaszolgáltatják uraiknak; igérte, hogy a nekik adományozott, de később elvett jószágokat vissza fogja nekik adni; biztosította őket mint országos nemeseket, hogy sem maga, sem a királyné, sem a zászlós urak nem fognak jószágaikban erőszakosan megszállni, s hogy a kúnok mindazon jószágokat, melyeket az ő vagy elődei adományából nyertek, vagy pedig más jogczímen érvényes levelek erejével békében birnak, továbbra is birhatják.[2]

Nincs okunk föltenni, hogy László a legatussal szemben hamis lélekkel s kétszínűleg járt volna el, s nem lehetek hajlandó elfogadni az osztrák krónika-írók vélekedését, kik szerint Filep szent széki követ a keresztyén magyarokat, kik a keresztyénségről csaknem elfelejtkeztek, és a kúnokat igyekezett volna ugyan megtéríteni, de a király a pogányokkal és magyarjaival nem akart a legatus józan intéseinek szót fogadni,[3] s midőn a legatus a pogány kúnok megtérítésére mindent elkövetett, a mit csak lehetett, a magyar nép, mely már megszokta, hogy a pogány szertartásokhoz szítson, nem mondott ugyan nyiltan ellent a legatusnak, hanem alattomoson kijátszotta.[4] Annyit azonban elfogadhatónak tartok, hogy László a magára vállalt

1 A kúnok ezen törvénykezési rendszeréből bizvást következtethetjük, hogy a birósági eljárás hasonlóan történt a magyaroknál is a vezérek korában, midőn még a vérségi kormányrendszer teljes erejében fönnállott.

2 Ezen úgynevezett keresztségi oklevelet a bécsi cs. titkos levéltárból legelsőbben Pray tette közzé 1774-ben, utánna közölte Katona, Kovachich és Horváth Péter, újabban FEJÉR, V. II. 512. l. és ENDLICHER, *e. h.* 559. l.: magyar forditásban adja legújabban GYÁRFÁS, *A jászkúnok tört.* II. 338. l.

3 1279-re, *Annalium Austr. Contin. Vindob.* PERTZnél, IX. 711. l.

4 1278-ra, *Annales Salisburgenses. U. ott.* 805. l.

nehéz kötelezettséget, hogy a szilaj kúnokat a keresztség és az állandó lakás elfogadására kényszerítse, a mi erejét fölülhaladó s könnyen vesztére válható vállalat lett volna, rögtön végrehajthatónak nem tartotta, s azért fogadása teljesítését halogatta; miért aztán a legatus őt átokkal, országát pedig egyházi tilalommal sújtotta. Az átok komoly következményeitől tartó László ekkor az egyház félelmetes hatalma előtt magát megalázva elismerte, hogy súlyosan vétkezett s azért méltán volt büntetve, és a legatusnak kezet adva, királyi hitére, koronája és országa lekötése mellett újra magyar módra megesküdött, hogy minden előbbi fogadását teljesíteni fogja,* de szavát ekkor sem váltotta be, sőt nem sokára nyiltan ellene szegült a legatus mind messzebb-messzebb terjedő követeléseinek.

Filep legatus ugyanis az ország összes fő- és alrendű papságával és szerzeteseivel Buda várában a catholicus hit és az egyházi szabadság helyreállítására, a papság és nép életének s erkölcseinek újjá alakítására zsinatot tartván, az által az egyházi fegyelem helyreállítására s a papság nagyon is szabados életmódjának javítására czélzó intézkedések közt számos oly végzést is hozatott, melyek a magyar király, mint az egyház legfőbb kegyura csaknem három százados gyakorlat által szentesített jogkörének világos sérelmét foglalták magokban s az alkotmányos élet gyakorlatával is ellentétben állottak. Így például a zsinati végzések 6-dik pontja tilalmazza, hogy a főpapok s más egyházi személyek háborúban részt vegyenek, kivéve egyházaik és a haza védelmének kényszerítő szükségét, de akkor sem engedi meg, hogy saját személyökben harczoljanak; az 59. és 60. pont tiltja, hogy egyházakat s egyházi személyeket

* III. Miklós pápa 1279. decz. 9-én kelt dorgáló levele *i. h.* — Hogy Lászlónak ekkor kiállított, de maig ismeretlen levele a szentszék levéltárában megvan, világosan mondja IV. Miklós pápa 1290. szept. 7-én kelt levelében. THEINER, I. 367. l.

bármily magos állású személy vagy hatóság bárminemű adóval, vámmal s harminczaddal terheljen, s rendeli, hogy a kik ez ellen vétnének, három nap alatt a mit elvettek visszaadják, különben az egyházba lépéstől és a szentségekben való részesüléstől tiltassanak el; a 15-dik pont kimondja, hogy senki apátságot, prépostságot s más egyházi javadalmat világi ember kezéből elfogadni ne merjen; a 24. pont szerint semmiféle állású és méltóságú személy nem helyezhet be senkit egyházi javadalmakba, az így történt adományozások semmisek, s a kik azokat ily czímen bírják, kötelesek javadalmaikat hat hónap alatt visszaadni, a kik pedig ezután egyházi javadalmakat világi kézből el mernének fogadni, vagy azok adományozásához megegyezésökkel járulnának, az egyházból kirekesztendők és a javadalmak visszaadására s azok elvett hasznának megtérítésére az egyházi felsőség által világi karhatalom segélyével is kényszerítendők; a 49. pont rendeli, hogy a püspökök s más egyházi személyek halálával megürült javadalmakat bármily magos állású világi személy kegyuri jog czímén vagy más ürügy alatt el ne foglalja, s ha tenni merészelné, az egyháztól és a szentségektől mind addig tiltassék el, míg az elvett jövedelmeket meg nem téríti; az 50. pont tiltja, hogy az egyházak s monostorok javai és jogai fölött pártfogói jog czímén akár egyházi akár világi személy rendelkezni merjen, s rendeli, hogy az ez ellen vétők, ha az egyházi felsőség által kitűzendő határidőre teljes elégtételt nem adnak, átok alá vettessenek. Végre a 69-ik pont, fön hangon hirdetve azt az elvet, hogy a papság a keresztyéneknek atyja, pásztora és lelki birája s Istentől van a királyok és országok fölé emelve, határozottan kimondja, hogy az egyházak, egyházi személyek s azok jószágai nem lehetnek világi törvényeknek és biróságoknak alávetve, s ennek következtében semmiseknek nyilatkoztatja a világi biróságok által egyházak és egyháziak ügyeiben hozott ítéle-

teket, és átokkal sújtja mindazon világiakat, kik az ily ítéleteket és bárminemű az egyházi mentességre nézve sérelmes intézkedéseiket két hónap alatt vissza nem vonják.[1]

László, ki ezen zsinati végzések által királyi tekintélyét s egyház-kegyuri jogait veszélyeztetve látta, s tapasztalta, kogy a legatus, midőn őt kiátkozta, némely megürült egyházi javadalmakat, melyek pártfogói joga őt illette, maga adományozott el,[2] a pillanat benyomásának engedve hirtelen haragra lobbant s elhatározta, hogy sérelmét azonnal sérelemmel torolja meg. Ingerültségében kemény büntetés terhe alatt megparancsolta a budai birónak és polgároknak, hogy a zsinatra gyűlt papokat a várból zárják ki s abba többé be ne ereszszék, és senkinek meg ne engedjék, hogy nekik s cselédeiknek élelmet vagy bármi egyebet adjon.[3] E parancs következtében a zsinat szeptember 14-én eloszlott, Filep legatus pedig Pozsonyba vonult, honnan a szent széket a történtekről értesítette s Lászlót ismét átok alá vetette.

Ez az eljárás csak fokozta a heves vérű fiatal király ingerültségét, ki miután a kiátkozási itéletet a szent szék

1 A budai zsinat végzéseinek eredeti példánya 1279. szept. 14-diki kelettel, a 69-dik pont közepén megszakadva megvan a vaticáni levéltárban. Ezen csonka példányból adta ki ezen végzéseket BARONIUS, *Annales Eccles. denuo editi ab Augustino* THEINER, XXII. köt. az 1279. évre s utána BATTHIÁNYI, *Leges Ecclesiastici*, II. 433—457. l. és ENDLICHER, *Monumenta Arpadiana*, 565—602. l. — A legujabb ideig közönséges volt a hiedelem, hogy ezen végzések éppen a zsinat szétkergetése következtében maradtak befejezetlenül. Azonban ezen zsinat 128 czikkre terjedő végzései teljesen fönmaradtak egy pétervári s egy varsói codexben, honnan azokat egész terjedelmökben közzé tette HUBE, *Antiquissimæ constitutiones synodales provinciæ Gnesnensis. Pétervár.* 1856. 72—130. l. — Valószínű, hogy ezen végzések tárgyalása éppen a legfontosabb 69-dik pontnál szakadt meg; Filep legatus azonban az általa már előbb megszerkesztett, de a zsinat által le nem tárgyalt utóbbi pontokat is később kiadta s a hatósága alá tartozó tartományokra és így Lengyelországra nézve is kötelezőknek kihirdettette. Lásd: Kohn Sámuel «Az 1279. budai zsinat összes végzései» czímű értekezését. *Történelmi tár.* 1881. 543—550. l., ki ezen végzések régebben ismeretlen pontjait Hube után kivonatban, a zsidók ellen hozott 124. 125. pontot pedig szóról-szóra közli.

2 Kitetszik ez IV. Márton pápa 1282. aug. 28-án kelt leveléből. THEINER, I. 350. l. és WENZEL, IV. 242. l.

3 IV. László 1280. aug. 18-án kelt levele. FEJÉR, V. III. 28. l.

elébe feljebbezte, nem csak maga szakított a legatussal és a hozzá ragaszkodó főpapokkal, hanem másokat is fenyegetésekkel, olykor büntetésekkel is kényszerített, hogy a legatus és a főpapság rendeleteinek ne engedelmeskedjenek.[1]

A papság által kiátkozott 17 éves ifjú király a legátus rendeleteinek hódoló nejével is meghasonlásba jövén,[2] oly lépésre hagyta magát ragadtatni, mely forduló pontot képezett életében. Nyeregbe vetve magát oda hagyta nejét, ki őt az elátkozottat megtagadta, oda hagyta a fényes királyi udvart, s a Tiszán túl tanyázó pogány kúnokhoz csatlakozott, azokkal együtt sátorozva, azok nagyon is szabados életmódját követve keresett örömöt és szórakozást, s szilaj szenvedélylyel vetette magát a szép kún leányok karjai közé.[3]

Milyen viszonyban élt azelőtt éveken át egymással a gyermek korban elmátkásított s utóbb serdülő korra jutott László és hasonló korú jegyese s utóbb neje Izabella, arról egykorú források nem emlékeznek; ezekből csak annyi bizonyos, hogy V. István és I. Károly siciliai király kiskorú gyermekei: t. i. a magyar trónörökös László és I. Károly leánya Izabella és a siciliai trónörökös Károly s V. István leánya Mária, 1269-ben történt kölcsönös eljegyeztetésénél tisztán politikai érdekek döntöttek s a szülék akarata rendelkezett a gyermekek jövendő sorsa fölött. Bizo-

1 III. Miklós pápa dorgáló levele. *e. h.*

2 Hogy Izabella buzgón ragaszkodott a férjét kiátkozó papsághoz, s erélyesen ellenezte férje tévelygéseit, kitetszik III. Miklós pápának 1279. decz. 9-dikén hozzá intézett magasztaló leveléből. THEINER, I. 345. l. és WENZEL, IV. 201. l.

3 A salzburgi évkönyv írja 1279-re, hogy Filep legatus nem mehetett semmire a királylyal, ki a kúnokhoz adta magát s nejét Károly király leányát elhagyva »avam suam reginam Comanorum duxit uxorem«. *Annales Salisb.* PERTZnél, IX. 805. l. — Bizonyos, hogy itt a király nagyanyjáról nem lehet szó, s aligha csalódom, ha azt hiszem, hogy a szöveg meg van rontva s az eredetiben *avam suam* helyett *Ayduam* állott, és itt így László kún kedvese, a hazai krónikáinkban is emlegetett *Aydua* vagy *Edua* értendő. — HORNECK szerint is PEZnél, III. 223. l. Lászlót egy kún nő csábította el, hogy a legatus intéseire s tanácsaira ne hallgasson.

nyos továbbá, hogy a kiskorú Izabellát atyja már 1270-ben átküldte Magyarországra v. István udvarába:[1] de a gyermekjegyesek egybekelésének idejére nézve adatot nem találunk. Valószínűnek tartom azonban, hogy László Izabellával, ki a királynéi jószágokon kívül már 1275-ben a Szepességet is birta,[2] 15 éves korában, 1277 végén a Rudolffal Haimburgban tartott összejövetel után kelt egybe, midőn magát teljes korúnak nyilatkoztatta s az ország kormányát átvette.[3]

Hogy László, maga is kún anya szülötte, a kúnokat, kiknek hűségére a lázongó főurak ellen biztosan számíthatott, különösen kegyelte, s hogy a kún viseletet számos magyarral együtt fölvette, megengedem: de hogy a legatussal való meghasonlása előtt nejét elhagyta s kicsapongó életet folytatott volna, igazolhatónak nem látom. Nincs ugyanis a király feslett erkölcseiről egy szó említés sem a pápának 1278-ban Filep legatus részére adott fölhatalmazásában, mely csak az országban dúló belháborúkról és azok szomorú következéseiről szól, de nincs még az 1279. deczember 9-én kelt dorgáló levelében sem, melyben pedig László hibái: ingatagsága, esküszegése, a szent székkel való daczolása keményen meg van róva.

III. Miklós pápa, követe Filep jelentése következtében, 1279. decz. 9-én az átok alá vetett Lászlóhoz dorgáló

1 I. Károly levelei. WENZEL, *Dipl. Emlékek az Anjou-korból.* I. 27. 29. l.

2 Kitetszik ez Lászlónak 1275 márczius 3-án kelt leveléből, melylyel Batiznak, Márk fiának, két szepesi falut neje tárnokmestere Mois megegyezésével adományozott. FEJÉR, V. II. 240. l.

3 Izabellát valamint a pápa már 1272-ben László nejének (consors) nevezi, úgy maga László is gyermek korában kelt leveleiben mindig mint legkedvesebb nejét (consors nostra charissima) említi de ebből az egybekelés megtörténtére következtetni nem lehet. — A gyermek királyné 1276. november 27-ig kelt leveleiben magát mindig Izabellának írja, s csak 1276 végétől kezdve használja a magyarok előtt kedvesebb Erzsébet (Elizabetha) nevet, bár még 1277-ben is találunk Izabella névvel kiadott levelét is: de ebből sem gondolom megállapíthatónak, hogy ő az Erzsébet nevet egybekelése alkalmával vette föl s annak megtörténtét biztosan lehetne 1276 végére határoznunk.

levelet intézett. Ebben a szokásos üdvözlés helyett neki «józanabb tanács lelkét» kivánván, figyelmezteti a veszélyre, melyet hitszegésével maga ellen fölidézett; tudatja, hogy Rómába indított, de még meg nem érkezett követei feljebbezésének helye és sikere nem lehet; fenyegeti nemcsak lelki, hanem világi fenyítékekkel is; reményét fejezi ki, hogy ha meg nem javúl, országa egyházi és világi nagyjaival az egész nemzet föl fog kelni ellene; végre komolyan meghagyja neki, hogy megtérve fogadjon szót a legatusnak, nehogy, a mit nem örömest tenne, kénytelen legyen más orvosságokra is gondolni. Ugyanaz nap rendelkezett az ország egyházi és világi nagyjainak, hogy a legatust állhatatosan támogassák; meghagyta Filepnek, hogy megbízatásában eszélyesen és erélylyel járjon el; fölhivta Károly siciliai királyt, hasson vejére, hogy térjen a józanság utjára, nehogy engedetlenségével az összes keresztyén fejedelmeket maga ellen ingerelje; Izabella királynét pedig magasztaló szavakkal dicsérte meg, hogy férfias lélekkel védelmezi a keresztyénség ügyét s erélyesen ellenáll az idegen nép közt eláradt tévelygéseknek.[1]

László e közben, — míg anyja Erzsébet a legatus elől elvonulva a Szepességben tartotta udvarát, melyet László 1278-ban nejétől visszavett s utóbb anyjának adományozott,[2] — a Tiszán túl kedvelt kúnjai közt tanyázva[3] mit sem gondolt az egyház átkával; sőt bosszúját a főpapokkal,

1 Közli e leveleket THEINER, I. 341—346. l.

2 Erzsébet anyakirályné 1279. decz. 13-án Szepes várában székelt s innen adományozott Filep szádvári ijásznak egy darab földet a szepesi Körtvélyes határában. FEJÉR, V. II. 583. l. — 1279. nap nélkül kelt levelében, melylyel fiának, László királynak, Illyés, Jordán fia, a szepesi szászok birája, a Görgeiek őse, részére Görgőről 1278-ban kelt adományát megerősíti, mondja, hogy a szepesi föld urodalma fia adományából és az ország nagyjai megegyezéséből szállott rá. FEJÉR, V. II. 585. l.

3 László 1279. nov. 30-án Somlyón (Krassó vármegyében) adott parancsot a pécsváradi conventnek, hogy Morján, Morján fia, végrendeletét foglalja kiváltságlevélbe. FEJÉR, V. III. 57. l. — A levél év nélkül kelt ugyan, de minthogy a convent jelentése év nélkül bőjt közepén kelt, s azt László Szikszón 1280. ápril 11-én írta át saját levelébe, bizonyos,

kik parancsának nem engedelmeskedve a legatussal tartottak, a mennyire tehette, éreztetni kivánta. Így történt, hogy András egri püspök jószágait, különösen az Eger völgyét, kiméletlenűl földulatta s az egri egyház alföldi birtokait a táborában lévő kúnoknak adományozta.[1]

A királyhoz e bujdosásában hűségesen csatlakozott két főpap: Miklós egykori választott esztergomi érsek és Gergely esztergomi prépost.[2] Miklós, az anyakirályné egykori kegyencze, bár Filep legatustól az ellene kimondott átok alól 1279. május 5-dikén csak oly föltétel alatt nyerte meg a föloldoztatást, hogy a király és országnagyok színe előtt letett esküje szerint köteles legyen minden általa az egyházak és egyházi személyek ellen elkövetett károkért és sérelmekért teljes elégtételt adni, és a királyi udvartól visszavonulva, az alcancellárságot letéve, a legatus udvarában vagy ősi örökségében tartózkodni, ellenkező esetben pedig visszaessék az átok súlya alá,[3] pillanatig sem habozott átok alá vetett királyát a kúnok közzé is elkisérni, s maga után vonzotta a prépostot is. Ezen két bujdosó főpap tragicus sorsáról hazai forrásaink egy szóval sem emlékeznek, de annál érdekesebb följegyzést találunk az egykorú salzburgi évkönyvekben. «A választott esztergomi érsek, — mond ezen krónika, — hogy a király kedvét keresse, azon egyház nagyprépostjával együtt a kúnokhoz ment. S egyszer csak, a mint a prépost ágyában nyugodott, oda mene valaki, s karddal

hogy Somlyón év. n. nov. 30-án kiállított parancsa 1279-ből való.

1 László Egerben 1281. (szept. 1. előtt) kelt levelével visszaadta ugyan András püspöknek elkobzott birtokait s az azokról kiadott adományleveleit érvényteleneknek hirdette, FEJÉR, V. III. 80. l., de mindemellett is az ekkor a kúnok által elfoglalt Turkeve örökre a kúnok birtokában maradt.

2 1279-ben halt el László esztergomi prépost, kiről IV. László egy ezen évi oklevelében mint udvarában betegen fekvőről emlékezik; utódja Gergely lett, kitől csak egy 1279-ben nap nélkül kelt levelet ismerünk. KNAUZ, *c. h.* II. 115. 118. l. — A prépostságot 1280. aug. 19-én már Lukács viselte. FEJÉR, V. III. 38. l.

3 KNAUZ, *Monum. Eccl. Strigon.* II. 97. l.

keresztülszúrá, s a mint a prépost meghalt, gyilkosa eltűnék. A választott érsek pedig súlyos betegségbe esvén gyóntatókat hivat, s elismervén tévelygését, meghagyja embereinek és barátjainak, hogy holt testét vigyék a legatus színe elé, és ne ellenkezzenek, ha az bármint fog is rendelkezni. A holt testet oda vivén s a legatus ajtaja előtt letévén, midőn temetéséért esedeztek, a legatus azt mondá: nem kell azt eltemetni, a ki életében elszakította magát az egyháztól, s végre megengedte, hogy a hitehagyottat a bélpoklosok temetőjébe temessék. A mint ez megtörtént, az egész városban minden utczán fönhangon kiabálák, hogy a ki a legatustól bőséges bűnbocsánatot kiván nyerni, vessen a halottra egy-egy követ. S úgy is történt. Az összecsődült nép ugyanis oly halmaz követ hányt a holttestre, hogy az a legnagyobb háznál is magosabb lett. A választott érsek barátjai aztán a legatust okolták, hogy az ő buzdítására történt ez a dolog, ki bár nagy nehezen végre is a legállhatatosabban tagadva kimentette magát.*

* *Annales S. Rudberti Salisburgenses.* PERTZnél IX. 806. l. — Bizonyosnak tartom, hogy ezen forrásból merített HORNECK, ki ezen esetet azzal a változtatással beszéli el, hogy a prépostot egy kún nő ágyában öleti meg. PEZnél, III. 224. l., valamint a XV. század elején írt HAGEN is, *Chron. Austriæ Germanicum.* PEZnél, I. 1098. has. — Miklós, néhai László vajda fia, az egykori választott érsek, és testvére Gyula bán 1280-ban a gyulafehérvári káptalan előtt személyesen vallották, hogy a Kolozsvár közelében fekvő Szent-Miklós nevű földjöket örökösen eladták, miről a káptalan 1280. nap nélkül kelt levelével bizonyságot tett, FEJÉR, VII. IV. 181. l. és *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenb.* I. 119. l., és így bizonyos, hogy halála s holttestének megköveztetése 1280 előtt nem történhett. S helyesen jegyzi meg KNAUZ, ki a salzburgi évkönyv elbeszélését, bár arról hazai forrásaink hallgatnak, nagyon is valószínűnek ismeri el, hogy a krónika irója csak abban tévedt, hogy a király és a két főpap kalandozását a kúnok közt, a mi 1279 őszén kezdődött, együtt s egy folytában 1279-re beszéli el a választott érsek csak később 1280-ban történhetett halálával és megköveztetésével, *e. h.* II. 141. l. — A salzburgi évkönyv elbeszélését KATONA, *Hist. Crit.* VII. 776—780. l. igen is gyenge érvekkel igyekszik hitelre méltatlannak vitatni, melyek tarthatatlanságát KNAUZ, *e. h.* II. 139. l. kézzelfoghatólag kimutatta. — Még nagyobb tévedést követett el BÁRDOSI, *Supplem. Analectorum terræ Scepus,* 336. l., ki azt vitatja, hogy László az őt követő két főpappal együtt mint a görög egyház híve csatlakozott a kúnokhoz, kik szerinte schismaticusok voltak; holott bizonyos, hogy a kúnokat még száz esztendő mulva is mint pogányokat kellett Nagy

A salzburgi egykorú krónika 1280-ra egy más még fontosabb esetet is följegyzett, melyről hazai forrásaink nem emlékeznek, hogy t. i. László király Filep legatust elfogatta s a kúnoknak átadta, minek következtében aztán az ország nagyjai a király ellen fölkeltek s őt fogságba vetették.[1] Ezt Horneck egyenesen a Miklós választott érsek holt testének megköveztetésével hozza összefüggésbe. Az ő előadása szerint a mint az urak a legatus elfogatásáról értesűltek, tanácsot tartván írtak a pápának, hogy ők ebben ártatlanok, s minthogy a szent szék átkától tartottak, elhatározták, hogy a királyt elfogják. Ezt aztán a nádor végre is hajtotta,[2] ki a királyt egy kún nőnél elfogatta, vasra verette s az erdélyi vajda Lóránt őrizetére bizta. A kúnok ekkor bosszújokban a legatust agyon akarták nyilazni, de meggondolván, hogy ezért a fogoly királynak nagyobb baja lehetne, szándékukat nem merték végre hajtani, s így a legatust életben hagyták. A fogoly László aztán segedelemért ipához Károly királyhoz folyamodott, az urak pedig követeket küldvén a pápához, őt a dolgok állásáról értesítették, mely hűségökért a pápa a magyar uraknak köszönetet mondott. A bibornokok ekkor azt tanácsolták a pápának, hogy a királyt tegye le; a pápa azonban Károly könyörgésére azt határozta, hogy ha a király esküvel fogadja, hogy megjavulva többé nem vétkezik, s erről az urak tőle szoros kötelező levelet vesznek, s ha a legatust szabadon bocsáttatja, legyen fölmentve az átok alól. Így

Lajosnak teríttetni, sőt megtérítésök nehéz munkája csak Mátyás korában lehetett befejezve. — Hasonlóan téved ENGEL, *Gesch. des ungr. Reichs.* I. 402. l., midőn egy orosz krónikai töredék után azt állítja, hogy Lászlót keresztatyja Száva szerb érsek térítette a görög egyház kebelébe, a mi nem egyéb feneketlen mesénél; tévedve állítja azt is, hogy László a kúnok tanácsára, kiknek karjai közzé vetette magát, még a legatus megérkezte előtt záratta el nejét a nyúlszigeti kolostorba, a mi valósággal azután csak hét esztendő mulva történt; téved abban is, hogy a kúnokhoz csatlakozott választott érseket Filepnek nevezi, *e. h.* 415. 416. l.

1 *Annales Salisb.* PERTZ-nél, IX. 806. l.

2 A nádor, kit Horneck név szerint nem említ, nem lehetett más, mint Finta, Dávid fia, az Aba-nemből, ki 1280-ban s az 1281. év első felében viselte a nádori tisztet.

aztán a kúnok a legatust szabadon bocsátották, a király letette a fogadást, megbocsátott mindazoknak a kik ellene vétettek, megtérítette a legatus kárait, s általa az átok alól föloldoztatott.[1]

Mikor történt a legatus és király fogsága, melyet csak azért, mert hazai forrásaink arról hallgatnak, tagadnunk elfogultság volna, pontosan meghatározni annyival bajosabb, minthogy László elfogatását s kiszabadulását az egykorú kolmári évkönyv 1281-re jegyzette föl.[2] Mind addig, mig Filep legatusnak, Lodomér érseknek s általában a magyar egyházi és világi uraknak a szent székhez intézett jelentései s levelei a vaticáni levéltárból közzé nem lesznek téve, e kérdést határozottan eldönteni, valamint a homályt, mely e kor több fontos eseményének indokait s a szereplő egyének jellemét tisztán kivennünk nem engedi, földeríteni teljes lehetetlenség. Kénytelenek vagyunk azért a rendelkezésünkre álló elégtelen adatok alapján a hozzávetéssel, a tapogatózással megelégedni.

Azt tudjuk, hogy László, miután a legatussal szakítva a kúnokhoz vette magát, 1280. január 18-dikán Beszterczén időzött,[3] márczius 2-dikán Dömsödön adott ki egy parancsot,[4] márczius 4-dikén Vacson kelt egy más parancsa,[5] márczius 31-én Buda várában,[6] ápril 9. és 11-dikén Szikszón,[7] május 21-dikén Jenkén Borsodban kelt le-

1 Horneck, *Chron. Rhythm.* Peznél, III. 224—226. l. és Hagen, *Chron. Austr.* Peznél, I. 1098. has.

2 1281 ... Rex Ungarie christianam uxorem repudiauit, Cumanam duxit, christianis odiosus efficitur, a suis capitur, sed postea liberatur. *Annales Colmarienses maiores.* Pertznél, XVII. 207. l.

3 Innen ekkor adományozta a Patak várához tartozó Radványt Tamásnak, Simon fiának. Fejér, V. III. 17. l.

4 A sümegi conventhez, hogy igtassa be nénjét Erzsébet apáczát némely telkii udvarnokok birtokába. Datum in Gumseed in dominica Inuocauit. Wenzel, XII. 297. l. — Az igaz, hogy ezen parancs, valamint a convent erre két hét mulva ápr. 14-én tett jelentése év nélkül kelt, de minthogy ezeket Lászlónak 1280-ban kelt kiváltságlevelébe foglalva találjuk, nem kételkedhetünk, hogy ez a parancs 1280-ban volt kiadva.

5 Fejér, V. III. 20. l.

6 Itt és ekkor erősítette meg a nagyszombati apáczák részére IV. Béla 1264-diki kiváltságlevelét. Wenzel, IX. 277. l.

7 Ápril 9-én Szikszón tett adományt lelke üdveért a kompolti monostor föl-

vele;[1] ismerjük hely nélkül 1280. május 22. és 30-ról, s Budán junius 27-én kelt leveleit.[2] E naptól fogva azonban



16. IV. LÁSZLÓ KIRÁLY KETTŐS PECSÉTJÉNEK ELŐ LAPJA.

aug. 1-ig egy levele sem ismeretes, miből következtetve valószínűnek tarthatjuk, hogy valamint a legatus fogságra

építésére. FEJÉR, V. III. 21. l. — Szikszón ápril 11-én év nélkül, de bizonyosan 1280-ban, kelt parancsa a pécsváradi conventhez, hogy nénjét Erzsébetet iktassa be Jenő és Nána Baranya vármegyei helységek birtokába. FEJÉR, V. III. 86. l.

1 1280. május 21-én Jenkén adott levelet arról, hogy Jenőt és Nánát addig nénje Erzsébet birtokában hagyja, míg az ezen helységekért előtte lefolyandó perben itéletet hozhat. FEJÉR, V. III. 26. lap. — Bizonyosan itt kelt május 22-diki levele is, melylyel Csák Péter unokájának, Domokos fiának, Miklósnak, Erzsébet anyakirályné keresztfiának adományozta Dobócz földjét Pozsegában. FEJÉR, V. III. 22. l.

2 1280 május 30-án írta át és erősítette meg édes anyja Erzsébet 1280-diki levelét, melylyel az a Segösd vármegyei Csehit a Buzád nembeli Jakabnak, Pa-

vetése úgy azután a király elfogatása Finta nádor által éppen ezen év nyarán történt.* Tudjuk továbbá azt is, hogy



17. IV. LÁSZLÓ KIRÁLY KETTŐS PECSÉTJÉNEK HÁTLAPJA.

László, kinek érdekében ipa Károly siciliai király a szent széknél is közben járt, Rudolf római királylyal 1280 május

nyit fiának, adományozta, ki Novák és Páka várak megvívásakor az anyakirályné szemeláttára ontotta vérét és kapott sebeket. WENZEL, XII. 298. és 301. l. — Junius 27-én Budán adott bizonyságlevelet, hogy néhai Joakhim mester nem volt hűtelen. FEJÉR, V. III. 20. és VII. II. 82. l.

* 1280. aug. 1-én adományozta László a nyitrai vár Kend nevű földjét a Ludán nembeli Péternek, Szoboszló fiának. WENZEL, IX. 274. l. — Említi a király fogságát Erzsébet anyakirályné, egész Tótország, Macsó és Bosznia herczegasszonya, Benedek, Ivánka fia, részére 1282. nap nélkül kelt adománylevelében, melyben Benedek érdeméül hozza föl, hogy neki 200 márkát adott kölcsön, melyet ő némely hűtlenek által fogságban tartott fia kiszabadítására a korona hívei közt osztott ki. FEJÉR, V. III. 128. l. — László ez adománylevelet 1283. szept. 11-én erősítette meg. *U. ott*. 163. l.

10-kén kötött szövetségében pedig egyik föltételül kötötte ki, hogy valamint Rudolf úgy ő is a magyar királyt védelmezve segíthesse,[1] már augusztus 9-én Esztergomban Filep legatus székhelyén volt.[2]

A kiengesztelődés a szentszéki követ és a király közt, különösen Pascasius pozsonyi prépost buzgó közbenjárására, csakhamar megtörtént. László király augusztus 18-án töredelmesen elismerte vétkét, hogy a legatus által Budán tartott zsinatot ifjui hevességből, némely gonoszok tanácsa által félre vezetve, abban a hiedelemben, hogy a zsinat az ő sérelmére működött, szétkergette; s hogy ezen vétkét kiengesztelje, kötelezte magát és utódait örök időkre, hogy a gölniczi ezüst-bánya jövedelméből évenként 100 ezüst márkát fizet a legatus által bárhol fölállítandó szegények és betegek háza számára.[3] Más nap fogadást tett, hogy az eretnekeket országából, különösen a boszniai egyházmegyéből kiirtja s a szentszéknek azok ellen kiadott minden rendeletét végrehajtja, és végre hajtatja;[4] mire ugyanakkor jelenlevő anyja Erzsébet, macsói és boszniai herczegnő, is hasonlóan kötelezte magát, külön oklevélben fogadván, hogy a macsói bánságban, Boszniában, Pozsegában, Valkóban s a hatósága alatt álló más vármegyékben a legatus parancsa szerint fog eljárni az eretnekek üldözésében.[5]

1 «Possit etiam predictus rex (Rudolphus) regem Ungarie iuuare in defendendo» és alább: «Possimus quoque et nos regem Vngarie in defendendo iuuare». FEJÉR, VII. V. 449. l.

2 Esztergomban ezen nap adta vissza Losonczot és tartozandóságait Dénesnek, Dénes nádor fiának, a Losonczi Bánfiak ősének. WENZEL, IV. 214. l.

3 Raynald után FEJÉR, V. III. 28. l.; a vaticáni levéltárban lévő eredetiből közli THEINER, I. 347. l. — Ugyanaz nap adományozta Pascasius pozsonyi prépostnak, különösen azért, hogy őt a legatussal kibékítette, a pozsonyi vár Szelincs nevű földjét a prépostság által már birt Szelincs szomszédságában. WENZEL, IV. 214. l.

4 László ezen levele kelt 1280-ban, uralkodása 8-dik évében (szept. 1. előtt), nap nélkül. FEJÉR, V. III. 35. l., a vaticáni levéltár eredetijéből közli THEINER, I. 348. l. — Bizonyosnak tartom, hogy a király ezen levele édes anyjának hasonló tartalmú levelével egy napon aug. 19-én volt kiállítva.

5 FEJÉR, V. III. 37. l. — A vaticáni levéltár eredetijéből közli THEINER, I. 347. l.

Midőn a kúnok értesültek, hogy a fogságából az urak által kibocsátott László a legatussal kiengesztelődött s annak parancsára intézkedéseket tesz a pogányok és eretnekek üldözésére, midőn e szerint belátták, hogy a tőlök elfordult király pártfogásában többé nem bízhatnak, elkeseredésükben maga a király ellen fordították bosszújokat, s megbuktatására törve 1280. augusztus havában kitűzték a lázadás zászlaját.

Az egykorú Kézai Simon, kinek bizonysága döntő súlyú lehetne, ezen lázadást és László győzedelmét röviden elbeszélvén, a döntő ütközetnek sem helyét sem idejét nem említi;[1] később szerkesztett krónikáink az ütközet idejét 1282-re helyezik ugyan:[2] de minthogy van három rendbeli oklevelünk, melyek azt bizonyítják, hogy a hódmezei ütközet már 1280. augusztus 24. előtt megtörtént, s László ez évben november havában az országból távozni akaró kúnok visszahozatala végett az Al-Dunánál Szalánkamen mellett táborozott, krónikáink ezen följegyzését teljesen meggyőző bizonyságnak elfogadni nem lehetek hajlandó. S annyival bátrabban merem az említett oklevelek alapján a kúnok lázadását 1280-ra helyezni, mert azt, hogy a kúnok kedvelt királyuk László ellen fegyverre keljenek, semmivel mással nem tartom indokolhatónak, mint azzal, hogy a király őket akaratjok ellen megtéríteni szándékozott; a mit pedig László, ki lelkében maga is a kúnokhoz szított, csak a legatus és a főpapság által rá gyakorolt nyomás következtében tehetett. S minthogy Filep legatus már 1281. október havában végkép elhagyta hazánkat, azt pedig, hogy László a kúnok megtérítését nem a legatus itt tartózkodása alatt, hanem annak távozta után

1 KÉZAI, *Chron. Hung. c. h.* 122. l.

2 *Marci Chron.* 103. l. — THURÓCZI, SCHWANDTNERnél *Script. rerum Hung.* I. 151. l. — *Chron. Budense.* 207. l., tévedésből 1272-t írva 1282 helyett. — *Chron. Posoniense.* 39. l. szintén tévedésből az évszámot MCCLXXXXII-nek adva.

majdnem esztendővel, 1282-ben, akarta volna erőszakolni, valószínűnek nem tarthatom: a kún fölkelés idejét csak abban az esetben tehetném 1280-nál későbbre, ha az általam alapúl elfogadott oklevelek hitelességét megdöntő bizonyságok merülnének föl, a milyeneket én gondos nyomozás után sem tudtam találni.

A kún lázadásról s a döntő ütközetről krónikáink koránt sem adnak a mozgalom fontosságának megfelelő részletes tudósítást, a külföldi források közzül pedig csak egyetlen egy emlékezik igen röviden s kétségtelenűl hibásan:[1] de annál érdekesebb adatokat találunk a László korában kelt oklevelekben, melyek azt bizonyítják, hogy a lázadás a kún szállások közelében eső területen általánosan el volt terjedve s úgy az egyházak és monostorok mint a főurak és nemesek birtokjoga s ezzel együtt az ország alkotmánya fölforgatására volt irányozva. Oklevelekből tudjuk nevezetesen, hogy a Csanád nembeli Tamást, Pongrácz fiát, Egyházas-Kéren, a régi Csanád s a mai Torontál vármegyében, a föllázadt kúnok megrohanták, udvarát az egész faluval együtt fölégették, négy szomszéd faluját s ezek közt a mai Csókát és Tisza-Szentmiklóst kirabolták, őt, midőn a Tiszán át másik jószágába a Csongrád vármegyei Tömörkényre menekült s leveleit az ottani egyház sekrestyéjébe elrejtette, utánna száguldva itt is megtámadták, két rokonát sok jobbágyával együtt megölték, mikor aztán maga a Tiszán átusztatva nagy bajjal menekülhetett ugyan, de levelei IV. Béla egyetlen egy 1247-diki kiváltságlevelén kívül mind a fölgyujtott egyház üszkei közt égtek el;[2] oklevélből értesülünk továbbá, hogy az egeresi monostort a Ma-

[1] A salzburgi évkönyv 1283-ra írja: Rex Ungarie cum Comanis congreditur, missis sibi auxiliariis a duce Austrie, et de eis triumphat. PERTZnél, IX. 808. l. — Hogy itt az évszámban hiba van, kétségtelen; de azt sem tartom pusztán e krónika hitelére elfogadhatónak, hogy Albert osztrák herczeg segélyhadai a hódmezei ütközetben részt vettek volna.

[2] IV. László 1284. nov. 26-án kelt levele. WENZEL, IX. 384. l.

ros déli partján a hajdani Csanád vármegyében az ostromló kúnok ellen a Rátold nemzetség négy tagja védte meg hősileg,[1] hogy Sövényvár kastélyát Csongrádban a király parancsára Rubin ispán a Vas vármegyei vépi udvarnokokkal védelmezte,[2] hogy midőn Márk, Mártonos fia, a Szalók nemből, az üldöző kúnok elől menekülve a Tiszán átusztatott, magával vitt kiváltságlevele a vízbe merült és megromlott,[3] hogy Pélt a Fehér Körös mellett a régi Zaránd a mai Arad vármegyében a kúnok erőszakosan elfoglalták,[4] s hogy a kúnok által megrohant háji Szent-Lőrincz monostorát a király parancsára Mihály és Péter, a királyi lovászok ispánja, 37 emberök halálával és vére ontásával védte meg.[5]

Krónikáink szerint e fölkelést a Kúnországból betört Oldamur kún fejedelem vezette, kihez csatlakoztak magyarországi vérrokonai.[6] László a trónt és a nemességet egyiránt fenyegető veszély ellen fegyverre szólította az ország hadsergét s maga állott az általános fölkelés élére. Az ország főurai, a vármegyék zászlóaljai készséggel siettek az ifjú király zászlója alá. Ott látjuk Omodét, a későbbi nádort, rokonaival az Aba nemzetség tagjaival,[7] a Rátold nemzetség hét tagját,[8] a Borsa nembeli Roland erdélyi vajdát testvéreivel és a Kata nembeli Rafainnal,[9] Istvánt,

1 IV. László 1283. évi adománylevele, kivonatban, FEJÉR, V. III. 207. l.

2 Ezen udvarnokokat, kik neki egy kún foglyot vittek ajándékba, IV. László 1283. márcz. 10-én Szent-Erzsébetfalván Zalában kelt levelével emelte nemességre. *Hazai Okmt.* VI. 289. l.

3 Az egri káptalan 1284-ben írta át ezen megrongált oklevelet. FEJÉR, VII. V. 467. l. és *Hazai Okmt.* VI. 309. l.

4 Ezt Vancsok kún özvegye tartotta elfoglalva s 1283. junius 23-án Budán kelt levelével adta vissza a király Apa comes fiainak Gergelynek és Jakabnak, az Apafi és Bethlen rokon családok őseinek. WENZEL, XII. 388. l.

5 IV. László 1284. január 12-én kelt adománylevele. WENZEL, IX. 380. l.

6 Oldamurt minden legkisebb bizonyíték nélkül és így alaptalanul állítja az 1241-ben meggyilkolt Köteny kún fejedelem fiának GYÁRFÁS, *A jászkúnok tört.* II. 351. l.

7 III. Endre 1290-diki levele. WENZEL, XII. 496. l.

8 IV. László Pesten 1283. kelt levele. FEJÉR. V. III. 165. l.

9 IV. László 1284. jan. 1. kelt levele. FEJÉR, V. III. 258. l.

Ernye bán fiát, az Ákos nemből,[1] Baksát, Tamást és Györgyöt, Simon fiait, a Baksa nemből[2] és Miklós galgóczi ispánt;[3] a fölkelt hadak közt találjuk az ország legtávolibb vidékeinek fegyvereseit, mint a már említett Vas vármegyei vépi udvarnokokat, a Sáros vármegyei asgúthi erdőcsőszöket[4] és az v. István korában az Aranyos mellékére telepített kézdi székelyeket.[5]

A döntő ütközet Hód helységnél, a Hód tava mellett a mai Hódmező-Vásárhely közelében folyt le.[6] Az első támadást a király parancsára az erdélyi és bihari zászlóaljak intézték Roland vajda, testvére István és Rafain ispán vezérlete alatt, kik közül az utóbbi, bár a király szeme láttára több sebet kapott, mind végig merészen üldözte a visszanyomott kunokat.[7] A harcz valódi elkeseredéssel folyt,

1 Az egri káptalan 1284-diki levele. *Hazai Okmt.* VII. 311. l.

2 Ezen testvérek két jól fegyverzett kún foglyot ajándékoztak a királynak, IV László 1284. aug. 23-án kelt levele szerint. FEJÉR, V. III. 249. l. — Has. a király 1285. január 1-én két rendbeli levelét György úr részére, ki a hódmezei ütközetben a király szemeláttára oroszlán módra rohant a kúnokra, s miután lovát elvesztette, gyalog harczolva több nyillövést és láncsaszúrást kapott. FEJÉR, V. III. 274. l., WENZEL, XII. 434. és 438. l.

3 IV. László 1283. május 15-dikén kelt levele, melyet hibásan határoz 1280-ra WENZEL, IX. 276. l. s pontosan közöl KUBINYI, *Árpádkori oklevelek.* 125. l.

4 Ezeket a hódmezei ütközetben bizonyított vitézségökért nemesítette meg a király 1283. szept. 21-én. *Hazai Oklevéltár.* 99. l.

5 IV. László adománylevele a mai Aranyos-székre 1289. FEJÉR, V. III. 452. l. és *Székely Oklevéltár.* I. 21. l.

6 A csata színhelye László számos oklevele szerint in Hod, Hood, Houd, Hoot, in loco Howd volt; csak későbbi krónikáinkban olvashatjuk: circa lacum Hood, és Bonfinnál: ad lacum, quem Hodum vocant. — Ezt a Hód tavát Katona, Fessler, Kővári, Szalay és Horváth Mihály helytelenül nevezik Hódos tónak, s még nagyobb tévedéssel tartják egynek az Erdélyben fekvő czegei tóval, mely mellett az országot fölforgatni törekvő kúnok hadai öszpontosítását csak föltenni is képtelenség. Az alföldön pusztailag élő lovas kúnság a döntő ütközetre alkalmasabb helyet nem választhatott, mint a szállásai közelében fekvő Hód mezejét, mely körül dulták, mint láttuk, a Tisza, Maros és Körös melléki helységeket. — A Hód tava partján Hódmező-Vásárhely mellett emelkedő kún halmok aligha nem az ezen csatában elesett vitézek sírhalmai.

7 Ezen érdeméért s más hadjáratokban is tanusított vitézségéért adományozta László 1284. január 1-én Rafainnak az v. István által a kún Alprának adományozott Komárom vármegyei Mocs helységet, melyet az Alpra hűtlen fiaitól elkoboztatott. FEJÉR, V. III. 258. l. — Rolándot, Tamás fiát, az akkori erdélyi vajdát, krónikáink is úgy említik, mint a kúnok ellen intézett támadás diadalmas vezérét.

s hogy a kúnok elszántan és vitézül harczoltak, bizonysága az, hogy László a diadalt csak nagy áron s számos előkelő úr halálával vívhatta ki. Kézai szerint elesett Olivér, Pata fia, az Aba, András, Miklós fia, a Vigmán, László, Panyit fia, a Miskolcz, Demeter, Mihály fia, a Rosd nemből;[1] a halottak közt volt Lőrincz, a Rátold nemből[2] és János Izsip fia, a Bő nemből.[3] A királyi hadak győzedelmét krónikáink szerint az a véletlen körülmény is elősegítette, hogy az ütközet folytában hirtelen erős zápor eredt meg, mely a kúnokat szemben csapta, s legveszedelmesebb fegyveröket, az íjat, a húrok megereszkedtével használhatatlanná tette. A megvert kúnok közűl sok ezeren hullottak el, s még többen jutottak fogságba;[4] a kik menekülhettek, a király bosszújától tartva, nejeikkel, gyermekeikkel s minden vagyonukkal fölkerekedtek, hogy az erdélyi havasokon túl tanyázó rokonaikhoz költözzenek.

László, ki a csatatérről azonnal nejéhez küldte annak apródját Lukácsot, hogy diadala örömhírét megvigye,[5] hadaival az országból kivonuló kúnok után sietett s a havasokon túl egészen a tatárok határszéléig nyomult,[6] 1280. november

1 Kézai *e. h.* 123. l.

2 László már idézett 1283-diki levele. Fejér, V. III. 165. l.

3 Miklós nádor 1284. aug. 20-án Székes-Fehérvártt kelt levele, közölve Czech által. *Új Magyar Muzeum.* 1851/2. I. köt. 205. l.

4 Filep mester, Tamás fia, három kún fogolylyal kedveskedett a királynak, ki ezért adományozta neki a Zólyom vármegyei Pojnikot 1282. jul. 22-én. Fejér, V. III. 236. l. és *Hazai Okmt.* VI. 302. l. — Okolicsányi Szerafin, Miklós zólyomi főispán apródja, is egy nemes kún foglyot ajándékozott a királynak s ezért kapott töle adományban egy darab földet Liptóban Nagy-Palugya határában 1283. (szept. 1. után). Fejér, V. III. 122. l.

5 Izabella királyné ezen örömhirért adományozott Lukácsnak egy darab földet Atádon Somogyban 1284. decz. 7-én *Hazai Okmt.* VI. 306. l. — 1284-ben adományozott Izabella Istvánnak, Zsidó testvérének, a királynéi tárnokok ispánjának, ki a kúnok elleni ütközetben mind végig férje oldala mellett harczolt, egy Thas nevű földet Pest vármegyében, a Galga völgyében fekvő Zsidó falu szomszédságában. Wenzel, IV. 264. l. — Ugyancsak 1284-ben adományozta Gergely mesternek, különösen azért az érdeméért, hogy férje szeme láttára több kúnt súlyosan megsebesített, a királynéi szekerészek és favágók Wosyan (Varsány) nevű földjét. Fejér, V. III. 215. l. — Ezen adományok a mellett tanúskodnak, hogy ekkor 1284-ben Izabella királyné jó viszonyban volt férjével.

6 »Cum pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro aufugerant,

11-dikén, hihetőleg már visszatérő útjában, az Al-Dunánál Szalánkamen alatt táborozott.*

Erzsébet anyakirályné, mint láttuk, Esztergomban engedelmességet fogadott Filep szentszéki követ rendelkezései-

de finibus et terminis Tartarorum, quos nemo predecessorum nostrorum peragrauerat, vltra Alpes collecta multitudine Baronum et Nobilium regni accessisemus», mond László 1288-ban kelt levelében, melylyel Talpas Tamás mester részére Veszveres és Várhegy Sáros vármegyei helységekről 1286. junius 27-én kelt adománylevelét megerősíti. FEJÉR, V. III. 410. l. — Ezen hadjárat alkalmával történhetett, hogy László személyesen találkozott egy Dormán nevű bolgár főemberrel, ki ellen később, minthogy néhány magyar főurat elfogott, Györgyöt, Simon fiát, küldte az erdélyiekkel és a kúnokkal. Hogy György ez alkalommal is kedves szolgálatokat tett a királyi felségnek, mondja László 1285. jan. 8-án kelt két rendbeli adománylevelében. FEJÉR, V. III. 274. l. és WENZEL, XII. 434. és 438. l. — Minthogy azonban ezen hadjáratról más forrásban említést sem találunk, annak sem idejét, sem helyét nem határozhatjuk meg pontosan.

* Datum in Zolunkemen in festo sancti Martini Anno domini M.CC.LXXX. kelettel adományozta László Szeveridnek, Marczel fiának, testvére Miklós ibrányi és kozmatelki birtokát, ki, mint a király mondja, «midőn az országunkból kivonuló kúnok ellen táboroztunk s az Al-Dunánál megszállottunk», két királyi tárnokot kirabolt. FEJÉR, V. III. 31. és *Hazai Okmt.* VI. 317. l. — Ugyanily kelettel, de év nélkül, adta ugyancsak Szeverinnek a hűtlen Sebestyén ibrányi birtokát, ki sem az országgyűlésekre, sem a hadjáratokra nem jelent meg, hanem az ellene fölkelt hűtelenekhez csatlakozva dúlt az országban, FEJÉR, V. III. 32. l. és *Hazai Okmt.* VI. 318. l. — E szerint a kúnok már 1280-ban ki akartak költözni az országból, mit csak leveretésökkel lehet indokolni. S hogy a kúnok lázadása már 1280. nyarán le volt verve, bizonyítja Lászlónak 1280. augusztus 24-én Székes-Fehérvártt kelt levele, melylyel Dénes ungi várjobbágyot, Cseme fiát, a kúnok ellen Hódnál tanusított vitézségéért és két rokona s szolgája haláláért megnemesíti és az általa bírt Csepely és Mokcsa helységekkel megadományozza. Ezen oklevelet, mely eredetiben meg van az *Országos levéltárban (a Mokcsai-család levelei közt)*, igen rossz másolatok után, mind a szövegben, mind különösen a keletben számos hibával és önkényes változtatással közölte FEJÉR, V. III. 315. l. 1287-re, VII. II. 227. l. pedig 1281-re. — Az eredeti kelte így hangzik: «Datum Albe in Crastino sancti Regis Stephani per manus honorabilis viri magistri Bartholomey Aule nostre vicecancellarij dilecti et fidelis nostri. Anno Domini, Millesimo Ducentesimo Octagesimo Nono Kal. Septembres Indiccione octaua Regni autem nostri Anno octauo». — Itt az évre nézve nem lehet kétség, mert az akár az adóévszám, akár az uralkodás éve szerint számítva, csakugyan 1280: de már a nap meghatározása nem ily pontos; a mennyiben, ha az in Crastino sancti Regis Stephani szavakat szoros értelemben vennők, a levél augusztus 21-én kelt volna, holott alább a kelet napja (IX. Kal. Sept.) határozottan aug. 24-dike. — Föltünik ugyan előttem, hogy bár IV. László korából 29 oklevelet ismerek, mely a kúnok lázadását és a hódmezei ütközetet említi, ezek közzül 1280-ban csak három, 1281-ben egy sem, 1282-ben csak egy, a többi 24 pedig 1283—1289 években kelt: azonban pusztán ez által nem vélem megtagadhatónak az 1280-ban kelt három oklevél hitelességét.

nek az egyházi ügyekben; az általa bírt Szepességen a legatus intésére vissza is bocsátotta a szepesi káptalannak a szepesi várhoz foglalt dézmáját,[1] továbbá a legatus küldöttei előtt megerősítette a szepesi szászok és olaszok által eskü alatt elvállalt kötelezettséget, hogy ezentúl a dézmát, melyet a közelebbi zavaros időkben megtagadtak, papjaiknak nem a régi szász szokás szerint, hanem olyan módon fogják fizetni, mint a Szepes vármegyei magyarok és szlávok:[2] de már az általa bírt Verőcze vármegyében a zágrábi püspöktől elfoglalt dézmát a legatus Esztergomban 1280. szept. 7-én kelt parancsára sem bocsátotta vissza. Ezért aztán a csázmai káptalan a dézmát megtagadó verőczei és lipovai bírákat 24 öreggel együtt a csázmai egyházban november 1-én a szokásos ünnepélyes szertartások szerint kiátkozta, az anyakirályné egész verőczei birtokát pedig egyházi tilalom alá vetette.[3] A legatus ez időtájban erélyesen rendelkezett a megtagadott vagy elfoglalt dézmák ügyében, nevezetesen Esztergom városát, mely már két esztendőn át nem fizette a dézmát a káptalannak, a kár megtérítésében átok terhe alatt elmarasztalta; minek következtében a város tanácsa kötelezte aztán magát a rendes fizetésre s a káptalan által egy részben elengedett kártérítés megadására;[4] Lodomér érsek pedig, mint a legatus által kinevezett bíró, visszaitélte a veszprémvölgyi apáczák dézmáját, melyet tőlök Péter veszprémi püspök hatalmasúl elfoglalt volt.[5]

1 Erzsébet Zsigrán 1280. nov. 30-án kelt levele. *Hazai Okmt.* VI. 261. l.

2 1280. nap nélkül. FEJÉR, V. III. 41. l. — Maga a Lőcsén 1280 nap nélkül kelt oklevél. *U. ott.* 47. l.

3 Jakab csázmai prépost jelentése 1280. november 8-ról és a csázmai káptalané nov. 9-ről. TKALCSICS, I. 203. és 204. l.; az elsőt közli WENZEL is XII. 310. l. — Erzsébet anyakirályné csak három év mulva 1283. nov. 18-án adta vissza Timotheus zágrábi püspöknek a verőczei dézmát. WENZEL, XII. 392. l.

4 1280 nov. 1. FEJÉR, V. III. 69. l.

5 Esztergomban 1280. nap nélkül. FEJÉR, V. III. 514. l. — Lodomér e levelében magát «Diuina et Apostolica gracia in Archiepiscopatum Sancte Strigoniensis ecclesie translatus»-nak s egyszersmind Esztergom vármegye örökös főispánjának írja, miből következtethetjük, hogy e levél keltekor Lodomér még nem

A Hód mezején nyert diadallal László megszabadúlt ugyan a veszélytől, mely országát és trónját fenyegette, de az országban a törvényes rend uralmát, a királyi tekintélyt — mely a közelebbi zavarok alatt annyira hanyatlott, hogy a hatalmas Brebiri grófok: Pál tengermelléki bán s testvérei György és Mladin, a korona fönségi jogának sérelmével, mintha független hatalmasságok lettek volna, saját nevökben kötöttek békeszerződést Péter velenczei dogeval,* — az ököljog gyakorlatához szokott főurakkal szemben, kik a fiatal királyt számba sem véve kényök kedvök szerint folytatták az erőszakoskodást, fosztogatást, rablást, teljességgel nem birta föntartani.

A garázdálkodásban, mint mindig, most is a Németújvári testvérek jártak elől rosz példával. Miklós tótországi bán és öcscse Henrik ugyanis a zágrábi püspök Vaska nevű faluját a Dráva mellett Verőcze vármegyében télvíz idején megrohanva földúlta és kirabolta, a juhokat és kecskéket, minthogy a roppant hó miatt el nem lehetett hajtani, bőrükért megnyúzatta, mely alkalommal a faluból kiűzött lakosok közűl öt asszony fagyott meg; ugyanők bátyjokkal Ivánnal, a püspök más három faluját is hadaikkal megszállván kifosztották; Miklós bán továbbá Ivánnal, ekkor szanai és verbászi főispánnal, Gerzencze vármegyét, melyet László adományozott a zágrábi püspöknek, erőszakkal elfoglalta s a király parancsára sem adta vissza, sőt a püspök tisztjeit és fegyveres jobbágyait elfogatva egy Wrics nevű országos rablóval addig sanyargattatta, míg váltságukért mindenöket oda nem adták. E kicsapongásokért aztán a püspök a három testvért 1281. márczius 25-én Verőczén a minoriták egyházában átok alá, összes birtokai-

kapta meg a III. Miklós pápa által részére Rómából 1280 máj. 7-én útnak indított érseki palástot, s nem tette le az esküt Filep legatus kezébe. WENZEL, IV. 224. 225. l.

* A brebiri grófok két zárai polgár mint meghatalmazottjaik által kötött szerződése kelt Velenczében 1280 május 14-én. WENZEL, XII. 305. l.

kat pedig egyházi tilalom alá vettette.[1] A hatalmoskodásban, erőszakos foglalásban a felföldön versenyzett a Németújváriakkal a korona legelső tisztviselője, az ország legfőbb bírája, Finta nádor.[2]

Hogy László a Németújváriakat a zágrábi püspök ellen elkövetett kicsapongásaikért nem vonta feleletre s nem fenyítette meg, bizonyos abból, hogy már 1281-ben Németújvári Ivánt emelte a nádori székbe a koronához hűtelen Finta helyébe,[3] kinek megalázására az ország fegyverre szólított hadai élén személyesen táborozott.

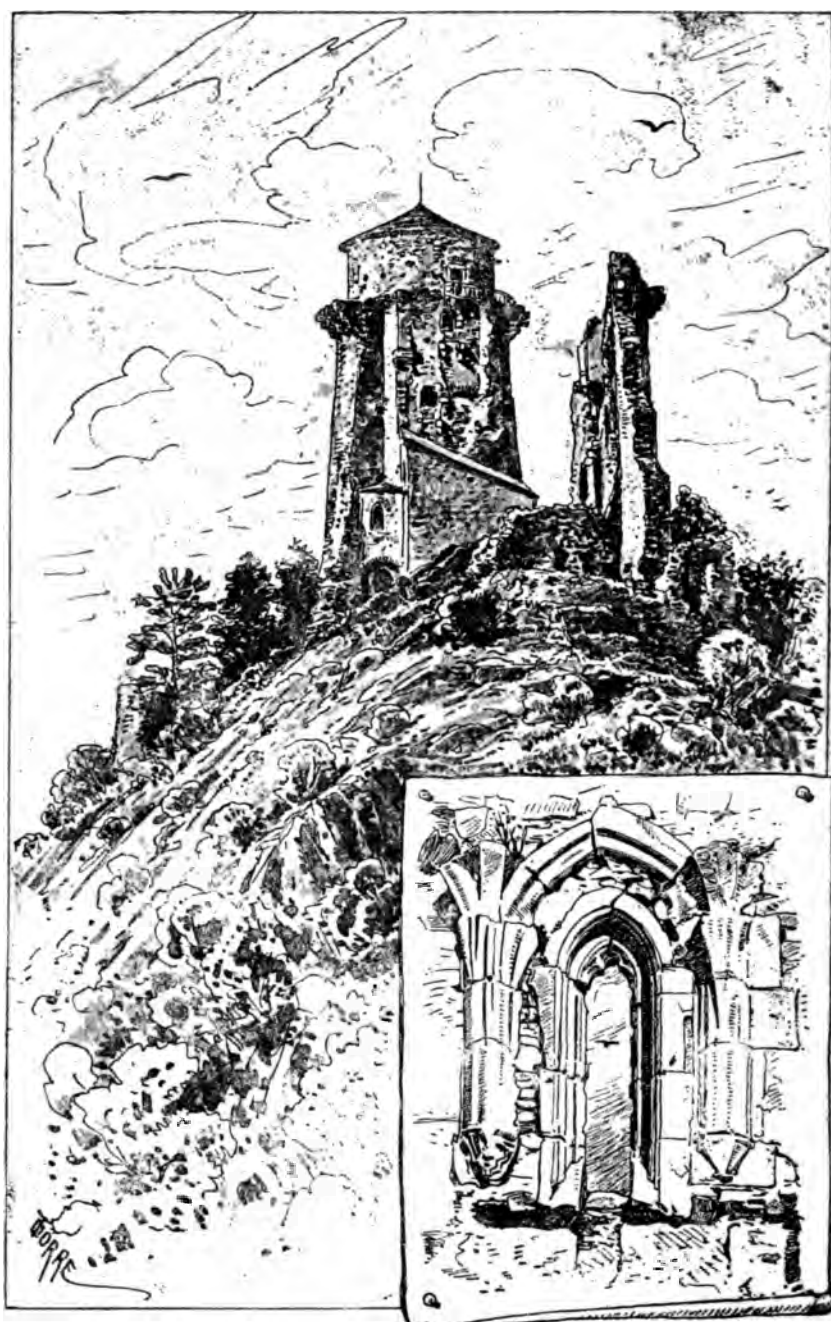
Ezen hadjáratról, mely 1281. közepe táján folyt le, csak egykorú oklevelekben találunk emlékezetet s csak ezekből nyerünk tudomást ezen felföldi táborozás főbb mozzanatairól. Így tudjuk, hogy a király Gede várát, a mai Vár-Gedét, Gömörben ostrom alá fogatta és megvívatta,[4] azután pedig az ország fölkelt hadaival Szaláncz

1 Timotheus, zágrábi püspök, 1281. ápril 12-én kelt ítéletlevele, melyet Lodomér érsek Esztergomban azon évi április 29-én átírt és megerősített. Wenzel, XII. 336. l.

2 Finta, Dávid fia, az Aba nemből, 1279-ben még erdélyi vajda, az esztergomi káptalan 1280-diki levelében mint nádor van említve, testvéreivel Péter országbíróval és Omodé szebeni ispánnal. Fejér, V. III. 61. l. — Így említi őt mint kedvelt hívét, László is egy 1280-ban nap nélkül kelt levelében Wenzel, IX. 269. l. — Mint nádort találjuk őt az ország nagyjai sorában, László 1281-ben (szept. 1. előtt) Egerben kelt levelében is, melylyel András egri püspöknek elkobzott jószágait visszaadta. Fejér, V. III. 80. l.

3 Már 1281-ben Iván mint nádor egyezkedik a győri káptalan előtt a Buzád nembeli Csák bán fiaival. Fejér, V. III. 98. l. és Wenzel, IX. 312. l. — Maga László is nádornak említi őt 1281-ben nap nélkül kelt levelében, melyben a hűtlen Finta elleni táborozásról s Gede vára ostromáról is emlékezik. Wenzel, IX. 297. l.

4 Iván nádor (Johannes Palatinus) négy német nevü katonájának, kik »sub castro Gede tunc, cum contra Fintam infidelem nostrum exercitum habuimus«, híven szolgáltak, már 1281-ben adományozott László egy Albert nevű földet a stiriai határszélen Hidegséd vármegyében, melynek emlékét a Vas vármegyei Hidegkút nevű határszéli helység tartja fönn. Wenzel, IX. 297. l. — A Rátót nembeli Roland királyi lovászmester s testvére Dezső, Lestyán fiai, valamint Rajnáld és Miklós, Olivér fiai, ugyanazon nemből, Gede megvívásánál hősileg harczoltak s ezen és más érdemeikért kaptak Lászlótól adományban két királynéi birtokot s egy harmadik királyi udvarnoki földet Borsodban 1283-ban. Fejér, V. III. 207. l. — István, Ernye bán fia, az Ákos-nemből, 1284-ben adományozta a Borsod vármegyei Kondót Herbord nevü szolgájának, ki egyéb hadi érdemei közt Gede vára alatt súlyos sebet kapott. *Hazai Okmt.* VI. 311. l.



18. SZALÁNCZ VÁRA.

vára alá szállott s azt nehéz és véres ostrommal bevette;[1] sőt annak is van nyoma, hogy Göncz várát is, melyet szintén az Aba nemzetség bírt, személyesen vívatta.[2] Hogy a hadjárat sikerült és így László a hatalmas Fintát, ki őt nem csak gyermek korában koronáztatása előtt, hanem 1280-ban is fogságba vetette, valahára megalázta, nem csak említett várai megvívásából következtethetjük, hanem még inkább igazolva láthatjuk azzal, hogy Finta mester, ki helyett a nádori széket az Abák régi ellensége Németújvári Iván foglalta el, többé László korában az ország zászlós urai között nem szerepelt.

E hadjárat alatt Filep legatus még folyvást Esztergomban tartózkodott,[3] de 1281. szeptember 6-dika után, a mely napon állította ki hazánkban kelt legutolsó ismert levelét,[4] nem sokára távozott az országból; október 21-én már Haimburgban erősítette meg a sátoralja-újhelyi remete

1 A hűtlen Finta Szelencz nevű vára, a mai Szaláncz, megvívását említi László király 1282. augusztus 10-én Pércsi Dénes részére kelt levelében, ki a vár vívása közben szemeláttára súlyos kőütést kapott. WENZEL, IV. 239. l. — Mikor Finta, Dávid fia, ellenünk támadt, s mi őt mint hűtlent az ország fölkelt hadaival üldöztük, — mond László 1283. márczius 10-én kelt levelében, — a vépi udvarnokok vitézül harczoltak s Szaláncz vára megvívása közben súlyos kőütéseket kaptak. *Hazai Okmt.* VI. 209. l. — Miklós galgóczi ispán Szaláncz vívása közben halálos sebet kapott, László 1283. május 15-én kelt levele szerint. WENZEL, IX. 276. l. — 1283. május 25-én kelt levelében említi a király, hogy Hédervári Péter, Benedek fia, akkori tótországi bán, Szaláncz vára vívása közben annyi kőütést kapott, hogy a viadal helyéről félholtan vitték el. WENZEL, XII. 386. l. — Van László királynak egy Szaláncz vára alatt augusztus 9-én év nélkül (Datum sub Castro Zelench in vigilia S. Laurencij) kelt s Márton és Bereczk Sáros vármegyei főispánokhoz intézett parancsa, hogy Germanus fiait helyezzék vissza három Sáros vármegyei falujok birtokába, melyeket tőlök Finta, Dávid fia, erőhatalommal elfoglalt. FEJÉR, V. III. 509. l. — Nem kételkedem a fölött, hogy ez a parancs Finta ellen éppen a vár ostroma közben tehát 1281-ben volt kiadva, mely évben történt, mint láttuk, Gede vára megvívása is.

2 IV. László 1288. (szept. 1. előtt) kelt levelében említi, hogy Leszteméri László testvére, Péter, Göncz vára alatt szemeláttára esett el. *Hazai Okmt.* VI. 330. l.

3 1281. junius 26-án Esztergomban írta át s erősítette meg a thuróczi convent részére IV. Béla 1251-diki alapító levelét. *Hazai Oklevéltár.* 89. l.

4 Esztergomban szept. 6-án IV. Márton pápaságának első évében (1281-ben) írta át IV. Bélának a thuróczi prépostság részére kelt három rendbeli levelét. *Hazai Okmánytár.* VI. 247. l., hol e levél kelte hibásan van 1279-re határozva. — Még nagyobb tévedéssel teszi annak keltét 1276-ra FEJÉR, VII. II. 45. l.

Sz. Pál szerzeteseit összes jószágaik birtokában.[1] Harmadfél évnél tovább időzött hazánkban, s rendelkezett az egyházi ügyekben az egyház férfiai fölött csaknem korlátlan hatalommal a nélkül, hogy akár az úgynevezett egyházi szabadság, akár az ország nyugalma helyreállítását, a királyi trón megszilárdítását és a törvényes rend uralmát illetőleg az egyházi fenyítékek fegyverével, — melytől a hatalmas oligarchák mit sem tartottak, — végre birta volna hajtani.[2] Az erőszakoskodások, hatalmaskodások, rablások a legatus ittléte alatt is folyvást napi renden voltak,[3] s azok ellen az átok és egyházi tilalom éppen oly hatástalan maradt, mint a király világi hatalma, ki saját hadsereggel nem rendelkezhetvén, kénytelen volt egyik másik garázda főúr ellen az ahhoz többé kevésbbé hasonló urak fegyelmezetlen s megbízhatatlan zászlóaljaival harczolni.

László a legatus távozása után annak némely intézkedései ellen, melyek kegyúri jogaira nézve sérelmesek voltak, orvoslásért a szent székhez folyamodott. S IV. Márton pápa Montefiascoban 1282 aug. 28-án kelt bullájában e kérdést a legméltányosabban intézte el, kinyilatkoztatván, hogy a legatus eljárása, ki midőn a király átok alá volt vetve, némely királyi pártfogás alatt álló egyházakba maga helyezett be papokat, jövőben jogai sérelmére nem fog

1 *Hazai Oklevéltár*. 92. l.

2 Kétségtelen, hogy Filep legatus a szentszékhez működéséről és az ország állapotáról folytonosan tett jelentéseket, s nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy ezekből, valamint a magyar egyházi és világi nagyoknak a pápához küldött kérelmeiből és panaszaiból mind eddig egyetlen egy sem látott világot: pedig bizonyos, hogy ezen levelezések közzététele sok homályt és kétséget eloszlatna s László uralkodásának több helyt nagyon is zavaros korát tiszta világításban tüntetné föl.

3 Péter, erdélyi püspök, a rabló urak által a Szamos mellett és az országútakon épített több várat kénytelen volt fegyverrel megvenni és lerombolttatni. IV. László 1281. márczius 11-én Záka mellett a Hernádnál (a mai Nádasdon) kelt levele. FEJÉR, V. III. 118. l. és *Urkundenbuch zur Gesch. Sieb.* I. 127. l. — 1281. decz. 29-én Pesten kelt László parancsa Szathmár és Szabolcs vármegyékhez, hogy Pál mester, István bán fia, jószágait testvérei kicsapongásaiért ne kobozzák el, s azokat Pál tovább is békésen birhassa. FEJÉR, V. III. 89. és 90. l.

szolgálni, s az ily megürülendő egyházi javadalmakra ezentúl a király a régi törvényes szokás szerint maga nevezhet ki alkalmas személyeket.* Egy hónap mulva pedig, szeptember 30-án, még világosabban igyekezett a király minden aggodalmát eloszlatni, biztosítván őt, hogy nem kell tartania azoktól a levelektől, melyeket, a mint pana-

19. CSÁK MÁTÉ 1283-BAN KELT VÉGRENDELETE.

szolja, gonosz tisztviselői tőle koronájáról és országáról csalárdúl csikartak ki; mert tudja meg, hogy az egyháznak nem szándéka magát a királyi jogokba becsempészni,

* THEINER, I. 350. l. és WENZEL, IV. 242. l. — IV. Márton pápa néhány hónappal azelőtt 1282. márczius 18-án kelt bullájával Károly siciliai királynak adta Sardinia szigete és Magyaroszág egyházi jövedelmeinek tizedét hat esztendőre, szentföldi táborozása költségére, ha a magyar király beleegyezik. FEJÉR. V. III. 138. l. — Hogy ezen intézkedés végre lett volna hajtva, semmi nyoma sincs.

vagy vele szemben hamisan járni el, hanem kész őt érdemeihez képest mint legkedvesebb fiát pártolni.[1]

A Finta helyébe nádorrá emelt Iván, az ország legerőszakosabb zsarnoka, esztendeig is alig birta magát e méltóságban föntartani; 1282-ben a szent István napja körül Székes-Fehérvárott tartott országgyűlésen már a Németujváriak régi ellenségét, Csák Mátét, látjuk mint nádort elnökölni.[2] Ez a kormányváltozás bizonyosan egybeköttetésben állt az ifjú királynak az ország viszonyai rendezésére vonatkozó reformterveivel, melyekre nézve hű tanácsadóra s buzgó támogatóra talált a bizodalmával megajándékozott Lodomér esztergomi érsekben,[3] de a mely terveket a nem sokára elhalt erélyes Máté nádor csak esztendeig sem támogathatott.[4]

1 FEJÉR, V. III. 136. l. és THEINER, I. 351. l. — Ezen levél következő intő szavait: «Gondold meg, mennyire készen voltál a bukásra, mily közel álltál a romláshoz, midőn országod különféle háborúk zavarai által föl lévén forgatva s uralkodásod alól csaknem egészen kivonván magát, az életed után áhitozók kezei közzé estél», Fejér és utána történetíróink Lászlónak a kúnokon nyert győzedelmére vonatkoztatják; én ellenben úgy ezen szavakat, mint a levél alábbi helyét, mely szerint Lászlót «Isten az őt fölfalni törekvő oroszlánok torkából kiragadta, országa nyugalmát helyreállította s trónját megszilárdította» a hűtlen Finta lázadására s leveretésére czélzóknak vélem, annyival is inkább, mert László soha nem volt a kúnok hatalmában, hanem az előbbi évben Finta akkori nádor által volt elfogva.

2 1282. augusztus 25-én Székes-Fehérvártt erősítette meg Máté nádor a királyi udvarnokispánok fiainak régi szabadságait. WENZEL, IV. 243. l.

3 László Székes-Fehérvártt 1283. julius 5-én kelt levelében, melyben magát teljes korra jutottnak irja, az esztergomi káptalant bizonyos részére hagyományozott Hont vármegyei földbirtokában megerősítvén, az esztergomi egyházról mint édes anyjáról fiui hódolattal emlékezik. FEJÉR, V. III. 208. l. és KNAUZ, II. 164. l. — 1283. augusztus 28-án ad engedélyt, hogy minden nemes szabadon hagyhassa vagyonát az esztergomi érsekségnek s hogy az ottani káptalan a jószágaiban található érczbányákat örökre teljes joggal birhassa, magasztaló szavakkal emelvén ki a hű Lodomér érsek érdemei közt, hogy az ország nagyon is szükséges reformján eszélylyel, bölcsen és lankadatlanul fáradozik. FEJÉR, V. III. 158. és KNAUZ, II, 165. l. — Ugyanaz nap adományozta kedvelt hívének Lodomér érseknek a hűtlen Konrádtól elkobzott Pozsony vármegyei Óny falut. FEJÉR, V. III. 167. l. és KNAUZ, II. 168. l. — Az érsekhez való jó viszonyára mutat az is, hogy 1283. október 19-én Esztergomban időzött, s onnan adományozott két csepelszigeti falut rokonának, Mois mester özvegyének, a nyulszigeti apáczazárdába vonult Szabinának. *Hazai Okmánytár.* VI. 296. l.

4 Máté nádor 1283. ápril 25-én tett végrendeletet, WENZEL, IX. 360. l. s nem sokára ezután el is halt: mert a királynak Lúczon aug. 21-én év nélkül, de bizonyosan 1283-ban, kiadott parancsa

Az ország czélba vett reformja kétségtelenül a királyi tekintély és hatalom emelésére czélzott; e czél elérésére pedig az akkori körülmények közt legelső s legmulhatatlanabb teendőnek kellett elismerni a királylyal daczoló s a törvényt lábbal taposó oligarchák megzabolását.

A huszonegy éves ifjú király készséggel vállalkozott ez erejét fölülhaladó nehéz föladatra. Visszakövetelte a hatalmas Németujváriaktól a bitorolt királyi várakat és jószágokat, s miután azok parancsával daczoltak, ellenök tél idején 1283. karácsony után az ország fegyverre szólított hadaival táborba szállt, Borostyánkő várát megszállotta, s 1284. január és február havában mintegy hat hétig erősen vívatta. Az ostrom azonban, mely számos vitéz életébe került, egy osztrák krónika szerint éppen a király táborában lévő urak gonoszlelkűsége miatt sikeretlen maradt.* A kijátszott király nem csak hogy meg nem aláz-

már utódjához Rajnáld nádorhoz, a Rozgonyiak őséhez, s Omodé országbíróhoz van intézve. FEJÉR, V. III. 172. l.

* 1284. Post Nativitatem Domini Ladislaus rex Ungarie prope terminos Austrie cum multis milibus Ungarorum et Comanorum castrum (más kézzel oldalt jegyezve: Pernstain) cuiusdam comitis sui expugnare conabatur: sed propter improbitatem suorum nil profecit, et sic reversus est ad propria. *Annalium Austriæ Contin. Vindob.* PERTZnél, IX. 712. l. — Lászlónak Borostyánkő vára alatt 1284. január 9-től február 16-ig kelt kilencz levele ismeretes. Január 9-én parancsolja meg a vasvári káptalannak, hogy Istvánt, Ják ispán fiát, igtassa vissza Ládonba, melyet tőle János mester (Németujvári Iván) hatalmasul elfoglalt. WENZEL, IX. 565. l. — Január 17-én adja vissza Rajnáldnak és Csáknak, a Ják nembeli Ebed fiainak, Csák nevű birtokukat, melyet tőlök Miklós, Henrik bán fia, elfoglalt s melyre egy Ujfalu nevű helységet telepített. FEJÉR, VII. II. 228. l. — Borostyánkő alatt február 16-án kelt két rendbeli levelében adományoz híveinek oly hütlenektől elkobzott jószágokat, kik Henrik bán hűtlen fiaihoz csatlakoztak s megintés után sem tértek vissza hűségére. *Hazai Oklevéltár.* 101. l. és FEJÉR, V. III. 460. l., ki az év nélkül kelt levelet tévedve határozza 1289-re. — Ezen hadjáratra vonatkozik Gutlen nevü nemes év nélkül (1284-ben) kelt levele, ki palaznaki földjét s minden vagyonát lelke üdvéért a veszprémi egyháznak hagyományozta, mire neki a király megegyezését adta a dömösi udvarból, midőn téli időben a németeket pusztítni indult. FEJÉR, IX. VII. 703. l. — Borostyánkő alatt esett el Bogyoszló, kinek haláláért adományozta László 1284. julius 28-án rokonának Jób mesternek Komlóst Abauj vármegyében. *Hazai Okmt.* VI. 304. l. — 1284-ben adta István mester, Ernye bán fia, a Borsod vármegyei Kondót Herbord nevű szolgájának, ki egyéb hadí érdemei közt Borostyánkő vára alatt neki híven szolgálva súlyos sebeket kapott. *Hazai Okmánytár.* VI. 311. l. — Említi az ország

hatta daczos alattvalóit, hanem a Borostyánkő alatt vallott kudarcz szégyene mellett még azt is kénytelen volt elszívelni, hogy Miklós a nádorságot, bátyja Iván pedig a tótországi bánságot még ezután is fél esztendőnél tovább viselje.[1]

László 1284. közepétől kezdve az év végéig legtöbbnyire a Tisza vidékén a kún szállások közelében tartózkodott:[2] de magából ebből a körülményből nem vélem megállapíthatónak, hogy már ekkor nejével szakítva, a kúnokhoz csatlakozott s azok pogány szokásai szerint élt volna: mert 1284-ben kelt számos levele, melyekben az egyházak s különösen a zágrábi és egri püspökségek birtokait biztosítja, sőt adományokkal gyarapítja, éppen nem mutat arra, hogy már ekkor meghasonlott volna az egyház férfiaival s még kevésbbé arra, hogy a keresztyénséget megtagadta volna;[3] ellenkezőleg anyjához intézett intő levele oly ne-

összes hadaival Henrik bán hűtlen fiai Iván és Miklós ellen intézett hadjáratát s Borostyánkő ostromát László az Osl nembeli Gergely, Imre fia, részére 1287-ben kelt adománylevelében is. WENZEL, XII. 455. l. és *Hazai Okmt.* VI. 323. l.

1 Miklóst mint nádort, Ivánt mint tótországi bánt találjuk az országnagyok élén László 1284. január 1-én kelt levelében. FEJÉR, V. III. 258. l. — Nádornak czímezi magát Miklós 1284. julius 6-án kelt levelében. WENZEL, IV. 267. l. — Mint nádor elnökölt az 1284. aug. 20-án Székes-Fehérvártt tartott országgyűlésen is. *Uj Magyar Muzeum.* 1851/2. II. 205. lap. — Iván mint tótországi bán a király tanácsában ült még 1284. november 26-án is, mikor már öcscse Miklós helyett István, Tekős fia, viselte a nádorságot. WENZEL, IX. 384. l.

2 1284. junius 23. és 24. Csege mellett és Csege szigetén, julius 24. Dadán, ugyanaz nap és julius 28. 29. Kőrév, a mai Kürü mellett, aug. 4. és 5. Patakon, szept. 22. Gyomán, okt. 16. Szarvashalmon Békésben, decz. 1. Szegeden keltek levelei. FEJÉR, V. III. 240. 244. 251. l., WENZEL, IV. 263. l., *Hazai Okmánytár,* VI. 304. l. és VII. 186. l., FEJÉR, V. III. 245. és 510. l., WENZEL, IX. 391. l., FEJÉR, V. III. 253. l. és BUNYITAI, *A váradi püsp. tört.* II. 290. l.

3 1284. ápr. 24-én adományozott a nagyon megromlott győri egyház javára az egyház harangozóinak 40 hold várföldet Balonban. FEJÉR, V. III. 231. l. — Junius 7-én erősítette meg a zágrábi püspökséget a verőczei tized birtokában; ugyanaz nap írta át anyjának ezen tized visszabocsátásáról kelt levelét, azon nap erősítette meg Timotheus zágrábi püspök részére Gerzencze vármegyéről szóló 1277-diki adománylevelét: azon nap adományozta neki Goricza várát, melynek föntartását koronáztatásakor a püspökre bizta volt; ugyanakkor adományozott a zágrábi püspökségnek egy udvart a székesegyház szomszédságában. FEJÉR, V. III. 228. 240. 242. 272. l., WENZEL, XII. 412. 414. 416. l. és TKALCSICS, I. 211—215. l. — 1284. junius 23-án adta vissza az egri káptalannak a szénhalmi népek

mes gondolkozásról, oly erős jogérzetről tanúskodik, mely éppen úgy becsületére válik szívének mint eszének. Előre bocsátván ebben a levélben, hogy hite szerint országát ősei érdemeire s különösen szent István király pártfogására támaszkodva kormányozhatja szerencsésen, nagy csudálkozását fejezi ki a fölött, mi szivét méltán elkeseríti, hogy édes anyja, kihez az illenék, hogy az ő fiatalkori hibáit is megjavítsa, most is, midőn már testi szépsége hanyatlóban van, Isten és igazsága ellenére még folyvást megtámadja, dúlja és elfoglalja az egyházi jószágokat; és bár követei s levelei által gyakran szeretettel kérte, hogy a zágrábi egyház birtokát Vaskát bocsássa vissza, e kérelmét nem teljesítette, sőt a mint követei által értesült, azt a helységet végső pusztulásra juttatta. Fölkéri azért még egyszer anyját, hogy az egyháznak e bitorolt birtokát adja vissza s kárát térítse meg; különben, ha a püspök őt és embereit egyházi fenyítékkel sújtandja, azt sem neki, ki gyakran megintette, sem a püspöknek hibául nem tulajdoníthatja. «Mi ugyanis, — így végzi levelét, — királyi tisztünk kötelessége szerint a püspök urat el nem hagyhatjuk, s tőle annyiszor ismételt intése után joga keresésének szabadságát meg nem tagadhatjuk».*

Bár ez év folytán nagyobbszerű belháborúról nincs is tudomásunk, annyi bizonyos, hogy zavargások folyvást fordultak elő. A dalmát tengerparton Spalato és Sebenigo már 1283-ban nyilt háborút folytatott Trau ellen; ezen városok 1284-ben a Spalato fölött emelkedő Klissza királyi

által elfoglalt négy faluját. Fejér, v. iii. 244. l. — Szept. 15-én küldött parancsot Gerzencze vármegye közönségének, hogy Timotheus zágrábi püspöknek, az őt illető minden jövedelmet, úgy mint Béla herczegnek szokták volt fizetni, pontosan megadják. Fejér, v. iii. 243. l. és Tkalcsics, i. 217. l. — Decz. 1-én parancsolt a várad-előhegyi conventnek, hogy Roland erdélyi vajda ügyében, ki a váradi káptalan vásárját földulta, tartson szoros vizsgálatot. Bunyitai, *e. h.* ii. 290. l.

* Ezen év nélkül kelt levelet helyesen teszi 1284-re Fejér, v. iii. 245. l. s tévedve tartja 1275. körül keltnek Tkalcsics, i. 277. l.

várat is hatalmukba kivánták volna kerítni, azt azonban Brebiri Pál tengermelléki bán, Trau segítségét is igénybe véve, megvédelmezte.[1] Pál bán és testvérei György és Mladin később október havában is kértek és kaptak Trautól 40 gyalogból álló segítséget a király hűtlenei ellen, s Pál bán tudósítása a hűtlenek fölött nyert győzedelméről november 6-dikán érkezett Trauba.[2] Ezen a jövő évre is áthúzódott harczok eredménye végre is az lett, hogy a



20. A TATÁROK BETÖRÉSE.

hatalmas bán, ki tisztje szerint a korona jogát tartozott volna védni és föntartani, ezen ürügy alatt nem csak a klisszai sziklavárat, hanem Scardona városát is a maga hatalma alá hajtotta. S hogy bent az országban mennyire sülyedt az egyesek személyes szabadságának és vagyonának biztossága, mutatja a király intézkedése, ki több általa nemességre emelt komáromi várjobbágynak megengedi, hogy földjeikkel együtt az esztergomi érsek fegyveres jobbágyai közé álljanak, minthogy különben magokat ezen békételen időben meg nem védelmezhetnék;[3] igazolja a király levele, melyben Miklósnak, Miklós fiának, a Mariásiak ősének, en-

1 László Budán febr. 25-én év nélkül (1284) kelt levelében köszöni meg Traunak, hogy a klisszai vár megmentésére segélyt küldött, FEJÉR, V. III. 153. l., ki e levél keltét hibásan határozza 1274-re.

2 FEJÉR, VII. IV. 190. l.

3 IV, László Várkonyban 1284. márcz. 10-én kelt levele. KNAUZ, II. 177. l.

gedelmet ad vár építésére, de oly föltétellel, hogy a várból ne raboljon;[1] igazolja a király fölhatalmazása, melyet Pósnak, Mersa fiának, 1285 május 31-dikén adott, hogy Bátor helységét, melyet neki jó szolgálataiért, két királynak való lóért és 50 kanczáért még 1283-ban adományozott, de a melyet a békételen időben s az ország különféle zavarai közt némely ottani lakosok ellenszegülése miatt birtokba nem vehetett, elfoglalhassa s onnan az ellenszegülőket kiverhesse.[2]

A Hód tavánál legyőzött kúnok közül a kik menekülhettek, az erdélyi havasokon túl a nogaji tatárok fensősége alatt állott rokonaikhoz vonták magokat. Krónikáink szerint ezek ösztönzésére történt, hogy a tatárok 1285. tavaszán a havasokon áttörve, egy felől Pestig, más felől a Kárpátok aljáig dúlták és rabolták az országot.[3] Hogy ezen betörésnek kora tavaszszal kellett kezdődni, bizonyos abból, hogy Lodomér érsek már 1285. június 14-én itéletet hozott egy olyan perben, mely csak ezen tatárjárás után keletkezhetett, a király pedig már július 18-án nemességre emelt több királyi tárnokot, kik a tatárok ellen vitézül harczoltak.[4]

A roppant számú tatárság, melynek tábora egy külföldi évkönyv szerint hosszában 10, széltében 6 mérföldnyi tért foglalt el,[5] árvíz gyanánt borította el az alföld rónáit. A nép, házait, falvait oda hagyva, tömegesen menekült előlük a rengeteg erdőkbe, vagy a tavak, lápok és ingoványok nádasaiba. A ki csak szerét tehette, igyekezett a Dunántúlra vonulni, melynek könnyen védhető vonala

1 Kelt Csege szigetén junius 24-én év nélkül (1284). Fejér, v. iii. 240. l.

2 Wenzel, ix. 423. l. — Has. *U. ott.* 352. l.

3 Hazai krónikáinkon kivül említi ezen 1285-diki második tatárjárást több külföldi évkönyv is, mint *Annalium Austr. Contin. Vindob.* Pertznél ix. 713. l., *Contin. Zwettlensis. U. o.* 657. l., *Annales Salisburg. U. ott.* 809. l. és *Annales Colmarienses. U. ott.* xvii. 212. l.

4 Fejér, v. iii. 281. l. és Wenzel, iv. 276. l.

5 *Annales Salisburgenses.* Pertznél, ix. 809. l.

mögött magát nagyobb biztosságban érezhette. A pesti és az ahhoz közel eső jenei rév éjjel nappal hemzsegett a menekülők sokaságától, úgy hogy a révészek, kedvező helyzetöket zsarolásra fölhasználva, hirtelen meggazdagodtak, s nagy jövedelmökben fölfuvalkodva a vámok egy harmadának, mely ős időktől fogva a budai káptalant illette, beszolgáltatását megtagadták.[1] Izabella királyné a budai várba zárkózva szemtanúja volt a viadalnak, melyet udvara nagyjai és apródjai, a budai polgárokkal együtt a várból kirohanva, a tatárok ellen vitézül folytattak.[2] Tamás váczi püspök, a király cancellárja, székhelyén magát biztosságban nem érezhetve, ekkor vette nyolcz évre haszonbérbe barátjának, Lodomér esztergomi érseknek, a Nyúlsziget felső részén fekvő kerített udvarát és tornyát, hogy ott magát a tatárok és kúnok támadásai ellen s a gyakran dúló belháborúk zavarai közt oltalmazhassa.[3]

Komolyabb ellenállásra a tatárok a felföld hegyei közt találtak. Itt Omodé, az Aba nemből, ki István, Tekös fia után ezen év első felében viselte a nádorságot,[4] egy tatár csapatot megvert s diadala jeléül tíz tatár főember fejét küldte a királyhoz;[5] rokona Péter pedig a Sárosba betört tatárokkal erős harczot állott, melyben testvére Ivánka is elesett, s rajtok győzedelmeskedvén összes foglyaikat megszabadította.[6] De leginkább kitüntette magát

1 A budai káptalan ezért a révészeket az esztergomi érsek törvényszéke elé idéztette, mely a per rendes lefolytatása után az elmarasztaló ítéletet Esztergomban 1285. junius 14-én hozta meg. Fejér, v. iii. 299. l. és Knauz, ii. 196. l. — Az ítéletet László 1285. jul. 7-én erősítette meg. Fejér, v. iii. 285. l.

2 Erzsébet (Izabella) 1285. nap nélkül kelt levele. Fejér, vii. ii. 109. l.

3 Lodomér érsek 1285. nap nélkül kelt levelét megerősítette László Sároson 1285. aug. 14-én. Fejér, v. iii. 287. l. és Knauz, iii. 199—201. l.

4 Omodét mint nádort és mosoni főispánt említi a király 1285 (szeptember 1. előtt) kelt levelében. Fejér, vi. ii. 43. l. — Nádorsága rövid ideig tartott, mert már 1285. junius 16-án Miklós mint nádor állítja ki a borsmonostrai apátság részére kelt adománylevelét a maga és bátyja Iván tótországi bán pecsétjével. Fejér, v. iii. 308. l., vii. v. 469. l. és Wenzel, xii. 427. l.

5 iii. Endre 1290-ben kelt adománylevele. Wenzel, xii, 496. l.

6 iv. László 1288. (szept. 1. előtt) kelt adománylevele a Sáros vármegyei

a felföld védelmében György, Simon fia, Sóvár ura, László több hadjáratának diadalmas vezére, ki rokonai s barátjai hadaival a tatárok ellen többször szerencsésen harczolt, tőlük sok foglyot szabadított meg s győzelmi jelül gyakran küldött a királyhoz tatárfejeket.[1] György úrnak egy később kelt leveléből értesülünk, hogy a tatárjáráskor nem lévén még birtokaiban vára, egyik hívét Tamást, Ipoly fiát, küldte a Tarkő nevü hegy őrzésére, nehogy azon valaki várat építsen s őt örökségéből kiforgassa, ki is azon a hegyen sok népet oltalmazott meg a tatár rabságtól; ugyan e levelében említi György, hogy midőn rokonaival s barátaival együtt Regécz alatt a tatárokkal megütközött s a viadal közben lováról leesett, Tamás volt az, ki saját lovát neki átadta és így életet megmentette.[2]

A felföldi urak és vármegyék dandáraitól űzőbe vett rabló tatár csapatok, melyek az általok földúlt s fölégetett falvakban élelmet sem találtak, a mily gyorsan száguldoztak egész a Kárpátokig, éppen oly sietve igyekeztek zsákmányukkal és foglyaikkal Erdélyen át visszavonulni: nagyobb részök azonban vagy az üldöző magyarok fegyvere alatt hullott el, vagy a rendkívüli záporok által földagadt folyókba veszett, vagy járatlan utakon a hegyek és erdők közt bolyongva végre is kénytelen volt magát foglyúl megadni, úgy hogy aránylag csak kevesen menekülhettek

Zsidópatakra. FEJÉR, V. III. 399. l. — Ugyanezen érdemeiért adományozta Péternek, akkor már Sáros vármegye főispánjának, a Sáros vármegyei Veresalmát, 1288. (szept. 1. előtt). WENZEL, IX. 465. l.

1 IV. László 1288 (szept. 1. előtt) kelt levele, melyben Györgynek megengedi, hogy Sóváron magának várat építhessen. FEJÉR, V. III. 393. l.

2 Ezen érdemeiért adományozta György úr Tamásnak és testvérének Péternek, Ipoly fiainak, az általa birt Sóvártól elszakasztott Salgó, azelőtt Borsós, nevü helységet 1298. aug. 31-én. WAGNER, *Diplomatarium Comit. Sáros.* 310. l. — Az ezen oklevélben előforduló Regécz (Regach) és Tarkő helynevek félremagyarázásával tévedve állítja FESSLER, *Gesch. der Ung.* II. 680. l. és utána GYÁRFÁS, *A jászkúnok tört.* II. 360. l., hogy a visszavonuló tatárokat Sóvári György Erdélyben a Maros mellett Szász-Régennél, Hippolit fiai pedig a gyergyai havasok közt Tarkőnél verték meg.

vissza hazájokba. Az éhség és dögvész által különben is már megtizedelt tatárokat a végromlás Erdélyben érte el, hol az Aranyos mellékére települt kézdi székelyek egy csapatjokat Toroczkó vára alatt tönkre tették s ezernél több foglyot szabadítottak ki bilincseikből.[1]

A fiatal Lászlót, ki már mint serdülő gyermek több hadjáratban vett részt, nem találjuk a tatárok ellen harczoló hadak élén. Ezt újabbkori történetíróink azzal akarják indokolni, hogy a király, előbbi kicsapongásaiba visszaesve, kún ágyasai körében mit sem gondolt az ország ügyeivel, nem törődött a haza romlásával, sőt kedvelt kúnjaival és tatárjaival maga is fosztogatni kezdette az egyházakat és kolostorokat.[2] Én e súlyos vádakat egykorú hiteles bizonyságokkal igazolhatóknak nem látom, s abban a véleményben vagyok, hogy az ország romlásáért, az örökös belháborúkért, melyek valódi oka a minden törvényes rendet felforgató oligarchák féktelenkedésében keresendő, a fiatal, könnyelmű, de kortársainál semmivel sem romlottabb királyt bűnbakúl oda vetni igazságtalanság.

László, kitől ez év első feléből kevés oklevél maradt fönn, ezek bizonysága szerint 1285. május 27-én Gyula-Fehérvárt, még aznap az annak tőszomszédságában fekvő Borbándon,[3] egy pár hét mulva, június 13-án, túl a Tiszán a Hortobágy mellett,[4] augusztus 14-én Sárosban, szeptem-

1 A tatárok legnagyobb részét Erdélyben (circa Septem Castra) verték meg és öldökölték le a lakosok. *Annal. Austr. Contin. Vindob.* Pertznél, ix. 713. l. — A Toroczkó alatti harczot említi László az aranyosi székelyek részére 1289-ben adott kiváltságlevelében. Fejér, v. iii. 452. l. és *Székely Oklt.* i. 21. l. — Fessler és Gyárfás *e. h.* azt állítják, hogy a Tatárfalva, Tatáros, Tatárlaka s általában a Tatár előnevű helységek a László által ekkor megtelepített tatár foglyoktól nyerték nevöket, mit ily általánosságban elfogadhatónak nem tartok.

2 Horváth Mihály, *Magyarország tört.* ii. 108. l.

3 Gyula-Fehérvártt, hova áhitatoskodni ment, írta át a király Miklós erdélyi alvajda Orbóról 1282-ben kelt levelét az ottani káptalan részére, 1285. május 27-én. *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenb.* i. 137. l. — Ugyanaz nap Borbándon «Datum prope monasterium Sancte Barbare» kelt adománylevele az Ung vármegyei Dorma nevű földre. Wenzel, ix. 425. l.

4 Itt ez nap adta megegyezését a Borsa nembeli Tamás fiainak: Roland

ber 29-én Liptóban volt.[1] S hogy a tatárok betörését nem vette hanyagúl, kitetszik abból, hogy a mint arról értesült, azonnal küldte Talpas Tamás mestert rendeleteivel Visegrádra, kit visszatérő útjában a tatárok meg is sebesítettek;[2] és hogy Erdélyben hadak gyűjtésével foglalkozott, következtethetjük abból, hogy midőn néhány hónap mulva személyesen táborozott a föllázadt szepesiek ellen, egy erdélyi előkelő nemes, Gerendi Miklós, csapatát is seregében találjuk.

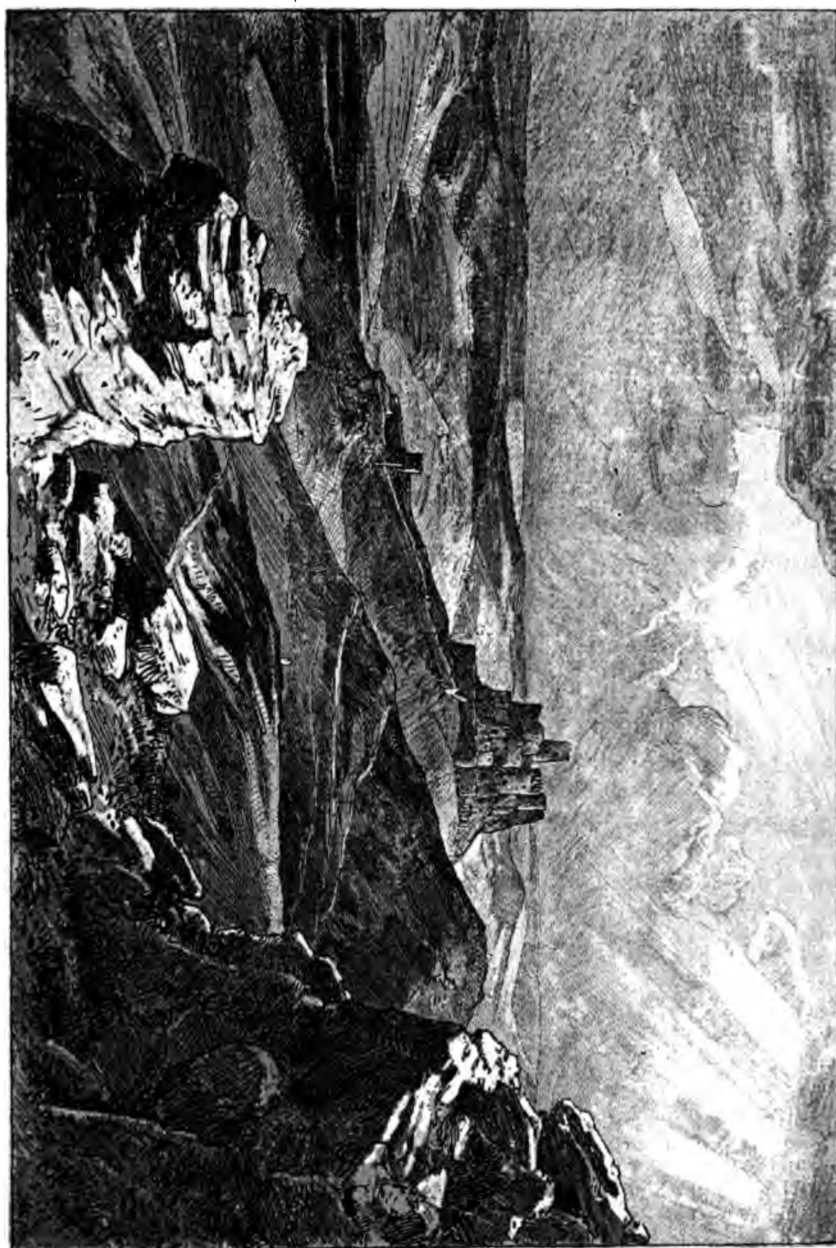
A szepesiek ugyanis, mint egykor Lóránd, Márk fia, idejében történt, a király ellen föllázadva, a szepesi királyi várat ostrom alá fogták. László magyar és kún csapataival s a hadi foglyokból zászlaja alá sorozott tatár fegyvereseivel a szorongatott vár fölmentésére sietett, a szepesieket a vár alatt megtámadta, mely alkalommal a támadók élén Gerendi Miklós a király szeme láttára egész a vár kapujáig hatolt, s véres ütközetben legyőzte.[3] Ezen ütközet alkalmával történt, hogy a király seregében szolgáló kúnok és tatárok a vár közelében fekvő szepesi káptalant megrohanták, mindenéből kifosztották, s az egyház feltört sekrestyéjéből kihányt leveleket lovaik patkóival összeta-

erdélyi vajdának, István szathmári főispánnak, Jakab fölovászmesternek és még három testvéröknek, hogy a gáborjáni monostort Biharban átadják rokonuknak Rafain bánnak. *Zichy család okmt.* I. 63. l.

1 Sároson aug. 14-én írta át és erősítette meg Lodomér érsek levelét, melylyel nyúlszigeti udvarát és tornyát Tamás váczi püspöknek nyolcz évre átengedte. FEJÉR, V. III. 287. l. s az eredetiből KNAUZ, II. 201. l. — Szept. 29-én Liptóban adományozott Ipocs és Lestyán liptai nemeseknek két ekényi földet Nagy-Palugya határában. WENZEL, XII. 242. l. — 1285. (szept. 1. előtt) hely nélkül kelt öt rendbeli levele, melyek közzül kettő a sárosi Ágoston-rendi kolostor, egy az Aba, egy a Miskolcz nembeliek részére Sáros vármegyei jószágokra, egy pedig Liptó vármegyei birtokra szól, valamint a hibei polgárok 1285. (szept. 1. után) hely nélkül kelt kiváltságlevele is bizonyosan Sáros, Szepes és Liptó vármegyében való időzése alatt volt kiállítva.

2 Említve a király 1288-diki levelében, melylyel Tamás mesternek adományozta a Sáros vármegyei Veszverest és Várhegyet. FEJÉR, V. III. 409. l.

3 1289. (szept. 1. után) adományozta László a Torda vármegyei Gerend-Keresztúrt, Görgödöt és Őrkét Gerendi Miklósnak, ki a szepesiekkel vívott ütközetben szeme láttára vére omlásával vitézkedett. FEJÉR, V. III. 457. l. és VII. IV. 211. l., az eredetiből kiadva *Hazai Okmt.* VI. 341. l.



21 SZEPES VÁRA.

podtatták,[1] a káptalan pecsétjét is elrabolták, mely helyett aztán a káptalan sietett újat csináltatni s kihirdette, hogy régebben kiadott levelei érvénytelenekké válnak, ha új pecsétjével nem lesznek megerősítve.[2] Ez egyetlen egy esetből azonban, mely egészen más színben tünik föl, ha tudjuk, hogy a lázadókkal vívott ütközet közben történt, Lászlót az egyházak és kolostorok fosztogatójává bélyegezni nézetem szerint elfogultság: mert hogy ő ez évben, éppen felföldi hadjáratakor sem viseltetett ellenséges indulattal az egyházak és egyházi férfiak iránt, világos bizonysága 1285. augusztus 22-én hely nélkül, de bizonyosan Sárosban vagy Szepesben kelt levele. Ezen érdekes levélben László, nehogy édes anyja lelki üdvét veszélyeztesse, ki azon károk megtérítése fejében, melyeket Filep esztergomi érsek az ő koronáztatása előtt kitört lázadás alkalmával vallott, Filep legatus ítélete szerint 400 ezüst márka fizetésére kötelezte magát, de szavát mind eddig nem váltotta be, — jóllehet ezen tartozást Lodomér érsek az anyakirályné iránti tekintetből elengedte, — a Komárom vármegyei Szakálos helységet adományozta az esztergomi egyháznak, mely őt keresztelte, fölkente, megáldotta és megkoronázta, s melyhez mint mondja »mint országunk összes egyházai anyjához és mesteréhez kötelességünk szerint minél nagyobb jóindulat kegyével viseltetünk».[3] Ez a tett,

1 III. Endre 1290-ben írta át és erősítette meg IV. Bélának a szepesi káptalan részére 1248-ban kelt kiváltságlevelét, melynek pecsétje ekkor töredezett össze. FEJÉR, VI. 1. 54. l.

2 A szepesi káptalan már 1285-ben új pecsétjével erősítette meg egy régebben kelt levelét. FEJÉR, V. III. 306. l. — Így járt el később 1288-ban is. *U. ott.* 432. l. — Ezen levelek szerint a káptalan pecsétje »in spoliatione ecclesiæ nostræ per regem Ladislaum et suos Neugaros» és »per regem Ladislaum et suos Neugarios spolio manifesto» veszett el. — ENGEL, ki Kadlubek folytatójának hibás évszáma (1284) által félrevezetve helytelenűl beszél két külön 1284. és 1285. évi tatárjárásról, egy hitelre nem méltó orosz krónikai töredékre hivatkozva azt akarja elhitetni, mit hiteles adatokkal igazolni teljességgel nem lehet, hogy a neugarokon az Andronicus keleti császár által László segélyére küldött balkáni oláhok értendők, kiket szerinte a görögkeleti hitvallással rokonszenvező László később Fogarasba és Máramarosba telepített. *Gesch. des ung. Reichs.* I. 340. l.

3 »Sancte ecclesie Strigoniensi, matri

ez a nyilatkozat éppen nem mutat romlott szívre s erkölcsi sülyedtségre, sőt anyja iránti gyöngéd szeretetét, az egyház iránti hódoló tiszteletét igazolja. És így kétségtelenül tévednek azok, kik Lászlót neje később történt börtönbe vetése s a kúnok közt folytatott kicsapongó életmódja miatt már ekkor a bűn fertőjébe merültnek képzelik és rajzolják.

A tatárok kiveretése után, midőn László hadaival Felső-Magyarországra vonúlt, ott találta bujdosó rokonát, Fekete Leskó krakkai és sandomiri herczeget, kit az 1279-ben elhalt szemérmes Boleszláv, IV. Béla leánya Kunigunda férje, fiává s trónörökösévé fogadott.

Az országa nagyjaitól elárúlt s Konrád mazur herczeg által Krakkón kívül országa birtokából kiforgatott Leskó, miután Krakkóban sem érezhette magát biztosságban, nejét Griffinát, néhai Rasztiszláv macsói herczegnek IV. Béla leányától Annától született leányát, a várral együtt a krakkai német polgárok hűségére bízta, s Krakkót 1285. julius 14-dikén oda hagyva Magyarországra menekült segélyért. László a vitéz Sóvári György vezérlete alatt magyar és kún csapatokat adott melléje, melyekkel Leskó Konrád herczeg sokkal számosabb seregét a Rába folyó mellett Bogusicze falu közelében augusztus 2-án véres ütközetben, melyben György úr maga is öt nehéz sebet kapott, egy rokona pedig elesett, tönkre tette.

A győztes magyar és kún hadak diadallal kisérték székvárosába az elűzött lengyel fejedelmet, ki is György urat és hadait, melyeknek köszönhette kiválólag trónja

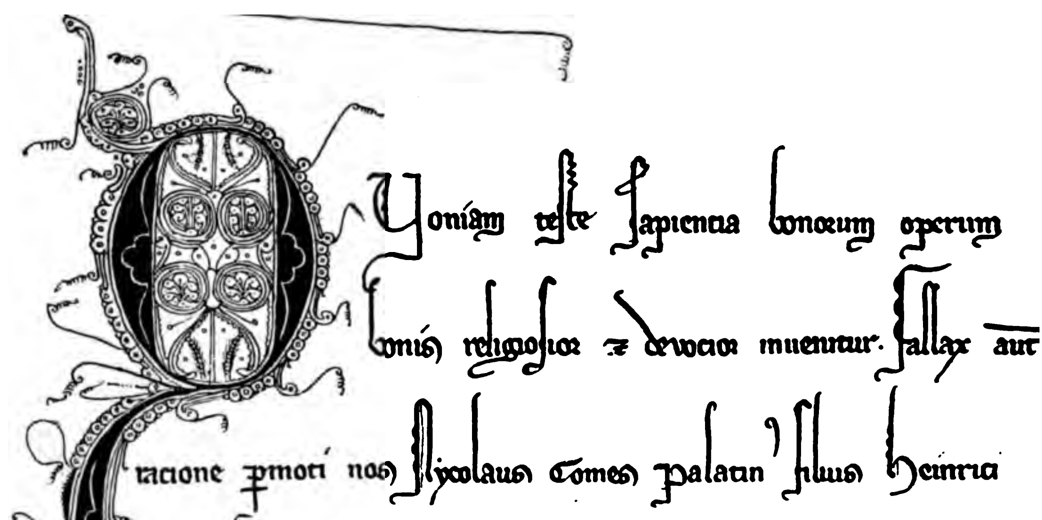
nostre, que nos per lauacrum baptismi in fide domino sociauit, cuius auctoritate inungimur, consecramur et coronamur, et regalis fastigij sacrum nostro capiti imponitur dyadema, quam amplioris fauoris gratia prosequimur, ut debemus, tamquam cunctarum ecclesiarum Regni nostri matrem et magistram». FEJÉR, V. III. 290. l. több hibával; az eredetiből pontosan közli KNAUZ. II. 204. l.

visszafoglalását, gazdagon megajándékozva bocsátotta vissza hazájokba.*

* DLUGOSS, *Hist. Polon.* I. 837—839. has. — György úr ezen hadjáratáról s annak egyes részleteiről említés van László 1288-diki többször idézett levelében is. FEJÉR, V. III. 393. l. — Az ütközetben Talpas Tamás mester, Lőrincz mester Lőrincz fia zászlaja alatt harczolva, egy Mikolalics nevű előkelő vitézt fogott el s mutatott be királya előtt, ki később Lőrincz mestertől 2000 márkával váltotta ki magát IV. László 1288-diki föntebb is idézett levele. FEJÉR, V. III. 409. l.



22. LÁSZLÓ KIRÁLY EGYIK OKLEVELÉNEK KEZDŐ BETŰJE


Quoniam teste sapiencia bonorum operum
omnis religiosior et devocior invenitur. Fallax aut
racione premissa nos Nycolaus Comes palatin filius Henrici

23. MIKLÓS NÁDOR 1285 JUNIUS 16-DIKI OKLEVELÉNEK KEZDŐ SORAI.

# HARMADIK KÖNYV.

Azt a törekvést, hogy az ország siralmas állapotjának jobb karba hozatala iránt az országgyűlés törvényhozás útján intézkedjék, hogy a féktelenkedő oligarchák örökös zavargásának valahára vége vettessék, 1286-ban ismét megújulni látjuk.[1] Ez év juniusának utolsó felében ily komoly szándékkal hivta össze az ország rendeit a huszonnégy éves László király a Rákos mezejére.[2] Nem is lehet kételked-

1 László Budán 1286 junius 18-án kelt levelében, melylyel néhai Omodé mester, Omodé fia, özvegyét és fiait biztosítja az iránt, hogy meghagyja őket az Omodénak adományozott jószágok birtokában, egyszersmind azt is megigéri, hogy mihelyt Isten segélyével «status regni nostri in melius reformabitur», az Omodé részére kiadott levelét arany bullájával fogja megerősítni. WENZEL, IX. 443. l.

2 Van László királynak év nélkül junius 17-én, junius 26-án és julius 1-én a Rákoson kelt három levele, melyekről bizonyosnak tartom, hogy ezen rákosi országgyűlés alatt voltak kiadva. Az elsőben, mely kelt «iuxta Rakus feria secunda proxima post quindenam Pentecostes» (1286. jun. 17.) visszaadja a padányi nemeseknek a Pozsony vármegyei Padányt. FEJÉR, V. III. 407. l.; a másodikban, «Datum in Rakus tercio die festi sancti Johannis Baptiste» (1286. junius 26.) szabadságot ad Hidvégi Andrásnak és jobbágyainak, hogy a Vas vármegyei Rába erdejét szabadon használhassák. *Hazai Okmt.* VI. 351. l.; a harmadikban «Datum in Rakus tertio die Apostolorum Petri et Pauli» (1286 jul. 1.) ugyanezen szabadságot adja a Csák nembeli Csáknak, Renoldnak és Keménynek. FEJÉR, V. III. 406. l. — Fejér ezen általa kiadott két oklevelet minden okadatolás nélkül bizonyosan hibásan közölte 1288-ra, mely év nyarán a Rákoson tartott országgyűlésnek semmi nyoma nem található. — IV. Lászlónak 1286 junius 27-én hely nélkül kelt levele is, melylyel a Nógrád vármegyei Vanyarczot visszaadja törvényes birtokosainak, Jánosnak és Benedeknek, bizonyosan ezen rákosi ország-

nünk, hogy a mintegy két hétig tartott országgyűlés megalkotta a kitűzött czél elérésére üdvösöknek hitt törvényeket. Minthogy azonban ezen rákosi gyűlés végzései nem maradtak fönn, azok közűl csak arról az egyről van okleveles tudomásunk, hogy a király eddig nagyon is könynyelműen osztogatott adománylevelei csak úgy legyenek érvényesek, ha a most készíttetendő új királyi pecséttel újra lesznek kiadva és megerősítve.* De bármily üdvös törvényeket alkotott is az országgyűlés, azoknak óhajtott eredménye nem lehetett: mert a hatalmas oligarchák folyvást daczoltak a törvénynyel s a király parancsaira mit sem adtak; az ifjú könnyelmű király pedig, ki a féktelenkedő főurakra nem támaszkodhatva a kúnok karjai közzé vetette magát, s nejét a nyulszigeti kolostorba záratván, kún és tatár ágyasai, Édua, Kupcsecs és Mandula társaságában szilaj kicsapongásokban találta örömét, nem az a

gyűlés alatt kelt: FEJÉR, V. III. 314. l. és *Hazai Okmt.* VI. 315. l. — Mint láttuk, a király julius 1-én is adott ki a Rákoson levelet, de még azon napon Ercsiben is kelt egy levele, melylyel a bakonybéli apátságnak visszaadta a komáromi vám egy harmadát, WENZEL, IV. 284. l. — Ebből következtetve valószínűnek tarthatjuk, hogy ez a rákosi gyűlés julius 1-én oszlott el.

* IV. László 1286. nap nélkül (szept. 1. előtt) kelt két rendbeli levelében, melylyel Szeverid, Marczel fia, részére 1280-ban kiadott adományleveleit átírja és megerősíti, azt mondja, hogy a rákosi országgyűlésen, — in generali congregatione regni nostri in Rakus celebrata, — a főpapok és országnagyok tanácsából értesülvén ezen adományai helyes voltáról, erősíti meg említett leveleit uj kettős pecsétjével, melyet országnagyjai tanácsából az ország állapotjának jobb karba állítása végett újíttatott meg, FEJÉR, V. III. 317. 318. l. és *Hazai Okmt.* IV. 317. és 318. l. — 1288-ban adományozta a thúróczi prépostságnak, melyet nagyatyja IV. Béla az ő születésének örömére alapított, nagyatyja, atyja és saját lelke üdvéért, a Zólyom vármegyei Szelnicze helységét s ezen adománylevelét uj pecsétjével erősítette meg; minthogy különféle viszontagságok, meghasonlások és zavarok miatt, melyekben az ország is ő maga is mindeddig annyit szenvedett, régibb hiteles pecsétjeit összetörette. FEJÉR VII. V. 473. l. — Uj kettős pecsétjével állította ki az Aba nembeli Péter részére a Sáros vármegyei Zsidópatakról 1288. (szept. 1. előtt) kelt adománylevelét is, megemlítve, hogy régibb hiteles pecsétjeit az ország zavarai miatt saját kezével törte össze. FEJÉR, V. III. 399. l. — Hasonlóan van kiállítva György mester, Simon fia, részére 1288. (szept. 1. előtt) kelt levele, melyben annak engedélyt ad, hogy Sóváron magának várat építhessen, valamint Talpas Tamás mester részére a Sáros vármegyei Veszveres és Várhegyről kelt s 1288 (szept. 1. előtt) megujított adománylevele is. FEJÉR, V. III. 395. és 409. l.

férfiú volt, ki a törvényt vas kézzel végrehajtva hivatva lett volna a korona porba tiport tekintélyét föntartani, a bomlásnak indúlt államban a törvényes rendet helyreállítani.

A rákosi végzések értelmében László valamint maga visszaadta az egyesektől jogtalanúl elfoglalt jószágokat, úgy kincstára számára visszakövetelte az uraktól, különösen Németujvári Ivántól, az oly rég bitorolt királyi várakat, korona-javakat és jövedelmeket. Ez a garázda főúr azonban, erejében s eddigi szerencséjében elbizakodva, nem csak hogy hallani sem akart a király parancsairól, hanem rabló váraiból kiméletlenűl dúlta a királyi jószágokat. László, hogy Ivánt, kivel eddig nem bírt, megalázza, követséget küldött Bécsbe s Albert osztrák herczeghez folyamodott segítségért daczos alattvalója ellen. A herczeg a segélyt meg is ajánlotta, de csak oly föltétellel, hogy a király az Iván által neki okozott károkat teríttesse meg. Mihelyt Iván e rá nézve veszedelmes szövetségről értesült, azonnal Ausztriára rontott, hadaival a lajtamelléki helységeket naponként raboltatta, mi közben különösen Bécs-Ujhely polgárainak tömérdek kárt okozott. Albert e sérelem megtorlására fegyverre szólította alattvalóit s hadai gyülekezési helyéül Borostyánkő várát tüzte ki. Az osztrák és stiriai urak és nemesek, a seccaui püspök Leopold, sőt a svábföldi lovagok közül is többen gyülekeztek fegyvereseikkel a táborba, melynek vezérletét Albert herczeg főlovászmesterére Landenberg Hermannra bízta. Iván ezek ellen testvéreit, Miklós nádort, Henriket s Péter veszprémi püspököt szólította segítségül, kik is több mint ezer lovas ijászszal siettek a fenyegetett Borostyánkő alá.

Az osztrák sereg már három nap táborozott magyar földön, midőn kémei jelentették, hogy Iván hadaival közelget. Landenberg Hermann ekkor hadi tanácsot tartott, s bár az öreg Pucheim Albert, Emmerberg Berchtold, a

határszéli nemesekkel együtt, kik a magyarok harczmodorát tapasztalásból jól ismerték, a visszavonulást tanácsolták, a többség s különösen a sváb lovagok sürgetésére, kik az ütközet nélkül való visszavonulást gyalázatnak tartották, elhatározta, hogy a támadást bevárja.

A mint Iván könnyű lovassága magyar szokás szerint rettentő csatariadással s villámsebességgel előre tört, a svábok közt azonnal fölhangzott a harczi jelszó: «lovat lóhoz, dárdát dárdához!» A német tábor dandárai sűrű tömegekbe sorakoztak, hogy a rajnamellékiek harczmodora szerint tömeges rohammal verjék vissza a támadó ellenséget. De e pillanatban oly sűrű nyílzápor omlott rájok, hogy előnyomulások lehetetlenné vált; a könnyű magyar lovasság csakhamar körül szárnyalta az ellenséges tábort, s a tömegbe szorított németekre szakadatlanúl s oly erővel szórta nyilait, hogy a legbátrabbakat is remegés fogta el, a mint a tömérdek sebesült lovat és embert rakásra látták hullani. A kétségbe esett osztrákok ekkor, a menekülés minden útját zárva látván, alkudozáshoz kívántak folyamodni, egy lövészt küldtek előre, hogy a magyaroktól fegyverszünetet kérjen s őket lovagmódra kardviadalra szólítsa föl. Iván és emberei azonban ez ajánlatot visszautasították, s e perczben a szerencsétlen békehirnököt egy jól irányzott nyíllövés földre terítette. A svábok sürgetésére aztán maga a vezér Tellersbrunner Pernolt lovagot szólította föl az egyezkedési ajánlat megújítására; de ez jól tudva, hogy Iván a bizonyos győzedelmet kezéből kiereszteni s pánczéltalan könnyű lovasságával a kézviadalt a nehéz fegyverzetű német lovasság ellen elfogadni nem lehet hajlandó, a veszedelmes megbizatást határozottan visszautasította. Így a folyvást szorongatott osztrák tábor végre is kénytelen lett a fegyvert letenni s magát kegyelemre megadni. A magyar könnyű lovasság harczmodora teljes diadalt aratott, s az egész osztrák tábor a győztesek

zsákmányává vált. Iván es testvérei kiválogatták magoknak a legelőkelőbb foglyokat, a többieket pedig vitézeik közt fölosztották. «Ilyen dicsőség, — igy kiált föl az egykorú stiriai nemes német versekben írt osztrák krónikájában, — a németekkel szemben ember emlékezetére nem érte a magyarokat.»

Albert herczeg, a mint a hadjárat szomorú kimeneteléről értesült, a haimburgi kapitányt Taufers Hugót küldte Ivánhoz s őt egyezkedés végett magához Bécs-Ujhelyre kérette. Az egyesség, illetőleg szövetkezés, csakugyan létre is jött, oly föltétellel, hogy a foglyok saját költségökön tartozzanak magokat kiváltani, Albert herczeg pedig negyed magával esküdjék meg, hogy Ivánt nem csak a magyar király, hanem a német birodalmat kivéve minden más ellensége ellen is, mint saját emberét teljes erejével fogja védelmezni; miért viszont Iván a herczegnek mint urának hűséget esküdött és segítségére ezer embert kiállítani kötelezte magát. Az igy szentesített szerződésről a felek egymásnak ünnepélyes oklevelet állítottak ki.[1]

A Németujváriak ezen hűtlenségéért fosztotta meg László király Miklóst a nádorságtól s emelte helyébe Mokjánt, ki parancsára a vármegyékben közgyűléseket hirdetvén, az országban eláradt gonosztévők kinyomozására vizsgálatokat tartott s a vétkesek ellen itéleteket hozott.[2] De

1 *Ottocari Horneckii Chronicon Austriacum Rhytmicum*, PEZnél *Script. rerum Austr. III. 226—234. l.*, ki Iván ezen hadjáratát határozottan 1286-ra teszi e szavakkal:

Do dicz geschach,
Das waz, do man spurt
Nach Christes Gepurt
Tawsent und zway Hundert Jar
Vnd sechs und Achczkch.

Horneck után beszéli el e hadjárat részleteit a xv. század elején szerkesztett s Hagen neve alatt közzé tett német krónika. *Matthaei cujusdam, vel Georgii Hageni Germanicum Austriæ Chronicon*, PEZnél *e. h. I. 1098. 1099. has.*, valamint a xv. század közepén élt *Ebendorfer, Chron Austr. U. ott. II. 749. has.* — Az 1343-ig terjedő *Chronicon Leobiense* pedig Albert herczegnek Iván és fiai ellen intézett ezen hadjáratát, valamint a Taufers Hugó közbenjárásával eszközölt egyességet röviden de lényegben Horneckkel egyezőleg az 1288-diki események közt beszéli el PEZnél I. 862 l.

2 Mokján nádor, mint a király által kiküldött biró, 1286 oct. 13-án Patakon Zemplén vármegye közgyűlésében adta



Előlap



Hátlap.

ERZSÉBET KUN LÁSZLÓ ANYJÁNAK PECSÉTE.

ezzel meg nem elégedvén, László az egykorú salzburgi évkönyv szerint személyesen is táborba szállott Iván ellen, ki a királyi hadak elől visszavonulva egyik erősségébe — valószínűleg Szent-Vid várába — zárkozott, honnan, miután az ostrom közben sok német zsoldosa elhullott, sikerült neki még a vár bevétele előtt megszökni és menekülni.*

Ezen zavaros időben László meghasonlásba jött anyjával, Erzsébettel, ki mint idősb királyné, s Bosznia, Macsó s több drávántúli vármegye herczegasszonya, külön fejedelmi udvart tartott, oklevelek bizonysága szerint saját cancellárral, tárnok-, asztalnok-, pohárnok-mesterrel és udvarbiróval. Igazolja e meghasonlást az anyakirályné 1286-ban nap nélkül kelt levele, melyben szabadságot ád Lőrincz comes özvegyének, hogy a Pozsega vármegyei Berzeniczét, melyet férje az ő adományából bírt, a templarius rendnek eladhassa, megsemmisítvén az ezen helységről a Buzád nembeli Jakab, Panyit fia, részére kelt leveleit, ki ellene hűtlenséget követett el, a mennyiben mint követe

ki itéletlevelét Butykai András ellen, ki a Tamásnak, Simon fiának, okozott kártételekért, a békéltető birák által megállapított egyesség értelmében, Ung vármegyei Ásvány nevű faluját adta át a károsítottnak, FEJÉR V. III. 333. l. — Ez az egyetlen egy oklevél tanúskodik Mokján bizonyosan rövid ideig tartott nádorságáról. — Czech János vélekedését, mely szerint a Mokján név Miklóssal egy jelentésű és így Mokján nádor Németujvári Miklós lehetne, *Uj Magyar Muzeum* 1851/2. I. 208. l., nem tartom elfogadhatónak.

* 1286-ra *Annales S. Rudberti Salisburgenses*. PERTZnél IX. 810. l. — Ezen följegyzés szerint a megvívott várban Iván testvérei is kézre kerültek s hosszasabban szenvedtek fogságot, miről más források szóval sem emlékeznek. Ezt az adatot éppen nem tartom elfogadhatónak, minthogy bizonyos, hogy Németujvári Miklós 1287 elején mint hűtlen a pozsonyi királyi várat fegyverrel foglalta el, 1287 márczius havában pedig László király egy oklevelében már ismét mint nádor van említve. — Van László királynak egy Szent-Vid vára alatt év n. quarta feria ante festum Andree Apostoli (1286 nov. 25.) kelt levele, melylyel a borsmonostrai apátság kegyuraságát visszaadja törvényes birtokosainak, Demeternek és testvérének Mihály nyitrai főispánnak, kik azt V. Istvántól nyerték, és megsemmisíti kiváltságlevelét, melyet e jogról tőle Lőrincz comes hamisan csalt ki. FEJÉR, V. III. 460. és 507. l. — Valószínű, hogy e levelet a király 1286-diki táborozása alkalmával adta ki, és így Németujvári Iván Szent-Vid várában volt ostrom alá fogva, mely vár, ha e föltevés áll, még ez évi november 25-én nem volt bevéve.

bizodalmával visszaélve nem csekély viszályt támasztott közte és fia a király közt, s midőn aztán ezért tőle a neki adományozott Kálmán Király-Csehi nevű falut vissza akarta venni, e végett hozzá küldött tárnokját Pált lefejeztette, Csehit pedig földig romboltatta.[1]

László hadjárata s Iván várának, — valószínűleg a Vas vármegyei Szent-Vidnek, — elfoglalása a Németujvári testvéreket nem törte meg, sőt újabb lázadásra ingerelte. Miklós ugyanis e hadjárat után nem sokára, testvéreivel s a Pécz nemzetségbeli Apor vajdával kezet fogva megrohanta és elfoglalta a pozsonyi királyi várat, melyből aztán Apor a király híveinek Pozsony vármegyei jószágait kegyetlenül dúlta és rabolta, nevezetesen János pozsonyi főispánnak Turna és Nyék nevű várait Pozsony vármegyében fölégette és lerombolta, mi által neki 2000 márkára becsült kárt okozott.[2] János főispán e sérelemért csakhamar véres bosszút állott, midőn rokonaival, s a pozsonyi várjobbágyokkal, valamint Károly comessel, Sándor fiával, s ennek atyjafiaival a Pozsony vidékét rettegtető Aport megtámadván nyílt ütközetben legyőzte, emberei közül

1 Fejér, v. iii. 322. l. — A Segösd várához tartozó Csehi királynéi birtokot (a mai Somogy vármegyei Kálmáncsát, eredetileg Kálmánkirály-Csehit), Erzsébet anyakirályné 1280-ban adományozta Jakabnak, Panyit fiának, akkori asztalnokmesterének, különösen azon érdeméért, hogy Novák és Páka várak megvívásakor szeme láttára vitézül harczolt és súlyos sebeket kapott. Wenzel, xii. 301. l. — E szerint Jakab hűtlensége s viszálytámasztása a király és anyja közt 1280 után s bizonyosan az anyakirályné adományát visszavonó levele keltének évében 1286-ban történt. — Az említett Csehit, a Segösd vármegyei három Dobszával, a Posega vármegyei Berzeniczével s két más faluval együtt, Erzsébet anyakirályné fia királyi megegyezésével 1288-ban ismét visszaadta Jakabnak, miután meggyőződött, hogy őt ellenségei méltatlanul vádolták, s miután Jakab az általa méltán kivégeztetett Pál tárnok özvegyének és rokonainak, az ország nagyjai által hozott itélet értelmében, elégtételt adott. Wenzel, iv. 312. l.

2 Ezen kárai némi megtérítésére adományozta László Jánosnak Modort, melyet a hűtlen Németujváriaktól elkoboztatott, 1287 jan. 25-én. Wenzel, xii. 451. l. — Hogy ezen hely nélkül kelt adománylevelet a király a Nyulak szigetén adta ki, bizonyos egy másik azon nap ott kelt leveléből, melylyel megegyezését adja rokona, Mois mester özvegye, adományához, ki Ercsi mellett fekvő földjét Erzsébet apácza-fejedelemasszonynak, a király nénjének magának s nem az apáczakolostornak, örökbe vallotta. Wenzel xii. 458. l.

sokat elejtett s még többet elfogott, miközben maga Apor is súlyos sebet kapva csak nagynehezen birt megmenekülni.[1] Ezen szerencsés ütközet után a király hívei az ifjú Csák Mátéval, Péter fiával, Pozsony várát ostrom alá fogván megvívták és a királynak már 1287 január 25-dike előtt visszaszolgáltatták.[2]

Hazai okleveleink bizonysága szerint a pozsonyi várat Miklós nádor, néhai Henrik bán fia, tartotta egy ideig elfoglalva,[3] ellenben az osztrák krónika egykorú bécsi folytatója szerint Pozsonyt 1287-ben Albert osztrák herczeg osztrák és stiriai hadakkal szállotta meg, s miután a város magát föladta, a várat is megvívta és a maga embereivel rakta meg.[4] Ebből biztosan vélem következtethetni, hogy a hűtlen Németujváriak, kik 1286-ban csak nem rég esküdtek hűséget Albert osztrák herczegnek, a vele kötött szerződés értelmében, az ő nevében és segélyével folytatták a Pozsony vármegyei rabló hadjáratot, melynek idejét az 1286-dik év utolsó s a következő év első hónapjára határozhatjuk.

A Németujváriak lázadásával egyidőben fenyegette Felső-Magyarországot egy újabb tatárjárás veszedelme. A tatárok ugyanis szűk termés és éhség következtében országukból Nogaj és Telebug vezérlete alatt roppant tömegben fölkerekedvén, a részökre adót fizető ruthénok földjén át Lengyelországba törtek s 1286 deczember közepe táján annak több vidékét rabló csapataikkal elárasztották. Decz.

1 Ezen érdeméért adományozta László Károly comesnek a Pozsony vármegyei Szent-Máriát, a mai Somorját, 1287 márczius 2-án. FEJÉR, V. III. 343. l. és VII. IV. 197. l.

2 László király 1287 január 25-én kelt s föntebb idézett levelében Pozsony visszavételéről már mint megtörténtről emlékezik. — Hogy Pozsony várát Miklós nádortól Csák Máté vette vissza, említi III. Endre 1294-ben kelt levelében. WENZEL, V. 96. l.

3 IV. László 1287 márcz. 2-án kelt levele, melyben nemességre emel több Szászon, Légen és Hodoson lakó pozsonyi várjobbágyot, kik a pozsonyi vár visszavételekor véröket ontották. FEJÉR, V. III. 346. l., VII. II. 113. l. és *Hazai Okmánytár* II. 18. l.

4 *Annalium Austriæ Continuatio Vindobonensis* PERTZnél *e. h.* IX. 714. l.

24-én, a legkeményebb téli időben ostrom alá fogták Krakkót, melynek falai alól tetemes veszteséggel kénytelenek voltak ugyan elvonulni, de azután annak vidékét annál kiméletlenebbül dúlták. Leskó krakkai és sandomiri herczeg csekély számú hadaival nem mervén a tatárokkal ütközetbe bocsátkozni, nejével Griffinával, Rasztiszláv macsói herczeg leányával, IV. Béla unokájával s udvara nagyjaival a Kárpátokon át Magyarországra menekült, miről a tatárok értesülvén, Krakkótól Szandeczig s onnan a Tátra aljáig kényökre kedvökre zsákmányoltak. Ekkor menekült a fenyegetett szandeczi kolostorból Kunigunda, IV. Béla leánya, a szemérmes Boleszláv krakkai herczeg özvegye, 70 apáczával s ezek közt testvéreivel, Jolántával a kegyes Boleszláv kalisi herczeg özvegyével és Constantiával, Dániel orosz fejedelem özvegyével, valamint a vidékbeli papokkal és nemesekkel, a Dunajecz partján Kroscienko városától nem messze a magyar Nedeczczel szemben emelkedő czorstini sziklavárba, melyet az odáig nyomult tatárok nem mertek ostrom alá fogni. László rokona Leskó segélyére Györgyöt, Simon fiát, Sóvár urát, küldte a tatárok ellen, ki Szandecz vára alatt több mint ezer tatárt megtámadván, közülök sokat elejtett, vezéröket is foglyúl ejtette s számtalan rabot szabaditott meg; azután pedig a szepesi gyepüknél az áttörni szándékozó tatár hadakat éjjel-nappal csatázva nagy veszteséggel visszaverte és így az országot a fenyegető romlástól megmentette.[1]

Midőn László 1287 január 25-én nénjét, Erzsébetet, a

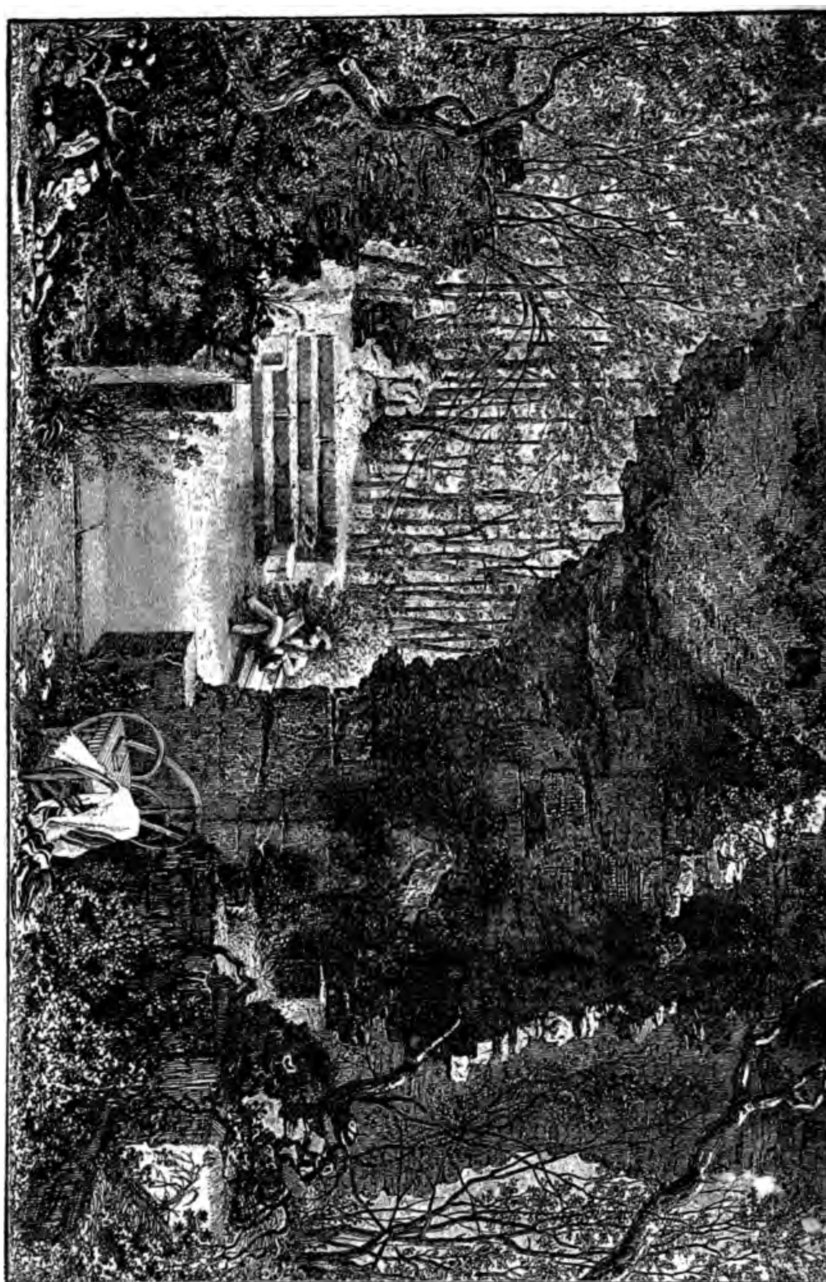
[1] DLUGOSS, *Historia Poloniæ* I. 846. l., ki a czorstini vár és a szandeczi kolostor megmaradását Kunigunda könyörgései érdemének tulajdonítja. — Leskó krakkai herczeg Krakkóban 1287. febr. 19-én kelt levelével ezen érdeméért adományozta Györgynek, ki a tatárokkal vívott ütközetben maga is több sebet kapott, a szandeczi várhoz tartozott welglanovai urodalmat, melyet a hűtlen Ottótól, az egykori szandomiri palatinustól, koboztatott el. KATONA, VI. 951. l. és FEJÉR, V., III. 384. l. — György mester szandeczi győzedelmét és a szepesi határ megoltalmazását említi László is 1288. (szept. 1. előtt) kelt s föntebb többször idézett levelében. FEJÉR, V. III. 393. l.

nyúlszigeti zárdában meglátogatta, már akkor neje Izabella ott sanyarú fogságban töltötte keserves napjait. A források nem adnak semmi fölvilágosítást arról, mi adott okot és alkalmat arra, hogy az ifjú király nejét eltaszítva kolostorba zárassa, csak általánosságban említik, hogy László a pogány kúnok, tatárok és szaraczénok társaságába adván magát, kún és tatár ágyasaival kicsapongó életet folytatott. Magának a királynénak azonban, ki ártatlanúl szenvedett hosszas fogságáról több levelében emlékezik, egyik nyilatkozata arra mutat, hogy fogságra vetésében és sanyargatásában a király nénje Erzsébet apácza-fejedelemasszony keze is közre működött.[1] Mily szoros őrizet alatt volt a fogoly királyné, kitetszik abból, hogy udvari papja, Pál mester budai éneklő kanonok, ki vonakodott urnője szolgálatát elhagyni, a kolostorból élete veszedelmeztetésével alig bírt megmenekülni, jószágait pedig, minthogy később a király szoros tilalma ellenére az országot bejárva könyöradományokat gyűjtött a szükségben szenvedő királyné számára, László elkoboztatta és másoknak adományozta.[2] Hasonló ragaszkodással viseltetett fogoly urasszonyához Kölkedi Lodomér, Csaba fia, ki míg sokan a fogoly királyné szolgálatából a fenyegető veszedelmek miatt félre vonultak, annak oldala mellett maradt és éjjel nappal híven szolgálta.[3] Oklevelekből tudjuk továbbá, hogy a veszprémi káptalan tagjai, valamint az uzdi nemesek, a királyné

1 «Midőn a Szűz Mária szigetén az apáczák kolostora mellett, a gonoszok tanácsa következtében, el voltunk zárva, s férjünk László király úr és nénje Erzsébet urasszony által ártatlan létünkre, minden igaz ok nélkül, nem csekély ideig mintegy börtönben elég súlyosan le voltunk tartóztatva», mond a királyné 1290-ben nap nélkül kelt levelében, melylyel a fogsága alatt érdekében híven fáradozott Pál mester budai éneklő kanonoknak adományozza a Veszprém vármegyei jutasi királynéi földeket. FEJÉR, VII. II. 127. l.

2 Izabella királyné legközelebb idézett levele.

3 Ezért adományozott a királyné neki és rokonainak, kik udvarában mint szakácsok szolgáltak, egy darab királynéi földet Kölkeden, Somogy vármegyében, 1289 november 30-án. — E levél eredetijét ezelőtt néhány évvel láttam egy magán családi levéltárban.



24. MARGITSZIGET ROMJAI.

néhai tárnokmestere Mois szolgái, sok adománynyal igyekeztek a királyné nyomorúságát lehetőleg enyhíteni.*

A király feslett életmódja és az ország szomorú állapotja miatt aggódó főpapok a fogoly királyné érdekében folyamodást intéztek a szent székhez, az egyház lelki fegyvereinek hatásától reménylvén a király erkölcsi javulását és a fölbomláshoz közelgő állam súlyos bajainak orvoslását. S IV. Honorius pápa a gyakori irás- és szóbeli jelentésekből, valamint a közhirből is, értesülvén a király botrányos életéről és az ország fölfordult állapotjáról, kész is volt a pogánysággal vádolt király ellen az egyházi hatalom fegyverével föllépni. Rómában 1287 márczius 12-én intő



25. LÁSZLÓ KIRÁLY.

* A királyné ezen hű szolgálatokért újította meg kettős pecsétje alatt a veszprémi káptalan részére a Somogy vármegyei Berény határában fekvő királynéi földekről kelt régibb adományát 1289. nap nélkül. WENZEL IV. 341. l. — Az uzdi nemeseknek pedig ezen hűségökért adományozta a királynéi hirnökök Töttös-Büsü nevü földjét Tolna vármegyében, 1289. nap nélkül. FEJÉR, V. III. 461. l. és *Hazai Okmt.* VI. 343. l.

s dorgáló levelet fogalmaztatott Lászlóhoz, melyben emlékeztetvén őt elődje III. Miklós pápa intéseire s ezek következtében tett, de meg nem tartott fogadásaira, szemére hányja, hogy őseitől elfajulva s az Isten nevét és a keresztyén vallást megvetve, tatárokkal, szaraczénokkal, neugarokkal és más pogányokkal azok szokásai szerint él, s jó hirével nevével nem gondolva önkényt rohan vesztére, úgy hogy már a nemzetek előtt megvetés tárgyává lett; szemére hányja továbbá, hogy nejét eltaszítván, sőt börtönben sanyargatván, isteni és emberi törvények ellen oly kicsapongó életet folytat, hogy, ha értesülései igazak, a világ szemében botránynyá, Isten előtt pedig gyűlöletessé vált. Ennél fogva kéri, inti s parancsolja, hogy a pogányok tévelygéseit elhagyva kövesse az anyaszentegyház tanításait, nejét pedig vegye vissza s viseltessék iránta köteles férji szeretettel. Értesíti egyszersmind, hogy Lodomér esztergomi érseknek meghagyta, hogy őt tévelygéséből térítse vissza az idvesség útjára, a tatárok, szaraczénok, neugarok és más pogányok, valamint azok bármily sorsú és állású pártfogói ellen, ha a keresztyénség veszedelmére törnének, hirdessen keresztes háborút, ellene pedig, ha a királynét vissza nem fogadná, a szent szék nevében egyházi fenyítékeket alkalmazzon. Levele záradékában figyelmezteti a királyt, hogy azért, mert ezen levelében a szokásos áldás szavaival üdvözölte, minthogy mind az, a mit róla beszélnek, előtte még tisztán igazolva nincs, ne bizakodjék el, hogy ha vétkezett, a világi és egyházi fenyitéket ki fogja kerülhetni.* Ugyanazon nap kelt az esztergomi érsekhez intézett három levele, melyek egyikében fölhatalmazza, hogy a tatárok és más pogányok ellen, ha a keresztyénség ellen törnének, Magyarországon és a szomszéd tartományokban hirdessen és hirdettessen keresztes hadjáratot, s

* THEINER *i. h.* I. 353. l.

mind azoknak, a kik bűneiket meggyónva a keresztet fölveszik, éppen oly bűnbocsánatot osztogathasson, mint a milyenben szokta a szentszék a szent földre táborozó kereszteseket részesítni; a másodikban megparancsolja, hogy a királyt, ha nejét a börtönből magához venni nem akarná, erre egyházi fenyítékkel kényszerítse; a harmadikban pedig meghagyja az érseknek, hogy szorgalmasan működjék arra, hogy a királyné nem csak szabadságát, hanem az ország szokása szerint őt illető jószágokat és jövedelmeket is teljesen visszanyerje, azokat pedig, kik ebben ellenszegülnének, még ha a szentszéktől menedékleveleik volnának is, egyházi fenyítékekkel sújtsa. Hogy parancsainak nagyobb súlyt adjon, külön levelekben fölszólította Rudolf római királyt, Venczel cseh királyt, Albert osztrák herczeget, Lengyel- és Tótország rendeit, valamint Magyarország és melléktartományai egyházi és világi nagyjait, nemeseit és összes lakosait, hogy az esztergomi érseket, ha általa fölszólíttatnak, a pogányok ellen teendő intézkedéseiben készséggel támogassák.[1]

Ezen levelek nem csak a pápa pecsétjével kiállítva, hanem a szentszéki levéltár regestáiba is be voltak igtatva: minthogy azonban a pápa a királyhoz szóló levelét csak némi változtatásokkal szándékozott elküldeni, ezen szándéka végrehajtásában azonban nem sokára 1287 április 3-kán bekövetkezett halála meggátolta, e levelek közűl a pápa életében egy sem jutott el rendeltetése helyére.[2]

1 Ezen levelek mind Rómában azon egy napon, 1287. márcz. 12-én keltek. THEINER *e. h.* I. 354—356. l.

2 Kétségtelen ez a pápai regesták könyvében a királyhoz intézett levél másolatához tett egykorú oldaljegyzetből, mely szerint «Ista littera, postquam fuit bullata et registrata, fuit remissa domino (pape), et postea mutata, sed nondum remissa ad Regestum». THEINER I. 354. l. — Hogy a Lodomér érsekhez intézett levelek sem voltak IV. Honorius életében elküldve, világosan kitetszik IV. Miklós pápának ezen ügyben majdnem másfél év mulva 1288 aug. 8-án Lodomér érsekhez intézett leveléből, melyben a pápa mondja, hogy elődje IV. Honorius «suas tibi dirigendas confeci fecerat et bullari, sed eo morte prevento earum non fuerat missio subsecuta.» THEINER I. 359. l.

IV. Honorius pápa halála után a szentszék tíz hónapnál tovább üresen állott; utódját IV. Miklóst a bíbornokok 1278 febr. 22-én választották meg. A bíbornokok testülete, mely idő közben a szent szék ügyeit intézte, nem mulasztotta el megtenni rendelkezését a fogoly magyar királyné érdekében, kit férje a bíbornokok levelében olvasható indokolás szerint, csak azért, hogy pogány ágyasaival annál szabadabban folytathassa kicsapongásait, súlyos börtönbe vettetvén éhséggel és szükséggel sanyargattatott. Fölszólítást intézett ugyanis 1287 augusztus 2-án Lodomér érsekhez, hogy törekedjék a királyné kiszabadítását kieszközölni, adassa vissza néki hitbéri jószágait és királynéi jövedelmeit, meghagyván az érseknek, hogy az ellenszegülőket egyházi fenyítékekkel sújtsa. Értesítették egyszersmind e levelökben a bíbornokok az érseket, hogy Péter veszprémi püspökhöz, a cseh királyhoz, az osztrák herczeghez, s néhai Henrik bán fiaihoz, Ivánhoz, Miklóshoz és Henrikhez, külön leveleket intéztek, hogy őt e törekvésében támogassák, és hogy megbizatásában annál hathatósabban járhasson el, utasították, hogy ha illőnek és alkalmasnak látandja, ezek segélyét igénybe venni ne mulassza el.[1] Ezen utasításból biztosan következtethetjük, hogy László király legelkeseredettebb ellenségei s a szentszék előtt leghatalmasabb vádlói a Németujváriak voltak, kik közül a leggarázdább, Iván, ez évben a nádori méltóságot viselte, melytől öcscsét Miklóst, a pozsonyi vár erőszakos elfoglalásáért, a király csak ez év elején fosztotta meg.[2] S valóban nem lehet

1 A bíbornokok ezen levele, melyet azok IV. Honoriusnak az érsekhez szóló de általa el nem küldött levelével együtt juttattak el Esztergomba, ez utóbbival együtt szóról-szóra átirva olvasható Lodomér érseknek Péter erdélyi püspökhöz 1287 decz. 6-án intézett parancsában, mely eredetiben meg van a gyula-fehérvári káptalan magán levéltárában, s melyről mindjárt alább bővebben lesz szó.

2 Van Iván nádornak és soproni főispánnak év nélkül, pünkösd után két héttel, a tétényi országgyűlésen kelt s az ország összes káptalanaihoz és conventjeihez szóló parancsa, melyben az országgyűlés határozata értelmében Waltert, ki általa perdöntő bajvívásra itéltetve a pár-

megütközés nélkül látnunk, hogy a bibornokok a Németujváriak vádjait alapos vizsgálat nélkül igazaknak elfogadva fölhatalmazást adtak ezeknek az erőszakos rabló főuraknak, az ország valódi ostorainak, hogy az alattvalói köteles hűséget megszegve koronás királyuk ellen fegyverrel lépjenek föl.

Lodomér érsek a bibornokoktól vett megbizatásában szokott buzgóságával és erélyével járt el, s nemcsak rá birta a heves, de ingatag s igy könnyen hajlitható királyt, hogy nejének visszaadja szabadságát, hanem az 1287-dik évi deczember elején Budára hirdetett országgyűlésen, melyet László kétségtelenűl az ő sürgetésére hivott össze, azt is kivitte, hogy a rendek, kik előtt IV. Honorius és a bibornokok leveleit fölolvastatta, egy értelemmel elhatározták, hogy a királynénak minden hiány nélkül vissza adassanak összes jövedelmei, melyek az ország szokása szerint őt harminczadokban, vámokban, évi adókban és földbérekben illetik. Ezen határozat értelmében rendelkezett aztán Lodomér érsek, mint a szentszék és a bibornokok gyülekezete által ez ügyben kinevezett biró, Esztergomból 1287 decz. 6-án Péter erdélyi püspöknek, hogy intse meg a beszterczeieket, hogy a kerületökből és tartozandóságaiból a királyné részére járó összes jövedelmeket szol-

bajra ki nem állott, s azután többszöri megidéztetésre sem jelent meg és ezért elmarasztaltatott, ellenfele István comes által hiteles bizonyság jelenlétében elfogatni rendeli. Ezen parancsot FEJÉR, VII., V. 452. l. 1281-re, Nagy Imre pedig *Hazai Oklevéltár* 93. l. 1282 tájára, ellenben Czech János *Uj Magyar Muzeum* 1851/2. I. 209. l. 1287-re teszi és így keltének napját junius 8-ra határozza. — Hogy az ezen levélben említett tétényi országgyűlés, melynek végzései nem maradtak fönn, csakugyan 1287-ben tartatott és így a Czech meghatározása helyes, bizonyos abból, hogy Iván fia, Gergely mester, a tótországi herczeg (Velenczei Endre) asztalnokmestere, 1287 jun. 8-án, tehát éppen azon a napon, melyen atyja kérdéses parancsa kelt, Tétényben állította ki atyja pecsétje alatt azt a levelét, melyben megegyezését adja ahoz, hogy nagybátyja, Miklós bán, a Vas vármegyei Asszonyfát, melyet László király adományából birt, bátyja Iván megegyezésével, hű emberének, Doroszló mesternek, a Rumi család ősének adományozta. *Hazai Okmt.* VII. 201. l. — Ezt a helységet egyébiránt Németujvári Miklós 1284-ben mint akkori nádor adományozta el, s adományára Lászlótól már 1285-ben megnyerte a királyi megegyezést. *U. ott* VII. 189. és 196. l.

gáltassák át hiány nélkül az ezen levelét vivő királynéi tisztviselők kezéhez, s mind azokat, a kik e rendeletnek ellene szegülnének, családjaikkal együtt vesse átok alá, birtokaikat pedig, sőt, ha úgy látná czélszerűnek, az összes beszterczei polgárságot is sújtsa egyházi tilalommal.[1]

Midőn a királyné 1287 őszén a nyúlszigeti apáczazárdában majdnem esztendeig szenvedett fogságából kiszabadúlt,[2] már ekkor a király nénje Erzsébet, ki gyermekségétől fogva ezen zárdában növekedett s mint annak fejedelemasszonya a fogoly királyné szenvedéseit a maga részéről is súlyosbította, a kolostort oda hagyta s az apáczafátyolt levetve, mint egy cseh lovag neje, külföldön élte világát.

Rosenberg Zavis, a leghatalmasabb ősrégi cseh nemzetség a Vitkoveczek feje, II. Ottokárnak egykor legveszedelmesebb ellensége, a morvamezei ütközet után számüzetéséből visszatérve, főszerepet játszott a hatalom és dicsőség tetőpontjáról lehanyatlott Csehország évekig tartó zava-

1 Datum Strigonii, in festo beati Nicolai confessoris (decz. 6.) A. D. 1287. A gyulafehérvári káptalan magán levéltárában lévő eredeti után pontosan közölte Teutsch és Firnhaber, *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenb.* I. 140. l. — Kiadta régebben csonkán SZEREDAI, *Series Episc. Trans.* 24. l.; a levél keltét és az országgyűlés helyét illetőleg lényeges olvasási hibákkal közölte KATONA VI. 938—941. l. és utána FEJÉR, V. III. 364—366. l.

2 Hogy Izabella már 1286 végén fogságban volt, biztosan lehet következtetni abból, hogy IV. Honorius pápa, ki több rendbeli tudósításból értesült a királyné fogságáról és az ország siralmas állapotjáról, 1287 márczius 12-én intézkedett a fogoly királyné érdekében. Az pedig bizonyos, hogy Izabella már az 1287-dik év utolsó hónapjaiban visszanyerte szabadságát. László ugyanis 1287-ben (szept. 1. után) kelt levelével megegyezését adta nejének, kit «consors nostra karissima»-nak nevez, azon leveléhez, melylyel az az Esztergom vármegyei Boros-Béla nevű királynéi földet hívének Péternek, Miklós fiának, Vécs unokájának és testvéreinek adományozta. WENZEL, IX. 452. l. — Izabella atyja, I. Károly siciliai király, 1285 január 7-én halt el, s vannak, kik úgy vélekednek, hogy László csak ipa halála után vetemedett kicsapongó életre, de akkor aztán annál kiméletlenebbűl bánt eltaszított nejével, mert szenvedélyességében többé az ipára való tekintet által sem érezte magát korlátozva. Ezt a fölfogást nem tartom igazolhatónak, s nem gondolom, hogy a király és neje közötti viszonyban Károly halála lényeges változást idézhetett volna elő, s azt sem tartom hihetőnek, hogy a fiatal, heves vérű, könnyelmű király magaviseletére ipa tekintélye és befolyása döntő hatást birt volna gyakorolni.

rokkal és csapásokkal teljes történetében. Midőn Ottokár hódító szépségű özvegye, a magyar Kunigunda, kit Brandenburgi Ottó, Ottokár rokona, fiának a hét éves Venczelnek gyámja s Csehország kormányzója, Prágát hatalmába kerítve 1279 január 25-én fiával a trónörökössel együtt a besigi sziklavárba hurczoltatott, rabságából néhány nap mulva csellel menekült, s először Prágában egy kolostorban rejtezkedett, azután Znaimba vonult, onnan pedig nem sokára Troppauba tette át udvarát, azon cseh és morva főurak közt, kik Brandenburgi Ottó kegyetlen kormánya ellen fölkelve az özvegy királyné zászlaja alatt harczoltak, a királyné környezetében találjuk Rosenberg Zavist is.

A deli termetű, vitéz és szellemdús lovag, kit kortársai nem csak mint költőt magasztaltak, hanem a bűvölés bájolás félelmetes mesterének is tartottak, a szép özvegy szívét csakhamar meghódította. A királyné nagyon is bizodalmas viszonya kegyenczéhez, ki mint udvarmestere folyvást körében időzött, nem maradhatott titokban s régi hívei részéről általános kárhoztatással találkozott. A botránkozás tetőpontra hágott, midőn a Zavissal titkon egybekelt Kunigunda 1280 elején fiú gyermeket szült, s arra kivánta örökíteni a troppaui herczegséget, melyet Ottokár természetes fiának, az ekkor magyar fogságban lévő Miklósnak rendelt örökségül, s mely csak özvegyi tartás czímén jutott birtokába. Csehország nagyjai ekkor az egy Zavison kívül, ki az özvegy és gyermeke érdekében kitartással harczolt, mind a Miklós herczeg gyámja, Brunó olmüczi püspök, zászlaja alá pártoltak, s a püspök által kiváltott Miklóst, Rudolf római király tudtával és helyeslésével, 1280 május havában fegyverrel helyezték atyai öröksége birtokába.

A Brandenburgi Ottó által súlyos föltételek mellett szabadon bocsátott Venczel 1283-ban tizenkét éves korában vette át Csehország kormányát, melyet hívei az ő nevében Habsburgi Rudolf befolyása alatt vezettek. A gyer-

mek király, követve szíve vonzalmát, udvarába hivatta anyját Kunigundát, s annak kedvéért csakhamar kegyelmébe fogadta Zavist is, kit mint hűtlen árulóját atyja egykor száműzött. A trón közelébe jutott Zavis már 1284 elején a király főudvarmesterévé emelkedett s az országos főtisztségeket rokonai s párthívei kezére juttatta. Nem sokára ezután junius elején a prágai királyi várban rendkívüli fénynyel űlte meg menyegzőjét az özvegy anyakirálynéval, s ezentúl mint a király mostoha atyja erélyes kézzel s ügyesen vezette az ország kormányát, az ellene lázongó főurakat fegyverrel alázta meg s az általok bitorolt királyi várakat ostrommal foglalta vissza.

Jóllehet Habsburgi Rudolf bizodalmatlansággal viseltetett a hatalom polczára jutott Zavis iránt, kit egykor mint Ottokár árulóját pártfogása alá vett, s jóllehet közte és Zavis közt oly feszültté vált a viszony, hogy ez 1285 jan. 24-én, midőn Rudolf Egerben leánya Juta menyegzőjét a 14 éves Venczellel nagy fénynyel ünnepelte, nejét Kunigundát s mostoha fiát odáig elkisérte ugyan, de óvatosságból a város falain kívül tartózkodott: Zavis nem csak míg neje élt, hanem még annak 1285 szeptember 24-én történt halála után is majdnem két esztendeig fönn bírta magát tartani nehéz állásában. Irigyei és hatalmas ellenségei minden lehetőt elkövettek megbuktatására; őt, rokonait és párthíveit azzal vádolták, hogy az országos hivatalokat saját meggazdagodásukra zsákmányolják ki; a korona sérelméűl emlegették, hogy Kunigunda összes vagyonát s Ottokár kincseit, melyeket a királyné végrendeletében Zavistól született fiának Jánosnak hagyott, ez mint fia gyámja tartja kezében; sőt a vas kézzel kormányzó Zavist a félénk természetű fiatal király előtt azzal is gyanusították, hogy a trónra áhítozva titkon élete ellen tör.

Valószínű, hogy Rudolf király az egeri menyegző megtartása után éppen azért vitte magával vissza leányát, mert

azt Prágában, mind addig míg ott a kormányt Zavis tartja kezében, nem hitte biztosságban; még valószínűbb, hogy midőn Rudolf egy pár év múlva leányát Prágába kisértette, föltételül kötötte ki, hogy veje Zavist az udvarból eltávolítsa: annyi ugyanis bizonyos, hogy a mint a prágai udvarban az ifjú királyné megérkeztével új emberek foglalták el a hivatalokat, Zavis teljesen visszavonult az udvartól, s ezentúl a magyar királyi udvar kegyét törekedett megnyerni, hogy így magát vesztére törő cseh és német ellenségei ellen lehetőleg biztosítsa. E czélból kérte meg László király nénjének, a nyúlszigeti apáczakolostor fejedelemasszonyának, az ekkor huszonnégy évesnél idősebb Erzsébetnek kezét. László, ki anyja vérével örökölte a cseh királyi család iránti gyűlöletet, e házasságba készséggel beleegyezett, s arra a pápától a fölmentést is kieszközölte. Zavis aztán fényes kisérettel indúlt menyasszonya után, de Csaszlaun innen ellensége, Lichtenburg Hinkó, megrohanta, kiséretét szétverte, kincseit elrabolta, s magát is elejtette volna, ha az opatoviczi kolostor falai közt menedéket nem talál. E vereség után Zavis még számosabb kisérettel vonúlt Székes-Fehérvárra, hol menyegzőjét fejedelmi fénynyel megtartotta, azután pedig nejét egyik várába, a cseh és morva határszélen fekvő Fürstenbergbe vitte s ott a világ zajától elvonultan élte vele csendes napjait.*

* Rosenberg Zavis életrajzát és jellemzését egykoru források után bővebben adja Palacky, *Gesch. von Böhmen. II. Bd. 1. Abth.* 337—354. l. — László Budán 1287 julius 6-án kelt levelében nénje Erzsébet panaszára parancsolja meg Buda város birájának és tanácsának, hogy mivel a szalánkameni és zimonyi kereskedőket a nyúlszigeti apáczazárda részére járó vám lefizetése nélkül bocsátották el, nénje Erzsébet tisztjeinek azonnal adjanak teljes kártérítést. Wenzel, IX. 453. l. — Ugyan ő 1287 julius 20-án Budán nénje Erzsébet kérésére vonja vissza azt a levelét, melylyel Buda városának évenkinti vásárt engedélyezett, minthogy ezen vásár a nyúlszigeti zárda vámjövedelmének nem csekély csökkenését vonná maga után. Wenzel, IX. 454. l., ki ugyanezen oklevelet hibásan 1290. évszámmal is két izben közli IV. 352. l. és IX. 523. l. — Ekkor tehát, 1287 közepén, Erzsébet még az említett zárda fejedelemasszonya volt: de valószínűleg már ezen év második felében lett Zavis nejévé, minthogy hiteles cseh

A budai országgyűlés, mint láttuk, vissza adta ugyan a fogoly királyné szabadságát, s törvényesen birt jószágait és jövedelmeit, melyekről a jogaiba visszaigtatott királyné ezentúl folyvást szabadon rendelkezett:[1] de a férj és nő közötti jó viszonyt nem bírta helyreállítni. László még ezután is hónapokig folytatta megszokott kalandos életét, s nejétől, ki börtönéből először Esztergomba Lodomér érsek védelme alá, onnan pedig Budára vonúlt, távol tartotta magát. 1288 febr. 5-én Késmárk mellett sátorozva, adta vissza Baksának és Tamásnak, Simon fiainak, ősi és szerzett birtokaikat,[2] s még egy hónap múlva is a Szepességben tartózkodott:[3] de nem sokára ezután Esztergomban megjelenvén, ott Lodomér érsek közbenjárására nejével kiengesztelődött, s ünnepélyes fogadást tett, hogy előbbi kicsapongásaiból kijózanodva, jobb életre tér[4] és az

források szerint János nevű fia 1288-ben született. Csakugyan László király 1288 junius 5-én Esztergomban kelt levelében Zavis oppelni herczegről mint kedves testvére Erzsébet férjéről emlékezik. WENZEL, IX. 471. l. — Alaptalanúl állítja ENGEL, *Gesch. des ungr. Reichs* I. 431 és 434. l., hogy Erzsébet apácza először a szerb fejedelem Milutin István neje volt s attól két leánygyermeket is szült és csak első férjétől eltaszítva lett a cseh Zavis nejévé. Hogy ez nem egyéb mesénél, kitetszik az általam idézett oklevelekből is, melyek azt bizonyítják, hogy Erzsébet folyvást a nyulszigeti zárdában élt, mindaddig, mig férjével Zavissal Csehországba nem költözött.

1 Izabella Budán 1288 febr. 4-én parancsolt a székesfehérvári káptalannak, hogy tartson vizsgálatot a Tolna vármegyei ó-mersei királynéi birtok mennyisége és milyensége iránt, melyet tőle János, Zsidó fia, adományban kért s eljárása eredményéről hozzá tegyen jelentést. WENZEL, XII. 471. l. — Hogy ezen év nélkül kelt oklevél 1288-ban volt kiadva, bizonyos a királynénak a káptalan jelentése következtében 1288-ban nap nélkül kelt kiváltságleveléből, melylyel ezen jószágot említett Jánosnak adományozza, ki egykor a férjét üldöző kúnok ellen vitézül harczolt, az általa megvívatott Baczurkő vára alatt pedig (Zólyomban) az ő és országnagyjai szeme láttára ontotta vérét. WENZEL, XII. 470. l.

2 Év nélkül (de bizonyosan 1288-ban kelve) *Gr. Zichy család okmánytára* I. köt. 64. l.

3 1288 márczius 5-én Szepesben intézkedett a király Lodomér érsekhez Jakab szepesi prépost dézmája megadatása iránt, melyet Miklós, Batiz testvére, szepesi peczérei részéről megtagadott. FEJÉR V. III. 402. l. — Másnap, márcz. 6-án, ugyancsak Szepesben hagyta meg a Bárczaiak birtokában egy magtalanul elhalt rokonuk bárczai örökségét, melyet némely kassai polgárok tőle adományban fölkértek. WENZEL, IX. 470. l.

4 »Cum nuper nobis apud Strigonium resipiscere preteritis de transgressionibus auctore domino, studio meliore protractis« mond a király 1288 márcz. 21-én kelt levelében, melylyel az esztergomi káptalan részére a bel- és külföldi kereskedők által Esztergomban fizetendő vám

érseknek, mint különösen tisztelendő lelki atyjának, a lelkiekben magát őszintén alá fogja vetni.[1] Megtérésének, az egyház iránti jó indulatának csakugyan igyekezett nem csak szóval, hanem tettel is bizonyságait adni. Ez évi április 18-án kelt levelével ugyanis az esztergomi egyház népeit, «mely egyház mint az ország anyja vagy mestere avatta őt föl a királyi koronával s léptette az ország kormányára és trónjára», a káptalan biróságán kívül az ország minden más birája hatósága, valamint az országnagyoknak adandó szállás terhe alól örökre fölmentette.[2] Ugyanaz nap erősítette meg az esztergomi érsekség szebeklébi népeinek minden régi szabadságát, s kettős pecsétje alatt átíratva újra kiadta a régi királyoknak az esztergomi káptalan vámjogáról szóló kiváltságleveleit.[3] Május 13-án adományozta a nyitrai királyi vendégek összes birtokait Paschasius nyitrai püspöknek, kit, midőn titkos követségben Albert osztrák herczegnél járt, visszajövet a kúnok elfogták, kiraboltak s meztelenűl bilincsbe vertek, öt rokonát pedig s tizennyolcz emberét leölték.[4] Junius 15-én, sógora Zavis oppelni herczeg s neje Erzsébet kérésére, Esztergomban adta vissza a nyúlszigeti apácza zárdának összes birtokait, minden ellenkezőleg rendelkező leveleit visszavonva.[5] Budán julius 25-én adta vissza ugyanazon zárdának, ellenkező levelei visszavonásával, a telki apátság kegyuraságát.[6] Ugyancsak 1288-ban iratta át s erősítette

pontos megadása iránt rendelkezik. KATONA, VI. 964. l., FEJÉR. V. III. 412. l. és XI. 413. l. — Az eredetiből pontosan közli KNAUZ *e. h.* II. 228. l.

1 Lodomér érsek kérelmére, «cui tamquam patri nostro spirituali et specialiter reverendo in rebus spiritualibus sincere submittimus caput nostrum», adományozta hívének, Jakab pozsonyi bírónak, a pozsonyi vár erdőcsőszeinek a két Vidricze folyó közt fekvő földeit. 1288 ápr. 10. WENZEL, IV. 310. l.

2 «Sacrosanctam Strigoniensem ecclesiam, matrem tocius regni nostri, seu magistram, a qua sola Regali diademate insigniti regimen regni nostri et tronum conscendimus imperandi, hoc duximus privilegio valituro in perpetuum muniendum.» KNAUZ, II. 232. l.

3 KNAUZ *e. h.* II. 234 és 236. l.

4 FEJÉR, V. III. 417. l. — Ez 1286-ban történhetett, mikor a király a Németujváriak ellen adandó segély iránt Albert osztrák herczeggel titkon egyezkedett.

5 WENZEL, IX. 471. l.

6 *Hazai Oklevéltár*, 112. l.

meg új kettős pecsétjével, nagyatyja, atyja és a maga lelki üdvéért, a thuróczi prépostság részére, — melyet nagyatyja az ő születése örömére alapított, — Szelnicze Zólyom vármegyei helységről régebben tett adományát.[1]

Az egyház részére tett ezen adományok és kedvezmények bizonyítják, hogy az ekkor jobb útra tért királyt a keresztyénség megtagadásával és a pogányság tévelygéseinek követésével vádolni nem lehet. Hogy pedig ez időben nejét nem taszította el magától s nem sanyargatta börtönben, igazolva találjuk maga a királyné által, ki egy 1288-ban kelt levelében Lászlót Magyarország fönséges királyának s különösen szeretett férjének czímezi.[2] Annál méltóbban megütközhetünk tehát a szentszék föllépésén, mely a tévelygéséből a józanság útjára tért királyt éppen akkor itélte el, akkor sújtotta egyházi fenyítékkel, mikor azt éppen az egyház részéről legkevésbbé várhatta s éppen nem érdemelte meg.

IV. Miklós pápa ugyanis Reatéban 1288 augusztus 8-án szóról-szóra átirva kiadta IV. Honoriusnak László királyhoz szóló, de általa el nem küldött dorgáló levelét, valamint saját neve alatt kiadta elődjének, IV. Honoriusnak, Lodomér esztergomi érsekhez a fogoly királyné kiszabadítása ügyében intézett rendeletét és a pogányok s eretnekek ellen hirdetendő keresztes hadjáratra vonatkozó parancsát, IV. Honorius mind azon leveleivel együtt, melyeket az egykor Rudolf római, Venczel cseh királyhoz, Albert osztrák herczeghez, a lengyel és tótországi rendekhez, s Magyarország egyházi és világi nagyjaihoz s összes lakosaihoz intézett.[3] Ugyanaz nap némi változtatásokkal megküldte Lodomér érseknek IV. Honorius azon levelét is,

1 1288 nap nélkül. FEJÉR, VII. V. 472. l.

2 «Illustris Rex Vngarie, consors noster predilectus» Izabellának Ó-Mersáról szóló s föntebb említett adománylevele, 1288. nap nélkül. WENZEL, XII. 470. l.

3 THEINER II. 357—359. l. — IV. Miklós mindezen levelei csak a pápa nevére s a kelet helyére és napjára nézve különböznek azoktól, melyeket IV. Honorius állított ki.

melyben meghagyta neki, hogy a fogságban szenvedő királynét szabadítsa ki s helyezze vissza birtokaiba és jogaiba, az ellenszegülőket pedig egyházi fenyítékekkel sújtsa, még abban az esetben is, ha netalán a királynak a szentszéktől levele volna, hogy őt magát átok, országait pedig egyházi tilalom alá vetni ne lehessen.*

IV. Miklós pápa e szerint ugyanazon eljárást léptette életbe László ellen, melylyel IV. Honorius majdnem másfél évvel azelőtt az akkor a pogány kúnokhoz csatlakozott s nejét fogságban sanyargató királyt sújtani szándékozott, de a melyet, minthogy a vádak alaposságáról még tisztán meggyőződve nem lehetett, azonnal foganatosítandónak nem tartott, s nem sokára bekövetkezett halála miatt nem is foganatosított. Pedig e másfél év alatt a viszonyok lényegesen változtak, a királyné már ekkor több mint egy fél év óta visszanyerte szabadságát, jószágaival s jogaival együtt, s férjével ki volt engesztelődve, az ifjú király pedig komoly megjobbulási törekvésének s az egyház érdekei ápolásának tagadhatatlan bizonyságait adta. Nem lehet ennélfogva egyebet föltennünk, mint azt, hogy a szentszék a király megbuktatására törekvő oligarchák hamis vádjai által félre volt vezetve, s azokat alapos vizsgálat nélkül valóknak elfogadva adta ki szigorú rendeleteit, melyek ha netalán IV. Honorius idejében indokoltak voltak is, ekkor már a megváltozott viszonyoknak teljességgel nem feleltek meg.

Nincsenek ugyan okleveles bizonyságaink arra, kik vol-

* THEINER II. 359. l. — Ezen levelében előre bocsátja a pápa, hogy egykor, midőn IV. Honorius halála után a szent szék üresen állott, a bíbornokok testülete, melynek ő is tagja volt, levelet intézett Lodomér érsekhez a fogságban nyomorgó királyné érdekében, s miután ezen levél általunk már ismert tartalmát előadta, ily szavakkal fejezi be levelét: «Minthogy tehát azon királynénak ily veszedelmes és nyomoruságos állapotján atyai jó indulattal sajnálkozunk s fölötte óhajtjuk, hogy oly nagy szorongattatása fellegét az óhajtott megvigasztaltatás derűje váltsa föl, testvérségednek apostoli iránsunkkal meghagyjuk, hogy a mondott ügyben, a mi tekintélyünknél fogva, elődünk levelének föntebb előadott értelme szerint járj el, és az ellenmondókat és ellenszegülőket minden fellebbezés kizárásával egyházi fenyitékekkel zabolázd meg.»

tak ezen hamis vádak koholói és terjesztői: de ha tekintetbe veszszük, hogy a Németujvári testvéreknek, mint a kik a királyi hatalommal folytonosan daczoltak s nem csak bent az országban, hanem a szomszéd Ausztriában és Stiriában is gyakran raboltak, kik ellen László többször volt kénytelen hadjáratot folytatni, állott leginkább érdekökben a király megbuktatására törekedni, aligha tévedünk, ha a szentszék különben nem indokolható eljárását ezen elvetemült főurak s hozzájok hasonló páthíveik rágalmazásainak tulajdonítjuk.[1]

A szentszék magatartása Lászlóval szemben nem maradhatott hatás nélkül az ország különben is zilált belviszonyaira, melyeket a helyett, hogy orvosolt volna, a fölidézett belháború által fenekestől fölforgatott. Magyarország, miután a főpapság a szentszék parancsára a keresztes háborút a király seregében szolgáló pogány kúnok és tatárok és így közvetve maga a király ellen kihirdette, általános zavar és véres küzdelmek színhelyévé vált. A fölizgatott nép lázadása oly erővel tört ki, hogy László, nem érezhetvén magát székhelyén biztosságban, kénytelen volt a Tiszántúlra a kúnok közzé menekülni. 1288 szeptember 7-én a Maroson túl Egeresen tartózkodott,[2] onnan pedig, valószinűleg oly szándékkal, hogy hadakat gyűjtsön, Erdélybe sietett.[3]

A fönmaradt töredékes adatokból nem adhatjuk ugyan

1 Nem kételkedem, hogy ha a vaticáni levéltárban Kún László korából bizonyosan fönmaradt eredeti levelek világot látandnak, ezen állításom, melyet most csak sejtelem gyanánt mondhatok ki, hitelesen bizonyítható lesz.

2 Egeresen ez nap adott bizonyítványt a domokosrendi szerzeteseknek arról, hogy Páty helysége, melyet tőle Werner budai biró és Nyéki Balázs fölkért, a nyúlszigeti apáczazárda birtoka. WENZEL, XII. 469. l. — Okt. 8-án év nélkül (de bizonyosan 1288-ban) ugyancsak Egeresen adta vissza nénjének, Erzsébetnek, egy Taksonynyal szomszédos jószágát, melyet tőle János nevű peczére, az igazságot eltitkolva, hamisan nyert adományban. WENZEL, IV. 524. l.

3 Brassóban 1288 oct. 27-én adta vissza Péter erdélyi püspöknek az Ugocsa vármegyei dézmát, melyet tőle a Borsa nembeli Kopasz mester, hamis előadással, mintha a régi királyok a püspökségnek ezen dézmáért cserét adtak volna, adományban nyert volt. FEJÉR, V. III. 408. l.

teljes képét a belháború folyamának, de még is szerezhetünk némi fogalmat arról a csapásról, melylyel a szentnek hirdetett keresztes háború a szerencsétlen országot sújtotta. Tudjuk nevezetesen, hogy Péter erdélyi püspök, Lodomér esztergomi és János kalocsai érsek parancsára, kik a szentszék rendeletére hivatkoztak, a király rokonát, a kún Árboczot, két unokájával s az erdélyi vajdát, Majost, fogságra vettette; minek megtorlásáúl László a püspökség jószágait, Kolozsvárt és Gyula-Fehérvárt tartozandóságaikkal együtt elkoboztatta.[1] A lázadók és a király hívei a pártdüh elkeseredésével fosztogatták és öldökölték egymást; nevezetesen Mihály, Öböl fia, a Kállayak őse, a király legelhatározottabbbb híve, s fiai István, Péter és Pál, a Csák nemzetségbeli Pétert és Moist, Gyula föllázadt fiait megölték, Andrást több emberével elfogták s javaikat zsákmányra hányták;[2] Csetnek lázadó fiai pedig később az említett Pétert, Mihály fiát, Öböl unokáját megölték s Loránt erdélyi vajdához menekültek.[3] Az általános zavarban az erőszak a tulajdon szentségét annyira megtámadta, hogy az ember emlékezet óta kétségbe nem vont birtokjogok is veszedelemben forogtak. Így például a regensburgi, bécsi és más külföldi kereskedők a királynét és az esztergomi káptalant illető vám fizetése nélkül vonultak el Esztergom alatt a Dunán szállított árúikkal Budára, melynek birája, Werner, az érsek többszöri fölszólítására

1 Kitetszik ez a királynak később 1289. szept. 1-én Alsó-Apoldon kelt leveléből, melylyel a kegyelmébe visszafogadott Péter püspöknek ezen elkobzott jószágait visszaadta. *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenb.* I. 146. l. és WENZEL, IV. 336. l.

2 László király ily kelettel: Datum in Kewe (a mai Tur-Keviben) feria tercia post festum Natiuitatis Virginis Gloriose (szept. 13.) év nélkül, de bizonyosan 1289-ben, kiadott levelében parancsolta meg az ország összes biráinak, hogy ezért Mihály comest és fiait, Istvánt és Pált feleletre vonni és elitélni ne merjék. WENZEL, IX. 556. l. — Bizonyos e parancsból, hogy annak keltekor, az egyik testvér Péter, kit Csetnek hűtlen fiai öltek meg, nem volt életben.

3 Ugyancsak Tur-Keviben szept. 13-án (1289) kelt a király parancsa Loránt erdélyi vajdához, hogy a lázadó Csetnek fiait és rokonait, kik Péter mestert, Mihály fiát, megölték s azután hozzá Erdélybe menekültek, tartóztassa le, Mihályt és fiait pedig bántani ne merészelje. WENZEL, IX. 557. l.

sem kényszerítette őket elégtételre; miért aztán Lodomér érsek a város összes egyházait és lelkészeit egyházi tilalommal sújtotta, Werner birót pedig tizenkét tanácsosával együtt átok alá vetette.[1] Az utazás a belháború miatt annyira veszélyessé vált, hogy Anna asszony, Sárai Lukács özvegye, bizonyos peres ügyében nem jelenhetett meg a lakásától alig félnapi járásra eső Esztergomban.[2] A rablás, fosztogatás mindennapivá vált s a drávántúli részekben is elterjedt, hol János zágrábi püspök Ugrin nevű várnagya a püspökség egyik várát Goriczát elidegenítette, melyből a rablók iszonyú kárt tettek a püspöknek s annak egész csázmai ispánságát földúlták; miért aztán János püspök hűtlen várnagyja minden birtokát a püspökség egész területén elfoglaltatta.[3] A tengermelléken a magyar korona fenségének árnyéka is alig maradt; még az egykor hű Trau városa is e velenczei tanács biztosa közbenjárásával egyezkedett ki Brebiri Pál bánnal, testvéreivel Györgygyel és Mladinnal, hogy tőlük és a pártfogásuk alatt álló almissai kalózoktól magának békét és nyugalmat vásárolhasson.[4]

Németujvári Iván az általános zavart sietett a maga érdekében kizsákmányolni. Ez a rabló főur, bár 1286-ban, mint láttuk, Albert osztrák herczeg hűbérnökévé kötelezte magát, ezután sem szünt meg rabló hadjáratait a stiriai határszéleken folytatni. Regede alatt többször szerencsésen harczolt Henrik admonti apáttal, Albert stiriai főkapitányával, s csatározásaiból gazdag zsákmánynyal vonult haza. 1288-ban, midőn Albert Henrik bajor herczeggel hadako-

1 Lodomér érsek Esztergomban 1289 szept. 15-én kelt levele, melylyel a hozzá bűnbánólag folyamodó Werner birót és tanácsosait az átok, a várost pedig a tilalom alól fölmentette. FEJÉR, V. III. 467. l. és KNAUZ, II. 252. l.

2 Az esztergomi káptalan 1289 ápr. 7-én kelt levele. FEJÉR V. III., 470. l.

3 Ezen elfoglalt jószágok egyikét, mely az ivanicsi ispánságban feküdt, János püspök 1289 május 20-án adta el 30 márkáért Gárdon comesnek. TKALCSICS, *Monumenta Eccl. Zagrab.* I. 225. l.

4 1288 okt. 18. FEJÉR, VII. IV. 206. l.

zott, ismét betört Ausztriába, az osztrák hadak fölött győzedelmet is nyert, de hihetően azért, hogy erejét a László ellen kitört fölkelés támogatására fordítsa, ismét kibékült Albert herczeggel.[1] Ezen hűtlenségéért fosztotta őt meg László a nádorságtól, s emelte helyébe családja halálos ellenségét, Csák Pétert, ki mint nádor egyszersmind a mosonyi és soproni főispánságot is viselte.[2]

Az egykorú Horneck Ottokár verses krónikája szerint Németujvári Iván rokonaival s a pártütő urakkal László királyt, ki a pápának tett fogadását megszegve ismét egy kún nővel élte világát, s az esztergomi és kalocsai érsek s a veszprémi és győri püspök intésére nem hallgatva, véres bosszúval fenyegette hitszegő alattvalóit, egyenesen megfosztani törekedett a koronától. E czélból az ország nevében követséget küldött Velenczébe Endréhez, az Árpád-háznak Lászlón kívül egyetlen egy férfi tagjához, s őt a megürültnek hirdetett trón elfoglalására fölszólította. Endre, a meghivásnak engedve, nagybátyjával Morosini Albertinoval útra is kelt, Zárában fogadta az üdvözletére sietett esztergomi érseket, Ivánt és testvérét a veszprémi püspököt, s ezek biztatására csekély számú kiséretével egész a Drávaig nyomult. Innen azonban nagybátyja, a magyarok ingadozó magatartása miatt a vállalat sikerébe nem bízhatva, tanácsosnak tartotta Velenczébe visszavonulni. Endre ekkor kétes helyzetében maga is habozni

1 A szecsődi nemeseknek a vasvári káptalan által kiadott osztálylevele kelt «vicesimo secundo die pacis inter Teutunicos et Hungaros ordinate. A. D. 1288.» FEJÉR, VII. V, 474. l. és *Hazai Okmt.* VI. 339. l. — Ugyanezen évre teszi Iván kibékülését Albert osztrák herczeggel az 1343-ig terjedő *Chronicon Leobiense*, PEZnél *e. h.* I. 862. l. — Iván Regede alatti kalandozásairól bőven és érdekesen beszél HORNECK, *Chron. Austr. Rhythm.* PEZnél III. 236—240. l., ki Iván regedei győzedelmét, mely hihetően 1287-ben történt, a nélkül, hogy az évet meghatározná, Szent Márton napjára (nov. 11-re) teszi.

2 Iván 1287- és 1288-ban mintegy másfél évig viselte a nádorságot, de már ez utóbbi évben Csák Péter ült a nádori széken, egy 1288-ban nap nélkül kelt levele szerint, melyet kivonatban közöl Czech János *Uj Magyar Muz.* 1851/2. I. 211. l.

kezdett, mit tegyen, de végre is a hozzá hű ragaszkodást színlő Stridói Arnold által elámítva, elhatározta magát, hogy útját folytatja, s azzal együtt gyanutlanúl szállott meg a stridói kastélyban, abban a hitben, hogy ott magát biztosságban fogja találni. Arnold úr pazar lakomával fogadta fejedelmi vendégét, de a lakoma után őt foglyának nyilatkoztatta.* A gaz ember ezt a cselfogást azzal a számítással tette, hogy foglyáért Velenczétől gazdag váltságot csikarhat ki. Számításában azonban csalatkozott, mert a velenczei tanács azzal utasította vissza ajánlatát, hogy törvényei tiltják velenczei polgárért váltságot fizetni. Ekkor aztán foglyát jó jutalom reményében Bécsbe vitte s Albert herczegnek szolgáltatta át. A herczeg, nem hallgatva némely tanácsosaira, kik azt ajánlották, hogy Endrét szolgáltassa ki szövetségesének Lászlónak, oltalmába fogadta a szerencsétlen trónkövetelőt s udvarában maga is neje is gazdag ellátásban s születéséhez illő bánásmódban részesítette. Endre így mintegy félévet töltött a bécsi udvarban s csak ekkor vett sorsa rosz fordulatot, önnön hibája miatt. Történt ugyanis, hogy Albert herczeg Bécsből néhány napra vadászatra rándult, s a mint visszatérőben volt, egész udvara elébe lovagolt, hogy hódolattal fogadja. Csak Endre vonta vissza magát, ki is, midőn fölszólították, hogy vegyen részt a tisztelgésben, büszkén úgy nyilatkozott, hogy ő sokkal nemesebb vérből származott, mint hogy egy herczeg kiséretében lovagolhasson. Ezért a mélyen megsértett herczeg háládatlan vendégétől megvonta pártfogását; a mi jót eddig tettem veled, mondá, legyen ajándék Isten nevé-

* Stridói Arnold (Comes Arnoldus, filius Arnoldi de Strigau) 1288. junius 25-én Stridóban kelt levelével adományozta a maga és ősei lelki üdveért egy a német határszélen feküdt birtokát a német lovagrend szent-domokosi (a Vas vármegyei domokosfai) házának. Fejér, VII. II. 120. l. — Bizonyos e szerint, hogy Horneck Stridói Arnoldja, ki éppen e korban élt, nem költött személy, mit az ő krónikájában szereplő személyekre nézve általában be lehet bizonyítni.

ben, ezután pedig élj Velenczéből a magad vagyonából Az udvarból így kiutasított Endre aztán egy ideig a Bécsben időző velenczei kereskedőktől kölcsönzött pénzzel tartotta fönn magát; de miután adósságait nem fizethetvén kölcsönt sem kaphatott, oly inségbe jutott, hogy mint Horneck egy szerzetestől hallotta, ki a szükölködőnek két inget ajándékozott, mikor megéhezett, gyakran volt kénytelen a kolostor vendégszerető asztalához folyamodni.[1]

Hogy a trónkövetelő Endre vállalata ily hamar kudarczot vallott, mutatja, hogy ügye a nemzet nagy tömege előtt nem lehetett népszerű. S bizonyosnak tarthatjuk, hogy a főpapság s a vele kezet fogott oligarchák által támasztott belháborúban László támogatásra talált nem csak a kiirtással fenyegetett kúnokban, hanem a hatalmaskodó urak által elnyomott köznemességben is. Ezek ragaszkodása mentette őt meg a bukástól, ezek vitézségén tört meg a veszedelmes mozgalom ereje annyira, hogy László 1289 tavaszán már ismét az ország szivében lobogtathatta harczi zászlait. 1289 május 19-én a Csepel szigetéről hirdetett bűnbocsánatot mind azoknak, a kik ellene fegyvert fogtak s az országban rablást és dúlást követtek el, ha a hűtlen országnagyoktól és nemesektől visszavonulnak s azok ellen Mihályhoz, Öböl fiához, és fiaihoz csatlakoznak.[2]

1 OTTOCARI HORNECKII *Chron. Austr. Rhythmicum.* PEZnél III. köt. 349—355. l. — Ugyane forrás szerint László halála után két magyar szerzetes barát ruhában szöktette ki Bécsből Endrét, kit osztán az ország rendei Székes-Fehérvártt csakhamar megkoronáztak. Hogy Horneck jól volt értesülve, ellenben tévedésben vannak történetiróink, kik László halála után Endrét Velenczéből vélik bejöttnek s azt állítják, hogy ezen utja közben még koronáztatása előtt a Drávánál jutott fogságba, már csak az is bizonyítja, hogy Endre László megöletése után tizennyolczad napra már meg volt koronázva, mi, ha Endre Velenczében tartózkodik s még a Drávánál fogságot is szenved, ily rövid idő alatt bizonyosan meg nem történhetett volna. Fogságba csakugyan a Dráván túl jutott, de nem bejövetelekor, hanem azután két esztendővel 1292-ben, mint ezt »III. Endre 1292-diki fogsága« czímű értekezésemben oklevelekkel bizonyítva kimutattam. *Századok.* 1884. 97—113. l.

2 Év nélkül, FEJÉR, V. III. 504. l. — Minthogy László 1290-ben május második felében a Maroson túl Temesben tá borozott, ezen levél keltét biztosan tehetjük 1289-re.

Egy hét mulva, május 26-án, a Rákos mezején állott táborával.[1] Hogy már ekkor a lázadás le volt verve, kétségtelenné teszi a László által az ország ügyeinek jó karba hozatala végett Székes-Fehérvár közelébe, Fövenyre, hirdetett s ott junius utolsó napjaiban megtartott országgyűlés, melyen az ország egyházi és világi nagyjai és nemesei tömegesen vettek részt.[2]

A fövenyi országgyűlésen a rendek a királylyal kiengesztelődvén, őt a királyi hatalom teljes birtokosának elismerték.[3] Viszont László is, hogy őszinte kibékülésének bizonyságát adja, a rendek közbenjárására az országgyűlés színe előtt visszaadta Lodomér esztergomi érseknek a szepesi királyi vám tized részét, mely az ország régi törvényes szokása szerint az érseket illette, de a melyet attól kineveztetése óta tíz esztendőn át folyást megtagadott.[4]

1 Itt és ezen napon erősítette meg a nyúlszigeti apáczazárdát összes jószágai, a budai és pesti vám, valamint a telki apátság kegyuraságának birtokában. FEJÉR V. III. 456. l. és WENZEL IX. 495. l.

2 Ezen országgyűlés helyére nézve tévedésben volt BÁRÁNY ÁGOSTON, *Torontál vármegye hajdana* 18. l., ki azt a Torontál vármegyei Fényre határozta, mely tévedésben követi őt többekkel együtt KNAUZ is *Magyar Sion* I. 858. l. *és Esztergomi főegyház okmánytára* I. 94. l. — Hasonlóan tévedt RÁTH KÁROLY, *Magyar királyok hadjáratai*. 2. kiad. 29. l. midőn úgy vélekedett, hogy ezen országgyűlés színhelye a Veszprém vármegyei Fenyő helység lehetett. — Hogy Föveny falu Székes-Fehérvár szomszédságában feküdt s mezején már elébb is tartattak tömeges országgyűlések, föntebb ki van mutatva.

3 László 1289-ben (szept. 1. után) kelt levelében, melylyel pohárnokmesterének Kemény baranyai főispánnak, néhai Hédervári Lőrincz nádor fiának, adományozza a baranyai Sár-Somlyó várát a hozzá tartozó urodalommal, ezen fövenyi országgyűlésre vonatkozólag mondja, hogy Kemény mester, attól fogva, hogy ő a trónt örökölte, mindaddig, míg az ország érsekeivel, püspökeivel, főpapjaival, zászlós uraival és nemeseivel komoly tanácskozást tartva, «statum regni nostri per omnia in melius reformando, gubernaculum seu solium regiminis nostri plene et perfecte adepti fuimus», neki a föllázadt országnagyok ellen, valamint anyjának és nejének is, hű szolgálatokat tett. FEJÉR, V. III. 448. l.

4 Datum prope fuen in uigilia beati Johannis baptiste (jun. 23.) A. D. 1289. Az esztergomi érseki levéltár eredetije után legujabban pontosan közölte KNAUZ, *Monum. Eccl. Strigon*. II. 250. l. — Ezen oklevél szerint László lelkiismerete által szorongattatva «in conuencione et parlamento publico Regni nostri» világosíttatta föl magát az érsek követelésének jogos volta iránt és «in presencia tocius congregacionis Regni nostri» adta vissza az érseknek az elvont tizedet. — Régebben kiadta helyesen 1289. évszámmal PRAY, *Specimen Hierarchiæ*. I. 135. l., ki ez oklevél tartalmát tévedésből teszi 1279-re. *U. ott*, II. 67. l. — Pray után helyesen 1289-re közli WAGNER, *Analecta Scepusii*. I. 25. l., BÁRDOSY, *Supplem. ad*

Kiengesztelődött ekkor Lászlóval neje Izabella is, ki maga mondja egy 1289-ben kelt levelében, melylyel a veszprémi káptalan részére 1283-ban kelt adománylevelét megerősítette, hogy miután állapotja legkedvesebb férjével, III-dik Lászlóval, Magyarország fönséges király urával, Isten irgalmából jobbra változott, a Föveny körül tartott országgyűlés után személyesen ment le Somogy vármegyébe s ott az elfoglalt királynéi földeket visszafoglaltatta.[1] Hogy az országgyűlés intézkedett az elfoglalt királynéi jószágok és jövedelmek visszavétele iránt, kitetszik maga a királyné nyilatkozatából, mely szerint a Fövenyen 1289-ben Keresztelő Szent János napja (junius 24.) körül tartott országgyűlés után, legkedvesebb férje László király úr és az ország főpapjai s nemesei tanácsából járta be Somogyot és Tolnát s foglaltatta vissza a bárki által bitorolt királynéi jószágokat.[2]

*Analecta Scepusii.* 293. l, BATTHIÁNY, *Leges eccl.* II. 491. l. és KATONA VI. 993. l. — KATONA azonban Pray tévedése által félrevezetve, 1279-re is közli e levél tartalmát VI. 778. l., miben vakon követi őt FEJÉR is V. III. 564. l. ez oklevél kivonatát 1279-re, sőt még nagyobb tévedéssel *U. ott.* 488. l. 1278-ra is közölvén. — Magát az oklevelet egész terjedelmében kétszer is közli FEJÉR, még pedig előbb V. III. 445. l. 1288-ra s a Fuen (Föveny) helynevet Wienre azaz Bécsre magyarázva, utóbb VII. V. 481. l. helyesen 1289. évszámmal. — Ezen országgyűlés alatt junius 26-án adott vissza László törvényes birtokosainak bizonyos birtokot, mely egykor a Vas vármegyei Karakó várához tartozott, «in congregacione nostra generali . . . super ordinacione et reformacione tocius status regni nostri solenniter celebrata». FEJÉR, VII. II. 121. l., hol a kelet helye hibás másolat után van így adva: «Datum in Hawen (?)» a kellő Föveny (Feowen) helyett.

1 «Cum statu nostro erga Illustrem Principem, charissimum consortem nostrum, dominum Ladislaum tercium, Inclytum Regem Hungarie, per Dei misericordiam in melius reformato, et post congregacionem Regni Hungarie prehabitam circa Fuen, ad Comitatum Simighiensem personaliter accedentes, terras Reginales indebite et superflue occupatas reambulari et in ius Reginale reuocari et reduci fecissemus.» 1289. nap nélkül. WENZEL, IV. 341. l.

2 «Cum post generalem congregacionem tocius Regni nostri in Fuen anno Domini millesimo ducentesimo octogesimo nono circa festum beati Johannis Baptiste celebratam, de consilio domini Ladizlai illustris Regis Hungarie consortis nostri karissimi, Prelatorum et Nobilium Regni nostri, ad partes Symigienses et Tolnenses accessimus, in eisdem partibus diucius peragrantes, reuocassemusque et reuocari fecissemus vniversas terras Reginales per quoscumque occupatas», mond Izabella 1290-ben nap nélkül kelt levelében, melylyel a nyúlszigeti apáczáknak visszaadta azt a Somogy és Tolna vármegyei négy falut, melyeket azoknak néhai Mois mester, lelke üdveért, végrendeletében az ő megegyeztével

Nem lehet kételkednünk, hogy a fövenyi országgyűlés, mely a törvényes rend uralmának visszaállítását tüzte föladatává, nem csak a királynéi, hanem a királyi javak és jövedelmek s általában minden törvénytelenűl elfoglalt jószágok visszaadására is törvényt alkotott. S ha fölteszszük, hogy ezen törvényt valamint a királyné, úgy a király is végre kivánta hajtatni; ha tudjuk, hogy a király a lázadók közül többeket ellene elkövetett kicsapongásaikért feleletre vont s örökségeik elkoboztatásával büntetett:* nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy az ország leghatalmasabb s legerőszakosabb főurai, kik a bitorolt királyi várakat s koronajövedelmeket nem voltak hajlandók kezeikből kibocsátani s kik a törvény büntető vesszejétől nagyon is méltán tarthattak, ismét összeesküdtek a király ellen, ki a királyi jószágok visszakövetelésével valódi darázsfészekbe nyúlt, és a tettetett hűség álarczát levetve, fegyveröket, melyet a lázadás leverése után kénytelenek voltak letenni, ismét királyuk ellen fordították.

Néhány hónap múlva a fövenyi országgyűlés után a fölkelés újult erővel tört ki, s a küzdelem annál elkeseredettebben folyt, mert a körülmények úgy alakultak, hogy a László vesztére törő oligarchák most már ürügyet találhattak a királyt azzal vádolni, hogy az ország jogainak védelmére letett esküjét megszegte, hogy a nemzet szabadságának elnyomására külföldi hatalommal szövetkezett, s

adományozott volt, de ő Somogyban járta alkalmával gonosz sugalmazásra elfoglaltatott. Wenzel, ix. 527. l.

* László Budán jul. 27-én év nélkül, de bizonyosan 1289-ben, parancsolta meg a váradi káptalannak, hogy Mihályt, Öböl fiát, s fiait Istvánt és Pált igtassa be Dombrád, Dobos és Besztercz Szabolcs vármegyei falvak birtokába, melyeket Páltól és testvéreitől, a Guthkeled nembeli Kozma fiaitól, ellene elkövetett kicsapongásaikért elkoboztatott. Wenzel, ix. 560. l. — A Balog-Semjén nemből származott Mihály és fiai, a maig is virágzó Kállay család ősei, voltak Lászlónak a Tiszán tul folyt harczokban legállhatatosabb hívei, s az ő levéltárukban, mely most a nemzeti Muzeumban van letéve, maradt fönn Lászlónak, fájdalom, nagy részben év nélkül kelt legtöbb parancsa, melyek az élte két utolsó évében folyt belháborura s a csaknem folyvást táborban élt király tartózkodási helyeire legtöbb világot vetnek.

csak azért, hogy magán bosszújának eleget tehessen, egykedvűen nézi, hogy egy idegen uralkodó az ország területi épségének megsértésével egész vidékeket szakasztott el a szent koronától.

Pedig e hangzatos vádakban csak annyi volt a valóság, hogy midőn Albert osztrák herczeg, kinek birtokait 1289 elején, a Rudolf salzburgi érsekkel folyt háboruja alatt, Németujvári Iván és testvérei adott szavuk és esküjök ellenére rabló módra megtámadták és dúlták, Lászlóhoz követséget küldött és őt garázda alattvalói megzabolázására fölszólította, László, kinek ekkor az ellene fölkelt lázadók leverése minden erejét igénybe vette, az osztrák követséget azzal a válaszszal bocsátotta el, hogy ő a Németujváriak minden ellenségének szabad kezet ad az azoktól szenvedett sérelmeik megtorlására.[1] Az osztrák herczeg erre következett hódító hadjáratáért azonban s az ország területének tetemes megcsonkításáért a felelősséget a királyra hárítani éppen a Németujváriak és czinkostársaik lehettek legkevésbbé följogosítva, kik a szomszéd tartományok határszéleit folytonosan dúlták s ezzel Albert herczeg méltó bosszúját saját veszedelmökre önmagok idézték föl.

Albert herczeg, László válaszát örvendetes tudomásúl véve, miután a salzburgi érseket néhány vára bevételével megalázta, azonnal megtette az intézkedéseket az Iván elleni hadjáratra; összes tartományait fegyverre szólította s parancsot adott, hogy hadai Szent György napjára (ápr. 24.) Bécsbe gyűlekezzenek.[2]

A népszerű hadjáratra készséggel megjelentek az osztrák és stiriai urak és nemesek válogatott fegyvereseikkel,

1 HORNECK, *Chron. Austr. Rhythm.* PEZ-nél III. 240. l.

2 Kétségtelenné teszi ezt Schönberger Hadmár osztrák lovagnak Bécsben 1289. ápr. 24-én «in die sancti Georgii, octauo videlicet Kalendas May, in conuentu expeditionis, que ab illustri principe Alberto duce Austrie aduersus Iwanum comitem Vngarie primitus est edicta» kelt végrendelete, melyben halála esetére egy faluját lelke üdvéért a zwetteli monostornak hagyományozza. FEJÉR, VII. II. 123. l.

valamint Arnold bambergi, Leopold seccaui, Emich freisingi és Bernhard passaui püspökök dandáraikkal, úgy hogy a kitűzött határidőre 15,000 főnyi sereg táborozott Bécs alatt. Albert herczeg e tetemes haderővel mindjárt másnap, Márk napján (ápr. 25.), megindult a Lajta mellé s néhány napig ott pihentette hadait, míg a Bécs-Ujhely városa által kiállított száz tábori szekér, a legkülönfélébb ostromgépekkel megrakva, táborába érkezett.[1]

Iván és testvérei, kik egykorú osztrák forrás szerint ez évben mint ragadozó farkasok gyakran betörtek és raboltak Ausztriában és Stiriában,[2] koránt sem rendelkeztek oly erővel, hogy Albert herczeg kellően fölszerelt seregét vissza bírták volna verni, és így az egyenetlen küzdelem eredménye az lett, hogy a herczeg mintegy három hónap lefolyása alatt Moson, Sopron és Vas vármegyében nem csak a Németujváriaktól, hanem a velök tartott uraktól is, számos várat, kastélyt és erődített tornyot foglalt el, s azok közül néhányat lerombolt tatott, a többit saját őrségével rakta meg, szüret után pedig hadjáratát ismételve Németujvári Iván egyik legerősebb várát, Kőszeget, is megvívatta.

Az osztrák sereg, az egykorú Horneck szerint, ki a legrészletesebben beszél e hadjárat folyamáról, legelsőben Nagy-Marton várát, az Ivánnal rokonságban állott Nagymartoni grófok, Mihály és Simon birtokát szállotta meg. A vár őrsége, bízva abba, hogy Iván nem fog késni a

1 Ich han also vernomen,
Daz er an Sand Marichs Tag
Dez ersten ze Veld lag.
Er fur aber schir
Auf des Velds Rivier,
Da die Leitach floz. stb.

HORNECK, PEZnél III. 267. l.

2 Eodem tempore et anno, — irja 1289-re az osztrák krónika bécsi folytatója, — comes quidam Vngarus, Iwanus nomine, sive Johannes, quod idem est, filius comitis Heinrici, homo malignus et totus tyrannus, cum multis annis rebellasset contra regem Vngarie dominum suum, nec eum idem rex sibi subiugare nec vincere posset, obstinatus in sua malicia, eciam fines Vngarie transgressus, Austriam predis et rapinis devastabat, Stiriam quoque et undique circa metas Ungarie, velut lupus rapax depredatus est. PERZnél, IX. köt. 715. l.

segítséggel, az ostromot tizenegy napig vitézül kitartotta. Ekkor meg is érkezett Iván, testvéreivel Péter veszprémi püspökkel, Miklóssal és Henrikkel: de miután támadását az osztrákok visszaverték s embereinek majd nem felét



26. NAGY-MARTON.

elejtették, meg kellett győződnie, hogy aránylag csekély számú hadaival a várat fölmentenie lehetetlen. Fegyverszünetet kért tehát s egyezkedés végett követet küldött a herczeghez.* Minthogy azonban Albert a követet nem

* Horneck az Iván követét «Peter der Wahdsachg»-nak nevezi *e. h.* 270. l. Ezt a név hasonlósága mellett sem vagyok hajlandó Csák Péternek tartani, ki a Németujváriak halálos ellensége volt, s kit a nádori széken 1289 elején éppen Németujvári Miklós váltott föl. — Miklós még 1289 szept 8-án Kapornakon

fogadta el, s annak békeajánlatait, mint elkésetteket, az osztrák urak is visszautasították, Iván a csatatérről még azon estve visszavonult, a szorongatott várat sorsára hagyva. Más nap aztán, a mint Albert a vár falait töretni kezdette, Mihály úr, kinek neje osztrák leány volt, s testvére Simon belátva, hogy minden további ellenállás sikeretlen lenne, Taufers Hugó közbenjárására a várat oly föltétellel föladta, hogy az őrség minden vagyonával szabadon mehessen s csak az élelmet tartozzék hátra hagyni. Albert az így átvett erősségbe 40 főnyi őrséget helyezett.

Más nap május 16-án Albert herczeg Szent-Margaréta alá indúlt,* melynek magyar őrsége Iván kalandozásai alkalmával sok garázdaságot követett el Ausztriában. Néhány nap alatt az ostromgépek annyira megrongálták a vár bástyáit, s oly sűrűen szórták a nyíl- és kőzáport a falakra, hogy a kétségbeesett őrség parancsnoka kénytelennek látta magát alkudozásba bocsátkozni, s a várat másnap csakugyan föl is adta oly föltétellel, hogy az őrség az élelmen és boron kívül minden vagyonával szabadon elvonulhasson. Albert herczeg azon éjt a várban töltötte, s miután azt Kreuzbeck Fridrik hűségére bízta, más nap Aggendorf alá szállott.

E hely őrsége, a fallal kerített egyház magas tömör tornyába zárkózva, megtette a védelemre a kellő előkészületeket, a torony és kastély fedelét, hogy tüzet ne kapjanak, vizes ökörbőrökkel terítette be. Ezen elővigyázat azonban mit sem használt, mert az osztrák gépmester az

kelt levelében is nádornak és somogyi főispánnak irta magát. FEJÉR V. III. 481. l. és VII. V. 484. l. László király azonban már más nap. 1289 szept. 9-én Poroszlón kelt parancsában Rajnáldot, a Rozgonyiak ősét, említi nádorának. WENZEL, XII. 479. l. Valószínű eszerint, hogy Németujvári Miklóst éppen az osztrák herczeg hadjárata alatt s annak következtében fosztotta meg a király a nádorságtól.

* Dez andern Morgens vil fru
Dez Montag in den Tagen
So man die Chrewcz siecht tragen
Vmb daz Hail der Christenhait,
Do waz der Herczog perait,
Vnd fur fur Sand Margreten.

HORNECK, PEZnél III. 271. l.

égő szurokkal és kénkővel behintett rőzsecsomagokat mind addig szóratta a fedelekre, míg lángba nem borultak. Az elharapózott tűz miatt a védelem és menekülés lehetetlenné vált, s így a kétségbeesett őrség, csak hogy életét megmentse, kénytelen lett magát kegyelemre megadni. Albert herczeg, ki minden egyezkedést visszautasított, mert az aggendorfiak tömérdek rabszíjra fűzött foglyot hurczoltak el Ausztriából, csak a nőknek és gyermekeknek adott kegyelmet, 54 nőt 30 gyermekkel és egy káplánnal szabadon bocsátott, a férfiakat ellenben bilincsre veretve Ausztriába az általok dúlt városokba osztotta szét, hogy mint rablók az ország szokása szerint bitófán lakoljanak, a tornyot és kastélyt pedig földig romboltatta.

Ezután a sor Kobold várára került, melyet megrémült kapitánya, ki méltán tarthatott az általa gyakran károsított bécsujhelyi polgárság bosszújától, szabad elvonulás kikötése mellett ellenállás nélkül föladott. Albert e várat Emmerberg Berthold őrizetére bízta.

Rohoncz őrsége, Iván segélyébe bízva, nyolcz napig daczolt a legerősebb ostrommal; miután azonban meggyőződött, hogy a segélyt hiában várja, szabad elvonulás föltétele alatt a várat föladta, melynek kapitányává Albert herczeg Stubenberg Ulrikot nevezte ki.

Szalonak rövid ostrom után Taufers Hugó közbenjárására hasonló föltétel mellett kaput tárt. Albert herczeg az átvett vár őrizetét Stubenberg Henrikre bízta.

Pinkafeld tornyának lerombolása s több Vas és Sopron vármegyei kisebb erősség elfoglalása után Albert a Mosony vármegyei Magyar-Óvár alá vezette hadait, s azt 2000 lövészének öldöklő nyílzáporával s a faltörő gépekkel mindaddig szorongatta, míg a hosszas ellenállásban kimerült védői magokat kegyelemre meg nem adták.*

* Hornbck, Peznél III. 267—275. l.

Albert herczeg e vár birtokosát és elszánt védelmezőjét, Óvári Bicsó mestert, Szilveszter fiát, kinek egyik rokona Domokos a vár vívása közben esett el, számos rokonával és szolgájával együtt mindaddig fogságban tartotta, míg



27. MAGYAR-ÓVÁR.

minden jószágát eladva vagy zálogba vetve magát ki nem váltotta.*

* III. Endrének 1291-ben nap nélkül Óvári Bicsó részére a Vas vármegyei Szarvaskendről kelt levele, melyben említve van az is, hogy Bicsó V. Istvántól ezen helységre nyert adománylevelét Óvár megvívásakor vesztette el. WENZEL, XII. 501. — Hazai okleveleink közül ez az egy az, melyben valamely Albert herczeg által elfoglalt vár meg van nevezve. Érdekes ez oklevélben olvasnunk, hogy III. Endre a Magyar-Óvár bukására vonatkozó adatokról éppen a két Németujvári testvér, Iván tárnokmester és Miklós nádor, s más nemesek hiteles bizonyítása után értesült. — Albert herczeg hadjáratáról említést tesz Erzsébet anyakirályné is, kedves rokona az Aba nembeli Lőrincz mester, Lőrincz fia, részére 1290-ben nap nélkül kelt adománylevelében, ennek érdemei közt különösen kiemelve, hogy mint a korona híve nem akart az országot megtámadó osztrák herczeggel együtt működni, miért aztán a herczeg tőle három várat foglalt el s kimondhatatlan értékü vagyonát hányatta zsákmányra. WENZEL, XII. 487. l. — A III. Endre diadalmas osztrák hadjárata után Haimburgban 1291 aug. 28-án kötött egyesség szerint Albert herczeg kötelezte magát, hogy visszaadja az általa elfoglalt királyi várakat, nevezetesen Pozsony várát és városát, Nagy-Szombat városát tartozan-

Albert herczeg ezen táborozása alatt vesztette életét Péter veszprémi püspök, Iván méltó testvére, ki főpap létére gyakran vett részt Iván és öcscsei rabló hadjárataiban. A püspök a Veszprém vidéki urakat és nemeseket gyűlésbe híva rá akarta bírni, hogy szorongatott testvérei segítségére fegyvert ragadjanak; az e fölött kifejlett vita hevében történt, hogy egy nemes, kit a püspök szóval és tettel megsértett, oly indulatba jött ellene, hogy kardot rántva a gyűlés színhelyén agyon vagdalta. «Így veszett el Isten büntetéséből gyalázatos halállal az, a ki gazúl élt, s így szállott másra püspöksége» veti ez eset elbeszélése után az egykorú osztrák évkönyvíró.*

Magyar-Óvár bukásakor már beállott az aratás ideje, s azért a táborozásban kifáradt osztrák urak és nemesek azzal a kérelemmel járultak a herczeg elébe, hogy mivel különben jószágaikban nagy kárt vallanának, szakítsa félbe a hadjáratot s engedje meg, hogy aratásra és szüretre embereikkel együtt haza mehessenek. A herczeg őket, miután esküvel kötelezték magokat, hogy szüret után táborában újra megjelennek, haza bocsátotta s maga is diadalmenettel vonult be bécsi palotájába.

Szüret után ismét megnyilt a magyarországi hadjárat. Minthogy ekkor már Rudolf salzburgi érsekkel a béke meg volt kötve, most a stiriai nemesek is nagyobb szám-

dóságaikkal együtt, s ezeket, valamint a Sopron vármegyei Koboldot és a Vas vármegyei Német-Ujvárt, egyenesen a király kezéhez szolgáltatja; a többi visszaadandó várak iránt pedig, melyek csak általánosságban vannak említve, úgy rendelkezett az egyesség, hogy azok, nehogy viszályra adjanak alkalmat, bárki tulajdonai is, mind földig romboltassanak. FEJÉR, VI. I. 181. l.

* *Annalium Austr. Contin. Vindobonensis*, PERTZ-nél IX. 715. l. — Péter püspök halálát RÓKA, *Vitæ Veszprimiensium Præsulum*, 155. l. a veszprémi káptalan régi kéziratára hivatkozva 1288-ra teszi, aligha kellő pontossággal. Annyi ugyanis bizonyos, hogy a püspök 1288 május 20-án még életben volt, mikor bizonyságlevelet adott arról, hogy előtte Buzád, Csák fia, bizonyos zálogban birt jószágát Oguz somogyi főispánnak eladta. WENZEL, XII. 472. l. De már 1290. első felében Izabella királyné kiváltságlevelét, melylyel a nyúlszigeti apáczák négy elfoglalt helységét visszaadta, Péter utódja, Benedek veszprémi püspök, mint a királyné cancellárja, állította ki. WENZEL, IX. 527. l.

mal gyültek a táborba főkapitányuk Henrik admonti apát vezérlete alatt, s általában mind azok, kik előbb a salzburgi érsek ellen harczoltak, készséggel vállalkoztak a magyarországi táborozásra; Meinhard karinthiai herczeg pedig saját fiát Henriket küldte sógora az osztrák herczeg segítségére válogatott karinthiai és tyroli lovagokkal.

Albert jól fölszerelt hadaival Szent-Mihály napján (szeptember 29.) szállott Iván egyik legerősebb vára Kőszeg alá, s a várost és várat azonnal bekeríttette. Iván megjelent ugyan a vár segítségére, de nyilt csatába nem mert ereszkedni, hanem csak a takarmányért szerte széledt osztrák lovasokon töltötte bosszúját, kik közül öt százat fogott el s mindnyájának kezét lábát levagdaltatta. Iván csatározásai azonban nem voltak döntő hatással az ostrom folyamára. Kőszeg polgárai, kiknek fiait Iván kezesekül magánál tartotta, az őrséggel együtt vitézül védték magokat s több támadást véresen vertek vissza. A megszállás tizenegyedik napján azonban, midőn az ostromlók a város megrongált falaira hágcsókon fölhatoltak, a legelkeseredettebb makacs küzdelem után, mely közben a férfiak nehéz köveket s gerendákat, a nők forró vizzel, égő szurokkal telt edényeket, lángoló rőzsenyalábokat s egész méhkasokat zúdítottak az ostromlók fejére, kénytelenek voltak a túlnyomó erőnek engedni s a fellegvárba menekülni. A városba betört osztrákok ekkor mohón neki estek a rablásnak, minden házat, minden szekrényt fölkutattak, s mivel semmi értékesebb zsákmányt nem találtak, mert a lakosok minden becsesebb vagyonukat még jókor a várba szállították, bosszújokban az egész várost a herczeg tilalma ellenére fölgyújtották s porrá égették.*

A város bevétele után még nagyobb hévvel folyt a

* Hornecktől, kinek bővebb és részletesebb előadását követjük, e pontra nézve annyiban eltér az osztrák krónika bécsi folytatója, a mennyiben a város fölgyujtását magoknak a várba menekülő polgároknak tulajdonítja. PERTZnél, IX., 716. l.

vár ostroma, melynek falait éjjel-nappal egyre döngették a pattantyúk s a faltörő kosok. Ezek csapásait a védők köteleken lebocsátott rőzsekévékkel s földdel töltött zsákokkal igyekeztek fölfogni és ártalmatlanná tenni: az osztrák gépmesterek azonban hosszú póznákra erősített éles sarlókkal a lecsüngő köteleket elvagdalva, a védők ezen fogását is meghiusították. Egy pár hétig tartó és sok áldozatba került ostrom után, midőn a bástyák már alá voltak ásva s a falak egy része düledezni kezdett, s a várba szorult nép eleségben is szükséget látott, a szorongatott őrség értesítette Ivánt, hogy a várat sokáig tartani már nem lehet, s fölkérte, hogy a még megmaradt nép megmentésére igyekezzék a herczeggel kiegyezkedni. Iván el is követett minden lehetőt; nem kimélte még pénzét sem, hogy az osztrák urakat s a herczeg tanácsosait a maga részére megnyerje s így a herczeget visszavonulásra bírja; azzal a hamis hír elterjesztésével is igyekezett hatni, hogy László király és az erdélyi vajda az ország fölkelt hadaival sietve közelget s már alig tíz mérföldnyire táborozik. Akadtak is az osztrák urak közt Iván ügyének szószólói, kik a herczegnek a visszavonulást tanácsolták, elpanaszolva, hogy embereik fele már elhullott, lovaik takarmány hiányában szőlőlevélre vannak szorulva, s a közelgető tél zord napjaiban a táborozás sanyarúságait sem kifáradt embereik, sem elcsigázott lovaik ki nem állhatják. A herczeg azonban az admonti apát tanácsára állhatatosan megmaradt az ostrom folytatása mellett, még azután is, hogy az Iván által megvesztegetett Tauffers Hugó magát betegnek tettetve a tábort oda hagyta. Igy aztán az ostrom második hónapjának elején, november 1-én, midőn a vár falain már több helyt rés volt törve, Kőszeg vitéz védői egyesség szerint kaput tártak a herczeg előtt. Először a nők vonultak ki, többen 800-nál, az összes gyermekekkel, azután a várőrség teljes fegyverzetben s utánok a város férfi lakossága.

Albert az üres várat átvévén annak rongált falait helyreállíttatta, s miután a várat őrséggel megrakva Emmersberg Berchtold gondviselésére bízta, hadait elbocsátotta s maga is visszatért székvárosába.[1] Innen közölte atyjával, Rudolf római királylyal, ki e táborozás alatt a fölkelt svábok leverése után hadaival fia segélyére Magyarországra készült, hogy a magyarok fölött ismételten diadalmaskodott.[2]

László az osztrák herczeget kényére kedvére hagyta Németujvári Iván ellen működni, kinek dölyfét az előbbi években többször hiában igyekezett megtörni, s azt is elnézte, hogy Albert karácsony táján harmadszor is betört az országba, s Szent-Vid várát Vas vármegyében, Iván birtokát elfoglalván, gazdag zsákmánynyal vonult haza.[4] Julius 27-én, mint láttuk, még Budán székelt, de néhány hét mulva már a Tisza mellett táborozott,[3] onnan pedig Erdélybe vette útját. Szeptember 1-én Alsó-Apoldon, Szerdahely közelében, fogadta vissza kegyelmébe Péter erdélyi püspököt, ki a közelebbi keresztes háború alkalmával a kún Árboczot két unokájával s az erdélyi vajdát Majost, mint Lodomér esztergomi és János kalocsai érsekektől érte-

1 HORNECK, PEZnél III. 275—281. l. kinél e hadjárat ideje hibásan van 1286-ra téve. Ez a tévedés bizonyosan csak a másolók hibájából történhetett, minthogy Horneck Ivánnak 1286-ban történt győzedelme s békekötése után még hosszasan beszél Ivánnak a következő nyáron és télen történt regedei kalandozásairól s csak azután kezd Albert herczeg ezekre következett bosszuló hadjárata elheszéléséhez. — Ezen hadjáratot csakugyan 1289-re jegyzette föl az osztrák évkönyvek egykorú bécsi folytatója, ki tüzetesebben csak az egy Kőszeg ostromáról szól ugyan, oly adatokat is közölve, melyek Horneck előadását részint igazolják, részint kiegészítik, de a meghódított várakat és kastélyokat, összesen 36 helységet számlálva elő, név szerint fölsorolja. PERTZnél IX. 715. l.

2 Rudolf levele fiához, Alberthez, s ennek válasza, év n. (1289). FEJÉR, V. III. 482. l.

3 *Annalium Austriæ Continuatio Vindobonensis* PERTZnél, IX. 716. l.

4 Füred mellett Szent István napján (aug. 20.) év nélkül (1289.) adta vissza Péternek és Istvánnak, Keled fiainak, Szabolcs vármegyei ősi birtokaikat, melyeket tőle Ders, Lőrincz fia, hamis feladás utján kapott adományban. FEJÉR, VII. II. 129. l. — Egy hét mulva aug. 27-én Szathmárban Gebe mellett mentette föl Mihály fiait, Istvánt és Pált, embereikkel együtt a szathmári főispán és más birák hatósága alól. FEJÉR, V. III. 455. l. és WENZEL IX. 563. l. — E levelek kelte »prope Fyred« és »prope Geble« (WENZELnél Ceble) táborozásra mutat, s biztosan határozható 1289-re.

sült, nem saját akaratjából, hanem ezeknek a szentszék nevében hozzá intézett parancsára fogta volt el, s adta vissza neki az ezért elkobzott Kolozsvárt, Gyula-Fejérvártt, az azokhoz tartozó püspöki jószágokkal.[1] Erdélyből azonban csakhamar vissza kellett sietnie a Tisza mellékére; szept. 9-én már Poroszlóról intézett parancsot a szepesi káptalanhoz Rajnáld nádor bizonyos ügyében;[2] négy nap mulva, szept. 13-kán, pedig Túr-Keviben adta már föntebb ismertetett parancsait, melyekben Mihályt, Öböl fiát, és fiait némely lázadók megöléséért és kirablásáért fölmentette, Csetnek lázadó fiait pedig Erdélyben elfogatni rendelte.[3]

Midőn László ezen leveleit kiadta, már akkor az országot a fölkelés újra lángba borította. A főpapság és az oligarchia, egymással kezet fogva, élethalálharczra hívta ki a királyt, kit a papok mint a pogány kúnok pártfogóját esküje megszegésével s a keresztyénség megtagadásával, az urak pedig az Albert herczeggel való szövetkezéssel és az ország érdekeinek elárulásával vádoltak. A Németujváriak és társaik most már annyival határozottabban törtek megbuktatására, mert tudták, hogy ha veszteni találnak, nem ok nélkül retteghetnek bosszújától. László ugyanis egy alkalommal, midőn az esztergomi és kalocsai érsek, a veszprémi és győri püspök ünnepélyes követsége fölszólította, hogy a pogány kúnokkal szakítva térjen a jobbulás útjára, mert különben az ország rendei az engedelmességet fölmondják, s magának tulajdonítsa bekövetkezendő veszedelmét, haragra lobbanva, ily szavakban tört ki: «Ura

1 *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenb.* I. 146. l. és utána WENZEL, IV. 336. l. — Ezen erdélyi utja alkalmával 1289 (szept. 1. után) erősítette meg atyjának a gyulafehérvári káptalan részére kiadott szabadalomlevelét, melyet a kanonokok előtte fölmutattak. FEJÉR, V. III. 454. l.

2 Datum in Poruslo secundo die festi Natiuitatis Beate Marie Virginis A. D. 1289. WENZEL, XII. 479. l.

3 Datum in Kewe feria tercia post festum Natiuitatis Virginis Gloriose. Év n. (1289. szept. 13.) WENZEL, IX. 556. és 557. l.

akarok lenni a magyaroknak, kik nekem nem uraim; ne tanítsanak engem becsületre, melyről soha meg nem felejtkeztem, a hűtlenek és becstelenek; ne híjanak engem Lászlónak, ha ezért bosszút nem állok s szemeiket ki nem szúratom».[1]

László, hogy fenyegetésének súlyt adjon, legveszedelmesebb ellenségei a Németujváriak ellen túl a Dunára nyomult hadaival; 1289 november 5-én Veszprém vármegyében Berenden állott tábora. Innen kisértette meg a lázadó urak zászlai alatt harczoló nemességet lefegyverezni, biztosítván mindazon nemeseket, kik ellene fegyvert fogtak, hogy ha a lázadók vezéreitől visszavonulnak, s a hűségesküt hívei, István és Pál, Mihály fiai kezébe leteszik, nem csak minden eddig elkövetett vétkeiket megbocsátja, hanem őket királyi kegyelméből jószágokkal és tisztségekkel fogja jutalmazni.[2] A kegyelem-hirdetésnek azonban úgy látszik nem lett kívánt foganatja, s Lászlónak, ki négy nap mulva, nov. 9-én, Somogyban Tóti falu mellett állott táborával,[3] folytatni kellett a küzdelmet a hűtlenek ellen. S hogy ezen küzdelemben a győzedelem nem az ő részére hajlott, sőt ügye ezen dunántúli hadjárat alatt kedvezőtlen fordulatot vett, kétségtelen abból, hogy a Bakony vidékéről, Ugadról, a hol deczember 2-án táborozott,[4] a legnagyobb sietséggel kellett túl a Tiszára visszavonulnia. Deczember 7-én már Csanádról intézett paran-

1 HORNECK, PEZnél III. 350. l.

2 Datum in Berechte feria IV. post festum Omnium Sanctorum. Év n. (1289.) WENZEL, IX. 558. l. — Berechtét azért merem azonosítni a Veszprém vármegyei Berenddel, mert okleveles bizonyságunk van rá, hogy László 1289. novemberben túl a Dunán harczolt a lázadókkal, és így, mint némelyek vélték, ezen levelét Beregben nem adhatta ki.

3 Itt adományozott két Komárom vármegyei falut hívének Zsidai Mihálynak, kinek testvére Miklós, az ő és az ország szolgálatában esett el. Datum iuxta villam Toty in crastino octauarum Omnium Sanctorum, A. D. 1289. WENZEL, IX. 494. l.

4 Itt kelt beigtató parancsa az esztergomi káptalanhoz, Pál esztergomi prépost, pécsi püspöki helyettes és udvari papja részére. Datum in Vgad feria sexta proxima ante festum Sancti Nicolai confestoris. Év nélkül (1289). WENZEL, IX. 496. l. — E parancs teljesítéséről a káptalan decz. 20-án tett a királyhoz jelentést. *U. ott.* 501. l.

csot Szabolcs és Szathmár vármegyéhez, hogy István és Pál mesterek, Mihály fiai, zászlaja alatt táborába jőjenek,[1] karácsony napján pedig Körösszeg melletti táborából parancsolt Szabolcs, Szathmár és Bereg vármegyének, hogy fegyvereseikkel azonnal induljanak s hozzá csatlakozzanak, értesítvén őket, hogy ha híven szolgálandnak, királyi kegyére, ellenkező esetben, mint parancsa áthágói, bosszújára számíthatnak.[2]

László attól fogva, hogy Budát oda hagyta, haláláig majdnem egy egész esztendőn át folyvást táborban, deczember 7-dikétől kezdve legtöbbnyire hű kúnjai társaságában, azok szállásai közelében töltötte zaklatott napjait, s ez idő alatt nem is találkozott nejével, ki előbb Visegrád várába s onnan Esztergomba Lodomér érsek pártfogása alá vonta magát.[3] 1290 március 5-én Czegléd melletti táborából adományozta híveinek, Istvánnak és Pálnak, Mihály fiainak, a Csetnek hűtlen fiai és rokonaik összes jószágait, kik az említett adományosok testvérét Pétert megölték;[4] másnap mart. 6-án ugyanitt adományozta ugyanazoknak némely magtalanúl elhalt nemesek birtokait.[5] Martius 15-én Mező-Somlyón kelt adománylevele Tamás, Simon fia, Sóvári György testvére részére, a királyi peczérek általa becserélt lúczi és tokaji birtokaira.[6] Aprilis 29-én Karán-Sebesről parancsolta meg a leleszi conventnek, s a convent fegyveres jobbágyainak és népeinek, hogy miután ezen monostor kegyuraságát Simon fiaitól, Baksától, Tamástól, Dénestől,

1 Datum Chanadini in crastino beati Nicolai. Év nélkül (1289). FEJÉR, V. III. 505. l.

2 Datum iuxta Keresseg in festo natiuitatis Domini (decz. 25.) Év nélkül (1289). FEJÉR, V. III. 506. l.

3 Izabella királyné 1289 oct. 17-én Visegrádon adományozta a maga nagyberényi fegyveres jobbágyait, kik önkényt állottak a veszprémi káptalan fegyveres nemes jobbágyai közzé, minden földeikkel együtt azon káptalannak. WENZEL, IV. 343. l. — 1290 január 28. és febr. 8-án Esztergomban keltek adománylevelei, melyekről már föntebb is szólottunk. WENZEL, IX. 527. l. *Hazai Okmt.* IV. 73. l.

4 WENZEL, IX. 523. l.

5 FEJÉR, V. III. 489. l.

6 FEJÉR, VII. III. 93. l.

Detrétől, Györgytől és Simontól, azok világos hűtlenségéért és kicsapongásaiért elvette, s híveinek István és Pál mesternek, Mihály fiainak, Öböl unokáinak adományozta, azokat vagy emberöket mint az ő személyét oly tisztelettel fogadják, s nekik mind azt, a mivel szokás szerint tartoznak, megadják, különben súlyos neheztelését fogják érezni.[1] Ezen levélből bizonyos, hogy a lázadás már ekkor a felföldön is, hol annak élén Omodé egykori nádor állt, oly erőt vett, hogy Simon fiai, a király eddig kegyelt hívei, s köztük a király zászlaja alatt annyi diadalt aratott Sóvári György is, a fölkelt pártütőkhöz csatlakozott. Néhány hét mulva ezután május utolsó napjaiban, László még folyvást a Maroson túl Székáson, Temes vármegyében állott táborával. Május 20-án innen parancsolta meg a Szathmár-Németiben s attól fogva Szamosszegig lévő királyi vámosoknak, hogy hívei Mihály és fiai István és Pál hajóitól, melyeken azok épülőben lévő várukhoz követ és porondot szállíttatnak, vámot venni ne merjenek.[2] Innen intézett parancsot május 27-én a leleszi monostor népeihez, hogy a rájuk telkenkint kirótt egy negyed arany adót, melyet híveinek, István és Pál mestereknek, adományozott, ezeknek fizessék.[3] Ugyanaz nap itt vette azt a kedvező tudósítást, hogy István mester, Mihály fia, a hűtlen Omodé, Dávid fia, kér-semjéni várát megvívta, s abban lévő fegy-

1 A Kállay család levéltárában lévő eredeti után év nélkül közli WENZEL, IX. 559. l.; 1290 évszámmal adja FEJÉR, V. III. 487. l.

2 Datum in Zekas sabbato ante Pentecosten. Év nélkül (1290). WENZEL, IX. 561. l. — Ezen levelet 1285-re határozza KATONA, VI. 907. l. és utána FEJÉR, V. III. 280. l., abból a föltevésből, hogy ezen vár építése az ezen évi tatárjárás következtében történt. — Van Lászlónak egy Zólyomban május 1-én év nélkül kelt parancsa Szatmár és Szabolcs vármegyéhez, melyben meghagyja, hogy Mihályt, Öböl fiát, ki saját jószágán a maga s az említett vármegyék védelmére várat akar építni, e szándéka kivitelében segítsék. WENZEL, IX. 562. l. — Ezen parancsot Kaprinai másolata után ily hibás kelettel: Datum in Eluut (e helyett: in Zolum) 1286. évszámmal, melynek nyoma sincs az eredetiben, közli FEJÉR, V. III. 319. l. — Kitetszik e levélből, hogy ezen Szamosszeg körül feküdt vár építése már régebben tervbe volt véve, de még 1290-ben sem volt bevégezve.

3 Év nélkül (1290). FEJÉR, VII. II 133. l. és WENZEL, IX. 549. l.

veres szolgáit foglyúl ejtette, miért neki határtalan köszönete kifejezése mellett meghagyta, hogy foglyaival azonnal siessen hozzá.[1] Székáson kelt május 28-án a váradi káptalanhoz intézett parancsa is, hogy Istvánt és Pált, Mihály fiait, igtassa be némely magtalanúl elhalt nemesek Szabolcsvármegyei jószágaiba.[2]

Úgylátszik, hogy a Kállayak ősei, a Tisza vidékén szerencsésen harczolva, jobb fordulatot adtak urok eddig nagyon is kétes ügyének, minek következtében László nem is késett hadaival előnyomulni. Junius 18-án Csanádról parancsolta meg Ugocsa vármegyének, hogy híveit, Mihályt és fiait, Istvánt és Pált, mint főispánjaikat, némely más levelei ellent nem állván, tisztelettel fogadják s nekik a köteles szolgálatokat teljesítsék.[3] Egy hét mulva pedig, junius 25-én Békésben a Körös mellett Szarvashalomnál a kún szállások közt ütötte föl táborát.[4]

Hogy László bizodalommal nézett a hűtlen oligarchák

1 Év nélkül (1290). Fejér, v. iii. 506. l. — Ugyanezen nap, anno Domini 1290. sexto kalendas Juny (május 27.) Regni autem nostri anno decimo nono, alcancellárja Gergely csanádi püspök kezével hely nélkül, de bizonyosan Székáson, állíttatta ki a tatárjáráskor földúlt és fölégetett Beszterczе város részére kiváltságlevelét, melyben Váradon év nélkül jul. 22-én kelt levelét átírván, annak értelmében a város adójának két harmad részét elengedi. *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenb.* i. 156. l. és utána Wenzel, ix. 519. l. — Hogy itt a király uralkodási éve kézzelfoghatólag hibásan van számítva, bizonyos, minthogy László uralkodásának 18-dik évét sem töltötte be.

2 Datum in Zekas in octauis Pentecostes. Év nélkül (1290) Wenzel, ix. 559. l.

3 Datum in Chanad in dominica proxima post festum beati Barnabe Apostoli (május 28). Év nélkül (1290). Wenzel, ix. 564. l. — Kaprinai másolata után tévedve közli 1282 évszámmal Fejér, v. iii. 115. l.

4 Datum in Zorvosholm in festo Sancti Johannis Baptiste A. D. 1290. Wenzel, ix. 521. l. — Ez Lászlónak legutolsó ismert levele, melylyel a nyúlszigeti apáczazárda népeit, nagyatyja és atyja kiváltságlevelei értelmében, a zárda bíróságán és a maga törvényszékén kivül minden más biróság hatósága alól fölmentette. — Ugyanezen idő tájban kelhetett Lászlónak 1290-ben, uralkodása hibásan számított 19-dik évében, hely és nap nélkül, Gergely csanádi püspök alcancellár kezével kiállított kiváltságlevele, melyben Margit herczegnőnek a nyulszigeti apáczazárda fejedelemasszonyának kérelmére, azon zárdát a pesti vám fele részének birtokában az esztergomi Szent Tamás egyháza kanonokjainak háborgatása ellen biztosítja. Fejér, v. iii. 484. l., Wenzel, ix. 519. l. s az eredeti után Knauz, *Monum. Eccl. Strigon.* ii. 262. l.

ellen több mint egy év óta folytatott harcza kimenetele elébe, bizonyos abból, hogy Henrik boroszlai herczeggel, ki ekkor a prágai börtönben sinlődő Rosenberg Zavis rokonai által támasztott lázadást fegyverrel támogatva Venczel cseh király megbuktatására tört, nemcsak szövetkezett, hanem igéretet is tett neki, hogy segítségére magyar hadakkal fog Csehországba nyomulni.*

Midőn ugyanis Zavisnak még 1288-ban nejétől Erzsébettől, László nénjétől, fia született, a hatalmas főúr, ki első neje Kunigunda után Ottokár kincseit örökölte, a keresztelőt a magyar határszél közelében fekvő egyik várában királyi fénynyel kivánta megtartani, s ezen ünnepélyre meghivta Venczel cseh királyt, László magyar királyt s Henrik boroszlai herczeget is. A félénk természetű Venczel azonban, attól tartva, hogy az életére töréssel gyanusított Zavis őt ez alkalommal tőrbe akarja ejteni, a meghivást csak tettetésből fogadta el, s föltételül kötötte ki, hogy Zavis őt személyesen kisérje el a keresztelőre. Zavis a király érte küldött követei meghivására gyanútlanúl meg is jelent a prágai királyi várban, s ott a királynénak egy gyönyörüen himzett drága fátyolt nyujtott át hódolata jeléül, melyet azonban a királyné abban a babonás hitben, hogy általa meg lenne bűvölve, érinteni sem mert, hanem titkon azonnal tűzbe vettetett. Midőn aztán Zavis a királynál tisztelkedett, az őt mint életére leselkedő árulót foglyának nyilatkoztatta s ebben a perczben előre lesbe helyzett fegyvereseivel megrohantatta. Zavis ekkor oly óriási erővel védte magát, hogy kilencz cseh lovagnak dolgot adott, míg nagynehezen le birták verni. A bilincsbe vert Zavist azonban Venczel sem igérettel, sem fenyegetéssel nem tudta rábirni, hogy a birtokában levő királyi várakat és kincseket kiadja; azok átadását Zavis állhatatosan meg-

* *Chronicon Aulæ Regiæ*, DOBNER-*nél Monumenta Historica Boemiæ*. v. köt. 63. l.

tagadta, azt vitatva, hogy azokat néhai neje Kunigunda első férjétől Ottokártól zálog czímen kapta s tőle született törvényes örökösének Jánosnak hagyományozta. Venczel tehát a makacs lovagot a prágai vár egyik tornyába záratván, ott másfél esztendőnél tovább nehéz rabságban tartotta, de megtörni így sem birta. Jószágait elkoboztatta ugyan, de erős várait, melyek a királyi hadak ostromával daczoltak, kézre nem keríthette. Zavis rokonai, a hatalmas Vitkoveczek, e közben nyiltan fölkeltek a király ellen, s hogy rokonukat kiszabadítsák s Venczelt megbuktassák, Henrik boroszlai herczeggel fogtak kezet, s ennek közbenjárására László királytól, a fogoly Zavis sógorától, kértek és vártak segélyt. E reményökben azonban Lászlónak csakhamar közbejött meggyilkoltatása s a boroszlai herczegnek azután nemsokára méreg következtében történt halála miatt keservesen csalódtak.*

Mikor László Zavis érdekében Henrik boroszlai herczegnek magyar segítséget igért, napjai már meg voltak számlálva. Az oligarchák már akkor elhatározták, hogy őt, kit nyilt mezőn több mint esztendeig harczolva le nem birtak küzdeni, orgyilkosság útján is elteszik láb alól. E tervök kivitelére bátorítást meríthettek a szentszék magatartásából is, melyről tudhatták, hogy az általuk elvádolt király ellen ismét az egyház lelki fegyverét fogja villogtatni. IV. Miklós pápa csakugyan Rómából május 20-án kelt dorgáló levelében meghagyta Lászlónak, hogy a tatárok, szaraczénok és más pogányok tévelygéseit hagyja el, nejét, kit eltaszított, vegye vissza, s követének, ki e levelet kezéhez adja, mindenben engedelmeskedjék. Ugyanaznap ki is nevezte teljes hatalmú követévé Magyar- és Dalmátországra, Ausztriára, Stiriára, Karinthiára, Kúnországra és Boszniára Benvenuto eugubiai püspököt, hogy László

* Egykorú cseh források után PALACKY, *Gesch. von Böhmen. II. Bd. I. Abhl.* 355—360 l.

királyt, ki, mint a szentszék gyakori tudósításokból értesült, a keresztyénséget megtagadva tatárok, szaraczénok s más pogányok istentelen szertartásait követi, nejét magától eltaszította, s országát iszonyú dúlás és pusztulás színhelyévé tette, térítse vissza a hit útjára s kényszerítse neje visszavételére; e mellett megadta neki a fölhatalmazást, hogy ha a pogányok ellenszegülésökkel a keresztyénséget fenyegetnék, ellenök, valamint az országban nagy számmal lévő eretnekek s azok minden pártfogói ellen a szentszék nevében keresztes háborút hirdessen. Egyszersmind ugyanaznap fölhivta Rudolf római királyt, Albert osztrák herczeget, s Magyarország, Ausztria, Stiria, Karinthia, Kúnország és Bosznia rendeit és összes lakosait, hogy a legatust föladata végrehajtásában tanácscsal és tettel segítsék.*

Kik voltak a szentszék előtt László király leghatalmasabb vádlói, s kikre vélt a szentszék legbiztosabban számíthatni ellene, kitűnik azon többnyire drávántúli főurak névsorából, kikhez, valamint Venczel cseh királyhoz és Lengyelország nagyjaihoz, a pápa 1290 jul. 23-án külön leveleket intézett, hogy legatusát a pogányok ellen hirdetendő keresztes háborúban segítsék. Első helyen állanak ezek közt a Németújvári testvérek: Iván, Miklós és Henrik tótországi bánok, Radoszláv és István tótországi bánok, a néhai Joakhim testvérei, Frangepáni János és Lénárt, Veglia, Vinodol és Modrus urai, Miklós bán és Pál mester, néhai István tótországi bán fiai, Miklós és István, néhai Babonics fiai, Bagér, Zach, Miklós és István, néhai Bágy fiai, István és Brizda boszniai bánok, Brebiri Pál

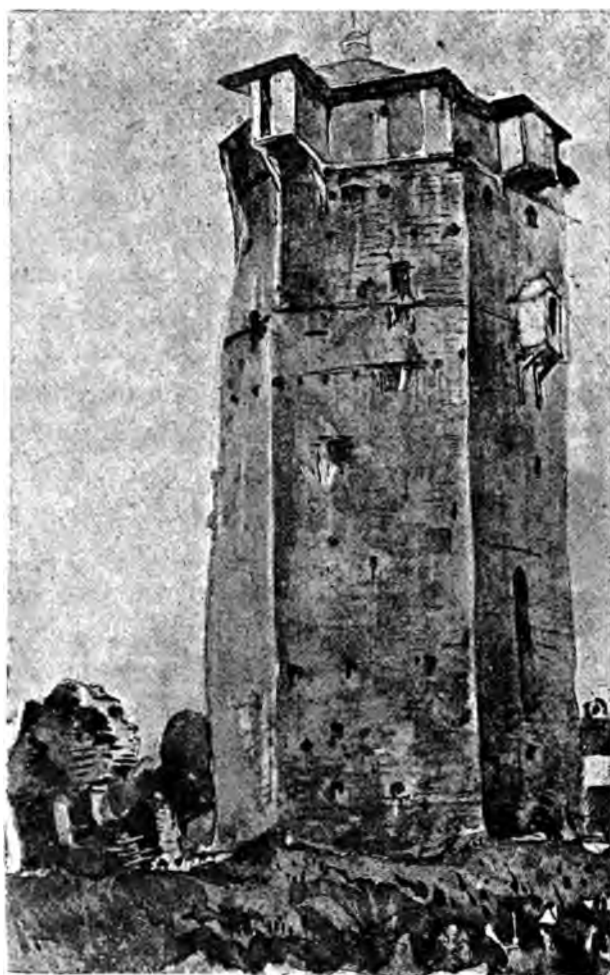
* Mindezen leveleket: Datum Rome apud Sanctum Petrum XIII. Kal. Iunii (máj. 20.) Anno Tercio (1290), közli THEINER, *e. h.* I, 361—364. l. és utána WENZEL, IV. 357—363. l. — Hogy egyébiránt Benvenuto püspök ezen megbizatásában nem járhatott el, kitetszik a pápa IV. László halála után kelt több leveléből, valamint a vaticani levéltár regestrumában a Benvenuto részére szóló kinevezés másolatára tett ezen oldaljegyzetből: Ista legatio non habuit effectum.

bán, György és Mladin testvérek, Miklós, néhai Móricz fia, Ugrin, néhai Pósa fia, az Ujlaki család őse, Gárdon comes, Gergely, néhai Gergely tótországi bán fia, és Roland erdélyi vajda és testvérei.[1]

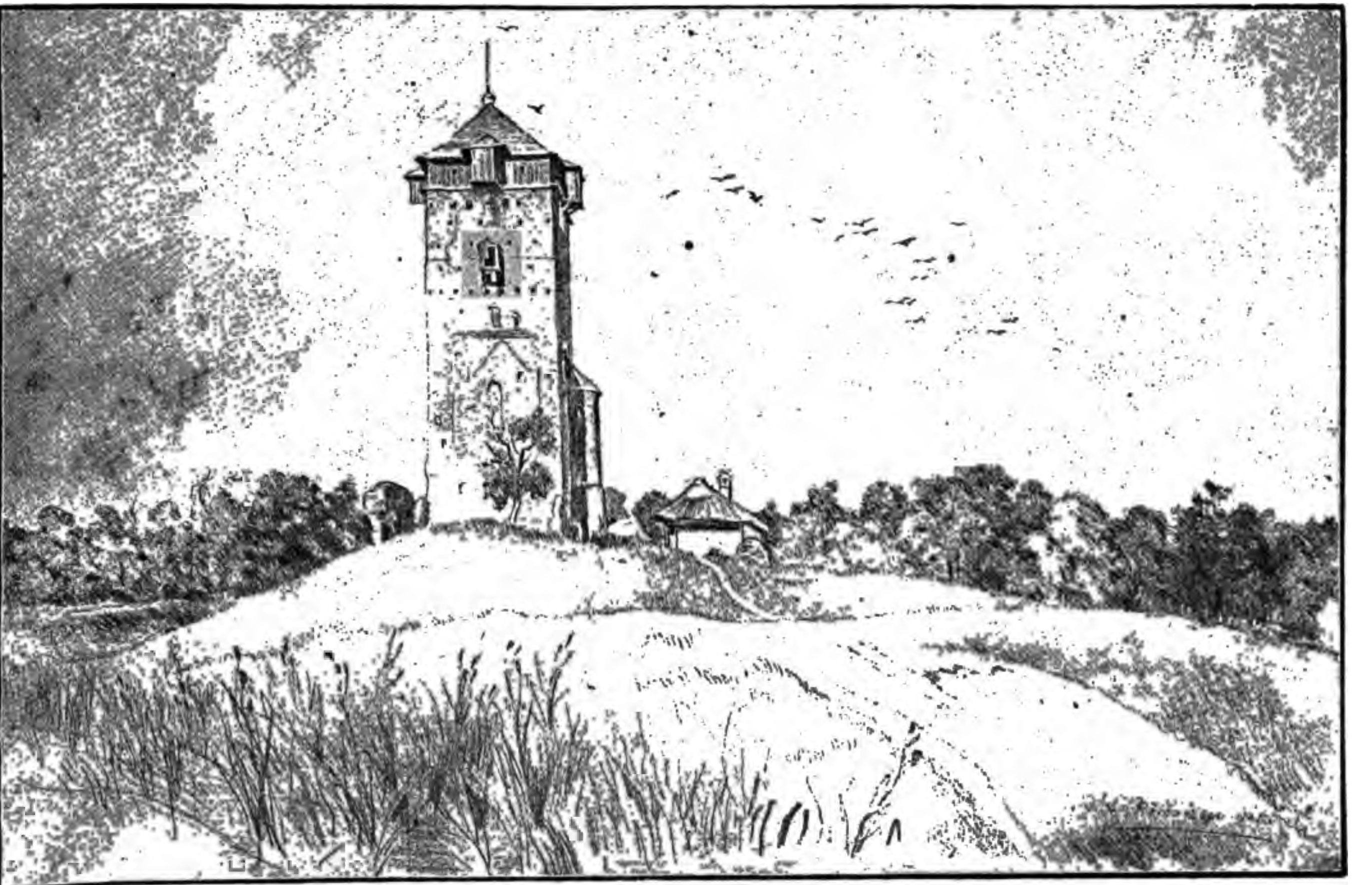
A szentszék által tervbe vett újabb keresztes háborúra azonban már ekkor nem volt szükség: mert e levelek kelte előtt tizenhárom nappal László már nem volt életben; miről azonban a pápa még ezután hat nappal, julius 29-én, tehát akkor sem volt értesülve, midőn a meggyilkolt László utódja: III. Endre Székes-Fehérvártt Szent István koronájával már meg volt koronázva. Ezen napon intézett ugyanis IV. Miklós pápa egy újabb intő levelet Lászlóhoz, melyben őt ősei dicső példájának követésére buzdítva értesíti, hogy a minap oly tetteiről jutottak hírek füleibe, melyek, ha igazak, üdvösségét, jó hírnevét, királyi tisztességét veszélyeztetik, a keresztyén hit romlására, országa nem csekély bomlására s a világ botrányára szolgálnak «s minket, kik üdvödet és jó állapotodat óhajtjuk, nem kissé megzavartak és szomorítnak». Komolyan inti tehát, hogy térjen a jobbulás útjára, s e levél vivőjét, legatusát Benvenuto püspököt, fogadja kellő hódolattal, «hogy annak kegyelméből, kitől minden jó származik, boldog állapotban élhessen, Isten dicsőségére, üdvösségének gyarapodására, alattvalóinak állandó békességére és áldásos nyugodalmára».[2]

1 Mind ezen leveleket: Datum apud Urbem veterem X. Kal. Augusti (jul. 23.) Anno Tercio (1290.) közli THEINER, I. 364. 365. l. — Mennyire félre volt vezetve a szent szék a hamis tudósítások által, láthatjuk a pápának a Németujváriakhoz intézett leveléből, mely e szavakkal kezdődik: «Biztosan reményljük, hogy ti, mint hű és hódoló fiak, lelketeket az égiek áhitozására irányozva, készeknek és buzgóknak törekedtek mutatni magatokat mind abban, a mi a mennyei felség tekintete előtt kedves, a mi üdvösségtek javára szolgál és a keresztyén hit folytonos gyarapodását előmozdítja». Ilyen bizodalomra éppen a Németujvári testvérek mutatták magokat egész életökben a lehető legérdemetlenebbeknek.

2 Datum apud Urbem veterem IIII. Kal. Augusti (jul. 29.) Anno Tercio (1290). THEINER I. 365. l. és utána WENZEL, IV. 370. l. — Ezen levél tartalma s különösen jóakaró hangja bizonyítja, mily igaztalanul hárítja László haláláért a felelősséget a római curiára ENGEL, *Gesch. des ungr. Reichs* I. 440. l. e szavakkal:



28. KÖRÖSSZEG.



KÖRÖSSZEG.

Lászlót Körösszeg vára alatt 1290 julius 10-én érte utól végzete. Itt, hol a Sebes-Körös partján fölütött sátorában, hű kúnjaitól környezve, magát teljes biztonságban vélte, rohanták őt meg éjjel gyilkosai: Árbocz, Törtel és Kemencs kún főemberek; és így éppen azok keze által veszett el, a kikhez mint anyjáról vérrokonaihoz leginkább bízott, a kiknek mint pogányoknak társaságáért a főpapság és a szentszék neheztelését és az ország leghatalmasabb nagyjainak boszúját maga ellen fölidézte.[1]

Az egykorú osztrák források is tudják, hogy Lászlót a kúnok gyilkolták meg.[2] Nem lehet e szerint kételkednünk, hogy a rejtélyes gyilkosságot kúnok követték el: de már a budai krónika indokolását, hogy tudni illik Árbocz és társai a kúnok közönségének hosszas tanácskozása után a kún nép megbízásából hajtották volna végre véres munkáikat, épen nem tartom elfogadhatónak; minthogy el sem lehet gondolni, mi okuk és érdekük lehetett volna éppen a kúnoknak azt a királyt kivégezni, kit nemcsak a vér köteléke, hanem a közös üldöztetés is szorosan csatolt hozzájuk, kit hajlamaiért, szokásaiért kortársai Kún Lászlónak neveztek.[3] Hajlandó vagyok ennélfogva azt hinni, hogy a

»und wenn der physische Königsmord von heidnischen Cumanern verübt worden ist, so fällt der moralische dem damahligen Clerus und der Curia zur Last«. — De látjuk e levélből azt is, mily nehézségekkel járhatott e korban a közlekedés hazánk és Róma közt, hogy László haláláról még annak 19-dik napján sem értesülhetett a pápa, ki pedig a magyar egyház és trón ügye iránt magát nagyon is érdekeltnek bizonyította.

1 László halálát Körösszeg vára közelébe s Margit napja előtti hétfőre határozza a *Chronicon Budense. Budæ.* 1838. 210. l., mely a három gyilkost is megnevezi. — A pozsonyi krónika azt is emlékezetben hagyta, hogy a király gyilkosai Miklóst a király kún ágyasa Édua testvérét is súlyosan megsebesítették. *Chron. Hung. Posoniense. Buda.* 1852 40. l. — Hogy Körösszeg környékén ez időben kún szállások voltak, mutatja az hogy a régi körösszegi vártól egy negyed órára az apáti határ egy részét a nép maig is Kún-ülésnek hívja.

2 Eodem anno Ladislaus rex Ungarie a quodam Chomano occisus est, irja 1290-re az osztrák krónika bécsi folytatója PERTZnél, IX. 716. l. — HORNECK szerint is PEZnél III. 355. l. egy kún ölte meg Lászlót, még pedig nejénél.

3 ENGEL *e. h.* I. 439. l. azt képzeli és hirdeti, hogy a kúnokat a királynak irántok mutatott szigoru bánásmódja, az általa kegyelt neugarokra (szerinte oláhokra) és a király izmaelita ágyasaira

tőrt ugyan a három kún döfte a király szivébe, de a gyilkosok kezének a László halálára összeesküdt oligarchák bosszúszomja adta az irányt.[1]

László holttestét, minthogy a közel Várad püspöke szentségtörésnek tartotta volna a pogánynak kikiáltott király teteménék székesegyházában Szent László sírja közelében adni nyugvóhelyet, hű alcancellárja Gergely csanádi püspök Csanádra vitette s ott a székesegyház sírboltjában temettette el.[2] Halotti torát pedig nem sokára véresen ünnepelte meg hű embere, a szaraczénból azaz mohamedánból kikeresztelkedett Mizse nádor, ki öcscsével Lizsével és a király kegyencz ágyasa Édua testvérével Miklóssal Árboczot és Törtelt saját szállásaikon egy hajnalban megrohanván fölkonczoltatta, s nemzetségökből, a kiket csak kézre keríthetett, még a csecsszopóknak sem irgalmazva, mind kardra hányatta.[3]

való irigykedés ingerelte a véres bosszúállásra: mind ezen föltevések azonban a történelmi valósággal homlokegyenest ellenkeznek.

1 Erre mutat Mihálynak, Öböl fiának, 1292-ben az esztergomi káptalan előtt Omodé akkori nádor és a Borsa nembeli Jakab, Tamás fia, más néven Kopasz, ellen tett tiltakozása, melyekben a maga és fiai üldöztetését, birtokaiknak hatalmas ellenségeik által történt elfoglalását annak tulajdonítja, hogy ő és nagyobb fiai híven ragaszkodtak László királyhoz, ki akkor is ezen hatalmasokat üldözte, mikor hűtlenei megölték, »cum proh dolor a suis infidelibus extitit interfectus«. Az Omodé elleni tiltakozást közli a *Hazai Okmt.* VII. 225. l.; a Kopasz ellenit, ugyanazon szavakkal, már előbb kiadta FEJÉR, VI. I. 219. l. és pontosabban VII. II. 170. l.

2 *Chronicon Budense e. h.* — Az 1460-ban elhalt EBENDORFER TAMÁS osztrák krónikájában PEZNÉL II. 263. l. azt állítja ugyan, hogy László, kit egy kún ölt meg neje ágyában, először Csanádon, azután pedig Váradon temettetett el: de hogy ő a László név által félre vezetve tartotta a Szent László sírjáról híres váradi székesegyházat Kún László temető helyének, bizonyosnak tarthatjuk, és így semmivel sem igazolható állításának legkisebb fontosságot sem tulajdoníthatunk.

3 *Chron. Budense e. h.* — A kún Árbocz nevét a mai nagy-kőrösi határban fekvő árboczi szállásokban, Törtelét a Nagy-Kőróssel és Czegléddel határos Törtel egykori kiskúnsági pusztában, ma népes helységben, Mizse nádorét pedig a kiskunsági Mizse pusztában találjuk megörökítve, ugyancsak Nagy-Kőrös szomszédságában. — Kún László utolsó nádoráról, Mizséről okleveles emlékezetet csak Thomasina anyakirályné 1295-diki levelében találunk, hol mint »Mize condam palatinus« fordul elő, WENZELnél, X. 185. l.: de említi őt, mint a Bécset 1291-ben ostromló III. Endre egyik tanácsosát, Helbing Siegfried is a XIII. század végén irt verses krónikájában »graf Myssa« és »der vilde grav Mizze« név alatt. Kiadva Karajan által, *Zeitschrift für deutsches Alterthum. 1844.* 234. és 237. l.



29. KÚN LÁSZLÓ MEGÖLETÉSE.

A körösszegi vérmezőn a véres dráma függönye legördült, annak hőse ifjusága legszebb virágában, 28 éves korában, minden botlásáért bűneért meglakolt: de elfogult kortársait s az ezek által befolyásolt utókort az erkölcsi világrendnek szolgáltatott véres elégtétel sem engesztelte ki a heves, könnyelmű, kicsapongó, de kortársainál semmivel sem romlottabb lelkű király emlékével. Krónikáink őt mint a bűn fertőjébe merült pogányt az egyház üldözője gyanánt hamis világításban tüntetik föl s legtekintélyesebb történetiróink is igazságtalanúl vetik oda bűnbakúl az ország iszonyú romlásáért, melyért a felelősség nem a gyermek és ifjú királyt, ki az eláradt féktelenséget több izben hiában igyekezett fegyverrel megtörni, hanem azt az önző, minden törvényt lábbal tapodó, erkölcstelen oligarchiát illeti, mely II. Endre korától fogva a királyi családban kitört s általa folyvást szított villongások és belháborúk alatt elhatalmasodva, oly féktelenné vált s a királyi hatalmat, a korona tekintélyét annyira porba taposta, hogy azt a jóakaratú III. Endre teljességgel nem, s csak Róbert Károly vaskeze birta, de még ő is 24 évig tartott nehéz küzdelem után birta, nemzetünk szerencséjére helyreállítni. A nép, mely a folytonos zavarok és pártháborúk közben a hatalmas urak zsarolása és rablása miatt oly inségre jutott, hogy barmaiból kipusztulva magát volt

kénytelen a kétkerekű taligába fogni, mint krónikáink följegyezték, átokkal emlékezett a boldogtalan királyra, s mind azt, a mit szenvedett, neki tulajdonítva, nyomora jelképét, a kétkerekű taligát, gúnyosan nevezte Kún László szekerének. Az egyház, mely őt mint esküszegőt és hitehagyottat serdülő ifjú korában kiátkozta, élete utolsó éveiben pedig mint pogányt keresztes hadjárattal üldöztette, még sírjában sem hagyott neki nyugodalmat.

IV. Miklós pápa ugyanis, miután László haláláról értesült, 1290 szept. 7-én, új fölhatalmazást adott Benvenuto püspöknek, mint Magyarországra küldendő legatusának, melyben, megemlítve hogy László a maga és országa lekötése mellett esküt tett Filep legatusnak, de esküjét, mint a szentszék levéltárában lévő levelében maga is elismerte, míg élt, nem tartotta meg, meghagyja neki, hogy miután Magyarország zavara és veszedelme a király halála után sem szünt meg, sőt nagyobb bajoktól lehet tartani, szerezzen az ország állapotjáról s annak orvoslása módjairól alapos értesülést, s tegyen neki kimerítő jelentést, hogy ezen a római egyházhoz tartozó ország állapotjáról minél hasznosabban és sikeresebben intézkedhessék.* Néhány nap mulva ezután, szept. 13-án, meghagyta legatusának, hogy a nem rég meggyilkolt király ügyében, ki tatárokkal, szaraczénokkal s más pogányokkal szövetkezve azok módjára élt, és az egyház atyai intéseit, mint közelebb is az ellene emelt hangos vádakból értesült, makacsúl megvetette, mihelyt az országba érkezendik, tartson szoros vizsgálatot az iránt, — mivel a szentszék ezen kérdést bizonyos tekinte-

* THEINER I. 366. l. és utána WENZEL V. 6. l. — Más nap szept. 8-án külön levelekben hagyta meg Magyarország egyházi és világi rendeinek, hogy legatusát tanácscsal és tettel támogassák s intéseinek és parancsainak engedelmeskedjenek. Szept. 9-én fölhivta Rudolf római királyt, hogy Magyarországba küldendő követét, ha netalán az ott elhatalmasodott pogányok és eretnekek nagy tömege a keresztyénséget veszélyeztetné, azok ellen tanácscsal és tettel segítse. THEINER I. 367. l.

tekből különösen szivén hordozza, — hogy a király, míg élt, magába tért-é, halála idején, megtagadva a hitetleneket, kikhez és tévelygéseikhez, mint mondják, életében átpártolt, a catholicus hitet vallotta-é, s úgy halt-é meg mint keresztyén, nem mint eretnek, nem mint szakadár, nem mint hitehagyott?, és mind arról, a mit e felől az ország főpapjai, valamint a papság és nép hisznek és vallanak, s a mit tőlük mind a közhír, mind a valóság szerint igaznak találand, neki saját küldöttje által minél hamarabb tegyen kimerítő, határozott és világos jelentést.[1] Minthogy pedig Benvenuto küldetése abba maradt, s a pápa helyette Magyarországra, melyet Habsburgi Rudolf időközben fiának Albertnek adományozott, már 1290 deczember havában János jesii püspököt nevezte követévé, 1291 január 2-án ezen parancsát az ő részére ismét szóról-szóra kiadta.[2] Mily eredménye lett ezen vizsgálatnak, minthogy a legatus jelentése világot nem látott, nem tudjuk: annyit azonban látunk, hogy a szentszék nagyon is érdekében állónak tartotta László meggyilkoltatását úgy tüntetni föl, mint a mely a keresztyén hittől elszakadt királyt megérdemlett büntetés gyanánt érte, hogy így a szentszék által a pogány király ellen hirdetett keresztes hadjárat a jelen és jövő kor előtt igazolva lehessen.

László halálával azok szerencsecsillaga is lehanyatlott, kik mint családja tagjai szivéhez és trónjához legközelebb állottak, s viharos élte folyamára, mint anya, nő és testvér, legtöbb befolyást gyakoroltak.

Anyja, a kún Erzsébet, ki László halála előtt egy pár hónappal mint áhitatos keresztyén hálát adva Istennek, hogy őt a pogányság tévelygéséből az igaz világosság megismerésére vezette, kegyeivel elhalmozta, s legkedvesebb fiát Magyarország, leányait pedig különféle országok trón-

1 Theiner I. 369. l. 2 Theiner, I. 370. l.

jára emelte, a maga és fia, valamint Béla király és neje Mária s ezek gyermekei Béla herczeg és néhai férje István király lelki üdveért adományozta a dominicanusoknak egy drávántuli egyház építésére a verőczei polgároktól neki földbér fejében telkenként fizetendő 20 dénárnyi évi adót, [1] megtört szivvel értesülhetett egyetlen fia gyászos kimultáról, kinek balsorsa fölidézésében magát is méltán részesnek érezhette, mint a ki a gyermekkirály fogékony lelkének nemes irányt adni s őt ifjusága botlásaiban jó útra vezetni elmulasztotta. A csapást, mely őt lesujtotta s fejedelmi állásától, a boszniai herczegségtől megfosztotta, aligha élte sokáig túl; legalább ezen utolsó ismeretes levele után többé nevével sem találkozunk.

Izabellát, kit férje halálának híre Esztergomban Lodomér érsek pártfogása alatt találta, IV. Miklós pápa 1290 szept. 9-dikén kelt levelében sietett gyászában vigasztalni, atyai jó indulatának biztosítása mellett arra utasítván, hogy nehéz helyzetében Magyarországba küldendő legatusához s Lodomér érsekhez folyamodjék s azokkal értekezzék: hogy az országban maradjon-é vagy visszatérjen hazájába. [2] S még az nap meghagyta mind legatusának mind Lodomér érseknek, hogy az özvegy magyar királynét hitbéri és egyéb jószágaiban és jogaiban védelmezzék, a szentszéket pedig minél elébb tudósítsák, hogy a királyné az országban akar-é maradni, vagy nem.[3] S hogy Izabella a magyar földön férje halála után sem érezte magát idegennek s

1 Datum in villa Oronas (Aranyoson Baranya vármegyében) per manus... Laurencii Prepositi Ecclesie Sancti Petri de Posoga aule nostre Cancellarii... in festo Inuencionis Sancte Crucis (május 3.) Anno Domini 1290. WENZEL IX. 524. l.

2 THEINER I. 369. l. — Később, midőn a pápa Benvenuto helyett János esinoi püspököt küldte követeül hazánkba, 1290 decz. 20-án, ezen Izabellához intézett levelét csaknem szóról-szóra ismételte, meghagyván neki, hogy követét és az esztergomi érseket állapotjáról és szándékáról körülményesen értesitse. THEINER I. 372. l. — Ugyanaz nap ismét kiadta az özvegy királyné ügyében Benvenutohoz és az esztergomi érsekhez intézett előbbi parancsait is. THEINER, I. 371. l.

3 THEINER I. 368. l.

nem igen vágyakozott vissza szülőföldére, melyet gyermek korában elhagyott, kitetszik abból, hogy László halála után majd nem tíz esztendeig hazánkban tartózkodott, s III. Endre uralkodásának vége felé, 1300-ban, csak akkor tért vissza Nápolyba, midőn testvérének II. Károlynak unokája, Róbert Károly, mint trónkövetelő fegyverrel készült az országba betörni. Kétségtelen ez II. Károly nápolyi király regestáiból, melyek az özvegy magyar királynéról és udvari embereiről, azok segélyezéséről, a királyné Nápolyba küldött követeiről gyakran emlékeznek, s melyekből bizonyos, hogy Izabella csak 1300 julius havában érkezett Manfredoniába.[1]

László kedves nénje Erzsébet is nem sokára bátyja halála után gyászfátyolt öltött. Férjét ugyanis, a másfél évnél tovább börtönben sanyargatott Zavist, Venczel cseh király parancsára Miklós troppai herczeg, II. Ottokár törvénytelen fia, a Vitkoveczek által vitézül védett hlubokai vár ostroma közben, minthogy a vár alatt vérpadra hurczoltatva sem volt rá birható, hogy rokonainak az ő élete megmentéseért a vár feladását tanácsolja, sőt azokat a vérpadról is hősies ellenállásra buzdította, 1290 augusztus 24-én rokonai s a várőrség szeme láttára lefejeztette.[2] Az így támasz nélkül maradt özvegy hol hajthatta volna le bánatos fejét biztosabb nyugalomra, mint a nyúlszigeti apáczazárdában, melynek falai közt négy éves kora óta növekedett, s melynek fejedelemasszonya ekkor unokatestvére Margit, IV. Béla unokája, a macsói herczeg Rasztiszláv leánya volt.[3] E zárdában végezte viszontagságteljes életét, ott, hol atyja V. István hamvai vörös márványkoporsó alatt nyugodtak,

1 Az Izabella, vagy, mint magát okleveleiben nevezi, Erzsébet özvegy magyar királyné magyarországi tartózkodására s hazamenetelére vonatkozó adatokat, melyek 1290 szept. 27-től 1300 julius 9-ig terjednek, lásd: WENZEL, *Diplomatiai emlékek az Anjou-korból*. I. 73, 113, 121 132, 138, 153 és 154 l.

2 Egykorú cseh források nyomán PALACKY *e. h.* II. Bd. I. Abth., 362. l.

3 IV. László 1290-ben kelt levele. WENZEL, IX. 519. l. és KNAUZ II. 262. l.

os emlékkő. «Erzsébet asz-
házban az feszület előtt, mi-
mond Szent Margit magyar

B. *Margarethæ virginis.* 359. l.



IKLÓS NÁDOR 1285-DIKI OKLEVELÉN.

# AZ OKLEVÉL-HASONMÁSOK SZÖVEGE.

## I.

### LÁSZLÓ KIRÁLY OKLEVELÉNEK HASONMÁSA.

Ladislaus dei gracia Rex Hungarie, fidelibus suis . . preposito Conuentui, iobagionibus et populis monasterÿ de leles salutem et graciam. Quia nos consideratis fidelitatibus et meritorÿs seruicÿs magistrorum St. (Stephani) et Pauli filiorum comitis Michaelis filÿ Vbul patronatum monasterÿ de leles, quem Boxa Thomas, dyonisius Dettricus, Georgius et Symon, filÿ Symonis ex nostra collacione possedisse dicuntur, propter manifestos et notorios excessus filiorum eiusdem Symonis, et a lachk et donch filÿs ipsius Thome auferendo, predictis Stephano et Paulo magistris dedimus et contulimus ex nostra gracia speciali, fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus, eosdem St. et Paulum, magistros, aut hominem ipsorum reuerenter tamquam nostram personam recipiatis, omnia iura seruicia et debita consueta eisdem plenarie administrantes et aliud nullatenus facere audeatis uel presumatis. Alioquin nostram indignacionem grauiter sencietis incurrisse. Datum in Karansebes sabbato proximo ante festum apostolorum philippi et Jacobi.

Eredetije *a M. Nemz. Muzeumban (a Kállay-család levéltárában).*

## II.

### MÁTÉ NÁDOR OKLEVELÉNEK HASONMÁSA.

Nos Matheus Palatinus Comes Posoniens,s Symigiensis et Judex Cumanorum memorie commendantes significamus vniuersis quibus expedit presencium per tenorem. quod quia cuncta secundum diuinam disposicionem sunt transitoria, et unus quilibet tesauros sibi debet incelis tesaurizare, nos indiuersis casibus fortune incedentes, uolentes nostre anime inuigilare, hoc condimus testamentum, ut possessiones nostras Periese, Nympty, et Jech uocatas cum earum pertinencÿs vniuersis et cum tributo nostro de Thopulchan, si nos de hoc seculo transmigrare contingat, reliquimus et legauimus domine consorti nostre possidendas, ita, quod siue inter sorores in habitu, siue in eisdem, donec uiuat, commoretur, et liberam habeat ipsas possessiones possidendi facultatem, ac de ipsarum prouentibus, pro remedio nostre anime elemosinas in missarum celebracionibus et in alÿs largiatur, ita tamen,

quod frater noster medio tempore nichil iuris habeat in eisdem, sed dum ipsa eciam nostra consors debitum vniuerse carnis in sui transmigracione de hoc seculo persoluerit, ipse nostre possessiones in ius fratris nostri deuoluantur iterato. Ordinauimus eciam, quod possessiones nostre Gyrky et Nandur uocate, eo, quia sunt pernos aquisite, et non hereditarie, in perpetuum Jus, monasterÿ beate virginis de insula deuoluantur et statuantur, et ut hec premissa esse possint rata, et firma, domine Elysabeth, de insula beate uirginis sorori domini nostri Regis, Excellentissime domine nostre, commisimus omnia illa obseruare facienda. Datum apud Sambuk in cena domini, anno eiusdem. M.cclxxx. tercio.

Eredetije *az Országos Levéltárban.*

III.

## ERZSÉBET OKLEVELÉNEK HASONMÁSA.

Nos. E. (Elisabeth) dei gracia Regina Hungarie : memorie commendantes significamus quibus expedit vniuersis, presencium per thenorem . quod ad instanciam et peticionem karissime matris nostre domine Elisabeth de Insula beate virginis gloriose, Columbanum, filium Donati, Ivan filium poula, Katam, filium Chule, Petrum filium Luduing, et Petrum filium farcasÿ de ueteri Buda, quiquÿdem tempore Regis Bele, felicissimi recordacionis, proaui nostri in terra Nemus uocata residebant, in comitatu Pestiensi, ad ducatum pertinentes, aplicauimus ad Ecclesiam beate uirginis de Insula, illa eadem libertate qua ad ducatum pertinebant, in filios filiorum seruituros . volentes ut cum presentes ad nos reportate fuerint, nostrum priuilegium super hoc dari faciemus. Datum Bude in vigilia Mathie apostoli. Anno . domini . M.CC. Octuagesimo.

Eredetije *az Országos Levéltárban.*

## IGAZÍTÁS.

E dolgozat elején (7. lap) tévedve állítottam, hogy a PEKTÁRI név sem egykorú forrásokban sem oklevelekben nem fordúl elő. Van ugyanis János spalatói érseknek 1272. jun. 14-én kelt oklevele, melynek bevezetésében «Joachinus Pectari Banus Sclauoniæ» fordúl elő; a nónai egyház levéltárából közölte FARLATI, *Illyricum Sacrum,* III. 385. l. és utána KUKULYEVICH, *Jura Regni Croatiæ, Dalm. et Slav.* I. 81. l. — Nem vitatva, mennyiben lehet ezen általunk eredetiben nem ismert oklevélben előforduló PECTARI név helyes olvasásában megnyugodni, bizvást merem állítni, hogy azt, mint iróink eddig közönségesen tették, birtokról alkotott családi névnek tartani nem lehet : minthogy *Pektár* helység nem létezik, s ha ezen családnév a helység nevéből alakult volna, a latin oklevélben bizonyosan «de Pectar» s nem «Pectari» alakban jőne elő.

# TARTALOM.

## ELSŐ KÖNYV.

## MÁSODIK KÖNYV.



## HARMADIK KÖNYV.



---

# KÉPEK.

## ÖNÁLLÓ KÉPEK:



## A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:



---

# MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Ottokár, II. és III. Venczel királyok, Kunigunda, Guta és Erzsébet királynék színezett képét az eredeti codexből Iglón (Csehországban) vett másolat után Deutsch műintézete készítette.

Rudolf arczképe a speieri székesegyházban levő sírkövéről (valószínüen tumba fedele) vétetett, mely Speiernek 1689-iki feldulatása után a templomból eltünt. 1812-ben egy gyártulajdonos házában ráakadtak. 1815-ben Ferencz császár a gyártulajdonostól elhozatta, s Rudolf sírjára visszatétette. A sírkő, feltalálása utáni állapotjában, nem nyujt

világos képet Rudolfról, különösen arczáról. De szerencsére a XVI-ik században elpusztulása előtt lemásolták hasonnagyságban s ez most az Ambraser-gyűjteményben őriztetik.

Ezen kép vétetett az 1882-ben Bécsben kiadott *Festschrift* zur 600-jährigen Feier des Hauses Habsburg czímű munkából.

Erzsébet királyné, Kún László anyja pecsétje előlapjának körirata: † ELISABET DEI GRATIA REGINA VNGARIE ET FILIA IMPERATORIS CVMANORVM. Hátlapja körirata: † S. VXORIS STEFANI REGIS QUINTI QUARTI BELE ILLUSTRIS REGIS FILII. Eredetije az Orsz. Lev. D. O. 844. sz.

V. István oklevele, melyről a 3. l. bemutatott fac-simile van véve, 1270-ben kelt s a győri egyház pulsatorjait mindennemű adózás alól fölmenti. Nemzeti Muzeum.

V. István 1265-iki oklevele (6. l.) a margitszigeti apáczák javára tett adományról szól s az Orsz. Lt. Dl. 589/1265.

V. István 1270-iki oklevelét (7. l.) melylyel Imre fiának Jakabnak a Sajón vízjogot adományoz, az Orsz Levélt. Dl. 704/1270.

V. István király kettős pecsétje (4—5. lap) a N. Muzeumban őrzött 1272-iki márcz. 31. oklevélről van véve. Körirata az előlapon, külső kör: † S. STEPHANI DEI . GRACIA . VNGARIE . DALMACIE . CROVACIE . RAME . SERBIE . GALIC. Belső kör: IE . LODOMERIE . CUMANIE . BULGARIEQ . REGIS . A hátlap körirata: † SIGILLUM . STEPHANI . QVINTI . QUARTI . BELE . REGIS . FILII .

IV. László 1278-iki (33. l.) Zombath fiai számára kiadott adománylevelét az Orsz. Lt. Dl. 1012/1278. sz. a.

Ottokár halála (67. l.) a képes krónikából van véve, a hol (726. l.) ez áll alatta: «Pugnat rex cum Ottocario».

Sándor judex curiæ pecsétjének (70. l.) körirata ez: S. ALEXANDRI IVDICIS CURIÆ. A pecsét a Nemz. Muzeumban őriztetik. Ki van adva Kubinyi: Árpádkori oklevelek 3. sz. pecsét.

IV. László 1274. jul. 18. oklevelének (71. l.) eredetije a Nemz. Muzeum kézirattárában őriztetik. Ki van adva az Árpádkori új okmánytár IV. k. 9. l.

Filep fermói püspök képe (78. l.) a képes krónikából van véve, a hol (129. l.) ez aláírással látható: «Firmanus legatus intrat».

IV. László király kettős pecsétjének előlapja (96. l.) körirata: S . LADISLAI . DEI . GRACIA . UNGARIE . DALMACIE . CROVACIE . RAME . SERVIE . GALLICIE . LODOMERIE . CVMANIEQ . REGIS . A hátlap (97. l.) körirata: SIGILLVM . LADISLAI . TERCII . QVINTI . STEPHANI . REGIS .

A tatárok betörése (116. l.) a képes krónikában (128. l.) ez aláírással látható: «Secunda vice intrant Tartari».

Miklós nádor 1285 jun. 16. kelt oklevelével (126. l.) Laztay nevű faluját a szt. Mária hegyéről nevezett monostornak adományozza. Az oklevél eredetije az Orsz. Levéltárban őriztetik D. O. 1186.

László király (137. l.) a képes krónikából való, a hol (128. l.) ez aláírással áll: «Ladislaus filius Stephani coronatur in regem».

Magyar-Óvár képe (164. l.) XVII. sz. metszet után készült Birckenstein: Ertz-Herzogliche Handgriffe cz. munkájából.

Kún László megöletése (181. l.) a képes krónikából van véve (129. l.); az aláírás olvasható alatta: «Rex Ladislaus interficitur».

Németujvári Iván bán függő pecsétjének (Miklós nádor 1285-iki oklevelén) körirata: † S . IOHANNIS BANI TOCIVS SCLAVONIE FILII HERICI. Az oklevél eredetije az Orsz. Levéltárban őriztetik D. O. 1186. sz.

---

# MAGYAR

# TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1887

# BEDEGI

# NYÁRY KRISZTINA

1604–1641

IRTA

IPOLYI ARNOLD

BUDAPEST

MÉHNER VILMOS KIADÁSA

1887



NYÁRY KRISZTINA.

Eredeti olajfestmény a fraknói várban.

BEDEGI

# NYÁRY KRISZTINA

1604 1641

IRTA

IPOLYI ARNOLD



BUDAPEST, MDCCCLXXXVII

I. NYÁRY KRISZTINA CZÍMERE ÉS OLTÁRDISZÍTÉSI MOTIVUMOK.

Herman Ottó

888. IV/8.

Én bedegi Niari Christina lötem
ez világra az 1604 esztendőben
31 oktoberis kis Warda Warában
az Igaz Romai Hitben megh
maradván holtigh

2. NYÁRY KRISZTINA NAPLÓJÁNAK ELSŐ LAPJA.

Kicsi könyvecske; mindössze száz és nehány levél, majd beírva, majd üresen; gyarló asszonyírás, de szép, sőt helyes vonásokkal. Tartalmazza egy nemes és gyöngéd nő életének legnevezetesebb mozzanatait, erőteljes magyar nyelven írt, rövid naplószerű följegyzésekben, melyeket olykor az Istenben élő ájtatos léleknek nemesen egyszerű fohászai kísérnek, hogy mindaz, a mi följegyzésre méltó történt, Isten szent neve dicsőségére, a család örömére, boldogságára szolgáljon.

Ez a könyvecske Nyáry Krisztina, Esterházy Miklósné naplója . . .

Folytatják aztán fiai és unokái. Még gondosan bejegyzik az atya, anya halálát és egyéb fontos családi adatokat s így foly ez mindaddig magyarúl, míg a nemzetség érzi nemzeti emelkedését, virágzását. Ellenben, mihelyt az elidegenűl a hazától s virágzása teljében már nem szerez, csak költ, hanyatlik: megszünnek a napló följegyzései is. Egy századon át áll aztán elhagyatva e könyvecske, hisz az unokák immár nem is értik az ősök nyelvét. Csak újabban esik meg a szíve rajta egy derék házi papnak, a legújabb nemzedék ismét magyarabbá nevelőjének, és

folytatólag beírja a nemzedékeket, pótolván a századok mulasztásait is.

Tekintve e jelentéktelennek látszó kis iratot, mely hazánk egyik leghatalmasb családja, az Esterházyak hatalmának és fényének első kezdetét jelzi, olyan hatással van az ránk, mint ha valamely nagy folyam csekély forrását szemléljük, vagy apró magot, melyből a szerte ágazó terepélyes tölgy sarjadzik . . . Csak néhány lapot kell e naplóban fordítnunk, már ott találjuk a nagyság első csíráit. Nyáry Krisztina asszony valamely íródeákjával bele iratta a könyv végére atyja és anyja családja, a Nyáryak és Várdayak történetét, leszármazását. Férje, Esterházy Miklós és fiai már különös gondot fordítottak e családok magvaszakadt ágainak kijelölésére, melyek után Krisztina atyja vagy anyja ágán örökössé lett. Ez akkor igen gyakorlati és nem megvetendő dolog volt.

Mint az angol arisztokratiánál, úgy nálunk is akkor nem a születés, de a birtok adott nem csupán hatalmat és tekintélyt, hanem országos főrendiséget is. Nem az ősök dicsősége, hanem a folytonos harczok közben kihalt nagy családok öröksége lett kívánatos. Több új nagy család keletkezett az által, hogy a feltörekvő középrendű ifjú, valamely kihaló nagy család örökösét, özvegyét vagy leányát vette nőül. Ekként Nyáry Krisztina gazdag öröksége nem kevesebbel járult az Esterházyak nagyságához, mint magának Miklós nádornak érdemei és szerzeményei.



3. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL.

## I.

A kis könyv első bejegyzője családjának, a Nyáryaknak, fényét és hatalmát Pál alapította meg, a középnemesség köréből a magyar arisztokratia első sorába emelte. I. Ferdinánd szolgálatában fegyverét messze az ország határain túl hordozta, a smalkaldi háborúban és Mühlbergnél, hol lovasságának nemcsak vitézségét és ügyességét, de fényes öltönyét, színes pajzsait, sáfránynyal sárgára festett lovait Károly császár s a szövetséges fejedelmek megbámulták. Miután pedig Bécs védelmében küzdött, Buda-Pestnél a törököt a Dunába verte, az Ipolynál a janicsárokat szétugrasztotta, Zápolya ellen mindig kész pártvezére volt Ferdinándnak: hűsége és vitézsége azután mindig elismerésben részesült. Családját bárói rangra emelték; czímerébe a rózsákhoz vitézsége jeléül két oroszlányt nyert, melyek a rózsákat emeljék; vörös viaszszal pecsételhetett, mi akkor nagy kitüntetés volt. S a mi a fő, oly dús javakkal tetézték, hogy Vas-vármegyétől Túróczig, Morvaországtól, hol szintén nagy birtokokat szerzett, Torontálig számos uradalomnak és várnak, Korlátkőnek, Berencsnek, Bedeghnek, Hontnak stb. volt ura, főispánja és főkapitánya.

Javai és méltóságainak örököse Lőrincz lőn, ki vele járt Smalkaldnál is, s a hosszas pártharczok után ő vette át Izabellától a magyar koronát és hozta meg Ferdinándnak.

Vitéz merészségével azonban ősein is túl tett. A nép dalnokai, köztük Tinódi Sebestyén, énekelték országszerte hős tetteit, melyeket a nemzet nagy történetírói: Forgách és Istvánffy megörökítettek. Igy, mikor Szolnok várát megszökött őrsége helyett egymaga védelmezte ágyúival, míg nem az üres várba berohanó sereg egymagát is el nem fogta.

«Szolnokot megszállá — Ali basa
Húszezer népével, álgyukkal megszállá,
Egy hétig lőteté, de ő ezzel nem árta;
Ott ben — Nyáry Lőrincz vala.»

«Megemlékezvén hitéről, — írja Krisztina naplója, — inkább meg akart halni, hogy sem a töröknek a várat átadni, s kezébe véve a zászlót és zsebre téve a kulcsokat, oda állt a kapuhoz, míg elfogván őt, vivék a vezérnek eleiben; dícsérték, hogy hitét megtartotta, de küldték fogságba, a hol lőn huszonkét hónapig.» Fogságából hasztalan kérték kiszabadítását Ferdinándnak Konstantinápolyban járó követei, Verancz és Zay. Szabadságát egyedül bátorságának és ügyességének köszönheté. Megnyerte ugyanis őrét az által, hogy leánya kezével több falu birtokát igérte neki. Együtt szöktek aztán és szerencsésen elértek Lőrincz szucsányi házához, Turóczban. Ezt adta őrének hét faluval, ki itt megtelepedvén, a turóczi Török családot alapítá.

Fia Pál, Krisztinának atyja, ott volt az egri vár 1591-iki megvétele rémletes eseményénél. Alig hogy megérkeztek Rudolfnak cseh, német és vallon zsoldosai, már a szultán is megjelent hatalmas hadával, mire az idegen zsoldosok megrettenve, Nyáryt megkötözték, s a várral együtt átadták a szultánnak. Szeme előtt látta azután Pál az árulás díjául legyilkoltatni hűtelen zsoldos seregét, míg ő s a magyar csapat fogságba vitetett. Még szerencsétlenebb volt testvére István, kit — követséggel járván Konstantinápolyban — méreggel étettek meg.

Pál kiszabadulván utóbb török fogságából, Bocskai

fölkelésében, mint ennek egyik hadvezére vett részt, s Kálvin felekezetére tért át.[1]

Második neje Várday Kata, Telegdy Pálnak özvegye — úgylátszik — még első férje által vitetett a protestantismusra, melynek ezentúl erős híve volt, míg a Várdayak buzgó katholikusok valának előbb; épen úgy, mint férjének, a Nyáryaknak ősei.

Nyáry Krisztina egy-két évvel még ezelőtt, 1604-ben születvén, már gyermekkorától fogva tanúja volt a vallási küzdelmeknek és hitváltoztatásoknak. Még katholikus hitben született és kereszteltetett meg, és daczára, hogy atyja és anyja nemcsak áttértek a hitújításra, hanem annak buzgó, sőt erőszakos hívei és terjesztői lőnek, — ő maga ifjúságától fogva alattomban mindig a katholikus valláshoz vonzódott, mint ezt saját kezével bejegyezte naplójába: «Én bedegi Nyáry Krisztina löttem ez világra az 1604. esztendőben, 31. Octobris Kis-Várda várában az igaz római hitben megmaradván holtig».

Pedig Kis-Várda, a hol született, a mint atyja és anyja áttére Kálvin felekezetére, vallási küzdelmek és üldözéseknek véres szinhelye lőn ..... Bocskay fölkelése alkalmával 1605-ben egy éjjel megtámadta, a távollevő Nyárynak és nejének Várdai Katának nyilván tudtával, a plebániát egy csapat, s a katholikus lelkészt, Csaszlay István pálos szerzetest, ki ott két társával tartózkodott, elfogták, megkínozták, aztán kezét és lábát elvágva, a szomszéd Anarcs helységbe hurczolták, hol a tóba fullasztva, kivégezték, míg két segédének, kiknek egyike e történetet följegyezte, sikerült megszökni s a Kálvin-felekezet egyik nemesebb szívű híve, Kovács András házában elrejtőzni.[2]

1 Lásd ez adatokat Nyáry Krisztina kiadatlan kézirati naplójában a hg. Eszterházyak kismartoni levéltárában. — BUDAI. Polg. Lex. 2. kiad. II. rész. 475. — NAGY IVÁN, Magyarország családai, VIII. 182.

2 A plebánia anyakönyvéből: «Anno 1605 Bocskay — — milites exeuntes op-

Nyáryné, Várday Kata, erre rögtön elfoglalta a plebániát, melyet egyik őse, Várday László az általa épített kastélyban (mint egykorú felíratán maig olvasható) dúsan javadalmazott, és beléje helyezte Mészáros István Kálvinfelekezeti prédikátort. Erre azután elfoglalta az egyházat is, melyet középkori műizlésben szintén a család valamelyik nagylelkű főpapi őse építtetett.

A kisvárdai Várdayak, kik régóta az ország egyik kiváló nemzetségét képezték, mesés hagyományaik szerint, mint azokat Nyáry Krisztina naplójában olvassuk, «Edmundus nevű angliai királynak Edmund és Eduárd nevű fiaitól; kik Kanuttól Anglia nyugati részének királyától számüzetve, Pannoniába jöttek szent Istvánhoz», származtak. Genealogusaink a Gut-Keled nemzetségéből származtatják őket. Már szent László király korában, midőn ez Szabolcson zsinatot tarta, nyerték adományban Kis-Várdát. Itt a síkságon, a lápok közt építék a váracsot, mint vízi erősséget.

Sajátságos, hogy e család nevezetesb férfiai közől számosan a papi pályát választották, melyen nem egyök ki is tünt. Többen apát urak, kanonokok, püspökök, ketten érsekek voltak, kik közt az egyik mint az ország primása, a másik mint bíbornok tünt ki. Híres diplomaták, kánonisták és humanisták valának. Olaszországba jártak tanulni a renaissance első korszaka óta. István érsek Francziaországban V. László házasságát közvetíté, s már a királyi arát hozta volna, ha útjában nem éri a király kora halálának híre. Várday Pál primás udvará-

pidum Kis-Várda noctu invadunt, dominos non deprehendentes, capiunt plebanum loci, P. Stephanum Csaszlay cum duobus religiosis in domo Ladislai de Kis-Várda, quam Ladislaus minor, Ladislai filius dono dedit cum omnibus appertinentiis et utilitatibus in perpetuum plebanis — — captumque Csaszlay cum duobus religiosis illa nocte mirandis tormentis quassantes, calvinistica tyrannide furentes, abscissis pedibus et manibus in villa Anarts Jesu Christo immolarunt. Ego quoque fuissem particeps, in fuga me salvassem in domo Kovács András caloinistæ». Közölte GYÖRGYÉNYI, Magyar Sion, V. 273—9.

ban élénken szólott a classicus múzsa és irodalom, a renaissance művészet és oly finom szokások, modor és élet uralkodtak benne, hogy híres volt műveltségéről és udvari iskolájáról. Sokáig még halála után is kelendő volt a közmondás a míveletlenebbekről: Ez se járt a Pál érsek udvarában.

Ezen család utolsó ivadéka volt Várday Kata, Nyáry Krisztina anyja, előbb Telegdy, majd Nyári Pál neje, ki a család dús ősi birtoka nagy részét a fiörökösök kihaltával örökölte s azt életben maradt egyetlen magzatára, Nyáry Krisztinára hagyta.[1]

Ez ősök emelték a műremek egyházat, előbb — úgy-látszik — román félkör-iv ízlésben, aztán a XV. század folyamán fényesebb gót ízlésben. Még maig látni a fönmaradt szentély csúcsíveinek gyámkövein az érdekes faragványokat, melyek emberi s állati szörnyalakzatokat, jelvényes képeket mutatnak. Egy-két töredék szerte hányva s újabban a templom külső falába helyezve, cherub-főket és a családok valamely híres ősének sisakos fejtöredékét képezi. Mindez csak romban maradt. Mert valamint Várday Kata második férjével, Nyáry Pállal, átállott Bocskai pártjára és Kálvin felekezetére, úgy első férjétől született leánya Anna, Nyáry Istvánnak, Krisztina mostoha bátyjának neje követte e példát, lefoglalván a kath. plébánia-lakot, a templomot a protestantismusnak engedték át; csupán az elrekesztett sanctuarium maradt a katholikusoknak, de az se sokáig, minthogy e háborús időben a templom köveit a bástyák építésére használták föl.[2]

E közben Nyáry Krisztina hol Kis-Várdán, hol Helmeczen, Lelesz mellett, nevelkedett, folytonos vallási ver-

1 Telegdytől maradt leánya Nyáry Istvánhoz, Krisztina testvéréhez az első asszonytól ment feleségül, a miért ez is osztozott a Várday-jószágokban. L. Nyáry Krisztina Naplójának a Várday családról szóló följegyzéseit. — BUDAI, Polg. Lex. III. 365. s köv. — NAGY IVÁN, Magyarország családja, XII. 54. l.

2 L. Magyar Sion, V. 277.

senygések és véres katasztrófák közt, melyeket itt is, ott is anyja és mostoha testvérei erőszakoskodásai a katholikusok ellen előidéztek. Méltán nevezték el a két asszonyt a kálvinisták *matriarcháinak* az egykorú följegyzések.

Hasonlón a Luther-felekezet legbuzgóbb pártfogója és terjesztője az időben szintén nő, CZOBOR ERZSÉBET, Thurzó nádor özvegye volt. Ez is nemcsak hogy felekezete prédikátorait védte, segítette, munkáik kiadását előmozdította; hanem mikor Pázmány Kalauzával itthon senki sem birt megmérkőzni, megküldé azt külföldre Balduinusnak, nagyobb összeg igérete mellett, hogy megczáfolja.

E korban főcsaládaink ivadékai összeházasításában rendesen a vallási szempont volt a mérvadó. Valószínű, hogy e két hitbuzgó nőben is e szempontok keltették a tervet, hogy gyermekeiket összeházasítják. Nyáry Krisztinára mind atyai, mind anyai részről nagy örökség várt, míg Thurzó-Czobor Erzsébet és Nyáry-Várday Kata, mint a hitújítás legbuzgóbb pártfogói e téren is találkoztak.

Czobor Erzsébet férje Thurzó nádor Luther felekezetének főembere, sőt mondhatni Magyarországon újabb megalapítója volt. Az általa összehítt zsolnai zsinaton újra szervezte és Forgách bíborosnak az elfoglalt egyházak és plebániák vagyona és czíme használata miatt megindított támadása ellenében hatalmas befolyásával megvédeni igyekezett. Felekezete ügyét kezébe vévén, az általa külföldön iskolázott és neveltetett papokkal látta el jószágain és a hova befolyása ért, a lelkészi állomásokat; a benne fölmerült szabadabb és túlzóbb irányok ellen erős orthodoxiájával igyekezett megvédeni és a föloszlástól megóvni; Moschovin Jánost, kinek szabadabb iratait és tanítását arianismussal vádolták, elfogatta, kiűzette s könyveit megégettette; még végrendeletében is kikötötte, hogy gyermekei közül azok, kik az igaz ágostai hitvallástól, az «orthodox augustana confessiótól» eltérnének, utódaikkal együtt az

örökösödésből teljesen kizárassanak. — Hű neje, ki maga is a katholikus vallásban született,* és kit szerelme vitt át férje vallására, nemcsak férje életében buzgott az új vallásért, hanem halála után is főgondját képezte annak előmenetele. Egyetlen fiok Thurzó Imre szigorún hitfelekezeti irányú neveltetést kapott, Wittenbergába küldetett felekezete híres egyetemére. A nádor fia őt megillető fénynyel jelent meg; atyja költségén vele küldött tanuló társai udvarát környezték; a szász választó fejedelem János György, különös pártfogásába vette s a tanároknak leveleivel ajánlotta. Ezek előtt Thurzó, ki a wittenbergi főiskolán és más luther-felekezeti iskolákon számos ifjat neveltetett, másokat ismét onnét hivott be és alkalmazott magyar földön tanári és predikátori állomásokon, már is oly tekintélynek örvendett, mint a vallásfelekezet magyarországi feje, hogy azon vetekedtek, mily kitüntetésben részesítsék fiát. Versenyezve ajánlották föl szolgálataikat; a legkitünőbbek: HUTTER LENÁRD, MEISNER BOLTIZSÁR, BALDUIN FRIGYES, SCHMITT ERASMUS foglalkoztak vele. Közülök többnek neve ismeretes akkori magyar polemiai irodalmunkból, melybe ők is bevonattak. Irataik és czáfolataik sürün keringtek nálunk. Alig volt kor, melyben a magyar theologiai irodalom a külföldi egyetemeken nagyobb figyelmet keltett volna. Thurzót, a tanuló ifjút is bevonták az irodalmi térre. Több értekezést, szónoklatot irattak vele, melyek ugyan az iskolai e nemű értekezések és gyakorlatok színvonalán nem igen emelkedtek felül, habár tanárai segédkeze, s a stilus nyelének másik vége simítólag meglátszik rajtok. Nagyobb díszt vala neki kölcsönözendő az, hogy ámbár az egyetemen alig tanult még öt hónap óta, már is az egyetem rectorává választatott. Az eset nem volt ritka vagy példanélküli. Ilyes-

* Midőn férjhez ment még katholika volt, s ez egyház szertartásaival adatott össze Thurzó Györgygyel. L. KUBINYI, Thurzó levelei, I. IX.

mivel hizelegni szoktak a hitbuzgó pártfogóknak, hogy fiaikat kitüntették. Wittenbergában már előbb megválasztották volt Forgách Simonnak, a hősnek fiát, MIHÁLYT, Ferencz bíboros és Zsigmond nádor testvérét, egyetemi rectorúl.[1] Atyja a nádor köszönet fejében a rendkívüli megtiszteltetésért száz jobbágyát küldte Wittenbergába, kik hajdutánczczal és fegyverforgatással, paripáikkal és zenéjökkel Wittenberg tudós és tudatlan lakóit mulattassák, ajándékul tizenkét szekéren régiségeket és ritkaságokat küldött az egyetemnek, s Magyarország kincseit ételben, italban fiának, hogy tanítóit és tanuló társait három napig fejedelmi pazarsággal megvendégelhesse».

Thurzó Imre nem sokáig, még az iskolai év végeig sem időzött az egyetemen; visszatért ismét beteges atyja óhajtására, ki azonnal önállóvá tette, külön lovas csapatot adott rendelkezésére, szabad ellátást minden váraiban s ehhez 3953 frt évi zsebpénzt, mi nagy összeg volt azon időben. Atyjának erre 1616-ban deczember 24-én csakhamar bekövetkezett halálával Imre úr Magyarország leggazdagabb gavallérja, legjobb parthieja lőn. E mellett lovagias magaviselete és míveltsége, előkelő és büszke föllépte, nyájas modora és pazar bőkezűsége[2] egyaránt ajánlották. Anyja sietett is őt megházasítani. Illő házas társat talált számára: Nyáry Krisztinát.

Az anyák, Thurzóné és Várday Kata, mintha eleve, még mielőtt az ifjak látták volna egymást, előkészítették volna az egybekelést. Előnyösebb combinatiót nem is kívánhattak. Imre már a következő évben indult mátkaútjára, Nyáryékhoz leánynézőbe, hogy Krisztinát eljegyezze.

1 Mihály úr rosszul hálálta meg e tiszteletet, mert daczára az egy-két vallásos értekezésnek és röpiratnak, melyeket a lutheri felekezet mellett írt, csakhamar visszatért a kath. egyházba.

2 ZÁVODSZKY diariumában egyre följegyzi nemcsak mily fejedelmi módon vendégeli meg előkelő vendégeit, olykor seregeiket és hadaikat is ellátva, hanem hogy osztja nekik az arany és ezüst serlegeket stb.

Maig fönmaradt ez útja naplója, a mint egy naptár fehér lapjain följegyezgette, merre vette oda- és visszamenő útját, kiket látogatott, hol és hogy fogadták, kiknél szállott meg háza előkelő rokonai és barátai közől.* Kassán Forgách Zsigmondnak, az országbírónak, volt vendége ebéden; majd Alaghiékhoz Rákóczy György és Zsigmonddal volt meghíva; viszont Tokajban, melynek várát atyja szerezte meg, ő fogadott látogatásokat: jövendő neje mostoha testvére, Nyáry István látogatta meg; Sztregován Nográdban családja régi híve, udvari embere Rimay János a költő, Bocskay híve Bethlen s a király követe vendégelte meg egész udvarával s várta újon született leányának, Máriának keresztségére, kit mint keresztatya a keresztvízre tartott.

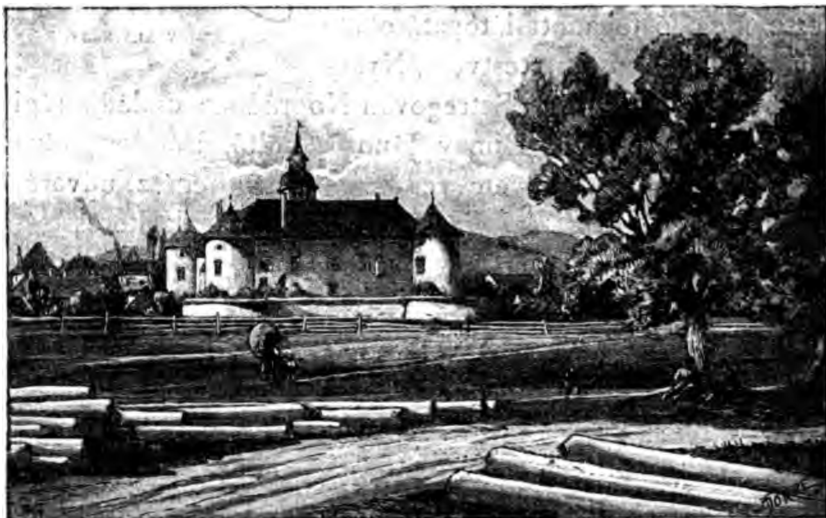
4. RIMAY ALÁIRÁSA.

1617. szeptember 24-én ért Kis-Várdára. A találkozás kedvező hatással levén, noha a tizenhárom éves Krisztina kisalkatú, gyöngéd, kifejletlen leányzó lehetett, az eljegyzés azonnal megtörtént. Úti naplójába a hitbuzgóság ajtatos kedélyével a következő fohászt írta be latin nyelven Thurzó: «Ó édes, kedves és jóságos Jézusom, engedd kegyelmesen, hogy az egyesség, melyre itt léptem, sikeres és szerencsés legyen». Kívánsága teljesült. A házasság megköttetett, csendes és boldog is vala a rövid ideig, míg tartott. E látogatás után sűrűn folytak a tanácskozások; majd Nyáry László, Krisztina másik fivére jött el Bicsére, majd Várday Kata barátságos levelei érkeztek, majd követét, Hosszútótit küldé föl. Ez értekezletekben és készülődésekben telt el egy egész év. A nagy készületek egyaránt kiterjedtek a házassági ügy anyagi és szellemi azaz vallási oldalára. Hogy a jegyesek különböző vallásfeleke-

* Árva vára levéltárában, hol azt Kubinyi Miklós szívességéből megtekinthettem, kitől Thurzó Imre életrajzában kiadását remélhetjük.

zethez tartoztak, annyiban képezett nehézséget, mert eldöntendő volt, mely szertartás szerint, mely felekezet papja előtt adassanak össze?

Thurzó Imre, amint atyja halála után Luther felekezetének fejévé lőn, úgy nem mulasztotta el vallási ügyekben befolyását másként is érvényesíteni. Illett, hogy felekezete tanai és szertartásai követésében például szolgáljon. Épen akkor kísérlették meg ismét a mindannyiszor meg-



5. BITTSE VÁR A VÁG FELŐL.

hiúsult egyesülést Kálvin és Luther felekezete között az újlaki értekezleten, melyre Thurzó Imre, e törekvés nagy előmozdítója, követet küldött.* A nehézséget az úrvacsoráról szólló eltérő tanok képezték. Az egyesség nem létesült. De azért mindkét felekezetben keletkeztek egymáshoz közeledő irányok. A kalvinisták közől névszerint sokan a lutheri szigorúbb fölfogáshoz némileg közelíteni látszottak. Ezek közé tartozott Alvinczy Péter, ki már

* Fabó, Codex Evang. I. 12. l. és Monumenta III. 140. l. 12 tentata unio ex parte Thurzó Emerici.

nem közönséges kenyérdarabot, de ostyát használt az úrvacsoránál. Alvinczyt e miatt felekezete szélsőbb emberei megtagadták és mindenfelől gyanusították, hogy a lutheriekhez közeledik.

Alvinczyt szemelte ki Thurzó Imre, hogy a Nyáry Krisztinával való egybekelés szertartásait végezze. Thurzó Imre erre különös levélben fölkérte őt, kikötvén egyuttal, hogy a szertartás agendáját és szövegét közölje vele, nehogy talán ez saját felekezete szertartásába ütközzék.

Alvinczy, a megtisztelt ember hangján, fölötte lekötelezett módon válaszolt. Az árvavári Thurzó-levéltárban őrzött latin levele nagy alázattal szól a megtiszteltetés felől, mely őt, mint a legcsekélyebbet érte, késznek nyilatkozván a használatban levő esketési formát szertartás előtt közölni.

Egyidejüleg az ügy vallási oldalának rendbe hozásával folynak a többi nagy készületek is. Nagyszerű bevásárlások történnek Bécsben, miről az e czélra kiküldötteknek adott utasítások hosszú jegyzéke szól. Egész halmaz fűszerek, bors, sáfrány, szerecsendió, mazsolya szőllő, vizahólyag, az akkori főuri vendégségek mulhatatlan kellékei, vásároltatnak össze. Még nagyobb költséggel szereztetnek aranyos szövetek, ládák, kelmék stb. Mindent felülmúl azonban a nászmenet és menyegzői ünnepségek pompája, mely az akkor gyakori e nemű főuri fényűzés mellett is ritkította pártját. Magyarországon nem egy hadjárat esett meg akkorában, melynek nem volt annyi hadnagya, oly fényes csapatai, annyi főuri részvevője, akkora készlete, és távulról se került annyiba, mint Thurzó Imre és Nyáry Krisztina nászmenete.

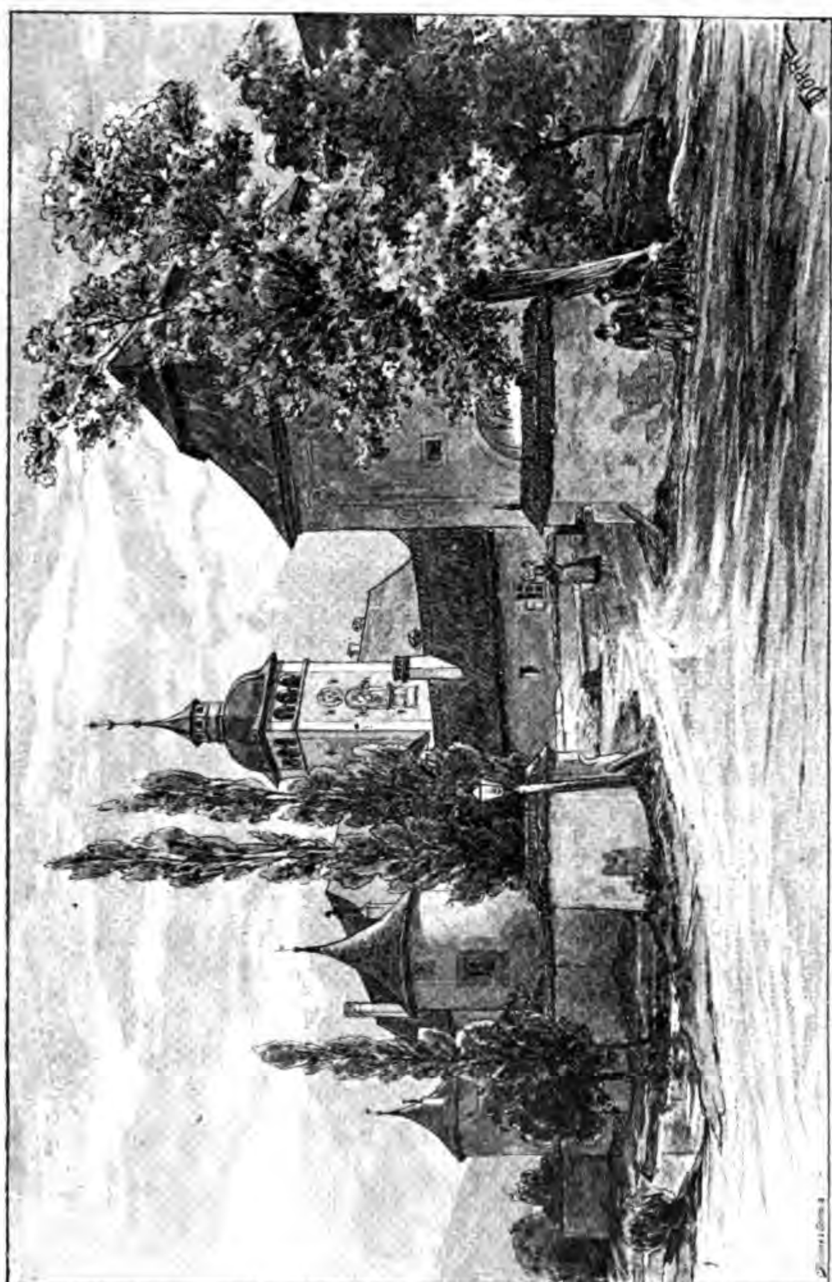
Maig fönmaradt a családi levéltárban* a menetnek sora és napi rendjének szabályzata, mely akármely akkori tábo-

* Árva várban: Series nuptiarum 1618. 11. Novembris.

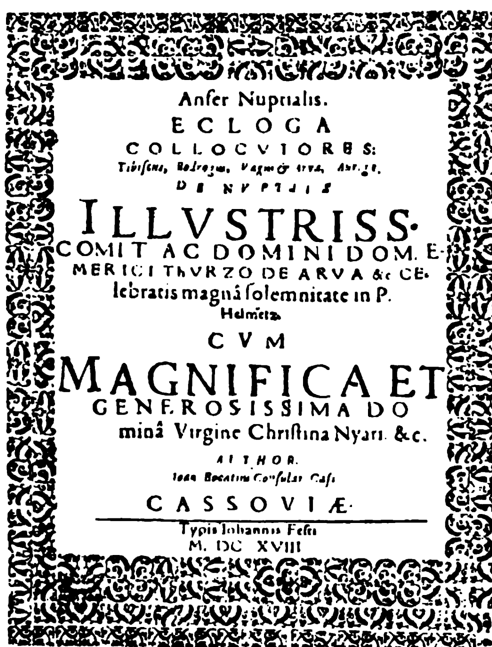
rozási napirend szabályzatával kiállja a versenyt a pontos intézkedések, a készletek fölhalmazása és a menet sorrendje tekintetében. Meg vannak nevezve a hadnagyok, kik a csapatokat vezérlik, a készletek, melyeket a társzekerek visznek, az állomások, hol az eleség és takarmány fölhalmazva, az érkező násztábort várja. Százakra ment a hadi csapatok kísérete; ötszáz lovas katona díszes új vörös egyenruhát viselt, míg a gyalog csapatok kékben voltak. Hatvanhárom hintó és szekér szállította a vendégeket. Ezek közt Magyarország első családai s a Thurzó ház hivei voltak. Így indult meg e násztábor Magyarország egyik végétől, a trencsényi és árvai várból az ország másik szélére, Zemplénbe, a Vágtól a Bodrogig, Király-Helmeczre, hol Nyáry Pál és neje Várday Kata akkor laktak. A menetet nem kisebb főember intézte, mint Rimay János, Bocskaynak egykor udvari belső embere, kamarása, ki az ilyen tábori menetekben tapasztalt ember volt; sokszor forgott ezekben a fejedelem hadaival és udvarával táborozva. Ismételve járt nagy kísérettel Konstantinápolyban is portai követségekben, s ehhez korának első magyar költője volt, kinek versei a mult századokban mintegy husz kiadást értek. Az özvegy Thurzóné kedvező föltételek alatt megnyerve őt, fő-udvarmesterének szegődtette. A hosszas menet napok, sőt hetek után végre megérkezvén Király-Helmeczre, Thurzó Imre 1618. évi sz. Márton napján (november 11.) megülte egybekelését Nyáry Krisztinával.

A lakodalom, képzelhető, mily pazar bőséggel ületett! De nem hiányzott a szellemi fényűzés se, a verseket és pásztori játékokat értjük, melyekkel e kor költői ünnepelték a nagy eseményt. Igy Spielenberger Sámuel menyekzői ódát küldött előre, mely azonban csak kéziratban maradt;* valószinüleg hasonló sors érte Rimay költemé-

* Árva vára levéltárában fasc. 198. nro. 174. 1618. nov. 7. Spielenberger Samuelis instantibus nuptiis Comitis Emerici Thurzó Epithalamium dedicat carmen.



nyét is; fönmaradt ellenben a kassai Bocatius (sajátlag Bock) János verse. Bocatius akkor a leghíresebb latin költő volt az országban, ki e mesterségével az iskolatanítóságból Kassa-városi tanácsosságig emelkedett, valamint hősöket és főurakat, harczokat és menyekzőket, jóbarátot és ellent megénekelt, vagy udvari történetíróvá lépett elő: úgy fölváltva az országos pártok majd egyik, majd másik táborában találjuk őt. Egyszer Bocskaynál van, hol a törökök közeledtének hirére félelme által oly víg hangulatot kelt az udvari kíséretben, hogy a bohócz szerepét nélkülözhetik. Másszor Rudolf császárnak laureatus poetája, s ismét máskor Bethlen Gábor udvari történésze.[1] A Thurzó Imre és Nyáry Krisztina lakodalmára írt ecclogájának sajátságos czíme «A menyekzői lúd»,[2] melyre valószinűleg a Márton lúdja szolgált reá. A pásztori vers szereplő személyei a Tisza, Bodrog, Vág és Árva folyókat személyesítő kocsisok. Meglehetősen pongyola és ízléstelen munka.

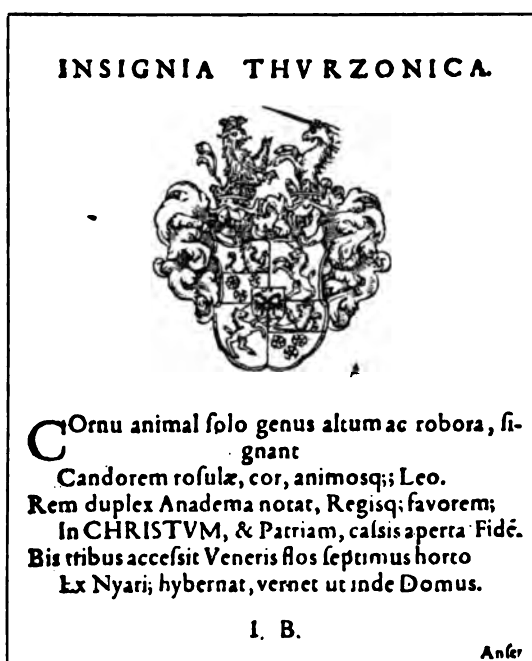

Anser Nuptialis.
ECLOGA
COLLOCVTORES:
Tibiscus, Bodrogus, Vagus & Arva, Aurigæ.
DE NVPTIIS
ILLVSTRISS.
COMIT AC DOMINI DOM. EMERICI THVRZO DE ARVA &c. CElebratis magnâ solemnitate in P. Helmetz.
CVM
MAGNIFICA ET
GENEROSISSIMA DOminâ Virgine Christina Nyari. &c.
AVTHOR.
Ioan. Bocatius Consular. Cass.
CASSOVIÆ.
Typis Iohannis Festi
M. DC XVIII

6. AZ ANSER NUPTIALIS CZÍMLAPJA.

1 Udvari historicusunknak Bocatiusnak — írja Bethlen Gábor — conventiója egy kántor pénz és két hordó bor. Szilágyi Sándor. Bethlen levelei, 249. l.

2 Anser nuptialis, eccloga. Collocutores Tibiscus, Bodrogus, Vagus et Arva aurigæ. De nuptiis illustris, Com. D. Emerici Thurzó de Árva etc. celebratis magna solemnitate in P. Helmetz cum magnifica D. Virgine Christina Nyáry etc. Author Joan. Bocatius consular. Cassov. Cassoviæ. Typis Johannis Testi

Márton napján azonban a lakodalmas ünnepségek csak kezdetöket vették, folytatásuk hosszú időre és messze vidékre kiterjedt. Másnap a násznép tábora megindult Tokaj felé, Thurzó legközelebbi birtokára, hol három napig mulattak. Imre úr feleségét aranyos hintón vitte, mely elé bársony hámos hat ló volt fogva.[1] Végre haza érve Bicsére, még egy huzomban öt hétig tartott a lakodalmi ünnepség.[2] Hogy mily bőséggel és pazaron ment ez véghez, és mibe kerülhetett? fogalmat adhat róla a Thurzó bicsei házának rendes évi fogyasztása, mely még azelőtt, hogy György nádorrá lett, kitőn 81 ökröt, 117 borjut, ezernyi ürüt és bárányt, 1681 ludat, 2346 kappanyt, 3012 tyúkot, 16525 tójást, 1000 itcze vajat, 700 darab sajtot, 100 oldal szalonát, ehhez még számtalan vadat, halat; csak pisztrángot, például, 2200-at.[3]



INSIGNIA THVRZONICA.

COrnu animal ſolo genus altum ac robora, ſignant
Candorem roſulæ, cor, animosq;; Leo.
Rem duplex Anadema notat, Regisq; favorem;
In CHRISTVM, & Patriam, calsis aperta Fidē.
Bis tribus acceſsit Veneris flos ſeptimus horto
Ex Nyari; hybernat, vernet ut inde Domus.

I. B.

Anſer

7. AZ ANSER BELSŐ OLDALA.

MDCXVIII. Egyetlen ismeretes példánya a Nemzeti Muzeum könyvtárában.

1 «Aranyos szekér, kit gróf uram Nyáry Krisztina után vitt volt, hozzá hat szekeres ló bársony hámmal.» Nyáry Krisztina inventariuma 1624. jun. 19. Árvavári levéltár.

2 A menyekző leírása olvasható Kazynál. Teljesebben s eredetileg TIMON-nál: Annales rerum Hungaricarum ab a. 1598—1637. 147. lap. Kézirati codex a magyar egyetemi könyvtárban, melyet legnagyobb részt sajátjaként adott ki Kazy. Az utóbbit idézi erre Bél is Adparatusában, és Závodszky Diariumához jegyzetben.

3 L. a Batthyányi-féle köpcsényi levéltárban 1608. év. lad. 19. fasc. 12.

A lakodalom ehhez képest valóban, mint a magyar népies szólás mondja, hetedhét országra szólt, s oly nagyszerű volt, hogy még a későbbi történetirók is ámulattal vegyes kedvteléssel írják azt le, el nem fojthatván fölkiáltásaikat: «Nos quoque floruimus. Mink is virágoztunk egykor, sóhajt föl a jezuita Timon, de — teszi hozzá búsan — hanyatló és mulékony az emberi sors.»



8. BITTSEI NÁSZÉPÜLET.

Csalódnánk azonban, ha e nagy pompát csupán a vőlegény és menyasszony öröme kifejezésének vennők. Inkább volt az a két főcsalád és gazdag rokonsága hatalmának nyilvánulása, melyet az ország egyéb főurai szeme láttára a vallási és politikai ellenesek daczára, mintegy kihívására kifejteni igyekeztek. Másképp is pompa- és fényszerető főuraink hajlamának ilyesmi egészen megfelelt.

Konyha-számadási könyv és Urbarum Ratio victualium in culinam Illust. D. C. Georgii Thurzó e bonis quotannsis dandorum per suam Magnificentiam ordinata et conscripta.

Hatalmi állásuk kimutatásához tartozott ez, mit a dús örökösnek, Thurzó Imrének pályája kezdetén érdekében állott feltüntetni. A menyasszony naplójában csak e száraz följegyzés áll: «Az én szerelmes uram elvett engemet tizennégy esztendős koromban, az tekéntetes és nagyságos Thurzó Imre uram ű kegyelme pedig volt husz esztendős ember. Volt az lakodalmunk az 1618. esztendőben szent Márton napján Király-Helmeczen.» Ehez egy jelentőségteljes észrevételt csatol, mely világot vet benső kedély életére: «Kénytelen voltam az szinmutatásra, de szivemben igaz pápista voltam». A legerősebb vallásos élet, a kitörő buzgalom nyilvánitásai mellett sokszor látjuk, hogy az alárendelteknél és kiskorúaknál, vagy gyönge nőknél sokáig alattomban és titkosan lappang az elfojtott vallásos meggyőződés, de mihelyest alkalma nyilik, azonnal hatalmasan tör ki és tevékenynyé válik.

Épen Nyáry Krisztina lakodalmával egykorúlag történt, s egymás mellett beszélik is a kor történetirói,* ifjú APPONYI JÁNOS hasonló történetét. Apponyi János régi főuri és buzgó protestáns családnak volt ivadéka, fia a szintén protestáns Apponyi Balázsnak, ki vallása ügyét kiadott művével, a Zsoltárok paraphrasisával igyekezett szolgálni. Váratlanul a szülei házból elmeneküle, szent ferenczi szerzetes lett, s a Fehérhegységben, a nahácsi erdő mélyében, barlangba rejtőzve, imádság közt önmegtagadással folytatta napjait a magányban. Midőn szülei nyomára jutának és haza vivék, másnap elhúnyt. Életszentségén fölbuzdulva, családja és rokonai is áttértek s a helyen, hol ajtatoskodott, keletkezett a nahácsi magányban a maig is fönnálló szent Katalin egyháza és kolostora.

Így ápolhatta titkon szivében Nyáry Krisztina is családja, szülei és férje ellenére a katholikus vallást, minek

* L. TIMON, Annal. rer. Hung. kézirata I. 147. ad a. 1618. és KAZY,

egyelőre semmi jelét sem adta; ellenkezőleg, csendesen és nyugodtan, ha nem boldogan és megelégedetten, legalább teljes megadással viselte sorsát. — Megszokhatta volt már otthon ezt anyja és mostoha nénje Telegdy Anna mellett, kik a protestantismusnak az erőszakoskodásig buzgó hívei valának. Most férje és anyósa körében ugyanazon sors érte. A különbség csak az volt, hogy amazok Kálvin, ezek Luther vallásfelekezetének voltak föltétlen hívei, sőt akkor leghatalmasabb pártfogói. Miután Thurzó György nádor, a család feje, elhúnyt, a lutheri vallás védelmének feladata egyenesen özvegyére és Imre fiára maradt. Mindketten lelkesen föl is karolták azt. A férjével váltott levelezéseiből ismert gyöngéd érzelmű nő férfiú-erélyt fejtett ki azontúl vallásfelekezete ügyeiben. A család árvai levéltárában[1] számos levele őriztetik, melyeket vallásfelekezete ügyeiben annak papjaival váltott. Tetemes összegekkel segélyezte a hozzá folyamodókat, védte és menedéket nyújtott az állomásaikról elűzötteknek, másoknak munkáit adta ki, pöröket folytatott Eszterházy Miklós és neje ellen, hogy zsolnai jószágokból a protestáns prédikátorokat kiűzték. De ő maga azért hasonlóan járt el. Fiával, Imrével együtt kényszeríté árvai és más uradalmai kath. jobbágyait a lutheri istentiszteletre, megbirságoltatta azokat, kik a katholikus templomba járni merészkedtek.[2] Fia, Thurzó Imre, nem kevésbbé buzgólkodott felekezete emelésében. Az 1617. évben nagy ünnepélyt rendezett bicsei kastélyában a hitújítás első százada megülésére. Számos főur s egyházi férfiú sereglett ekkor vendégszerető házánál össze. Az egyházi szertartás mellett három napon át énekkel, zenekarokkal, játékokkal és nagy vendégségekkel tartotta meg a nagy évfordulót.[3]

1 Fasc. 198. nro. 174. kk. ll.

2 Részletesen előadják mindezt az 1619-diki országgyűlési sérelmek közt a «Gravamina, quæ Status Cath. proponit.» Acta Diaet. 377—99. ll.

3 TIMON, i. h. 1. 136. l. Emericus

Ugyanekkor megkezdette volt Thurzó Imre a protestánsok közt ama mozgalmat, melynek a felekezetek egyesülésére kellett volna vezetnie. A hitújítás élén állott nevezetesb prédikátorok, Alvinczy, Gönczy, Samarjay stb. lutheristák és kálvinisták igyekeztek őt ebben elősegíteni. Hogy e vallásegyesítési igyekezeteit ép úgy nem kísérte siker, valamint hasonló igyekezetek másutt, kedvezőbb körülmények közt megkísértve sem sikerültek soha, — ez nyilván magában a tárgy lényegében találja indokát. A protestantismus szabad vizsgálati elvénél fogva a felekezetek, hol ezeket nem szüntette be az államhatalom, nem hogy egyesültek volna, hanem ellenkezőleg, hol szabadabb és mélyebb vallásos életnek örvendhetnek, végtelen árnyalatokig oszlanak és szakadoznak szét, mint ez Erdélyben is történt.

Thurzó Imre egyébkint a súlyt inkább az államférfiúi pályára látszott helyezni, hogysem a vallási ügyekre. Ifjan lépett föl a közpályán. Még 1616-ban, midőn Bethlennek az erdélyi fejedelemségtől megfosztására törtek a magyar államférfiak, a fejedelemségre jelöltek közt említék Thurzó nádor Imre fiát is.* Bár ez csak korai combinatio volt, Thurzó Imre nagy hivatásának teljes tudatával birt. Nagyravágyása egész szenvedélyével ragadta őt a közéletre. A nyilvános országos szereplés már-már az ifjura nagyobb csáberővel hatott, mint neje szerelme, s a családi, házi élet csöndes örömei, melyek után atyja országos fényes

Thurzó mense Novembri (1617) triduo, quod feriatum esse voluit, Bitcsæ, ubi domicilium cum Lanio habebat, cantibus, symphonia, epulationibus et ludis præsentibus et complaudentibus frequentissimis viris nobilibus lætitiæ signa dedit. — Prágainak Thema sæculare Heidelbergben Parcus elnöklete alatt kiadott alkalmi iratában felsoroltatnak mindezen családok nevei. És habár Timon előbb i. h. ellenében nehányat kifogásol, és felsorolja a többi kath. családok neveit is: mégis csak megáll az, hogy az ország főbb családai, alig nehány kivétellel, ha nem is teljesen, de legnagyobb részt a hitujítás hívei voltak.

* A pápai diplomatiai jelentésekben Borghese bíboros, római államtitkár levelezése a bécsi nunciussal 1615. máj. 9. L. Fraknói Pázmány, I. 620. l.

t, mint

fényes
y poli-
ly- és
része
zéknek
nokok
bni az
lkelők
e erre
nesen
njenek
zava-
heves
ányt. [1]
n aka-
király-
gének
adott
Imré-
tannát

volt a
iknek
ügyök
foly-
mmal
tt ifjú
i für-

kézirati
nsis re-
nvivium
Emerico

U
tánso
sülés
vezet
luthe
Hogy
siker,
körül
ez ny
A pr
kezet
nem
badab
len á
Erdél
Th
pályá
lépett
erdély
lamfé
nádor
Thurz
ravágy
A nyi
csáber
élet c

Thurzó
quod feri
domiciliu
bus, sym
præsenti
tissimis
dedit. —
Heidelbe
adott a
mindezen

pályája és legsürűbb teendői közt is annyira epedett, mint ezt nejéhez irt levelei tanusitják.

Thurzó Imre alig hogy nejét haza hozta, s a fényes lakadalmi ünnepségek véget értek, azonnal kora nagy politikai actiójába vetette magát. Az 1618. évi király- és nádor-választó országgyülés nagy izgalmaiban előkelő része volt; tárgyalásairól naplót irt; a forrongó ellenzéknek élére állott, mely a katholikus és királyi párti szónokok beszédeit e fenyegető felkiáltásokkal: «ki kell dobni az ablakon!» lehurrogatta. Ezzel nyilván a prágai fölkelők által véghez vitt merényletet, ha nem is javasolta, de erre való hajlamát kimutatta. — Pázmány beszédében egyenesen Thurzó Imre ellen fordult, intette őt és társait, szűnjenek meg rosz szolgálataik által továbbá nehézségeket és zavarokat okozni. Thurzó szenvedélyesen válaszolt. A heves vitának Forgách vetett véget, buzgón támogatva Pázmányt.[1]

Ellenzéki vezérszerepe egyébkint legkevésbbé sem akadályozta Thurzó Imrét abban, hogy a megtörtént királyválasztáskor az udvarnál is állásából kifolyó kötelességének eleget ne tegyen. A királynak az esztergomi érsek által adott ebédnél az ország zászlósai és főurai közt Thurzó Imrének jutott a szerep, hogy asztal után a mosdó tálat és kannát tartva, a király kezére vizet öntsön.[2]

Pedig az ellenzék élén már ekkor megkezdette volt a fellázadt protestáns csehekkel való szövetkezést, kiknek követei Pozsonyban az országgyülésen megjelenvén, ügyök mellett erősen izgattak. Azóta titkos értekezletek folytak. Csakhamar életre-halálra szövetkezett a mozgalommal Thurzó Imre. Násza után alig egy-két hónapot töltött ifjú hitvese oldalán; majd 1619 tavasz nyiltával a rajeczi für-

1 Az országgyűlésen Pozsonyban jelenlevő pápai uditore s a florenci követ jelentései 1618. április—junius havában. L. FRAKNÓI-nál Pázmány, I. 624—8. ll.

2 TIMON, Annal. reg. Hung. kézirati köt. I. 144. l. Antistes Strigoniensis recens declaratum regem in convivium adhibuit, manibus aquam dante Emerico Thurzone.

dőbe vitte gyöngélkedő nejét. A mai jelentéktelen fürdő akkor a felvidék főurai és nemesei által látogatott hely volt. Zárt, szűk völgyben, magas hegyek közt, Thurzó várai: Litava és Hricsó közelében levő hővizeit a nádor neje és családja gyakran használta. Nyáry Krisztina ezen elszigetelt helyen cselédjei társaságában a házi nők gazdasszonykodásával töltötte az időt. Gombát szedett és szárított, a hideg hegyi patakokban pisztrángokat fogatott és aján-



9. RAJECZI FÜRDŐ.

dékul küldözé anyósának, Czobor Erzsébetnek. Május 9-étől fogva egyre olvassuk innét leveleit. Az ifjú nő panaszkodik bennök gyönge egészségéről, hogy «a gyomorfájás igen uralkodik rajta». Anyósa virággal viszonozza ajándékait, egészségi állapotáról tudósítja és újabb értesítéseket kér tőle.

Czobor Erzsébet leveleinek egész köteteit ismerjük, melyeket éveken át férjével, Thurzó Györgygyel váltott. Legegyszerűbb kifejezései ezek a női hűségnek és szeretetnek, miben azonban férje levelei még felülmulni látszanak neje gyöngédségét. Ennek finomabb kifejezésére irásban neje

úgy se volt képes, mert az írnok tollába mondogatta érzelmei egyszerű kifejezéseit, vagy egészen rábízta, hogy ő fogalmazza azokat. Csak később férje szerelme és hogy vele levelezhessen, biratta rá, hogy írni tanult.

A nőnevelés akkor teljesen el volt hanyagolva, valamint másutt, úgy nálunk is. Míg a renaissance korszak előkelő, magasabb nevelésű, büszke hölgyei olykor majdnem a férfiak miveltsége színvonalára emelkedének, most a török hadjáratok s polgárháborúk e korszakában bekövetkezett hanyatlás ez irányban is minden felé mutatkozott. Főrangú hölgyeink közül kisem foglalkozott többé a classicus nyelvekkel és írókkal, sőt legtöbben az írással és olvasással sem. Az ország két elsőrangú hölgyéről, két, egymásra következő nádor nejéről ismeretes, hogy se Thurzó Györgyné, se Forgách Zsigmondné nem tudott írni. Egész szellemi életöket és figyelmöket legfölebb még a vallási viták vették igénybe. A női bensőség egész szenvedélyével ragadták meg ezeket. Felolvastatták és megmagyaráztatták magoknak papjaik és prédikátoraik által a vallási támadó és védő iratokat. Buzdították és jutalmazták a polemizáló iratokat. Folytatták ebben és támogatták férjeik igyekezeteit ; sőt náloknál azután nagyobb erélyt és buzgóságot, engesztelhetetlen szellemet és szenvedélyesebb tevékenységet fejtettek ki. Ilyen körben nevelkedett Nyáry Krisztina. Annál feltünőbb az ő ellentétes jelleme. Az ő csendes és nyugodt kedélyében mély bensőség mutatkozik. Titkolva őrzi szivében a hitet, melyhez anyja és anyósa ellenében ragaszkodik. Míveltsége is magasabb fokot mutat ; már ifjú korában meglehetős csinosan ír és jól fejezi ki magát. Alig lehet kételkednünk, hogy e jobb nevelését vallási meggyőződésével együtt titkosan csöpögtette belé valamely katholikus nevelője vagy nevelőnője. Később is vallásos érzete sokkal nemesebben nyilatkozik, mint akár anyjáé, akár anyósáé. Az ádáz hitvitákban kedvét

nem leli, keveset is érdeklődik irántok; inkább találja örömét magasb ájtatossági művek olvasásában, bensőbb hitösztöne és emelkedettebb hitérzete ezek pártfogásával foglalkozik. Eszményi emelkedettség nyilatkozik csendes, hallgatag lényében.

De a körnek, melyben a kiskorú hölgyet találjuk, hatása alól nem szabadúlhat. Gyermeteg leveleiben az az apró kedveskedési, gazdálkodási gond nyilatkozik, mely anyósa s annak férje Thurzó György nádor egyhangú leveleit jellemzi.

A magára hagyott nőnek a következő hónapban látogatására jött anyja, kinek társasága pótolta férje hoszszas elmaradását.



10. HRICSÓ VÁR.

Szolgalatomat
mes le
niok
Joh iok
Edes Sz
is egessig
az kez
Maga laga
az igo



II. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL.

## II.

THURZÓ Imre amint fürdőre vitte nejét, sietett Pozsonyba az országgyülésre, mely május vége felé megnyilt. E percz óta Thurzó Imre átadta magát egészen a politikának, és családi élete annyira háttérbe szorúlt, hogy két éven át, idegen földön bekövetkezett halála napjáig alig töltött huzamosb időt háza tájékán, s ekkor is egészen igénybe vette politikája.

Csehország már a mult év óta nyilt lázadásban volt. A magyar országgyülés egész folyama alatt nyiltan vagy titkon a csehek ellen vagy mellett érdeklődött. A követségek egyik féltől a másikhoz egyre jártak-keltek, hogy a közeledést elősegitsék. A protestáns ellenzék nem állhatott sokáig a szövetségnek ellent. Thurzó Imre, az ellenzék élén a protestánsok sérelmei orvoslását követelte, mire a kath. rendek még nagyobb sérelmekkel léptek elő. A hosszúra nyúló vitatkozások eredményre nem vezethettek, sőt a kölcsönös vallássérelmek fölhordása mind nagyobb elkeseredést szült. Az ellenzék az országgyűlésen kisebbségben maradván, azon kívül keresett segélyt. Még az országgyülés vége előtt titokban létre jött a magyar ellenzék s a cseh és morva fölkelők közt a szövetség. Létesítésében az alig husz éves Thurzó Imrének volt legnagyobb része. Hogy melléje álljon, nem kis habozás után rászánta magát nagybátyja, Thurzó Szaniszló is. Bevonták számításukba két-

ségkívül kezdet óta Bethlen Gábort is. Számítottak hadaira; hogy ezekkel a szövetség s a protestáns ügy élére áll. De az eszélyes fejedelem, ki épen az imént egyezkedett ki a magyar kormánynyal, nem mutatott nagy kedvet a nyílt csatlakozáshoz. Ámbár kéz alatt Prágában épen úgy, mint otthon, mindent előkészített volt, s a magyar ellenzékkel is föntartotta összeköttetéseit. A magyar ellenzék fölkereste őt leveleivel és személyesen; nála jártak Zmeskál és

12. THURZÓ SZANISZLÓ ALÁIRÁSA.

Thurzó Szaniszló. De Bethlen nem nyilatkozott határozottan, a miért Thurzó sem számított reá biztosan.

Bethlen Gábor az ő követeitől, kik titkon jártak Prágában, tudta meg Thurzó Imre szövetkezését a csehekkel. Előmutatták nekik Thurzó Imre és más magyarok leveleit; értesítették, «hogy a két Thurzó urak legnagyobb ellenségei ő felségének s azután az többi evangelicusok», és «Kegyelmedet» — írja Bethlen egyenesen Thurzó Imrének — ebben bizonyosan értem legfőbb oszlopnak lenni.» Mire idején látta, hogy előttök nyilatkozzék és személye körül egyesítse őket. Tudatta tehát velök a csehekkel való tárgyalásait és azon ígéretét, hogy — mint írja — «valakit az magyar nemzet királyának választ, ők (a csehek) eligálják (megválasztják) magoknak s így egy főtől akarnak függeni. Engemet kéretének, hogy semmit ne késsem, hanem bátorsággal induljak Pozsonyhoz, ott semmi difficultás nem leszen a dologban». Valamint értesülve van már, mint irja, «hogy együtt értenek velök (a csehekkel) Thurzó uramék, Batthyáni, Nádasdy uramék, Révai uram és sokan töb-

ben» ; míg Rákóczy György, Szécsy és mások úgy is egyre hívták föl segélyét.[1]

De e terv a titkos szövetség takargatott készületei miatt még az esetre is elkésett volna, ha biztosan lehet vala arra számítani, hogy a Pozsonynál hadaival megjelenő Bethlent az országgyülés királynak megválasztja, mely esetben a csehek is készek lennének őt megválasztani királyokul. A föntebbi levél keltekor ugyanis, augusztus 13-án a pozsonyi országgyűlés bezáratott; pfalzi Frigyes pedig augusztus 27-én Csehország királyának megválasztatott.

A cseh pünkösdi királyság számos jelöltje közt, kezdve Keresztély dán királytól egész Savoya fejedelméig, valóban Bethlen Gábor is fölemlíttetett, anélkül azonban, hogy a választásnál tekintetbe jött volna.[2] A nagy történeti és hagyományos eszmének, hogy a magyar és cseh királyság koronája egy uralkodó fején egyesíttessék, mint azt a XIV. század óta a luxemburgi és Jagello-dynastiák egyesíték, nem lehetett termékeny talaja az idegen irányú mozgalomban, melynek czélja a külföldi német protestáns ügy uralkodóvá emelése és diadala volt. Ha mégis Bethlen előbb egyesül vala az ellenzékkel, és még az országgyülés vége előtt megjelen hadaival Pozsony előtt, hogy ott magát magyar királylyá kikiáltathassa, mint ezt nehány hónap mulva sikerült elérnie; és ha a cseh felkelők szorongatott seregeivel egyesülvén, sikereket tud vala fölmutatni az osztrák hadak ellenében: lehet, hogy ez úton elnyerte volna a cseh királyságot. Igy azonban elmúlatva a kellő pillanatot, mindezzel elkésett.

Másrészt Bethlen s az ellenzék tervei és előkészületei már annyira haladtak, hogy visszalépésre többé gondolniok nem lehetett, noha Bethlen csakugy, mint Thurzó Imre

1 SZILÁGYI, Bethlen polit. levelei, 119. 1619. aug. 18. és 19. Rákóczy és Thurzó Imréhez írt leveleiben.

2 L. GINDELY, Gesch. des böhmischen Aufstandes. II. 227. l.

nagy óvatossággal jártak el mindenben, és igyekezetöknek teljesen sikerült a kormányt tévutra vezetniök. Igy Thurzó Imre még julius 3-án lekötelező módon biztosítja Lipót főherczeget külön levélben hűségéről.[1] Hasonlón Bethlen Gábor Forgách Zsigmond nádorhoz írt levelében kívánja, hogy Isten «ő szent felsége ő felségének (a királynak) győzedelmes szerencséjét árulói (a csehek) ellen — naponkint öregbítse, s adjon oly győzelmet ellenségei ellen, a minémüt kíván». Elárulja, a csehek neki mit írtak, s hogy majd megküldi az actákat és megüzeni, milyen mediumokkal és stratagémákkal fognak élni. Sőt Dóczy főkapitányhoz írt leveleiben seregei gyüjtését azzal igyekszik indokolni, mintha azokat a készülődő török ellen a magyar király mellett, sőt ennek netalán segítségére a cseh fölkelők ellen készítené elő.[2] Ily «dupplex practica és stratagema» palástja alatt, mint hitegetéseit önmaga nevezgeti, Bethlen alattomban teljesen fölkészűle a cseh szövetségesekkel közösen megindítandó hadjáratra, midőn a cseh királyválasztás megejtetett. De e személyes sérelem és mellőzés daczára sem lehetett visszalépnie. Másrészt a cseh király választása által consolidált s a nagy európai szövetségre kilátást nyujtó állapot biztosabb reménynyel kecsegtethette Bethlent, hogy a magyar királyságot annál könnyebben nyerheti el.

Most már csak a szövetség segélyezésének föltételéről, Bethlen hada költségeinek a szövetségesek által való biztosításáról s a magyar elégületlenek hadaival való támogatásról lehetett szó.

Mindkét ügyben ezentúl leginkább Thurzó Imre támogatását és szolgálatát vette igénybe. Mint levelében megirá,

1 Levele az innsbrucki helytartóság levéltárában 1619. jul. 3-áról, és ugyanott Althan tábornok levelei Lipót főherczeghez jul. 30-áról GINDELY-nél, i. h. II 256. l.

2 Dóczy levele Ferdinándhoz 1619. jul. 20. GINDELY, i. h. II. 264. l. — KATONA, Hist, XXX. 219. l. — LOTTICH, Ker. Germ. IV. 101, l. — FRAKNÓI, Pázmány, III. 354. l.

hogy őt legfőbb oszlopának tudja ez ügyben, úgy valóban neki jutott egyike a főszerepeknek az egész háború alatt. Bethlen sürün, sokszor naponkint kétszer is fölkeresi őt leveleivel. Thurzó Imre viszont Bethlen követeit a csehekhez trencsényi birtokairól Szilézián át kísérete alatt küldi Prágába. Ő szervezi a felső megyék fölkelését. Alighogy az országgyülésről haza jött augusztus vége felé, meg se pihent, hanem egész szeptember havában járt-kelt, hogy a fölkelést szervezze.

Otthon jóformán föl se melegedhetett, máris távoznia kellett. Haza vágyódott ugyan sokszor, de tevékeny ambitiója nem hagyta nyugton. Az ez idő tájt anyjához írt leveleiben panaszkodik, hogy hazulról nem vesz hírt, neje sem ír neki. Neje egyszerüen mentegeti magát: «Édes, szerelmes lelkem, uram, hogy asszonyom ő nagysága mondja üzenetét, hogy Kegyelmedről elfeledkeztem, hogy nem írok;» kéri, ne vegye azt megfeledkezésnek. De valóban úgy látszik, a fiatal nőt mélyebb érzés még se vonhatta férjéhez; mert amint férje szemrehányásai ismétlődnek, Krisztinának nincs egyéb válasza, mint hogy imádkozik érette és reméli, hogy imádsága foganatos lesz Istennél, s úgy viseli magát, hogy neki örömet szerezzen és nem bánatot.* Az ifjú nő gyermeteg érzésében inkább félelem nyilatkozik a veszélyes vállalkozás miatt, melyre férje magát adta, és megnyugtatni kívánja, hogy ne aggódjék miatta, övéi miatt. Másképp kétségtelen, hogy családja, anyja, neje s anyósa a felkelés részén állottak. Bethlen mindenre kiterjedő szokásos figyelmével megkereste az asszonyokat is. Tudta, mekkora befolyással bir fiára Czobor Erzsébet, és hogy mily lelkes híve, mondhatni feje a lutheri vallás-felekezetnek. Megkereste tehát külön levelével, ajánlva neki a fölkelés ügyét. Ép oly régi vi-

* A levelezések 1619. szept. 14. és 16. napjáról az árvai levéltárban. M. csomag 99. és 100. sz.

szonyban volt Thurzó Imre anyósával, Várday Katával, özvegy Nyáry Pálnéval. Midőn a brassai csata után Erdély elveszett, s a Vaskapunál a menekülők utolsó csapata is vereséget szenvedett, s Bethlen is török földre meneküle, Nyáry Pál volt, ki őt visszatérésre igyekezett birni, és akkor még a király pártján levén, tárgyalt vele az amnestia iránt.* Azután Várday Kata a fölkelés táborába vitte fér-

13. NYÁRY PÁL ALÁIRÁSA.

jét, Nyáry Pált is, és mint a reformatiónak buzgó híve, a Bethlen fölkelésének annyira megörült, hogy rögtön, amint leányától Bicséről haza ért Várdára és megérté, hogy veje mily erős oszlopa Bethlen vállalatának: hadaival azonnal megindult és hozzá folyamodott bonyolult régi pörös ügyeiben, remélve, hogy vallásfelekezete pártjának győzelme által Bethlennél rövid úton is rögtön czélját érheti. Bethlen tapintatosan visszautasítá ugyan a kérelmező Nyáry Krisztina anyját és magán ügye eldöntését; «nem avégre indultunk meg, — irja Várday Katának, — hogy most idő előtt efféle egyenetlenségeket igazgatnánk, hanem — — hogy édes hazánknak, nemzetségünknek régi szabadságára nézendő dolgokban és megmaradására szolgálhatnánk.» Biztatja, hogy mint atyafiak Melythékkel egyezzenek ki, és biztosítja, hogy majd rendes úton «mit a közönséges igazság előnkbe mutat, abból Kegyelmednek szeretettel kedveskedünk.» Özvegy Nyáryné Várday Kata egyelőre meg volt

* Szilágyi Sándor, Bethlen polit. levelezésében.




BETHLEN GÁBOR FEJEDELEM.

elégedve, s úgylátszik, sokat épített e mellőző igéretre. Megküldötte leányának Krisztinának és vejének Thurzó Imrének a választ, hogy ügyét sürgessék.*

Bethlen fölkelésével a család érdekei tehát csakugy, mint vallásfelekezeti állása, szoros összeköttetésben voltak. Egyelőre azonban Thurzó Imre félretévén minden családi érdekeit, egyedül a fölkelés ügye megindításában fáradozott. Bármily lázas tevékenységet fejtett ki, Bethlen erejének és gyorsaságának mindez nem felelt meg teljesen. Minden újabb levele hozzá újabb sürgetés, intés, zaklatás és szemrehányás, bármily lekötelező hangon volt is az írva. Az elhatározott, gondját mindenre szétterjesztő, mindent megvigyázó fejedelemnek mindig volt inteni valója határozatlan, ingatag, késedelmes, kevés áldozatra kész pártvezérei s így Thurzó ellenében is, noha ő volt valamennyi közt a legelszántabb, ifjúságánál és ambitiójánál fogva leglelkesebb párthíve. Hanem ép ez ifjusága miatt a hadsereg szervezésében, összetartásában és vezetésében a legkevésbbé tapasztalt is. Halljuk, hogy mindenütt ott van a tanácsban, a hadak élén, vezérszerepet visz, a fejedelem nagy gondot fordít reá és szolgálata megtartására. Leveleivel tudósítja őt mindenről, beavatja mindenbe. De nem hallunk semmit affelől, hogy hadai élén nagyobb actiót fejtett volna ki. Bethlen azért egyre sarkalja a fiatal főurat. Majd hízeleg neki, majd kecsegteti hadak küldésével és feljövetelével, majd félve inti, nehogy félrevezessék és elpártoljon tőle. «Szorgalmatosan vigyázzon magára — írja — oltalmazza felérkezésünkig magát az pápista csalárdságtól, nekik sok stratagemájok van.» Majd szivére köti, hogy «ha állapotunkat életünkkel együtt koczkára vetettük, együtt sütnék a pecsenyét velünk.» Majd meghatalmazza, hogy az ország báróit és nemeseit, a megyéket és városokat a feje-

* Bethlen polit. levelezései, i. h. 130. l. A levél Thurzó Imrének Bethlennel való levelezései közt maradt fenn a köpcsényi levéltárban.

delem iránt hűségre fogja; őket igéretekkel s adományokkal igyekezzék megnyerni. E végett fölhatalmazza az egyházi javak, az apátságok, prépostságok és monostorok birtokai, vagyona lefoglalására, hogy azokat az egyesek, hatóságok és községek megnyerésére pártja híveinek adományozhassa.* Mind ennek daczára a készületek habozó lassúságával, Thurzó eljárásának eredményével nincs megelégedve.

Egyre sürgeti, majd megint dícséri és kecsegteti, vagy szemrehányásokat is tesz neki.

A hadgyakorlat nagy mestere hasztalan kivánt a fiatal és hadban tapasztalatlan Thurzó Imrétől ügyes hadcseleket, minőket ő tett volna. Belátta, hogy nem hagyhatja magára, és saját derék hadából kiválogatott könnyű lovas csapatokat küldött Thurzó Imrének, egyik kipróbált lovas hadnagya, Petneházy István vezérlete alatt.

A mint Bethlen derék hadával Liptón, Turóczon és Nyitrán át közeledik, mind sürübben jönnek a parancsok. Állomásról-állomásra tudósítja. Meghagyja neki, hogy érkező hada elébe «háromszáz hámvonó lovat szerezzen, hogy a lövő szerszámot és hadszekereit segítsék által vontatni». — Ezalatt Petneházy október 2-án megérkezett seregével. — Thurzó Imre a Bicsére látogatóba előre jövő hadnagyokat nemcsak fényesen fogadta családja körében, és nejével együtt gazdagon megvendégelte palotájában, hanem ez alkalommal a Thurzók dús kincstárából az ily alkalomra szokás szerint az asztalra felrakott arany és ezüst serlegekkel megajándékozta a hadnagyokat.

Október 4-én Petneházynak Bicsén átmenő seregével Thurzó Imre egyesíté négy zászló alatt összegyűjtött lovas és gyalog hadát. Aztán anyjától és nejétől búcsút véve, megindúlt a sereggel Bethlennek Nagy-Szombat felé érkező

* L. Bethlen levelezését i. h. 121—143. ll. és Thurzó titkára, Závodszky naplóját Katona, i. h. 227. l.

táborába. Nyáry Krisztinát tehát rövid viszontlátás és együttmulatás után táborba szálló férje hosszú időre ismét elhagyta.

Bethlen, alig hogy megindúltak Thurzó zászlóaljai, máris rendeletet küldött október 5-én, hogy Rédey hadaival csatlakozva, a confœderatusok segítségére menjen. De Thurzó bevárta a közeledő Bethlent, és október 8-án a felvidéken már beállott fagy által csuszóssá vált úton hatvan lovast véve maga mellé, Koritnóról Galgóczra nyargalt, hogy a fejedelemmel találkozzék. Bethlen örömmel fogadta és megvendégelte. A szövetséges cseh hadak odaérkezett küldötteivel mindjárt tanácsot is tartottak, és másnap valamennyien Nagy-Szombatba mentek, hol Bethlen egyelőre hadi szállását felütötte.*

Ezzel a késő ősz és bekövetkezett téli időjárás daczára megkezdé a fejedelem szokott gyorsaságával és erélyével a diadalmas hadjáratot, mely csakhamar Pozsony kapuit megnyitá előtte, a nádort meghódoltatá, a koronát kezébe adá, a német hadakat megszalasztá, saját seregét a Dunán túl Sopronyig s Ausztriában Ebersdorfig Bécs elé vivé, egyidejűleg összehívá a pártjabeli országgyülést, mely nem késett őt fejedelmének elismerni.

Thurzó Imrének mindebben tevékeny része volt, noha személyes vitézségéről, hadi tetteiről és műveleteiről keveset hallunk. Egyideig Bethlen táborában van, aztán Morva felé a csehek segítségére utasítja őt a fejedelem.

E tevékenységben folyt le a hadjárat és országgyülés közt Thurzó Imre élete, távol magára hagyott nejétől és családjától. Csak az országgyülés bezártával, a fegyverszünet megkötése után, a mint Bethlen visszatére Kassára, érkezett Thurzó is haza anyjához és nejéhez Bicsére. Ekkor azonnal a nagy és fényes lakodalom

* Az előbbi adatok Thurzó Imre titkárának, Závodszky-nak naplójából i. h. Az utóbbiak Bethlen polit. levelezéseiből, i. h.

készületei vették igénybe, melyeket Thurzó Katalinnak Thökölyi Istvánnal Bicsén 1620. márczius 1-én tartott menyekzője igényelt. Egy-két nap múlva azután, márczius 4-én, már meg Kassára indúlt, hol Bethlen a 10-én oda érkezettel és pártja főbb híveivel gyülést tartott. E gyülésből Thurzó Imre újabb küldetést vett, hogy Prágában Frigyes cseh királylyal a szövetséget megkösse; ugyanott Frigyes újonszületett gyermekét Bethlen Gábor nevében keresztatyáúl keresztvízre tartsa; egyuttal megbízást nyert az országtól, hogy huszezer forint ára ajándékot vegyen ott a porta számára.

Útjában márczius 22-én Bicsére tért be egy napra, hogy anyjával és nejével találkozzék. Prágába márczius 30-án érkezett követtársaival, Bossányi Mihálylyal, Magdeburg Joákimmal és titkárával, Závodszkyval. A cseh fővárosban nagy pompával fogadták Bethlen fejedelem s a szövetséges Magyarország követeit. Másnap volt a királyfi keresztelése. Thurzó Imre tartá karjain a kisdedet, ki Robert nevet nyert. A keresztelő után, fényesen fogadták az udvarnál, mely alkalommal átadta a fejedelem küldötte ajándékokat: a királynak egy pompás ázsiai fehér mént dús keleti szerszámmal, keresztfiának drága keleti turkiszekkel diszített kardot, a királynénak többrendbeli keleti értékes kelméket és szöveteket, himzéssel ékesítve. Az ünnepélyt Thurzó Imre tiszteletére adott ebéd fejezte be.

A következő napokon megkezdődtek és hosszasan folytak a szövetség megkötése fölötti értekezletek. Az egyesség létrejövén, a szövetségi okmány a hó vége felé elkészült, s átadása újabban nagy ünnepélyességgel ment véghez. Thurzó Imre a várba vitetett, s a megelőző végértekezlet megtartása után két órakor délután fényes isteni tiszteletre seregletttek össze a szövetkező felek. Ez énekkel vette kezdetét, mely után Sculteti Ádám egyházi beszédet tartott. A beszéd befejeztével a Magyarország által kiállított

szövetségi okmány olvastatott fel a király előtt, ki az egyház szentélyében felállított trónon foglalt helyet, Csehország rendei s a szövetséges tartományok teljhatalmú követei által körülvéve. Aztán fölolvasták a cseh szövetségi okmányt, melyet a magyarral, kézből kézbe-adván, kicseréltek. Az előbbit a cseh királynak nyujtá át Thurzó, az utóbbit Thurzónak a cseh király, aztán egymásnak kezet adva, fogadták annak megtartását; mire a sz. Ambrus hálazsolozsmája, a Te Deum eléneklése következett. — Végre április 27-én Thurzó bucsú-tiszteletét tette nagy ünnepséggel Frigyes királynál és az alkalomra összegyűlt rendeknél; másnap elutazott, magával vivén a rendek rendeletére a prágai iparosoknál összevásárlott számos aranyozott és ezüst serlegeket, díszedényeket a portára küldendő ajándékul.*

Május 4-én érkezett Bicsére ismét egyszer nejéhez. Bethlen is üdvözölte ez alkalomból küldötte és levele által, hogy «az Ur Isten jó egészségben házához, szerelmesi közé meghozta». De most is nem igen hagyta őt otthon pihenni. Egyre jövének ismét a levelek a legkülönneműbb megbízásokkal és tudósításokkal.

Imre tehát, jóllehet hónapok óta alig töltött nehány napot otthon, most is nemsokára újra elhagyta családját, s már május 15-én Kassára útazott, hogy a fejedelemnek számot adjon követségéről. Kassáról május 21-én haza indúlt és 26-án a táborában Fekete Péter és Nagy Lukács hadnagyok vezérlete alatt küldött lovas segédcsapatokat fogadta. Közben alig időzhetett egy-két napot Bicsén nejénél. A május végére Beszterczebányára összehívott országgyülésre kellett ismét mennie, hova junius 15-én megérkezvén, a Prágából hozott ajándékokat és szövetségokmányt ünnepélyes kihallgatáson rövid szónoklat mellett átadta.

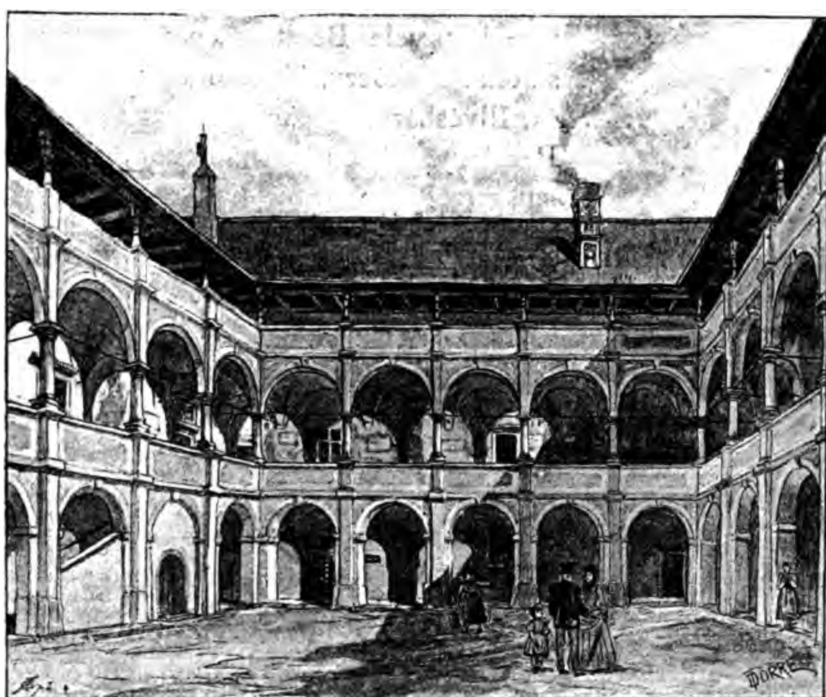
* ZÁVODSZKY, i. h. 671—3. ll.

Ezentúl a beszterczebányai országgyülés nagy izgalmai vették teljesen igénybe. Thurzó Imre vezette a pártot, mely Bethlent királylyá választotta, s egyike volt azon öt főembernek, kik Bethlennel s egymás közt élet-halálra újabb titkos szövetséget kötöttek. Augusztus 25-én Bethlen Gábor királynak megválasztatott. Thurzó Imre a trónon ülő, választott királyt az országgyülés nevében és színe előtt szónoklattal köszöntötte fel.

Az országgyülésnek erre bekövetkezett föloszlásával, augusztus utolsó napjaiban Thurzó visszasietett ugyan családja körébe, de csak azért, hogy Bethlen induló hadait és külföldre intézett követségeit fogadja és útba igazítsa, a határon átvonulásokat intézze. Nem volt tehát ismét otthon nyugta; sőt közben családját, anyját és nejét biztosabb helyre kellett szállítania. A bicsei várlak a völgyben, nyílt helyen az útszélen feküdt; csupán vízárokkal és csekély bástyákkal volt erődítve. Ki volt téve mindenfelől a támadásnak, melynek nem soká állhatott volna ellent. Pedig ellen és jóbarát seregei egymásután portyázva, pusztítva és rabolva jártak-keltek a fontos vágvölgyi vonalon. A Ferdinánd által zsoldba vett kozákok hada, Bethlen hadtestei, Balassának, ki most újra Ferdinándhoz pártola, rabló csapatai egyre remegtették a vidéket, pusztították Thurzó birtokait, elfogdosták híveit és jobbágyait.

A hadba távozó Thurzó Imre nem hagyhatta ily bizonytalan helyütt családját. A Vág völgyének hegysége egyes sziklaormain nem messze állottak egymástól várai, Hricsó és Litava. Ide vitte e kietlen rengeteg mélyébe és sziklái közé anyját és nejét. Mind a két zord fészek kisebb hegyi erőd volt, körülvéve magas sziklaszálaktól, melyek mintegy megkövült óriási alakok állottak őrt a vár mellett. Magaslatukon egy őrtorony emelkedett a középen, melyet kisebb lakóépületek és bástyák, a sziklába építve, vettek körül.

Alig hogy családjával végezhetett, már is szeptember elején vette Bethlen panaszát, hogy immár «egy hete nem hallott felőle, mit csodál szorgalmatos, serénykedő természetéhez képest». Hívja is türelmetlenül az alig nehány napra hazatért Thurzót, hogy jőjjön, ne késsék, mert a hadsereg már várja. Nehány nap mulva tehát a galgóczi táborban van ismét, hova Bethlen pénzt és fegyvert küld.



14. A BITTSEI VÁRUDVAR.

A hadjárat ekkor újra megkezdődött. Bethlen seregei diadalmasan nyomultak előre. De mégis elkésett volt. A csehek segélyére küldött had nem érkezett meg idején. November 8-ikán Ferdinánd seregei a Frigyes alatt szövetkezett cseh protestansok hadait megverték. Frigyes megfutamodott, Prága bevétetett és Bethlen magára maradt. E katastrófával a felkelők ügye mind szomorúbb for-

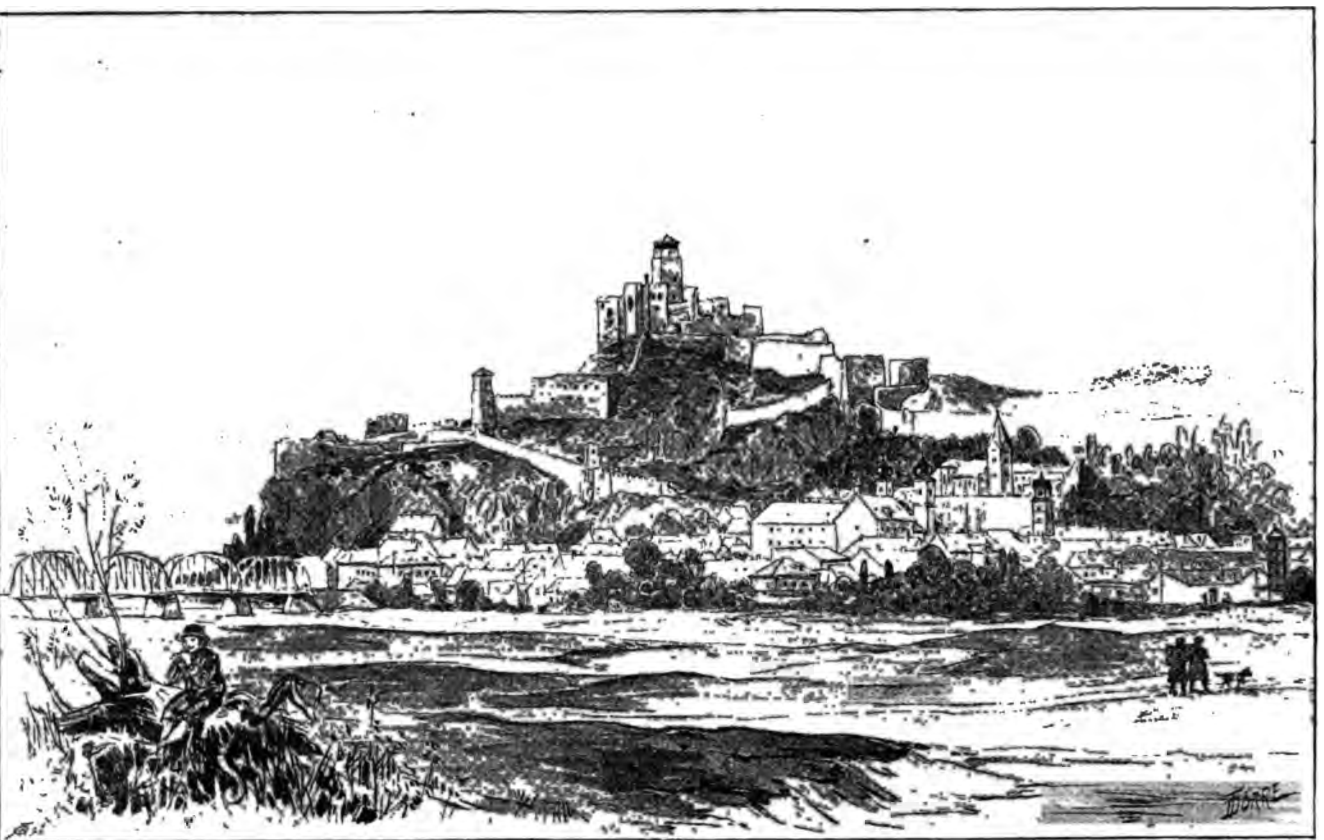
dulatot vett. Bethlent hódításai közt is pártja vezéreinek ingadozása, majd nyílt hűtlensége és elpártolása előmenetelében megakasztotta. A cseh fölkelésnek leveretése megfosztotta őt a nagyobb siker kilátásától.

Ily körülmények között párthívei szabadúlni kívántak a nagy fáradságot, nagy áldozatokat igénylő és nyugtalanságot, pusztítást és belzavarokat okozó fölkeléstől. A hatalmas magyar dynasták, kik vele Beszterczebányán egyesültek: Rákóczy, Thurzó Imre, Szécsy és Illyésházy, — mind úgy tekinték Bethlent, mint náloknál kisebb parvenut, kivel mint legerélyesebb, legügyesebb és legerősebb hadvezérrel szövetkeztek, hogy felekezetök jogait kiküzdje; abban, amit ki küzdenek, aztán osztozzanak, állásokat, hatalmokat és bir tokukat, miket nem éreztek biztosítottaknak, gyarapítsák. De abban, hogy királylyá tegyék, ki nagy, erős államot alapítson, egyelőre nem igen hittek, ha azt magok közt, mint kecsegtetést, mint végczélt megbeszélték is.

15. SZÉCHY GY. ALÁIRÁSA.

Nem csoda tehát, hogy az ily szövetségesek az első szerencsétlen fordulatnál elváltak. Bethlen erélyét mindez meg nem törte, sőt erős elméjét és nagy lelkét még emelte, vagy csak — mint ez leveleiben és tetteiben nyilatkozik — a legfényesb világításba helyezte. Mindenki elhagyá, még a négy legbizalmasabból is alig maradt valaki mellette. Rákóczy hazament «felesége partusára», Szécsy elpártolt tőle, Illyésházy kérte feloldozását hitlevele alól, még az általa annyira szeretett, a lelkéhez oly közel álló Thurzó Imre is ingadozott. Bethlen Rákóczyt hagyta menni, Szécsyt bezárta Murányba, Illyésházyt biztatta, hogy Trencsén várából akaratja ellen senki se vonzza ki; de Thurzót hatalmas szavával visszatéríté a válútról.*

* Szilágyi Sándor szavai.



TRENCSÉN VÁRA DÉLFELŐL.

Azonban Thurzó Imre is, habár a többinél határozottabb, mint tüzes, heves ifju, ideálisabb híve is volt Bethlennek, nem kevéssé ingadozott. Átvette ugyan egyelőre a fehérhegységi hadtest vezérségét, megkezdette vele a csatározásokat; de egyszersmind elkezdte a békét is sürgetni. És haza ment feleségének, Nyáry Krisztinának, hívására. Neki is csak azt írta Bethlen, mit Illyésházynak, hogy menjen hát, ha akar; nem fogja őt akarata ellenére kivonni várából. Hanem tudta, hogy az ingadozó ifjura erősebben hathat, mint a többiekre, s ezért nem kimélte fáradságát. Elözönlötte naponkint leveleivel: bosszankodva, ígérgetve, fenyegetőzve, kérve, lelkesítve, csakhogy megtartsa magának. Majdnem azt mondhatnók, hogy Thurzó Imre szolgálatai semmi arányban sem állottak Bethlen e gondjával és bizalmával, melyet ráfordított.

Azóta, hogy megtántorodott hite, ki se sürgette inkább a békét, és mindinkább a had leszállításáról s a tábor elhagyásáról kezdett gondolkozni. Mint a szerencsétlenség napjaiban szokás, kezdett a férj visszagondolni családjára, kívánkozni neje és otthona után. De Bethlen levelei visszatartották.

A fejedelemnek Thurzó Imréhez intézett ezen levelei úgyszólván naponkint értesítenek az ifjú főúr ingadozásáról, olykor még családja eseményeiről, úgyszintén neje, Nyáry Krisztina, szomorú elhagyott állapotáról a legörvendetesebb családi esemény bekövetkezése előtt, mely a kihaló félben levő dynasta családnak első ivadékot volt adandó.

Thurzó Imrének, valamint társainak, a fölkelés főembereinek minden reménye egyelőre a Haimburgban megkezdett béketárgyalásra volt fektetve. Ettől várták, hogy általa a lehető előnyöket kicsikarva személyök és pártjok számára, visszavonúlhatnak a szomorú következéssel fenyegető fölkeléstől. De midőn ez nehézségekbe ütközék, s ezek

miatt elhuzódni látszék és mind kétesebbé lőn: még a legkitartóbb Thurzó Imre is elveszté türelmét, el bátorságát és fölmondá az engedelmességet Bethlennek.

E lépésre az adott alkalmat, hogy Thurzó Imre Bethlentől kezességet és biztosítást kért, mit ő bármily udvariasan vett, de egyelőre megtagadott tőle.

Szokott ifjú hevességével haragra gerjedve válaszolt. Kemény szemrehányásokat tett Bethlennek a béke késleltetése miatt, világosan kifejezést adván azon meggyőződésének, hogy az üres királyi czím miatt nem tud létesülni. Bethlen nem vesztette el irányában ekkor sem türelmét és mérsékletét.

Majd a török segítségével és nagy hadi készülettel kecsegteti; de erre még inkább elrémülnek pártja emberei, kik nem akarnak semmit tudni az úgy is soha se megbízható s az országra mindig káros török segélyről. Majd meg az Anglius-, Danus- és Hollandustól vár segítséget, vagy hadak szerzésével biztatja.

Mindez nem képes Thurzó Imre nyugtalanságát lecsillapítani, elégedetlenségét kielégíteni.

Thurzó Imrének mindezért nem volt többé maradása a táborban. Ily kellemetlen viszonyok közt haza kívánkozott nejéhez, ki várandó állapotban volt. Bethlen erre is készséggel hajlott, és csak azt kívánta, hogy Thurzó jőjjön hozzá a hadak állapotáról jelentést tenni s azután «szerelmesének jövendő s várandó állapotának meglátogatására fölmehet». Mindazáltal a fejedelem ezentúl is ügyesen tudta őt még hetekig föltartóztatni a fehérhegységi, szeniczei táborban.

Ideje volt csakugyan, hogy haza sietett nejéhez, Nyáry Krisztinához, ki az alig haza ért atyának első gyermekét szülte, mint ezt sajátkezüleg följegyzé naplójába: «Az én szerelmes gróf Thurzó Erzsébetkémet adta Isten ez világra az 1621. esztendőben Februáriusnak 20. napján, melyet él-

tessen az Uristen az Ü szent nevének dicséretire, s nekünk örömünkre sok esztendeig. Az igaz hitben nevelem».[1]

A várt örvendetes esemény azonban a kihaló családra nem hozott nagy örömet: a Thurzó ház első ivadéka nem fiúgyermek volt; gyönge, beteges leányka, kinek életéhez alig volt remény. Mindez az anyóst is, a férjet is lehangolta; nem is említve a Nyáry Krisztina naplójában kifejezett szándékot, mely szerint a híres protestánsháznak ivadékát az általa titokban ápolt katholikus vallásban fogja nevelni.

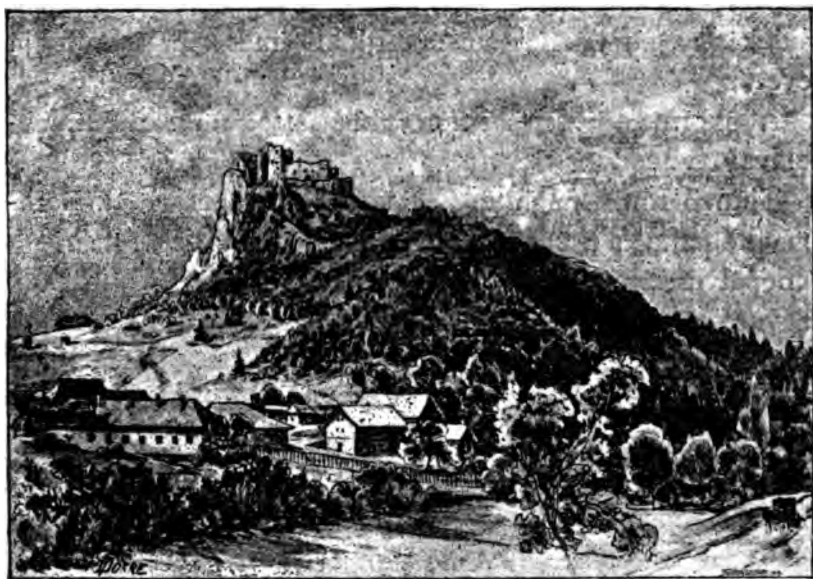
A gyermek születése szorosabbá tette ismét a Bethlennel való viszonyt.

Thurzó Imre meghítta a fejedelmet keresztatyáúl. Bethlen elfogadta a tisztességet. A keresztelés februárius 21-én ünnepélyesen megtartatott Litava várában. A gyermek nagyanyja, Czobor Erzsébet nevére kereszteltetett.[2] A fejedelem azonban csak februarius 25-én az alig több mint egy napi távolságra levő Nagy-Szombatból értesíti Thurzót: «Hogy eddig kegyelmed szerelmes leánykájának keresztelésére képembeli emberemet nem küldhettem, oka az én szüntelen való sok gondaim és búsulásaim voltak.» Épen Sztrazniczra kellett neki, ugymond, haderősítést küldeni, hol Bouquoi seregei betörve fenyegették már a Thurzó Imre által gyermeke születése és elégedetlensége miatt elhagyott tábort. De «most azért — folytatja — kegyelmedhez való szeretetemnek megmutatásáért, szerelmes gyermeke keresztsége jelenlétére képemben expediáltam Bossányi uramat. Mely keresztség, ha szintén végben vitetett is, de affelől az komaságnak sacramentumait megtartsuk.»

1 Nyáry Krisztina naplójában mindjárt a fentebbi sorok alá írta természetesen később második férje, és Thurzó Erzsébet mostoha leánya a következő sorokat: «És adtam házasságra az tekéntetes és nagyságos gróf Esterházy István uramnak (azaz előbbi nejétől való saját fiának) 1638. esztendőben 26. september Kis-Martonban.

2 ZÁVODSZKY naplója, BÉL, Adparatus, 376. l.

Érezve a fiörököst remélő ház hiusúlt reményit, vigasztalólag adja hozzá: «Engedje az Uristen, hogy szép fiat is keresztelhessünk. Keresztleányomnak örömest kedveskedtem volna első beavatásának idején valami magához illendő szépséggel, de bizony semmi marhám velem nincsen, sohult jubilerokat (ékszerészeket) se találni pedig. Egy lánczocskát találták szerencsére, melyet oda küldtem. De ha



16. LIETAVA VÁRA.

esik szerencséjével mind magának, mind atyjának kedveskedő jóakaratommal nem szűnöm kedveskedni.» Helyettese, Bossányi elkésve, már a keresztelés után több napra érkezett meg a levéllel és ajándékkal. Mind a mellett nagyra becsülték a fejedelem készségét is. Levelét Thurzó Imre nejének adta át, ki azt emlékül magánál őrizte.*

* Ennek tanúsága a körülmény, hogy míg Bethlennek Thurzó Imréhez írt egyéb levelei a családi levéltár egy részével az örökösökre szállottak; Bethlen ezen levele Nyáry Krisztinánál maradt ki azt magával vitte, midőn Esterházy

Bethlen még e komasági levelet is arra használta föl, hogy Thurzó Imrét mielőbb a táborba visszajövetelre serkentse. Hanem Thurzó Imrére mindez nem volt hatással. Bizonyára nem annyira a családi örvendetes esemény, nem az atyai öröm, nem neje szerelme és házias családi boldogsága tartóztatta tovább otthon. Máskor hónapokon át alig hogy egy-két napot töltött családja körében; nem volt többé maradása, hogy a közéletben mielőbb részt vehessen. Most a jelentett előnyök, melyeket hadai távollétében naponkint kivívtak, a fejedelem hívása s igéretei, nem voltak képesek őt hazulról kimozdítani; sőt egyenesen felmondotta a szolgálatot.

Kijelenté neki, hogy «nem akar alájönni; immár eleget szolgált mellette; szolgálnának a többi urak is, mert a sok költést nem győzi». Bethlent az engedelmesség fölmondása se vette ki sodrából. Ismerte pártja akaratos híveit; megszokta őket türelemmel és eszélyével magához lekötni. Jól van, — írja, — nem akarja sem őt, se mást akaratja ellenére a szolgálatra kényszeríteni, habár ez közös ügyök: «Tietek volna, uram, az haza; ha nem oltalmazzátok, én se vihetek egyedül mindent véghez.» De azt még se bocsátja meg neki, hogy rászedte, hogy eltitkolta előtte a hadseregtől való végleges megválása szándékát. «Hallottam, — írja, — Kegyelmed elmenetele után az maga quartirjából való eljövésekor minemű intentummal jött által, melyet csak mondott volna magamnak Kegyelmed realiter, ne várakoztam volna Kegyelmedre; az hadaknak eddig is specificáltam volna gondviselőt, mivel nem jó egy napig is fő nélkül lenniek.»

Thurzó nem pártolt el ugyan Bethlentől, de nem kísérte hadjáratában. Litaván maradt családjánál. Egyre a véleményben volt, hogy az európai ligára, a tőle

Miklóshoz nőül méne. Így maradt fenn maig az Esterházy család kismartoni levéltárában, honnét azt SZALAY Esterházy Miklós életében (I. 181.) kiadta.

várható segélyre kell fektetni a súlyt, és szívesen hajlandó volt ez irányban tovább is szolgálni; míg a török segélyt ellenezte, és kérte Bethlent, hagyja ezt abba. Bethlen tapasztaltabb volt. Jobban ismerte a helyzetet. Tudta, mit várhat egy és másfelől. Emlékeztette Thurzót, hogy pártja más véleménynyel volt, midőn fölkele és életre-halálra leköté magát. «Kegyelmed irja, — válaszolá Bethlen, — hogy sok török-tatár segítséget ne sollicitáljak. Megbocsásd, édes öcsém, tudja Kegyelmed, mindenkor sollicitált engemet azoknak megindításáért. Es most, hogy annak békét hagyjak, csudásnak tetszik. Bizony, nem hogy nem sollicitálnám, de ha lehet, török császárt is megindítom erre és Grécz alá viszem. Eddig is azt bánom, hogy nem sollicitáltam.» De azért nem mulasztja el a német had fogadását sem; pénzt annyit, mennyivel Thurn ezer gyalogost fogadhatni remél, a Thurzó kezéhez küldi. Azt se bánja már, ha otthon marad, csak híve legyen. Sőt segélyt ígér neki, akár az általa ellenzett török-tatár hadat is.

Thurzó Imre hűsége sokszor csak egy hajszálon látszott függeni. De egyelőre még sem találhatta tanácsosnak szakítani Bethlennel. Sietett őt ismét hűségéről értesíteni. És mikor Bethlen segélyhadai megérkeztek, Thurzó Imre családját elhagyva, julius 3-án megkezdette hadi működését. A segéd-hadtest parancsnokságát átvéve, Bethlen pártján folytatta ismét a főactiót. Útjában megállott Besztercze előtt és meghódoltatta Bethlennek Balassa Zsigmondot. A fejedelem érkező hadai megverték Pálffy serege maradványait. Julius 9-én Thurzó felszerelt hadaival Vizsolyba táborba szállott, hol a fejedelem hadait volt bevárandó.

Azalatt a fejedelem hadaira a hadjárat mind kedvezőbb lett. Ferdinánd seregeinek fővezére, Bouquoi, Érsek-Ujvárnál Bethlen katonái keze által véletlenül elesett. For-

gách nádor meghalt, Nagy-Szombat ujra megadta magát a fejedelemnek. E város átvételénél Thurzó Imre vitte a főszerepet. Ő volt a fejedelem biztosa, ki a városnak kegyelme levelét megvitte.

Az élénk szereplés mellett is, úgylátszik, Thurzó Imre most többet gondolt haza felé; családjával gyakran közlekedett. Nagy-Szombat megadásáról terjedelmesebben tudósította anyját. Ugyanezen levelében érdekesen tudósít a nevezetes eseményről, midőn Bethlen a szabad kivonulást nyert jezsuitákkal értekezett, és kocsijára fölvéve néhányat, őket elkísérte. Thurzó levelében találjuk egyedül följegyezve a jezsuiták neveit, kik a fejedelemmel egy kocsin ültek. «Jezsuita is — írja anyjának — három szekérrel méne el. Hármát ő felsége a maga szekerére ültette vala, ugymint az két Káldyt és Ferenczfy öcscsét. S izent is ő felsége tőlök a békesség felől. Valóban bölcsen és okosan beszéllett ő felsége velök. Talán azoknak intését inkább megfogadja, (Ferdinánd császár), mintsem az több tanácsinak».*

Nagy-Szombat bevétele után a fejedelem a jagendorfi herczeg által hozott segélyhad elé küldötte Thurzó Imrét Újhelyig, hol ez fényesen fogadta, megvendégelte és a táborba vezette az idegeneket. Az egyesült sereg azonnal Pozsony ostromára indúlt. Ennek kétes esélyeiben résztvett a fejedelemmel Thurzó Imre is, míg be nem vehetvén a várost, kénytelenek voltak egyelőre visszavonúlni. «Végre látván Bethlen, — írja az egykorú Pethő Gergely krónikájában, — hogy Pozsonyt meg nem veheti, és népében is sok kárt valla alatta, elszálla alóla, Szakolcza felé menvén hadával. Szakolczából Morvának és Ausztriának a maradékját kíméletlenűl raboltatá, égetteté és dulatá.» Thurzó vezette e hadtestet, és mielőtt elindúlt e hadjá-

* Kiadatlan eredeti levele az árvavári levéltárban 1621. ultima julii B. csomag 88. sz.

ratra, tudósítá felőle családját, kérve anyját, hogy küldené el a táborba «általülő kis bőrszekerét hat lóval», hogy azon Szakolczára mehessen. Családja a hírre megrettent, és látogatására kívánt sietni a nagyszombati táborba, hová előre Thurzó Imre már augusztus 27-én visszavonúlt. Itt vette anyja és neje levelét. Mindkettő látni óhajtotta; hozzá kívánkoztak a táborba, hogy tőle bucsút vegyenek, mielőtt újabb hadjáratra indúl Szakolcza felé Morvaország ellen. De ő e látogatást ellenezte. Kéri anyját, hogy «ne jőjenek alá, kímélje magát; különösen pedig feleségét, kinek mostani állapotában a búsulás, ijedés, ártalmára válhatnék».[1]

Majd jobb békekilátások is mutatkoztak. Bethlent Pozsony erős magatartása, valamint környezete s ebben leginkább Thurzó, újabb békeegyezkedésre bírta. A fejedelem most egyenesen Thurzó Imrét bízta meg az egyezkedés vezetésével. Lássa ő, ha nem sikerül.

Mindjárt kezdetben kedvezőn látszott megindúlni; mind a mellett valamely szomorú előérzet fogta el Thurzót. Nem tudott ellenállni, hogy elútazta előtt a béketárgyalásokra, családját ne lássa.[2] Övéi eléje mentek Trencsénybe sógorához, Illésházyhoz, hol neje, anyja és nővérei várták, hogy bucsúzzék tőlök. Visszatérve a szenczi táborba, a békeértekezletek helyéűl Ravensburg, határnapjáúl szeptember 10-ke tüzetett ki. Thurzó Imre már ekkor betegeskedve jött Nagy-Szombatba, hol Grymelius Márton orvos segélyét vette igénybe. Ez az akkori orvosi gyakorlat szerint bőven ellátta nemcsak orvossággal, hanem præservativumokkal is. Erős hajtószerekkel és köpülyözéssel annyira helyreállította, hogy útra kelhetett. De Hradistye hely-

1 Lásd e kiadatlan leveleket az árvavári levéltárban 1621. aug. 16—27. B. csomag 96. és 107. számok.

2 ZÁVODSZKY naplója Katonánál i. h. 702. l. Illust. D. Comes priusquam ad tractatum pacis abscedere debuisset, Trenchinum cum paucis excurrit D. genitrici ac consorti lectissimae atque D. sororibus postremum valedicturus.

ségben a harmadnapos láz mellett oly vértolulás állott be, hogy szemén folyt a vér és látását veszté, miben a drasticus gyógykezelésnek is része lehetett, ámbár gyanúba fogták a fejedelmet is, hogy utolsó vendégsége alkalmával mérgeztette meg,[1] félve a Thurzó által kötendő előnytelen béke-föltételektől.

Ezalatt hazulról is kedvezőtlen híreket vett. Anyja tudósítja, hogy «a kis Örzsike beteges nagyon; nincs remény jobb egészségéhez, hacsak az Úristen nem adja, ki a holtakat is megeleveníti»; meg hogy neje, Nyáry Krisztina «tegnap óta kezdi fájlalni gyomrát». Hanem a gyermeknek nagyanyja által előre kijelentett halála nem következett be, míg Nyáry Krisztina gyomorfájását férjéhez Litaváról, október 2-án kelt levelében akként magyarázza, «hogy a gyermeket pár nap előtt, Sz. Mihály napja táján megérezte».[2]

Thurzó Imre is súlyos állapota daczára erőt vett magán. Folytatta útját a békeértekezlethez; október 7-én Ravensburgba megérkezett; a császári hadseregnek eléje ment vezérei fogadták. Másnap megérkeztek Nikolsburgból az ellenfél követei is: Pázmány, Colalto és Eszterházy Miklós. A következő napokon egymást kölcsönösen látogatva, megkezdődtek az előértekezletek a nikolsburgi békekötéshez, miközben a két hadsereg, egyfelől Bethlené, másfelől Ferdinándé, a háttérben állottak.

De nehány nappal azután, hogy az értekezletek megindulának, Thurzó Imre október 19-én reggel öt órakor elhunyt. Mellette volt titkára, Závodszky, naplójában halálát körülményesen előadja, mondván: «Az élete tavaszának virágában levő, alig huszonhárom évet élt, páratlan éles elméjű, isteni szellemű és lelkű ifju, hasonlón

1 ZÁVODSZKY naplója i. h. 702. l. — BÉL, Adparatus, 377. l. Notit. I. 247. l. s ugyanott Árvavára leírása XXII. §.

2 L. kiadatlan eredeti levelét az árvavári levéltárban N. csomag, 130. sz.

a gyertyához, másoknak szolgálva, magát fölemésztve, nyugottan és ájtatosan, váratlanúl kimult, ismételve, úgymond, e szókat: Én igaz és tiszta ágostai vallású vagyok».*

Thurzónak «hirtelen és véletlen ez világból való kimúlása», mint Bethlen fejedelem levelében írja, anyját és nejét villámként sújthatta. De neje az Istenben megnyugvó kedély megadásával írta be naplójának tisztán hagyott azon levelére, melyen házassága napja volt följegyezve a következő sorokat: «Az én szerelmes uramat szóllította ki Isten ez világból oktobernek 19. napján reggel. Én pedig maradtam nehezkémmel és kilencz hónapos lyánkámmal. Volt pedig szegény szerelmes uramnak temetése az 1622. esztendőben, januáriusnak 19. napján Árva várában». Az elhunyt testét még októberben Litava várába, neje lakába vitték, hol az január közepéig a nagy teremben maradt kiterítve, míg a kor szokása szerint a gyászpompa hónapokon által készült. Ekkor a gyászoló rokonok, barátok és küldöttek kíséretében Árva várába vitetett, hol kesergő anyja és neje jelenlétében a kápolna sírboltjába eltemettetett. Ravatalára Závodszky készített a kor szokása szerint hangzatos, de dagályosan üres síriratot.

Nyáry Krisztina, az özvegyen maradt ifjú nő, ki három évi házassága alatt alig élt nehány hónapot férjével, most még szomorúbb sorsnak nézett eléje.

Czobor Erzsébet eddig se nézte kedvező szemmel a gyönge asszonyt, ki elhunyt fia helyébe nem adott a családnak fiörököst, — most a család birtokát és öröksége uralmát magához ragadta. Hogy ezt annál merészebben tehesse, megválasztatta magát — a mi történelmünkben a legritkább esetek egyike — Árva vármegye főispánjának.

Egyelőre ugyan inkább várakozó állást foglalt el menye

* Závodszky naplója, i. h. 708. l.

irányában, kit férje várandó állapotban hagyott hátra. Nyáry Krisztina azonban 1622. április 25-én ismét csak leánykát szült anyósának és úgylátszik, magának is nem nagy megelégedésére. Ezt jegyezte be ismét naplójába: «Az én szerelmes gróf Thurzó Christinámot adta Isten ez világra az 1622. esztendőben 25. napján aprelisnak, úgymint nagy-



17. ÁRVA VÁRA.

pínteken. Melyet éltessen az Úristen szent nevének dicséretire és nekünk örömünkre *az igaz hitben* sok esztendeig.»

Utóbbi ohajtása, hogy az igaz hitben neveli gyermekét, most, férje a protestantismus főoszlopa kidőlte után, még határozottabban mutatkozik, mint első gyermeke születésénél tett följegyzésében. Csakhogy anyósa nélkül számított. Nem a család örökösének özvegye, hanem anyja lépett a családi vagyon teljes birtokába. Nyáry Krisztina

anyósa, sógornői és sógorai által mellőzve, a zord litavai és hricsói szikla-várlakokra volt visszaszorítva. Anyósa nemcsak átvette a birtokot, Árvavárát s a főispánságot; hanem megfosztotta az özvegyet saját gyermekétől, letartóztatta nászajándékait, sőt még hozományát is. E kínos helyzetben is megadással és szeliden viselte keserves özvegységét Nyáry Krisztina. Folyvást igyekezett anyósa hajlamát megnyerni, ezért annak vallása iránt kíméletet mutatott, sőt rokonszenvet is látszott szinlelni, mert a lutherfelekezeti papok nemcsak anyósának, hanem neki is felajánlák vallásos irataik, imádságos könyveik kiadását.[1]

De végre is az állapot anyósával szemben tarthatatlanná lett. Nyáry Krisztina kénytelen volt oda hagyni anyósát és gyermekeit is, kiket az kiadni vonakodott, és

16. RÉVAY PÉTER ALÁIRÁSA.

visszavonult saját birtokára, anyjához Szomolányba. Fájdalmasan, de egyúttal megadással viselte a sors e csapását. Híven tükrözi ezt vissza levele, melyet barátnőjének és szomszédasszonyának Forgách Máriának írt férje, Révay Péter, halála alkalmából.[2] Ebben a többi közt írja:

1 Mihalykó János, az eperjesi magyar ecclesiának lelki pásztora, ki akkor Klöss Jakab bártfai nyomdáját sürün foglalkoztatta fordításaival, Nyáry Krisztinának ajánlotta volt: «Keresztyéni istenes és ájtatos imádságok, ez mostani nyomorult és veszedelmes időkben minden keresztyén és istenfélő embernek felette igen szükségesek és hasznosak» czímű könyvét. Érdekes, hogy e lutheranus imakönyv későbbi 1639., 1640. és 1642. kiadásai is Nyáry Krisztinának, midőn ez már rég megtért a kath. hitre, sőt még halála után is ajánlatával jelent meg. Nyáry Krisztina a protestantismus iránti ellenszenvével ugyan nem tett érdemeket erre a tisztességre; de hogy anyósa kedvében járjon, elvállalta azt. Úgy látszik, protestans predicatiókra is eljárt, mert a hricsói pap betegségéről értesítvén anyósát, hozzá teszi: «Talán már meg is halt. Bizony kár érte, mert jó predicator vala szegény».

2 A Nyáry és Révay birtok több he-

«Az Kegyelmed levelét nekem, szerelmes asszonyom, megadák, melyből az Kegyelmed keserűségét szivemnek fájdalmával vettem, tudván magamról is az özvegységnek gondos, bús, bánatos és gyámoltalan állapotját. De minthogy az Úristennek ez volt elvégzett szent akaratja, hogy szerelmes urát a szomorú halál által Kegyelmedtől elválaszsza, keserűségében Kegyelmed, szerelmes asszonyom, magát megmérsékelje, holott azzal Kegyelmed szegény idvezült urának nem használhat, de magának árthat, és kicsoda az, a ki az Istennek akaratját megmásoltathassa? Kegyelmed is azért csak békével és hálaadással szenvedje ő szent felségének ez súlyos körösztjét is . . .»

lyütt határos, másutt közös volt, mint például Thuróczban, Szucsánban, hol egymás mellett voltak házaik. Révay Péter temetése pompájából maig is birjuk még a hosszú gyász és dicsbeszédek példányait, melyeket a Luther vallásfelekezete predicatorai, köztök Hrabecz Rafael Turócz-Szent-Mártonban tartott.



17. THURZÓ CZÍMERE.



20. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL.

# III.

Ezen elhagyatott állapotában kereste föl az alig húsz éves Nyáry Krisztinát (1624-ben) Esterházy Miklós, hogy a protestantismus vezérférfiának özvegyét a kath. párt vezérének nejévé tegye.

Esterházy Miklós ős és nagy nemzetségének középsorsú házból való gyermeke volt.* Ősei régi törzsökös nemzetségből származtak. Századokon keresztül, számos nemzedéken át vihették föl eredetöket a honfoglaló nemzetségek egyikéhez, a Salamon nemhez. Az első foglalási «ius primæ occupationis» ős czímen és jogon tartották még egykori birtokaik végső apró maradványait a XVI. században is, midőn Miklós született, ki a rája maradt utolsó ősi házhelyről a nádorságig és grófi méltóságig vitte föl családját, és oly fejedelmi uradalmakra tett szert, minőkkel honfoglaló nemzetsége összes dús ágaiban sem bírt soha.

De a mint a nemzetség javai fogytak, ágai elszegényedtek, úgy fogyott és lassan elveszett a nemzetség régi származásának dicsősége, és már csak holmi homályos ha-

* Fáradságot vettem magamnak Esterházy élete és családja nevezetesebb vonásainak tisztázására, összehasonlítva ezeket Szalay (Eszterházy Miklós), Toldy (Magyar Államférfiak és Irók I. 138. l.), Podhradczky (Új M. Muzeum, 1867. 221. l.) és Nagy Iván (MO. családai IV. 80. l.) műveivel, ezek nem egy lényeges pontját kellett kiegészítenem, hibáikat kiigazítanom, ellenmondásaikat kiegyeztetnem.

gyomány élhetett arról, hogy az Esterházyak az ősmagyar vagy épen hún vezérektől származnak, de se nemzetségök nevét, sem annak leágazásait nem ismerték többé. És mivel a valót nem tudták, — mint ilyenkor rendesen történni szokott, — mesékkel és koholmánynyal pótolták.

A főúri, grófi és herczegi magas állás kellékeihez és fényéhez tartozott ugyanis az ősök hosszú és fényes sora; s a hol ez meg nem volt, ott költött leszármaztatással mesterségesen pótolták. Találkozott mindig valamely tudákos író deák vagy udvari káplán, később már irodalmi vagy jogtekintély, ki az ősöket a görögökig vagy épen a bibliai alakokig, a római vagy ősgermán ismert vezérekig, a frankokig vagy hunokig merészen fölvitte kivánság és kereslet szerint. Sőt a jól jutalmazott hizelgés még az óhajtást is túlhaladva a törzsfát az özönvíz által termékenyített talajba ültette be és a leszármazást Noeig vitte föl. Aztán versben megénekelte vagy prózában fölpiperézte a légben függő nagy ősök egész sorát, kiket szalmaszállal fűzött egymáshoz.

Hasonlón keletkezett az Esterházy család koholt története az izléstelenül gyártott «Trophæum Domus Estoras» czímű műben. E vaskos kötetet jobbra való nagy költséggel Esterházy Miklósnak fia, Pál nádor gyártatta, ha ugyan nem maga állította össze. Szerinte a családnak Estoras nevű őse Attilán át a bibliai Nimrodig és Noeig viszi föl származását; lefelé Örs vezértől Estorás fiától Miklós nagyatyjáig Benedekig merő koholt személyekkel tölti meg családja ágait. Mindannyit Attilától és Örstől feleségeikkel és gyermekeikkel rézmetszetű ábrákban is adja, melyeknek egyedüli becse, hogy a XVI. és XVII. század magyar viseletét örökítik meg 171 mellékelt táblán. Ezek mindegyikét epigraphicus úgynevezett elogiumok, historiai, természetesen szintén költött commentár és magyar királyok koholt okmányai követik. E származást és

21. A »TROPHAEUM« CZÍMLAPJA.

okmányokat egyszerüen átvétették aztán Lipót király adománylevelébe is, melylyel a családot herczegségre emelte, hogy ez által mintegy hitelesítve legyen.

El is hitték ezen, nemcsak a történelem, hanem a józan ész ellen merénylett mesét mindaddig, mig a történelmi kritika a koholmányról a királyi diploma daczára az álarczot le nem rántotta. Pedig ez üres és oktalan koholmánynál a családnak a történelem által kihüvelyezett története, a költeménynél a valóság nemcsak tanulságosabb, hanem érdekesebb is.

A Salamon ős nemzetség, melytől az Esterházy vagyis eredetileg Szerházy család származott, okmányokkal kimutatható nagy jószágokat birt már a xi. században Alsó- és Felső-Csallóközben Pozsony és Komárom közt. A xii. században a Salamon nemzetségbeliek, nevezetesen Mokod és rokonai mint királyi emberek (homines regii), szabad vitézlő nemesek (servientes regii), mint közispánok, comites és főnökök említtetnek itt Komárom vára alatt, az aranyosi és örkényi,* az esztergomi érseki nemesek érsekléli és vajkai, a pozsony-vármegyei vattai és magyari várjobbágyok földei közt messze és mindenfelé elterülve. Ama hosszú földterület Felső-Csallóközben, mely mintegy Vásáruttól és Kürttől kezdve a Kis-Dunaág mentében, Vattáig és Magyarig felnyulik, volt a Salamonok egyik ősi fészke.

Ma néptelenebb és lakatlanabb ez árvízjárta földterület számos kisebb-nagyobb szigetével; de akkor amily kietlen és mocsáros, oly alkalmas volt tág legelőivel és nagy kaszálóival a baromtenyésztésre és biztos lakhelyül szolgált a hadak támadásai ellen, mert a magas fenyérű mocsárokon és számos vízéren keresztül nem egykönnyen gázolhatott át a portyázó ellenhad. Itt állottak a család Salamon

* L. Ipolyi, Magyarország, xiii. századi helyirata. Új M. Muzeum, 1859.

és Vatta nevű székhelyei. A Salamon nevű helységnek ma már csak az okmányokból ismerjük létezését, mig Vatta nevű helységek: Bél-Vatta és Vájás-Vatta[1] neveik helyes jelentését vesztve, Bevatta és Vajasvatta nevek alatt, mint kicsi helységek maig fönnállanak.

De a Csallóköz egykor dús szigete, «Aranykertje», mint hajdan nevezték, hol a tündérek és vízi sellők aranyat szórva jártak át Macskaréven, mint a rege szól, és hol valósággal dús mennyiségben mosták egykor a Duna partjain az azóta megfogyott arany fövenyt, — elszaporodott nemessége és várjobbágyai miatt elszegényedve, szűk lehetett az ős nemzetségek elágazott ivadékai számára.

A Salamon nemzetség tehetősebb ágai azért korán átszármaztak innen a Dunántúlra, Veszprémbe, Sopronyba, Vasba és Esztergomba, hol már a XIII. században találjuk a Salamon nemzetség jobb módú ágait újabb székhelyeiken: Salamonfalván és Salamonvárt, mig a Csallóközben maradt ág mindinkább megfogyott.[2]

A XIII. század elején a pozsonyi vár jobbágyai nyiltan megtámadták a Salamon nemzetség egyes birtokait, nevezetesen a Vatta és Salamon helységek melletti Általutja földjének egy részét, állítván, hogy azt a Salamon nemzetség a várjobbágyok birtokából foglalta el. Az ügy a királyi

1 *Vájás*-nak neveztettek a régi vízmedrek és csatornák. Többire lásd az általam összeállított következő okmányokat: FEJÉR, CD. II. 228. l. III/II. 98. — IV/I. 149. — VII/II. 24. — *Hazai Okmánytár*, III. 19. 400. — Helyesen vonatkoztatja a Hazai Oklevéltár (kiadja a Magy. Tört. Társulat, 108. lap) egy 1283-ról szóló pozsonymegyei vattai okmányát névjegyzékében e Salamon nemzetségre,

2 Hogy ezen dunán-túli Salamon, Salamonváry, Salamonfay családok egy törzsből származtak a pozsonyi csallóközi Salamon nemzetséggel, tanusítja az, hogy még 1402-ben is a veszprémi Salamonfay ág, s a pozsonyi vattai Salamonok egymást öröklik. L. *Hazai Okmánytár*, III. 259. A Salamon-család ezen ágaira nézve l. 1242-ből FEJÉR, CD. X/III. 250. De genere et villa Salamon, Ponsa, Miklós stb. 1282. u. o. X/III. 266. De villa Salamon. — 1302. és 1314. u. o VIII/VI. 1. és 131. Ladislaus filius comitis de villa Salamon stb. 1346. u. o. IX/I. — 1436. Nobiles de Salamon. 1397. u. o. X/VIII. 429. — 1412. u. o. X/V. 857. — 1379. — *Hazai Okmánytár*, III. 206. és 1402. u: o. 259.

udvar birósága elé került. Mindakét rész feles tanuk esküjével bizonyította igazát. A rendes birói uton tehát az ügyet elintézni nem lehetvén, a király és ország nagyjai tanácsában istenitéletet, döntő párbajt rendeltek el. A két fél, a panaszos várjobbágyok és a jogukat védő Salamoniak részéről egy-egy szüzbajnoknak, kik még párbajt nem víttak volt, kellett a sorompó elé állania, s ott a király és udvara előtt megvínia. Erős küzdelem, ismételt összetüzés után a várjobbágyok bajnoka leveretett, és a Salamoniak győztes joga ünnepélyesen kiállított királyi okmányba foglaltatott és kiadatott.[1]

E kedvező itélet idején Általutja földje képezte a nemzetség egyik ágának végső birtokát; rajta is megosztozott ez ág két testvérgyermeke: Illés és Péter. Illésnek jutott az általut által kettészelt birtok felső része, melyen Illés házat építvén, keletkezett Illés-Háza, a hely, melytől a Salamon nembeli Illésházy család vette nevét; míg az alsó rész, mely a másik testvérnek Péternek jutott, s a rajta állott szerháztól Szerháznak vagy Esterháznak[2] neveztetett, a Szerházy vagy Esterházy családnak kölcsönözte nevét. Itt e szük, kis fészekben, a Csallóköznek egyik szélső zugában, a Kis-Dunaág kanyarúlata által képezett félszigetszerü öbölben keletkezett az országnak a Salamon nemből való két hatalmas családja, az Illésházyak és Eszterházyak. Mindkettő fejedelmi vagyonra téve szert s a főuraság legmagasabb fokára, a nádorságig emelkedvén, a nemzet sorsára nem egyszer döntő befolyással volt.

A Salamon nemzetség azonban mindinkább megszorult szüküló kis birtokain. A XIV. század elején (1324.) ügyespéres követeléseik fejében kénytelenek az Olgyay családnak átengedni az Atkár folyón túl Ilka (ma Jóka) és Lég

1 FEJÉR, CD. IV/I. 149. l.
2 FEJÉR, CD. VII/III. 25. — A Magy. Akademia Nagy Szótára (l. e szók alatt) a *szerha* és *eszterha* egyjelentésü; mindkettő a házfedél ereszét jelenti.

közötti birtokaikat s e század vége felé, zálogba kénytelenek adni más részbirtokaikat. *

A Salamon nemzetség szerencséje és vagyona fogytával így szállott alá. Köznemesekké lőnek, és mint ilyenek alig voltak képesek családjokat a várjobbágyi nemességen felül tartani. A régi családok, valamint nagy nemzetségeink közös sorsa elérte őket. Majd hanyatlanak, majd emelkednek, a szerint amint szaporodó ivadékaik folytonos osztálya által birtokukban megfogyva elszegényednek, vagy újra vagyonosodva a törzsi és ági örökösödés által, vagy vitézi közszolgálatért vagy főpapságtól nyert adományok által gazdagodva ismét emelkednek.

Nálunk a főnemesség, a honfoglaló vagy a királyi dúsabb adományok által fölgazdagodott oligarchia így vegyült el és szállott le rendesen a köznemességig; így tünt el sok régi nemzetségünk a nemzet életéből és történetéből. A megmaradt családok lehanyatlottak, kimerülve viszontagságteljes rövidebb-hosszabb korszakok alatt. Az előkelő, törzsökös és nemzetes, vitézlő és nemes főurak ivadékai elvegyültek észrevétlenül a közép és elparasztosodó kis nemességgel, vagy épen a köznéppel, anélkül hogy a történelem észrevette volna a pillanatot, melyben az átalakulás végbe ment, mert a processus ha természetes és folytonos, de egyuttal lassú volt.

Ez által képződött azonban egyszersmind a köznemességben erős középrendünk. Leszállva bár a nagyobb befolyás és hatalom polczáról és kifogyva vagyonából, megtartotta nagy részt multja, joga és szabadsága emlékét, sőt gyakorlatát. Valahányszor akár az oligarchia, akár a karhatalom részéről nagyobb elnyomatás fenyegette, felkelt és folytonosan küzdött jogáért és befolyásáért, — a hagyományos ősi jogért, s a «szent királyok által nyert szabad-

* *Anjoukori Okmdnytdr*, II. 141. — Fejér, CD. X/III. 186.

ságaiért.» Míg másfelől a néppel elvegyült földmivelő nemesség adhatta magyar népünknek azon méltóságos önérzetet, mely által törzsökös köznépünk más népek fölé emelkedik.

Ez tartotta fel a nemzet fő és kis nemessége közt folyvást az egyensúlyt, s azzal a nemzeti közszabadságot is; ez okozhatta, hogy egyrészt a nemzet alkotmányos érzületét élénken föntartá, míg aristokratiánk soha se lehetett teljesen oligarchiává. Ellenkezőleg ez által lőn eredetileg aristokrata nemességünk demokratikussá és nemességi demokratiánk aristokratikussá. Hosszabb időre egyik sem tudta a másik nélkül az uralmat és befolyást kizárólag föntartani; annál kevésbbé volt képes aristokratiánk erősebb zárt testületté, kasztta csontosodni. Nálunk nem lehet szó ezeréves törzsökös főurakról, legfölebb egy-két száz éves aristokratiáról. Az európai divat szerinti bárói és grófi czímeket nyerő s öröklő aristokratiánk nekünk sajátlag soha sem volt; és aristokratiánk a XVI. és XVII. században kezdődik jóformán, s nehány családot kivéve, a legtöbb csak a mult századból való. Főuraink a régi nagyságosok családjából csak addig voltak főurak és tarthattak arra igényt, a meddig vagyonuk és hatalmok valóságban főurakká tette őket és főuraságukat föntarthatták. A mai mágnási családok közt kevés maradt ezekből, még kevesebb az ősi törzsökös vezéri és honfoglaló nemzetségekből. Oly kizárólag származási aristokratiánk, mint a franczia keresztes vitézek ivadékai, az angol-normann baronettek utódai, vagy a német és olasz fejedelmi családok; de csak oly sok százados dynasták is, mint az osztrák Schwarzenbergek vagy Liechtensteinok, nálunk a köznemességgel szemben nem képződhettek egyenes leszármazási és örökségi úton.

Kevés családunk van, mely mai nevét és leszármazását szakadatlanul, hiteles okmányokkal kimutatni képes volna. Ellenben akárhány van olyan, mely kétségtelenül ős, tör-

zsökös, honfoglaló nemzetségből származik, és még azon a helyen is bir és lakik, melyet ősei megszállottak. De mindannyi eredeti családi nevét is többnyire elvesztve, ősei javaiban megfogyva, főuraságából rég kiesett s ennek még emlékét is feledé, majd később újra fölemelkedett. Sokszor új néven, új czímen, új birtokon jóval magasabbra jutott, mint hajdan honfoglaló vezéri vagy törzsfőnöki és főúri ősei állottak.

Ime, a legérdekesebb legvilágosabb példák egyike erre a törzsökös és honfoglaló Salamon nemzetség, az Illésházy és Esterházy utódokban. Miután e Salamon nemzetségnek a Salamonvári és Salamonfalvi főuri családokban csillaga és szerencséje letünék és a középnemességbe elvegyüle, egyszerre csak ismét föltünik az ivadékaiban, és új néven a közszolgálatban fölemelkedik a főuraságra.

Az elszegényedés vitte kétségtelenül az önérzetesb és öntudatosb ivadékot az alsóbb, közszolgálati keresetre. Ezt kisérlették meg a Salamon-nemzetségi Illésházyak és Esterházyak is. A XV. században előfordul Esterházy Bálint, e kor tanultságának színvonalán, mint literatus vagyis deák, azaz tanult hivatalnok, irástudó ügyvivő, ki a pozsonyi káptalan előtt 1436-ban megjelen ama fraknói grófság ügyviselőjekép, melyet utóbb Esterházy Miklós megszerzett és mely a család egyik ágának grófsága lőn. — Ugyanekkor Esterházy Bálint testvére, András czímeres levelet nyert, valamint hogy ez időtájt számos régi magyar család ivadékait, kik Zsigmond királynak, a magyar érsekeknek és püspököknek kiséretében a constanzi és baseli zsinatokon tartózkodván, a külföldi lovagokhoz hasonló kitüntetés érte, hogy azt (a czímert) az ünnepélyeknél és lovagjátékoknál pajzsaiak és zászlaik diszéül viselhessék. Nyilvánvaló, hogy a nevezett Esterházy András és fiai a király vagy főpapjai szolgálatában, mint lovas vitézek forgolódtak.

Hasonlóképen kezd emelkedni a nemzetség másik ága is a xv. században. Illésházi Illés Mátyás e század végén a gyulafehérvári nagyprépostságra jutott. Illésházán a családnak várdaszerű kastélya emelkedik immár; [1] melléje Mátyás prépost az akkori késő-gót izlésben templomot építtet. Fönmaradt régi szentélyében látható maig is vörös márvány sírlapja, melyen alakja dombor műben kivésve, főpapi öltönyben tünteti képét elő. Unokaöcscsének Illés Tamásnak, Pozsony vármegye alispánjának fia, Illésházy István nádor és ennek nővére, Esterházy Miklós nádornak anyja, Illésházy Zsófia itt született, mint atyjok, Tamás, könyvében följegyezte. Illésházy István, előbb a hős Pálffy Miklós egyik hadnagya e kis fészekből vitte tehát a nádorságig, míg kettős házassága által előbb valamely Dersffy leánynyal, aztán Pálffy Katával, gr. Pálffy Miklósnak Fugger leánytól való dús leányával megalapította családja nagy gazdagságát.

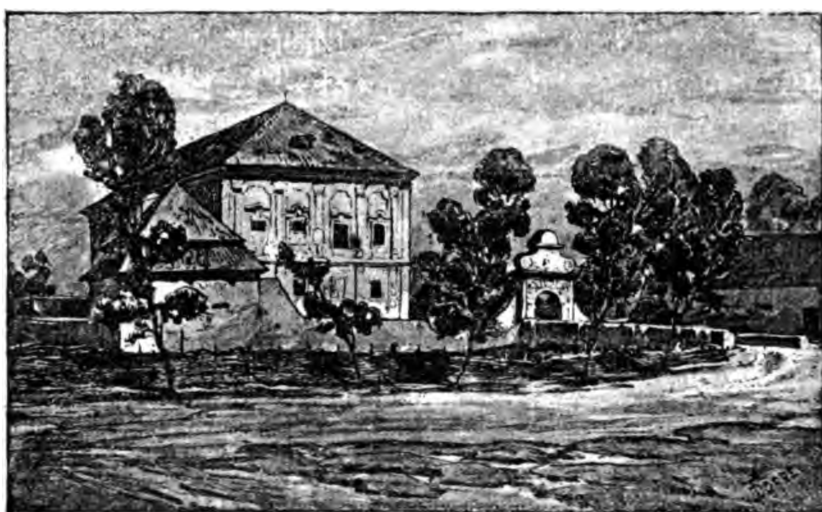
Követte ebben híven unokaöcscse, Esterházy Miklós. Nagyatyja, Szerházy Benedek a szűk ősi fészekből átszállott a szomszéd Mátyús-földre és nőül vette Galántán Bessenyey Ilonát, mi által galántai közbirtokossá lett. Felszedve magát neje öröksége, birtokzálogok, peres foglalások és magtalanul kihalt családok javaira szerzett adományok által, a család ekkor, a xvi. században fölvette a «galántai» előnevet, melylyel addig e hely régibb családai, a Baloghok és Feketék éltek volt.[2] — Benedek fia és Miklós nádor atyja, Ferencz, már felváltva hol Szerházynak, hol — és túlnyomólag — Eszterhásnak irja nevét.[3]

1 Ipolyi, Magyar Műemlékek. Csallóköz. (Külön lenyomat az Archæologiai Közleményekből, 99. l.)

2 Az Eszterházy családnak E. Dánieltől származó ága levéltárában (a M. N. Muzeumban) már 1581 körül számos peres és zálogos, valamint adományos okmányok szólnak a család itteni új birtok-szerzeményeiről.

3 Ezekben Eszterhas Ferencz, sajátlag Franciscus Eszterhas áll latinul a magyar leveleken is. Lehet, hogy ezen szóból gyártották utóbb a semmitmondó, de előkelőnek tartott Estorás nevet,

Ferencz, mint önmaga irja, egész életén át «szegény legény» volt, de mindinkább kitünt. Kezdetben Verántcz esztergami érsek udvarában és hadi népe közt szolgált mint hadnagy, majd udvarnoka lett és conventiót huzott. Az érsek halála után a hős Pálffy Miklós pozsonyi főispán és főkapitány hadnagyai és alvezérei egyike s egyszersmind Pozsony vármegye alispánja volt. Együtt szolgálván Pálffy-



22. GALANTHAI KASTÉLY.

nál Illésházy Istvánnal, nőül vette ennek testvérét, Zsófiát. Értelmes és tekintélyes ember vala, mint levelei s alispáni hivatalos eljárásai tanusítják. De szerencséje mindvégig szegény volt. Szolgálatai fejében ismételve a főurakhoz folyamodik segélyért. Verancsics érsektől haszonbérbe kapja az egyházi tizedet; oly vállalat, mely mellett akkor több előkelő család meggazdagodott. Eszterházyn ez se segített. 1585-ben mint alispán írja a főúri Révay Mihálynak: «Nem

mely csakhamar elvesztette keletét az Eszterházy név mellett, hasonlóképp kimúlt a divatból a Szerházy név is. Lásd több levelét 1581-ből br. Révay levéltárában Kis-Selmeczen és Veráncz udvartartása följegyzéseiben (KOLLER, Hist. Eppatus Quinqueeccl. VI. 279. l.).

szégyenlem kérnem Nagyságodtól, hogy Nagyságod segítsen meg valami rozszsal, ha már buzával nem lehet; ha Isten éltet, megszolgálom», mert neki — ugymond — «se buzája, sem egyéb élete.» Máskor meg azt írja, hogy mint ilyen «szegény legény amiben szolgálni tudok, Nagyságod parancsoljon, én szolgálni akarok.» Azonban e szegénysége és szolgálati készsége nem csökkenté emelkedett önérzetét, nem előkelő viszonyait és összeköttetéseit. A már hatalmassá lett Illésházy István nemcsak sógora volt, hanem, maga gyermektelen lévén, Esterházy Ferencznek testvérétől Illésházy Zsófiától való gyermekeiről is gondoskodott; többet magához véve nevelt és jobb sorsba segített. Igy Esterházy Ferencznek egyik leányát a gazdag Révay Mártonhoz adta nőül.

Már ekkor Ferencz öregebb, elsőszülött leánya Magdolna is férjnél volt előkelő és gazdagabb férfiúnál, Kubinyi László befolyásos kamara-tanácsosnál Galántán.[1]

1582. április 8-án született Esterházy Ferencznek, Illésházy Zsófiától fia Miklós, a jövendő nádor,[2] a tizenhárom élő gyermekkel megáldott szegény családnak tizedik szülötte. Már kiskorában legidősb testvérének férje, Kubinyi László vette házához nevelésbe.

Kubinyi László családja katholikus volt, ezen felül az egyháziakhoz nagyon szított. Atyja, Kristóf, Veráncz érseknek meghitt, kedves embere. Igy tehát Esterházy Miklós gyermekkora óta a katholikus vallásban nevelkedett, noha atyja és családja a hitújítás erős és határozott hivei levén, születésére protestáns volt. Kubinyi László adta

1 Itt látható maig Kubinyi Lászlónak a kath. egyházban síremléke, melynek vörös márvány lapján domborműben kivésett képe mutatja tisztes alakját hosszú, zsinóros magyar mentében és dolmányban, melynek a régi román izlésű templomból a jelenlegi egyházba, mely a mult században az Eszterházyak által építtetett, áttételekor kitöredezett köriratán még neve és czímei olvashatók. L. ábráját Ipolyi, Kubinyi László szobra. Magyarország képekben, 1867. 133. l.)

2 L. Eszterházy-család származása, br. Révay Ferencztől. Új M. Muzeum, 1859. 357. l.

Miklóst iskolába is, Nagy-Szombatba az akkori káptalani tanodába.

Ez időben vette Kubinyi László mint kamarai tanácsos Rudolf király parancsát, hogy a Draskovics biboros kalocsai érsek által Magyarországba visszahozott Jézus-társasági atyákat a turóczi prépostság birtokába bevezesse és védelmezze Turóczban és Sellyén. Az atyák elhelyezkedve, előbb turóczi székhelyökön, majd később Sellyén is nyitottak alsóbb tanodákat. A sellyei gymnasium már a XV. század végén s a XVI. elején nagyobb virágzásnak, s a vidék különböző vallású nemes ifjúsága részéről is sűrű látogatásnak örvendett. Esterházy Miklós is itt, Galánta szomszédságában folytatta Nagy-Szombatban megkezdett iskoláit és végezte be a gymnasiumi tanfolyamot.* Sellyén erősödött meg Esterházy Miklós annyira a katholikus hitben, hogy tizennyolcz éves korában (1600) elhagyva a protestantismust, megtért a katholicizmusra.



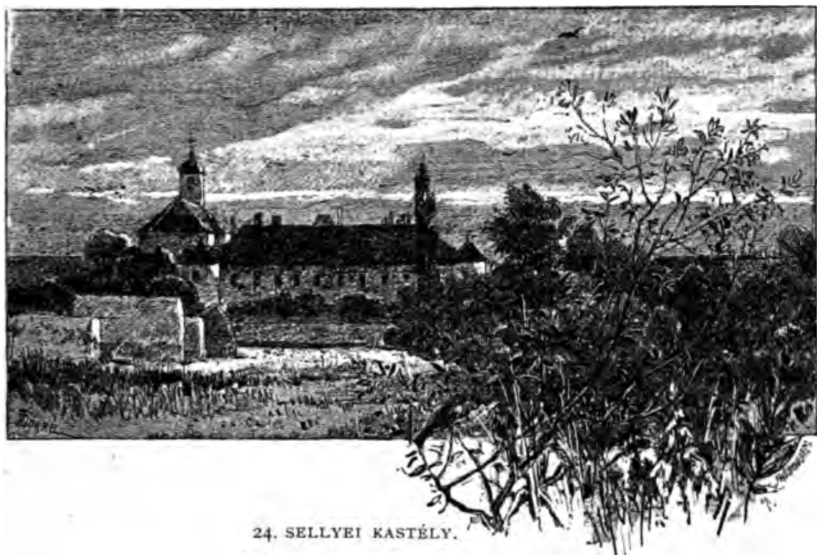
23. KUBINYI LÁSZLÓ.

Áttérése családjában nagy visszatetszést, sőt botrányt keltett. Atyja, testvérei és rokonai, az Esterházyak és Illésházyak mind közönségesen erősen szitottak a hitújításnak régibb felekezetéhez, a lutherihez. Miklós legidősb

* Ez fejti meg Szalay, Toldy és Podhraczky egymástól eltérő vagy hiányos adatait, melyek szerint az ifjú Esterházy Miklóst majd Nagy-Szombatban a jezsuitáknál, hol ezeknek akkor házok sem volt, majd a káptalani tanodában, majd a jezsuitáknál Sellyén járatják iskolában.

testvére, Tamás hitfelekezetének mérvadó tekintélye is volt, a miért Miklós megtérése kivált őt sértette. Ő vállalkozott tehát ezen a családon ejtett — mint hivé — szégyen megtorlására, nemcsak Miklóson, hanem azokon is, kik mögötte állhattak: Forgách püspökön és Pázmányon különösben, a jezsuitákon és katholikusokon általában.

Esterházy Tamás erre nézve közösen fútta a követ a szomszéd szeredi prédikátorral, Kürti Istvánnal, ki a



24. SELLYEI KASTÉLY.

csallóközi Kürt helységből, az Esterházyak ősi fészke mellől származván, régi ismerője lehetett e családnak. Akár hogy neszét vették Miklós megtérési készülődésének, és őt e szándékától elvonni, eltántorítani törekedtek; akár hogy a bevégzett tényt megtorolni és jóvá tenni igyekeztek: szövetkeztek Hunnius Egyed hires protestáns tanár elterjedt német művének fordítására és kiadására. Hunnius műve Németországban akkor a protestánsoknál nagy jelentőségnek örvendett, s épen azon részében védte a hitújítást, mely a katholikus egyházat leghevesebben tá-

madta meg; a hitújítás lutheri tanait régieknek, Luther előttieknek igyekezvén bebizonyítani.

Ez irányban Hunnius műve* a főiratok egyike volt. Ennek magyar fordítása és kiadása — azt vélték — nagy és erős vágást fog ejteni katholikus ellenfeleiken. Ajánlva volt a mű a hatalmas rokonnak, Illésházy Istvánnak és nejének, kik Miklós unokájok megtérése által szintén megszégyenítve érezték magokat. A kiadás költségeit tehát ők szolgáltatták, mire a könyv 1601-ben Nádasdy Ferencz sárvári nyomdájában adatott ki.

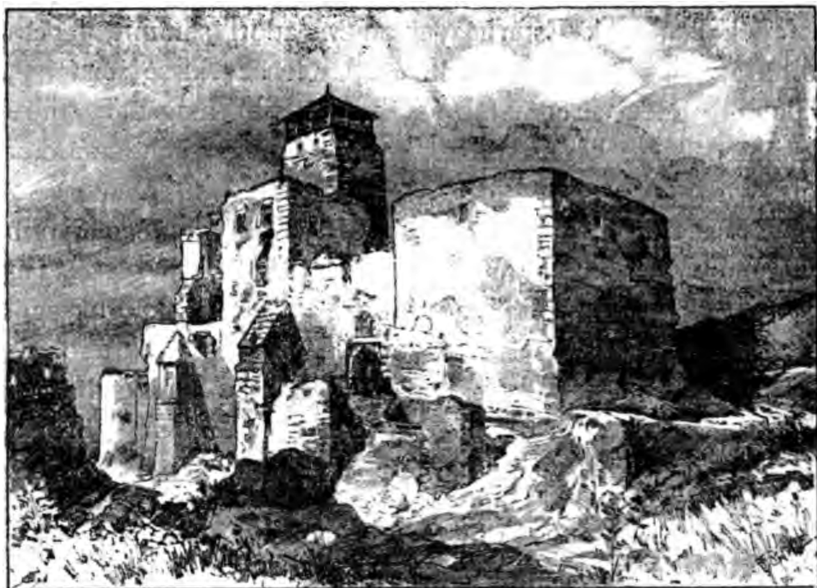
Hunnius magyar kiadása által Pázmány Péter érintve és kihíva érezhette magát, ki nyilván Esterházy Miklós megtérése mögött állott. Nem is késett a kihívásra megfelelni.

Esterházy Miklós megtérése által szakítva családjával kénytelen volt elhagyni az atyai házat. Nagybátyja Illésházy István azonban nem hagyott föl reményével, hogy visszatéríti. Ismerve unoka-öcscse tehetségét és képességét szolgálatába fogadta, s mind fontosabb ügyekkel bízta meg épen akkor, midőn hányatott élete legnevezetesb fordulatait élte: számüzetését és visszajövet előkelő pártállását Bocskay felkelésében s a bécsi békekötésben, végre nádorrá választatását. Esterházy mindig oldala mellett volt, és legmeghittebb ügyeiben, követségeiben járt el.

Az elaggott és gyermektelen Illésházy akkor élte alkonyán őt kivánta nagy birtoka egyik örökösévé tenni. Megígérte neki Trencsény vára birtokát; csak a feltételt kötötte hozzá, hogy visszatér a protestantismusra. De Esterházy Miklós erős vallási meggyőződésén épen úgy meg-

* »Az igaz Anyaszentegyházról s ennek fejéről, Krisztusról. Ismeg az római anyaszentegyháról s ennek fejéről, a római pápáról való articulus kérdésekkel és feleletekkel, az próféták és apostolok irásiból kiszedett s a mostani és régi pápa székit oltalmazóknak hiában való irásai és argumentumai refutáltatnak és meghamisíttatnak. Iratott Aegidius Hunnius által.« SZABÓ, Régi Magyar könyvtár. 174. l.

törött nagybátyjának dús vagyonnal kecsegtető igérete, mint testvérbátyjának, Tamásnak irodalmi támadása, s atyjának átka és kitagadása. Csak úgy ott hagyta nagybátyja fényes várát és udvarát, valamint atyja szegény házát és örökségét. Elment más szolgálatot keresni, egy más távoli



25. TRENCSÉN FELSŐ VÁRA.

rokonnál Mágócsy Ferencznél, ki akkor az ország egyik nagyja és legdúsabb főura volt, egyébként szintén a hitújítás hive.

Mágócsy azonban rövid idő̋n meghalt; gyermektelenül maradt ifjú özvegye pedig azonnal feleségül ment az ép oly deli és tehetséges, mint derék és lovagias, noha szegény, de rokon ifjúhoz. A természet Esterházy Miklóst dúsan megáldotta volt adományaival: nagy észbeli tehetsége, erős akarata mellett szép, kifejezésteljes arczczal és délczeg termettel. Ábrázatán lelke egész erélye tükröződött, melyet erős s élesen kiálló állkapcsa, kissé előre duzzadt és fölvetett ajka még inkább emelt, az akarat

amaz erejét fejezve ki, mely a nagy siker vagy nagy bukás föltételét hordja magában. Lehet, hogy úrnőjére épen ezen testi és erkölcsi tulajdonai voltak hatással, hogy őt, az erélyes ifjút kivánta meg férjül. Mert egy jellemző hagyomány szerint önmaga kérte volna őt meg. Az újévi ajándékok kiosztásánál szolgáit és tisztjeit mind bőven megajándékozta, csak Esterházynak nem adott semmit, hanem fölhítta, válaszszon ő, a mit kiván. Esterházy kissé sértődve, valamely jelentéktelen tárgyat szemelt ki magának, mire az ifjú özvegy, karjaiba esve, kérdezte, nem választaná-e őt feleségül?*

Esterházy e napon Magyarország egyik legnagyobb kincsét nyerte el. Mágócsy Ferencz özvegye a dúsgazdag Dersffy Orsolya volt. Birtokában nagy, ősi házak örökségei egyesültek. Anyja Császár Orsolya, Oláh érseknek unokája és Császár Miklósnak Frangepán Annától való leánya után örökölte ezek nagy vagyonát, Zólyom és Dobrona, Vág-Ujhely és Zsolna, Lanzsér és Lakompak, Lindva és Kis-Marton várait és uradalmait. Férje, Mágócsy után a hevesi és borsodi kiterjedt javakat, Munkács, Torna és Regécz várait.

Esterházy Miklós, ki úgy távozott nehány év előtt

* A mint híre ment a szegény legény szerencséjének, egyelőre az mindenütt irigységet és megbotránkozást keltett, s első sorban saját jobb módú és büszke rokonságánál. Nem ismerték még sem ők, sem a világ erényén és szolgálatkészségén kívül más valami érdemét, mely ekkora szerencsére méltóvá tette volna őt. Ángya, Pálffy Kata, immár özvegy Illésházyné levélben vetette szemére legalább az illedelem megsértését, melyet nem ő, hanem neje követett el, hogy gyászéve leteltét sem várta be. — Eszterházy nyugodt méltósággal felelt az irigység e megszólására, mint a kit semmi vád sem érhet: «Ebből kárt nem vallott sem a Kegyelmetek nemzete (családja), se hazánk; azért társul vettem.» Tisztában lehetett magával s a szerencsére termettnek tartotta magát. Előtte állott immár a haza és nemzetsége, melynek hasznára kivánta fordítani szerencséjét. És felülmulta valóban tette, Pálffy Kata levelének azon szúrós és gúnyos kifejezését: «Ha immár a dolog meglett, valamint és valahogy lett, adja (Isten) jövendő tisztességére s előmenetelére, s a többi atyafiaknak is hasznokra és előmenetükre, mert talán az Isten ő érettök is adta Kegyelmednek ezt a szerencsét és nem csak Kegyelmedírt». (Szalay, i. h. 12. l.) Eszterházynak ez intésre nem volt szüksége.

hazulról, mint szüleitől és testvéreitől kitagadott, földön futó, szolgálatot kereső fiú; ki ette Lengyelországban, Illésházy után járva, a számkivetés kenyerét is; de vallása, melyért üldözést kellett szenvednie, erősítette, vigasztalta és föntartotta: most, midőn legyőzvén a balsorsot, még ifjan, egyszerre nagy állásba, nagy vagyonhoz és hatalomhoz jutott, első dolga volt ismét vallásának tenni szolgálatot és megnyerni annak számára nejét, házát, családját, testvéreit.*

E végett találjuk lindvai várában Hajnal Mátyás jezsuitát, mint térítőt; e czélra kérte ki őt Gráczból, hogy általa nejét és háza népét megtérítse; s ily térítésekben találjuk Esterházyt és Hajnalt együtt működni egész életükön át. Felső-Magyarországból, Munkácsról azért jött nejével a Dunántúlra, a félreesőbb Lindvára, hogy itt elvonulva, csendben végezhesse ennek megtérítését. Majd módját találta, hogy anyját és testvéreit is megnyerje vallásának. A szülei és bátyja által üldözött fiú és testvér, a mint hatalomra jutott, az egyiptomi Józsefhez hasonlón özvegységre jutott anyját, Dániel, Pál és Gábor testvéreit nemcsak magához vevé, jólétbe helyezte, hanem a katholikus vallásnak is megnyerte. Anyja, kit a legnagyobb tiszteletben és kényelemben részesített, mind haláláig áldotta

* Az egykorú Lamormani Vilmos, II. Ferdinánd gyóntató atyja »Eques Christianus« czímű könyvében, melyet Eszterházynak, mint a keresztény vitéz legméltóbb előképének ajánlott, előszavában így emlékezik: Illustrissimæ matris Tuæ de Tua in se pietate testimonium insinuo: ea mirifice delectati obsequiis sibi a Te exhibitis, dicere solebat, dolorum exantlatam acerbitatem Tua erga se observantia et filialibus obsequiis abunde, imo superabunde levari. — És Káldi György Innepnapi prédikácziói 1629-ben Esterházyhoz intézett ajánló levelében; »Miolta Nagyságod megismerte (az igaz hitet, mindennek lelki fundamentomát), oly buzgósággal őrizte, hogy kész volt inkább atyai örökségétől megválni, — — s inkább akart háza és hazáján kívül bujdosni (Illésházyval Lengyelországban), hogysem azt atyja előtt féltében eltitkolná. — Mely buzgóságot azzal nevelt, hogy az Istentől vett ajándékot egyebekkel is közleni igyekezett. Nem csak házastársát vezette az igaz hitre, hanem udvarában lakozó sok főembereket, sőt urfiakat is, kik az igazságnak megismerését háladással isten után Nagyságodnak tulajdonítják. Udvara kívül is sokakkal hasznosan bajlódott, és csaknem minden uraságaiban az igaz hitet szorgalmasan plántálta.«

— úgymond az egykorú iró — a kínos órát, melyben fiát szülte.

E buzgó vallásos igyekezetei közt nem késett magát is tökéletesbíteni. A nagy-szombati és sellyei gymnasiumban nem fejezhette be magasabb kiképezését. Felkérte azért a gráczi egyetemen a bölcsészetben és hittanban kitünően képzett Hajnal Mátyást, hogy e fensőbb tanulmányokba avassa. Hajnal tehát oktatá ezentúl a bölcsészetre, mathematikára, és különösen a fensőbb hittanban képezte.* Igy Esterházy Miklós nemcsak nagy államférfiúvá, nagy politikai tehetséggé, kiváló szónokká, hanem theologussá is, valamint erős hittani vitatkozóvá és íróvá lett.

* Patrem Hajnal præ ceteris magni fecit, a quo in .philosophicis, mathematicis et theologicis, quæ ad fidei controversias pertinent, multa accepit. A társ. évkönyveit idézve PODHRACZKY i. h. 224. l.



26. NAGY HEFLÁN.




GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS.



27. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL.

# IV.

ESTERHÁZY házassági frigye, melyet a dúsgazdag Dersffy Orsolyával kötött, s egy fiúgyermekkel is megáldott, szerencsés volt, de csak rövid tartamú. Orsolya asszony halála (1619) után, csak öt év multával határozta el magát Eszterházy második házasságra.

De a Nyáry Krisztinával tervezett házasság létesítése nem kis nehézséggel járt. Nyáry Krisztina féltette anyósától gyermekeit és visszatartott hozományát. Személyesen kivánta volna az ügyet előbb anyósával megbeszélni. Irt neki, hogy készül hazatérni, küldené tehát eléje a szolgálatot, az «urakat», mint irja.* Mert akkor ily távoli út Király-Helmeczről, hová Krisztina időközben áttette lakását, a Bodrogtól a Vágig nagy készülettel járt. Nemcsak a szolgálat, szakácsok, társzekerek kisérték az utazó főurat vagy asszonyt, hanem az ide s tova portyázó, török, német és felkelő martalóczok miatt fegyveres csapatok, az udvarmester, hadnagy, szállásról és eleségről gondoskodó tiszttartók is. Nyáry Krisztina ugyan Zemplénből akár Árváig nagyobbára saját s a Thurzók birtokait akár mindennapi állomáson érve, utazhatott; de ép ezért kellett előre az urakat, a tiszteket értesíteni, hogy minden készletben legyen.

* Eredeti levele az árvavári levéltár 1624 márcz. 11. N. csomag. 35. sz.

Esterházy Miklós is tett — úgylátszik — előzetes lépést Czobor Erzsébetnél. Sógorát Révay Mártont küldötte hozzá követségbe. E közbenjárásnak nem igen lehetett sikere. De Esterházy Miklós nem az az ember volt, ki ily nehézségek által hagyta volna magát szándékában megakadályoztatni.

Az eljegyzés csakhamar megtörtént és Nyáry Krisztina sietett anyósát felőle már (1624) április 24-dikén kelt levelében értesíteni: «Mivel, hogy az Uristen — úgymond — három dolgot magának választott, azok közt az egyiket a szent házasságot; mivelhogy azért az Uristen rendelésének, akaratjának senki ellene nem állhat; azért hogy mivel szerelmes asszonyom-anyámnak, kedves atyámfiainak tetszett az az én szerencsém, kit az én Istenem az én gyámoltalan árva állapotomban nekem mutatott: köteleztem azért magamat a sz. házasságra az tekintetes és nagyságos gróf Esterházy Miklós úrnak, mely szerencsémet, állapotomat hogy Nagyságod is megértse nem mások hanem én levelem által, akartam Nagyságodnak mentül hamarább lehet, értésére adni.»

A levél hangja, egybevetve azt az egykorú nászlevelekkel, feltünően hideg. Mellőzi egészen az anyós beegyezésének kérését. Egyszerűen Uristen akaratjára, anyja és rokonai tetszésére hivatkozva, anyósát csak úgy tudósítja, mint bármily idegent és legfölebb azon udvariassággal tesz neki concessiót, hogy saját iratával siet őt értesíteni, nehogy mások megelőzzék.

Anyósa visszatetszéssel fogadta fia özvegyének e lépését: nem küldött eléje se urakat, se szolgákat. Ami vigasztalására szolgálhatott, az volt, hogy most, miután menye más családba házasodik, annak gyermekeit, az ő unokáit annál biztosabban visszatarthatja saját kezénél. Nyáry Krisztinát nem térítette ki útjából a hidegség. Felkereste anyósát újabb leveleivel. Tóudsította saját egészségéről és

anyja betegségéről; továbbá feljöveteléről, hogy gyermekeit, hozományát és nászajándékát magához vehesse.

De kérését anyósa állhatatosan mellőzte. Már az egybekelés napja és helye meg volt határozva. A Király-Helmeczről felutazó menyasszonynyal, annak turóczmegyei birtokán, Szucsányban a Vág partján volt az esküvő megtartandó. Ujra kéri tehát május 18-án anyósától, küldené oda szolgáit és borait. Anyósa csak egy hónap multán, junius 20-án válaszolt az «ifjú asszonynak,» mint őt leveleiben nevezi, hogy nem küldheti szolgáit a portyázó kozák hadak miatt; talán majd később elküldi eléje Rozgonyba embereit, hogy fölhozhassák. De ezzel nem sietett.

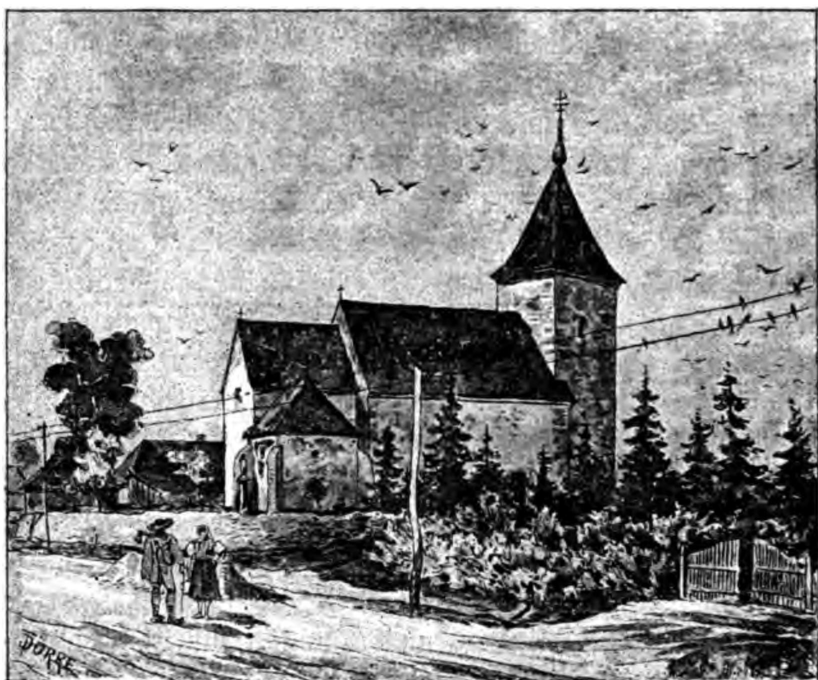
Annál sietősb volt Esterházy Miklósra nézve az egybekelés. Bethlennel a béke ugyan valamiképen megköttetett, de Bethlennek a portával folytatott újabb értekezletei és követeinek küldött körmönfont utasításai késztették Ferdinándot, hogy részéről is komolyabb egyezkedést kössön a törökkel. Ehhez az európai protestans liga újabb mozgalmai is élénk figyelmet, sőt újabb készületeket igényeltek.

Esterházy Miklós Bethlen leghatározottabb ellenfele s a király leghívebb embere volt, ki nem rég a török csapatokon jelentékeny győzelmet vett. Az elaggott és ingadozó Thurzó Szaniszló nádor mellett mint országbirónak és érsek-újvári főkapitánynak szava Ferdinánd tanácsában sokszor döntő volt, és Magyarországot érdeklő ügyekben mindig igénybe vétetett. Most is, egybekelése előtt és után, egymást érték a királyi kabinet levelei, melyekben Bécsbe tanácskozásokra hivatott.

Nem igen ért tehát reá nászpompa s ünnepségek megtartására. Sietett az egybekeléssel. Csak kevesen voltak meghíva s ezekhez is oly késön érkeztek a meghivók, hogy alig jelenhettek meg. A Czobor Erzsébethez intézett meghivó is csak julius 18-án küldetett meg a czímzetthez, holott az esküvőnek határnapja julius 21-ére volt kitűzve.

Ehhez azonban mintegy mentségűl Esterházy levelének párja volt csatolva, melyben tudatja, hogy sietnie kell az összekeléssel, mert, mint írja, «hazámhoz való szolgálatom, uramhoz való kötelességem késztet menni.»*

Bármily jelentéktelen helyen, Turócz egyik kis mezővárosában Szucsányban, egyszerűn és kevés vendég jelen-



28. SZUCSÁNYI TEMPLOM.

létében ment is véghez az esküvő, nagyban emelte annak jelentőségét, hogy PÁZMÁNY PÉTER, az ország főpapja, mint Ferdinánd képviselője is, adta össze Esterházy Miklóst Nyáry Krisztinával. A kis város régi vára, hol a lakodalom tartatott, már rég elenyészett, de áll maig magas dombon régi egyháza, melyet a XIV. század elején még

* Az érintett eredeti leveleket és másolatokat l. az árvavári levéltárban. N. csomag, 22—141. számok. És a Magyar Orsz. Levéltárban a Cancellária fogalmazási jegyzőkönyvekben az 1624. és 1625. évekből.

a román-gót átmeneti ízlésben építtetett Donch (Dancsó, Domokos) vármegye-ispán, ki Avignonban járván a pápáknál követségben, e vidék több egyházát provencei modorban, dús falfestményekkel diszíttette, mint ez egyház műrészletei és még külső falain is látható eredeti falfestmény maradványai mutatják. — Ez egyház látta magában Eszterházy Miklós és Nyáry Krisztina egyesülését Pázmány Péter áldásával, mi annak bizonyára nagyobb jelentőséget kölcsönzött, mint a fény és ünnepélyek, melyekkel Krisztina első házasságát ülték.

Nyáry Krisztina élete ez újabb fordulópontját el nem mulaszthatta naplójába följegyezni: «Az én szerelmes uram vött el engemet húsz esztendős koromban az tekintetes nagyságos gróf Esterházy Miklós uram. Az ű kegyelme ideje negyven esztendőben volt. Az lakodalom volt 1624. esztendőben 21. napján juliusnak, Szucsányban.»

De egyelőre új állapotában sem volt nyugalmasabb élete, mint előbbi férjénél. Esterházyt is az ország ügyei folytonosan igénybe vették. A király mindjárt esküvője után felhívta Bécsbe, s a következő augusztusban és szeptemberben ismételve fölidéztetett a király leveleivel, hogy Magyarország ügyeiben tanácsadásra megjelenjen. Majd az értekezletre küldetett a törökkel kötendő béke érdekében. Méltán fakadhatott ki azért e küldetések miatt ily czimű emlékiratában: «Miért nem köll az törökkel való traktára mennem és hogy ugyan módom sincs benne:» «Ezen kívül is, — úgymond — im hatodik esztendeje már annak, hogy csaknem in continuo motu (folytonos mozgásban) vagyok az ő felsége szolgálatjában, az kiben magamnak való üdőm, bátran mondhatom, hogy egy holnapom alig volt. Egyéb dolgaimra nézvén is azért kivánnám, ha mi kevés idôm adatnék ő felségétől, hogy azokat eligazíthatnám.» De a király erre is csak azzal válaszolt, hogy ismét fölhítta magához Ebersdorfba, «de vigyázni kell, — tevé

hozzá intőleg, — nehogy észre vegye valaki a tieid közűl, hogy felségünk által meghívattál»... Igy kellett neki az első mézes hetekben neje előtt is titokban tartandó ismételt küldetésekben eljárni. Nem csoda, hogy Esterházy elégedetlenűl, s úgylátszik, inkább eltökélve mint valaha a közügyektől visszavonúlni, Bécsből a tanácskozmány helyéről főkapitányi széke, Érsek-Ujvár helyett egyenesen Kis-Martonba ment, hol ifjú nejével egyelőre megtelepedni szándékozott.

De alig távozott, a török közeledte és Bethlen újabb készűletei hírére máris sürgette a nádor a királynál, hogy térjen vissza azonnal, mire Esterházy nehány nap múlva csakugyan ismét helyén volt. Hanem azért mindinkább kivánkozott vissza házába, hogy nejét magával vigye, ki az érsekujvári nyugtalan erődben és táborban nem igen lelhette kedvét. Igy tudósítja effelül Esterházy Károlyi Mihályt, Bethlen sógorát: «Ha bizhatnánk az békességben, gazdákká kellene lennünk, minthogy gazdasszonyt is hoztunk már, kinek nagyobb kedve volna az gazdasszonysághoz, hogysem az újvári zsellérséghez. De reá segít talán Isten arra is bennünket».

Közben, mielőtt még nejét haza viheté, kemény küzdelme volt neki és nejének Czobor Erzsébettel neje gyermekei és hozománya miatt, kiket és melyet kiadni — mint tudjuk — vonakodott. Nyáry Krisztina még mindig szeliden tűrte a rajta elkövetett méltatlanságot, és nem szűnt meg anyósát kérlelni, hogy gyermekeinek legalább egyikét, és holmiját, ládáit, ruháját megnyerhesse. Sürgette, hogy küldje szolgáit eléje, vagy legalább adja «tudtára, mikor küldheti meg». Még esküvője előtt megküldötte anyósának Litaván hagyott ingóságai, ékszerei és ruhái jegyzékét, esedezvén, hogy (mikre talán a nászünnepségnél szüksége lehet) küldje meg.

E jegyzék Nyáry Krisztina dús hozománya és nász-

ajándékai hosszú sorát foglalja magában. Aranyos és ezüstös szöggel kivert ébenfa és fehérrel kirakott almáriomos ládákat ékszerekkel, más ládát ezüstművel, míg az öreg festett láda, milyek akkor különösen Olaszországban a leghíresebb festők műveivel is diszítve, divatban voltak, az öltönyöket foglalá magában. Van a jegyzékben említés aranyos ruhákról, szekérre való két szőnyegről, font, vörös, arany ruháról, ágyi ruhákról, tafotával béllelt paplanokról, négy szélén vörös atlaszszal diszítve. Öreg aranyos vánkoshéjjakról és skofium aranynyal kivarrott kisebbekről, hosszas, keskeny, reczés keszkenőkről, ötven asztali keszkenőről, vörössel hímzettekről sat. E női dísz becses kiegészítését képezte két czérna keztyű is, mely akkor a finomabb pipere kelléke volt. Thurzó György nádor nejéhez írt leveleiben olvassuk, hogy Mátyás főherczeg általa nejének különös kedveskedésül egy pár keztyűt küldött. Nyáry Krisztina ingóságai közt, melyeket követelt, s úgy látszik, lakodalmánál használni kivánt, volt amaz aranyos szekér is, melyről egyízben már megemlékeztünk s két szekérvánkos aranysárga atlaszból és két kisebb vont arany vörös bársony párna.

Hogy anyósának kedvében járhasson és hajlandóbbá tegye őt holmija és gyermekei kiadására, megkisérlette ajándékokkal is kérlelni. Küldött neki drága kelméket és jövendő férje hajlama tanusítására két arany lánczocskát gyermekei számára. Czobor Erzsébet azonban kérlelhetetlen volt. — De félve mégis Esterházytól, mint elhatározott, erélyes férfiútól, megkereste testvérét, Czobor Imrét, hogy mitevő legyen az esetre, ha Esterházy a követelések mellett erőszakosan lépne föl arája, illetve neje ügyében? Czobor Imre a leveleiből ismert szokott causticus humorával felelt, hogy erőszakoskodástól Esterházy részéről talán nem lehet tartani, «mert amit kivisz (és nem az övé), az talált tövis. De azért, menye ruháját legalább

adja ki.» Ez utóbbi tanácsot meg is fogadta Czobor Erzsébet. A litavai várban hagyott ingóságok fönnebb említett jegyzékén a hátirat is olvasható, hogy Litaváról «ilyen portékát vitetett el Nyáry Krisztina asszony.» Ellenben gyermekei kiadását kereken megtagadta most is. Hasztalan kért csak annyit is tőle Krisztina, hogy miután nem mehet látogatására, küldje legalább leánykáit Zsolnára; ott eléjök menve, láthatná őket, vagy ha mind a kettőt nem, engedje legalább, hogy az idősbikét, Örzsikét ölelhesse. Anyósa erre se hajolt. Nehány nappal később azt válaszolja, hogy a gyermekeket, kiket születésöktől fogva neveltetett, s kik Isten után minden gyönyörűségét képezik, ki nem adhatja.

Midőn mindez semmire sem vezetett, Esterházy vette kezébe az ügyet. Neje által még az évben folyamodványt nyújtatott be a királynál anyósa, Czobor Erzsébet ellen, ki gyermekeit visszatartja. Befolyásánál fogva nem volt nehéz királyi parancsot eszközölnie ki, mely 1625. január 29-én adatott ki. Ebben II. Ferdinánd meghagyja Czobor Erzsébetnek, hogy Nyáry Krisztinának gyermekeit minden vonakodás nélkül adja ki. Esterházy tudhatta, hogy a vonakodás azért el nem marad, és hogy könyebb volt a parancsot kieszközölni, mint a hatalmas özvegygyel szemben végrehajtani. Irt tehát külön megkereső levelet is Tassy Ferencznek, Czobor Erzsébet főtitkárosának az árvák kiadása ügyében.

Ez sem használt. A nádor hatalmas özvegye erős várak birtokában biztosabbnak érezte magát, hogysem az országbíró által kieszközölt királyi parancs megijeszsze. Nyáry Krisztina tehát kénytelen volt újra könyörgésre fordítani a szót, esdekelvén anyósának, adná ki neki gyermekeit, ha nem mind a kettőt, legalább az egyikét. De Thurzó Erzsébet, a buzgó protestáns asszony, most annál inkább vonakodott kivánságát teljesíteni, minthogy értesülhetett

róla, hogy unokái, a Thurzó-leányok és örökösöknek anyja már nyíltan is áttért a katholikus vallásra.

Végre az 1625. évi országgyűlés, melyen Esterházy Miklós már mint megválasztott nádor elnökölt, látott törvényt ellene. A törvénykönyvbe iktatott czikk így szól: «Méltóságos bedeghi Nyáry Krisztinának, gróf Thurzó Imre özvegyének és már most méltóságos gróf Esterházy Miklós nádor hitvesének Czobor Erzsébet, néhai méltóságos gróf Thurzó György nádor özvegye ellen benyujtott kérelmére mondott Nyáry Krisztina leányainak letartóztatását és számtalan szorgalmazások daczára vissza nem adatását illetőleg végzés hozatott:

«hogy azon esetre, ha a mondott özvegy a törvényes fölhivás után egy hónap lefolyása alatt a panasztevőnek leányait vissza nem adja, a királyi személynök úr, megtörténvén az idézés, ezen ügyben, rendkívüli decretalis büntetés terhe alatt, végleges itéletet hozhasson s azt végre is hajthassa.»*

Igy juthatott csak a király parancsára, a nádor közbevetésére, külön országos törvény által, Nyáry Krisztina gyermekei birtokába. Czobor Erzsébet pedig megérte, a mitől leginkább tartott, hogy unokái a katholikus hitre tértek, és Thurzó nádor birtokának nagy része, melyből végrendeletében a katholikus vallásuakat kizárta, a legbuzgóbb katholikus, Esterházy nádor családjára szállott.

Nyáry Krisztina élete új házasságában szerencsésnek volt mondható, úgy külső körülményeiben, mint belső lelki életében.

Gyöngéd és nejéhez hasonlón a háziasságot kedvelő férje nem soká hagyta őt Érsek-Ujvárban, főkapitánysága hivatalos lakhelyén. Haza vitte soproni uradalmaiba, kismartoni lakába, hol boldog és nyugalmas életet élt.

* *Corpus Juris Hung.* Ferd. II. decr. II. 1625. art. 63. — És SZALAY, Esterházy M. nádor, II. 137. l.

Ki az Esterházy herczegek mai fényes palotáját látta, a mint a nagyszerű udvartér és díszes park közt áll, nehezen fogja elképzelni a régi lakot, melyben Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina elsők alapíták meg családjok ama fényét és gazdagságát, mely a mai kis-martoni fejedelmi lakban nyert kifejezést.

Akkor, a XVII. század elején Kis-Martonban még a régi várda állott, melyet egykor a vidék hatalmas urai, a fraknói Giletek emeltek. E szűk és régi váracs nem szolgálhatott kényelmes lakásúl, s Esterházy mire nádorrá lett, tágasabb lakot épített közelében fekvő birtokán, melyet maig is Kis-Udvarnak, németűl Höfleinnek neveznek. Uj háza egyszerű emeletes udvarház volt, mint azt már csak fönmaradt rajzából ismerjük. De e szerény kastély látogatott hely volt. Az ország befolyásos és hatalmas nádorának, ki egy Bethlen fejedelem s az európai protestáns liga ellen mindig kész volt a keztyűt fölvenni, udvarában ki- és bejártak a hódoló és kegyét kereső urak és ügyes-bajos felek. A bécs-újhelyi és ebersdorfi királyi lakoknak, nemkülönben Sopronnak, hol akkor ismételve tartották az országgyűléseket, közelében — gyakran volt vendége a királyi udvar. A kastély melletti hővizben, mely a gyöngélkedő Nyáry Krisztinára oly kedveltté tette az itteni tartózkodást, nem egyszer magas társaság mulatott. Eleonora császárné és Brandenburgi Katalin Bethlen özvegye, Wesselényi Anna, Csákyné és mások sűrűn látogatták a fürdőt, és mulattak a nádor és nyájas neje, Nyáry Krisztina társaságában.

E vidéken tartott ekkor missiót Hajnal Mátyás jezsuita, hogy az itt lakó protestansokat megtérítse. Hajnalra bizta most Esterházy nejének, Nyáry Krisztinának is visszatérítését a katholikus hitre.

A feladat nem volt nehéz. Nyáry Krisztina, mint láttuk, ama szelid, csendes, Istenben megnyugvó, erős és

ájtatos, vallásos érzésű lelkek egyike vala, kiket a theologusok azon mondata jellemez, hogy lelköknek természete a vallásosság. «Anima naturaliter religiosa.» Nyáry Krisztináról e tekintetben többet is lehet mondani, azt, hogy lelke a természettől szigorún katholikusan vallásos volt. Csöndesen elhallgattathatta és elfojthatta érzései nyilvánúlását előbbi családi körülményei közt; sőt színlelhetett egyideig ellenkező hajlamokat, midőn protestánsnak kellett látszania; hanem amint az első alkalom kinálkozék, mélyen ájtatos, elnyomott lelke teljes erővel tört ki a katholikus hitélet gyakorlatában, sőt a vallásosság és életszentség legmagasb áhitatáig fölemelkedék.

Pázmány Péter, az ország főbb családainak és egész vidékeknek megtérítője a kath. hitre, kétségtelenűl nem mulasztotta el a szót, mely erre figyelmeztette, midőn már összekelésénél jelen volt. És új férjének, a buzgó katholikus Esterházynak bizonyára nem nagy rábeszélésre volt szüksége, hogy a titokban úgy is katholikus nőt rábírja, hogy előbbi vallására visszatérjen.

Hajnalnak könnyű dolga lehetett, midőn Nyáry Krisztinát áttérése előkészítéseűl vallásoktatásban részesítette; mint saját szavai tanusítják, ezt nemcsak készséggel, de örömtől repeső szívvel fogadta.

De azért az ügyet, ha nehézséggel nem járt is, könnyen egyikök sem vette. Hajnal nem elégedett meg egyszerűn a visszatéréssel. Vallásosan ép oly szigorú, mint ájtatos, gyöngéd és érzékeny lelke Nyáry Krisztinától komoly vezeklést és bánatot követelt az eddigi hittagadásért és színlelésért, és Krisztina ebben kivánni mi valót sem hagyott fönn; lelke egész teljével átadta magát Hajnal lelki vezérletének, annyira, hogy annak reménységét is felülmúlva, előtte is a vallásosság példányképe lőn.

Mi sem fejezi ki ezt érdekesebben, mint Krisztina saját szavai, melyekkel megtérését a benső lelki öröm vigasz-

talásával kifejezte és Hajnal emelkedett leírása, melyben Nyáry Krisztina megtérítése felől tudósít.

Nyáry Krisztina naplójába ugyanis, a következő egyszerű sorokat jegyezte be saját kezével: «Mentem az én szerelmes uramhoz Ujvá(r)ban 28. napján Októbernak. Ott létembe az Uristen szent lelkének ajándékát közlötte ve-

29. NYÁRY KRISZTINA NAPLÓJÁBÓL.

lem, és tértem az igaz vallásra. Gyúntam meg ujobban Istennek akaratábúl 30. napján decembernek és megkommunikáltam (áldoztam) 31. napján ugyan decembernek havában, mikor írtak 1624. esztendőbe. Mert az előtt kénytelen voltam az színmutatásra, de szívemben mindenkor igaz pápista voltam.»

Hajnal pedig nehány év múlva e nőnek áttérését

szép hasonlatokkal és lelkes szavakban festi. Ezekből látni, hogy Krisztina áttérése és vallásos tökélyesbűlése mily fokozatosan emelkedett a legmagasb fokig: «Tégedet az Isten — mondja Nyáry Krisztináról — még anyádnak méhétől (mint Sz. Pál apostol mondja maga felől) magának választván, nem engedé, hogy amely tévelygésen születtél, és neveltettél, maradnál; hanem az ő igaz, régi, szent és csodákkal megerősített, közönséges, keresztény anyaszentegyházának hitére hozott. Mely jót cselekedvén veled, a világnak, testnek, ördögnek tőréből kiszabadítván, a római anyaszentegyháznak kegyes és üdvösséges kebelébe helyezett».

Ezeket Hajnal imádságos könyve előszavában írja, mely könyv épen Nyáry Krisztina kérésére készült, és több tekintetben ájtatossági irodalmunk nevezetes terméke.

* * *

Az imádságos könyvek irodalmi története sem a külföldön, sem nálunk nincs megírva. Még bibliographiája sincs összeállítva.

Ez annál feltűnőbb, mert a biblia és káté után az imádságos könyvnek van legmélyebb befolyása az emberiség valláserkölcsi érzelmeinek fejlesztésére. Sőt talán még a bibliánál és káténál is nagyobb az elterjedése. A nép nagy részének egyedüli olvasmányát képezi.

Másfelől azonban szembetűnők a nehézségek is, melyek az imádságos könyv irodalomtörténetének megírásánál fölmerülnek. A régi kor nem bírta azt, amit az imádságos könyv mai szerkezetében nyujt. Ezt nélkülözhetővé tette, az olvasásnak szűkebb körre szorítkozása mellett, az isten-tisztelet és imák közössége, ezeknek kezdetben egyszerű bibliai s liturgiai szövege s általános ismerete, úgy, hogy mindenki könnyen beemlézve, könyv nélkül is el tudta mondani.

Ismeretes, hogy a kereszténység őskorában a hívek «állhatatosak valának az imádságban», hogy házaik rejtekeiben s a katakombák üregeiben folytonosan hangzott a zsolozsma s a hymnus. Majd az üldözések megszűntével szólott az mindenfelé a városok bazilikáiban, a sivatagok remete-barlangjaiban, — s a nép mezei munkáinál. Szent Jeromos iratai közt, Paula szép leveleinek egyikében olvassuk: «Bárhova fordulsz, mindenütt hallhatod a szántóvetőt, amint az eke szarvát fogva énekli az Alleluját; az aratót fárasztó munkájában enyhíti a zsoltár; a szőlőműves, Dávid énekeit zengve, nyesi a szőlővesszőt.» És szintén Jeromos leveleiből tudjuk, hogy a keresztények arra buzdíttattak, hogy a nap minden egyes szakát fohászaikkal szenteljék meg.

Ezekre az ájtatos fohászokra dús anyagot nyújtott maga a biblia zsoltáraiban és énekeiben, az Ur imáiban s az apostolok áldásaiban. Majd az egyház nagyszerű és változatos liturgiai ima-szerkezete a keresztény hívek közös kincsét képezte, melyet a sz. atyák iratai, az egyházi költők fenkölt énekei folytonosan gazdagítottak. És méginkább gyarapodott az a középkor folyamán.

Mióta a tájékozatlanság és előitélet köde, mely a középkor ismeretét oly soká elfödte, felszállt, immár kellően méltányoljuk tudományát és költészetét, művészetét és életét. De egyes részletek még mindig sötét aknák mélyében csillognak, honnét azokat napvilágra kell hoznunk.

Tudjuk már, — mondja Huttler, a «Lelki kert» czimű középkori imádságos könyv kiadója, — hogyan és mit tanítottak, építettek és festettek; de azt még nem tudtuk, mikép imádkoztak és milyenek voltak imádságos könyveik? Pedig ezekben nyilatkozott akkor az emberiség legnemesebb érzete. Az imádság tárja föl kedélye benső világának legélénkebb vonását, és jelzi egyszersmind műveltségének színvonalát.

A középkor hozta létre az imádságos könyvet — jelenlegi szerkezetében. De elenyészett, vagy legalább elfeledett irodalmát újra föl kell fedeznünk. A feledés folyama által elborított gyöngyei keresésére az akkori hittudományi irodalom mélyébe kell leereszkednünk.

Az asketikai és mystikus irodalom művei mellett leginkább a népszerű katechetikai iratok, melyek a tizparancsolatot s az erkölcstani szabályokat magyarázzák, vagy gyónásra készítenek elő, úgyszintén a liturgikai könyvek az imádságok gazdag készletét tartalmazzák.[1]

A XIV. század óta kezdenek az imádságok gyűjteményei különválva, önállóan szerkesztetni, a nélkül, hogy szerzőiket vagy szerkesztőiket ismernők. Általán az egyes imádságok rendszerint nem egyszerre irattak; más és más ájtatos szerzők alkalmi művei voltak, s a századok folyamán felhalmozott kincseket állították egymás mellé az imakönyvek készítői.

A középkori magyar ájtatos irodalom hasonlón részesült az imádságok e közös kincsében. Nyelvemlékeink csekély maradványaiban is nyomaira akadunk. A Halotti beszéd imájától kezdve a XVI. századig terjedő codexekben feltaláljuk a régibb egyházi írók munkáiba szőtt imák magyar fordításait; és szintúgy a középkor végéről birunk azokból szerkesztett egész imakönyveket.[2]

1 A híres franczia tudós Gautier Leo palæographiai munkálatai közt megkísérlé összegyűjteni a középkori codexekben talált imádságokat, melyek közöl a legszebbeket kiadta: Choix des Prières tirées des Manuscrits du XIII. au XVI. siècles». (Paris, 1861.) Mint az előszóban megjegyzi, ki akarta mutatni, hogy a mai imakönyv-szerkezet és hitélet minden igényének megfelelő imádságokat képesek szolgáltatni a középkori codexek. És hogy a régi századok gyermeteg, de mélyen vallásos nyelvében az ájtatos kedély megható kifejezéseket és a tudományos vizsgálódás is értékes gyöngyöket talál. Ugyanezen eredményt constatálja Huttler a «Seelengärtlein» czímű egyik legszebb német imádságos könyv kiadója (1877).

2 Az előbbiek szorába, melyek buzgalmi iratokat, ájtatos elmélkedéseket s ezek mellett fohászokat vagy imákat tartalmaznak, sorolhatók: a Guary-, a veszprémi, a Nádor-, a nagyszombati és Virginia-codexek. A Pér-codex és Winkler-codex még nagyobb számban foglalnak magokban imádságokat. A későbbi imakönyv-szerkezetet mindinkább megkö-

Codex-irodalmunk ilyen művei még a hitújítás korának kezdetén túl is mennek. Másrészt a protestáns felekezetek első imakönyvei szintén még a régi tanszerű buzgalmi iratok jellemével bírnak, az imádságok a tanczikkekhez függelékképen vannak csatolva. Csak későn és tartózkodva lépnek föl a protestans írók, a zsoltárok és ezek paraphrasisainak kiadása mellett, önálló imádságos könyvekkel. Heltai Gáspár 1570—1574 közt kezdi meg sajátlag a protestansoknál az imakönyvek szerkesztését «Isteni dicséretek és könyörgések» czímű művében egyes napokra külön imákat adván s előbeszédében az imádkozás szükséges és hasznos voltáról értekezvén; de szükségesnek tartja e miatt mentegetődzni. Tudja, hogyan fog járni — úgymond — az általa egybeszedegetett könyvecskével, «és mint fizetnek nekem érette a kolosvári pasquillások s a felette igen bölcs kovácsok, kik minden héten uj opiniókat és hitnek ágait kovácsolnak. — — — Innét reám kezdenek térni mondván: im elbolondúlt és gyermekké lett a vén Heltai Gáspár. Im ismét pápássá akar lenni, hogy új zsolosmás breviárt akar szerzeni. Im a szabad keresztyéneket újonnan a pápai ketreczbe akarja beszorítani.»

Ekkor egyébként a katholikusoknál a műveltebbek latin imakönyvet használtak, míg a kevésbbé műveltekné], főleg nőknél, midőn még a protestáns nádorné sem tudott írni és csak kevesen éltek az olvasással, inkább dívott az olvasó és a használatos közimák.

Pázmány Péter volt, ki a magyar imakönyv-irodalomnak a XVII. század elejével új fordulatot adott. Az ő imádságos könyvének szerkezete mindjárt a mai színvonalára emelte az imakönyveket, döntő befolyást gyakorolva a protestáns irodalomra is. Mert alig hogy 1606-ban meg-

zelítik a Thewrewk-codex és Kriza-codex töredékei, míg azt teljesen eléri a Kinizsiné imádságos könyve. (L. A Régi Magyar Nyelvemlékek II. és IV. és A magyar Nyelvemléktár II. és III. kötéteit.)

jelenék első kiadása, az 1609-ben Bártfán, valószinüleg Mihalykó eperjesi lelkipásztor által összeállított protestáns imakönyv átvette imái nagy részét, mint azt maga Pázmány 1610-i kiadása előszavában fölpanaszolja. Nyomában jártak Zólyomi, Debreczeni János és mások. Ellenben új irányt, elmélkedő, asketikai és mystikus irányt kezde meg Hajnal Mátyás «Jézus szíve» czímű imakönyve.

Minden kornak megvan a maga jellemző iránya. Míg a reformatio visszamenve a bibliára, a zsoltárt állította előtérbe, és ennek fellengző, de homályos értelmét magyarázó áttételeivel, naturalistikus fölfogásával igyekezett érthetőbbé tenni s akaratlanúl ellaposította azt: addig a katholikus egyház mindinkább visszatért az ős és középkori keresztény életre, annak hagyományos imakincsét alkalmazta az isteni tisztelet és keresztény élet minden mozzanatára; visszatért az asketikai és mystikus ájtatossági formák gyakorlatára is, és igyekezett a buzgalmi irányt szolgálni. Lelke ihletétől kalauzolva, lépett Hajnal is e térre, hogy mind magasztosabb ájtatosságra gerjeszszen. Könyve az akkori vallásos irány és buzgóság emelkedésének kifolyása volt.

Keletkezésének történetét az előszóban maga adja elő. Egy alkalommal a képárusoknál talált szív formába metszett tizennyolcz képet, melyek az emberi szívnek állapotát állították elő: rút és veszedelmes állapotát a megtisztúlás előtt, s annak szép és gyönyörűséges állapotát a megtisztulás után. A képek alatt olvasható bölcs és ájtatos mondatok azok jelentését még bővebben magyarázták. Hajnalnak mindez megtetszett. Eszébe vette — mint írja — hogy ez üdvösséges módot és útat adhatna az elmélkedésre. Ez okból — folytatja — örömmel szerezte meg a képeket saját lelki ájtatossága megaludt tüzének élesztésére, és szerkesztett minden kép mellé külön elmélkedést s egy-egy imádságot, a képek alatt talált verseket pedig

magyarra fordította. Egy napon meglátta nála ezeket lelki leánya, Nyáry Krisztina. «Szeme megakadt rajtok, elkéré magának. Egy kis könyvecskébe kötteté. És midőn egynehányszor által olvasta volna, megkedvelvén, több hasonló képeket is vétetett, s ezek alá is elmélkedéseket és könyörgéseket iratott. Egyebekkel is kezdé közleni. Ezzel meg nem elégedvén, azt is kivánná, hogy kinyomatnának.»

E képeknek azonban kissé bővebb története van, mely Hajnal könyvénél jóval előbb kezdődött.

A középkori keresztény egyházi képkör nem ismerte az érzelgősebb előállítást. Csak midőn a renaissance irodalom és művészet felélesztésével az antik classikus allegoria ismét lábra kapott, kezdenek divatozni Venus és Cupido szerelmi jeleneteivel a szívbe nyilazó Amorok és égő szívek. A vallásos érzés a classicus renaissance ez alkotásait is meghódítani iparkodik, valamint meghódította volt magának a classicus irodalmat és művészetet. Ama világias alakzatok és képek pajzán előállítása ellenében fölállít hasonló szent képeket. Egész sora keletkezik az «Istent, Jézust, Szűz Máriát szerető, értök lángoló szívek képeinek. A legnevezetesebb ily képsor épen az, melyet Hajnal fölhasznált, a XVI. század legkitűnőbb metszőjétől a németalföldi Wierixtől».*

E képkörnek czíme: «Cor Jesu amanti Sacrum». (A Jézus szeretetének szentelt szív). Foglalatja az emberi szív ábrázolása, amint az a világ szeretetétől megtisztúl s a szerető Jézust veszi föl. Soha képmetsző aczél vésője gyöngédebben nem érintette a rézlapot, mint e képek alkotásában. Nem csoda tehát, ha e képekhez a kor nevezetes ájtatos írói majd verseket, majd imákat írtak különféle nyelven. Francziaországban így jelentek meg először Lur-

* E metszetek teljes kiadását bírja a bécsi udvari könyvtár. A németalföldi Wierix művész-családról lásd: Alvin, Biographie et Catalogue raisonné des trois fèrres Antoin, Jean, Jerom Wierix. Bruxelles, 1866.

vic István kitünő jezsuita író imakönyvével, majd később 1627-ben is Binet jezsuita művében, melynek czíme: «Az ajtatos szív Jézus a békés Salamon király trónja». Ugyan ez évben jelent meg e könyv Musart jezsuita által latinul Bécsben és Douaiben, valamint flamand nyelven Antwerpenben.



JESUS. ki Szíved ſzerette,
Már abban el-készitette
A' meg-ígért Menyegzőt:
Öltözzél [illegible] ruhába,
Bé-viſzen Meny-orſzagába,
Igéje-ként, Jegyeſőd.

HUSZÁ-

30. HAJNAL IMAKÖNYVÉNEK EGY LAPJA.

Ezekkel Hajnal Mátyás imakönyve — úgyszólván — csak a képeket bírja közösen. Az előtte levő képkörhöz külön, eredeti imákat szerzett. Nyelve magvas, kifejezéseiben rövid, határozott, sok helyt kellemre, szépségre törekszik. Megtetszik rajta a pázmányi irodalmi körnek mind tisztultabb hatása, s a széppprózának az imában ízléssel alkalmazása. Értékes részét képezik verses részletei is: egyrészt a képek alá irott latin versek fordításai, másrészt az imakönyvhöz csatolt egyházi énekek.

Nehány idézet szolgáljon például arra, mily jelesen felelt meg Hajnal föladatának e tekintetben is. A második képet a következő latin hatverses stropha magyarázza:

Fallax mundus ornat vultus,
Dolus latet sed occultus,
Ne crede blanditiis.

Hoc vitare, si vis, rete,
Cito Christi sinus pete
Procul ab insidiis.

Hajnal ezt így fordítja:

Csalárd világ nagy színt mutat,
Álnokságot elrejt, bújtat,
Ne higy szép beszédinek.

Hogy ez hálót elkerűljed,
Krisztus bő kegyelmét kérjed,
Nem léssz préda lesinek.

Mint látni, elég híven és mégis szabadon fordít, s épen oly ügyesen követi a latin versformát, mely előzőinél, Balassa-, Rimaynál és Beniczkynél, de Molnár Albertnél sem fordúl elő. Ő az elsők egyike, ki a latin egyházi hymnus (Stabat mater) ez alakját a magyarba szerencsésen átültette. Fordítását itt-ott még solœcismusok nehezítik, vagy teszik kellemetlenné; azonban némely szakok fordításánál nemcsak megközelíti, hanem felül is mulja eredetijét csínjával. Például a harmadik képnél:

Jézus szív ajtaján zörget,
Hallgat és titkon fülelget
A szív feleletére.

Kelj fel, nyisd meg az ajtódat
Készülj s ékesítsd magadat
Mátkád jövetelére.[1]

Igen kedvesen van kikerekítve a tizenkilenczedik kép versének szabadabb fordítása is így:

Jézus édes, rózsád, kincsed
És körül felékesítsed
A szív egész hajlékát,

Nyári harmat termésivel,
Virágod legszebb színével
Fűzz magadnak ágyacskát.[2]

1 A latinban:

Ultro cordis portam pulsat,
Jesus silet et auscultat
Vocem sui corduli.

Con exurge, vectem solve,
Quid sit opus factu volve
In adventum sponsuli.

2 Az eredeti ismét jóval alább áll:

Euge, puer, rosis pinge,
Latus hoc et illud cinge,
Totum cinge corculum.

Sparge fœtus verni roris
Sparge totam messem chloris
Sternis tibi lectulum.

Könyvének még nagyobb érdeket kölcsönöz, hogy a agyar egyház hymnologiáját gazdagítva, «Ajtatos Éne-» czím alatt a vallásos költészet legszebb virágait fűzi véhez. Ebben egészen tervszerűen jár el. Kezdi a oltárokkal, illetőleg a magyar Amphionnak, Balassa Bálintnak azon szép versével, melyben midőn házasulni készülvén, előbbi bűnei bocsánatáért könyörög Istenhez. E költemény a 37. zsoltár paraphrasisául tekintetett és benyilót talált a magyar egyház énekei közé.

Hasonlón adja Hajnal a zsoltárok közül az oly gyakran használt 148. zsoltárnak régibb rímes fordítását:

Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban
Kik vígadoztok véghetetlen boldogságban,
Vattok újúlt állapotban,
Az Úrnak nevét énekszóban
Dicsérjétek vígaságban!

E zsoltár régi fordítása a magyarországi protestáns hitfelekezetek énekkönyveiben is előfordúl; ellenben az ó-szövetségből vett «Három ifjak éneke» (Canticum trium puerorum. Daniel 3.)

Teremtett állatok,
Minden alkotmányok,
Istennek szép munkái
Az Urat áldjátok!

csupán a Hajnalnál későbbi *csiki* énekes könyvben található. Vajjon eredetije Hajnaltól van-e, vagy hogy ő csak újabban átalakítva adta ki? nehéz az elszórt anyag miatt meghatározni. Költője mindenesetre egyike volt a legjobb ily paraphrasis-íróknak, mint a következő versszakok, mutatóként közölve, tanusítják:

Világnak szép szeme,
  Napnak fényessége
  Dícsérd Istenedet.
Sötét éjnek színe,
  Holdnak fehér fénye
  Dícsérd te is Ötet.
Sebes zápor eső
  Gyenge fűről függő
  Gyöngy harmatok áldjátok Ötet.

Magas égben fénylő,
Mint gyémánt tündöklő
Csillagok áldjátok Ötet.

Következnek e bibliai énekek után az egyház legszebb régi énekei. Első sorban a «Jam lucis orto sydere» kezdetű reggeli ének, melyet Szent Ambrusnak tulajdonít a hagyomány. Szerzőnknél így kezdődik:

Hajnali csillagnak
Nap fényességének
Reánk virradásában stb.

A következő hymnus az egyházi énekek másik virágzó korszakát jelzi. Gerbert érseknek, a későbbi II. Sylvester pápának, kitől hazánk koronáját nyerte, egyházi zenei iskolája a x. és xi. században az egyházi zenészetet is újra felköltötte. Keletkező műveit Esztergomban, első érseke idején, valamely regensburgi szerzetes is előadta. A gerberti és ravennai énekiskola szerzői egymással vetekedtek. Ekkor keletkeztek a híres Antiphonák, a *Salve Regina*, az *Alma Redemtoris Mater*, Hermannus Contractus e szép éneke. Gerbert-Sylvester egyik növendéke, Fulbert chartrei püspök, a *Chorus novæ Hierusalem* kezdetű éneket szerzé, míg másik növendéke, Capet Hugo fia, Robert franczia király, a hires *Jövel Szentlélek* (Veni sancte spiritus) maig is általános használatban levő szép éneket írta. — E körhöz tartozott Damiani Péter magas szárnyalású hymnusaival. Előbb híres tanára a szabad művészeteknek, majd remete, püspök és bíbornok, 1069-ben amint a pápa követéül a frankfurti országgyűlésre méne, az egész nyugatot betölté énekei hírével. Hajnal is átvevé ezek egyikét, az *Ad perennis vitæ fontem* kezdetűt, melyhez egy finom metszetű képet mellékelt.

Az egyházi hymnologia e körét folytatják Szent Bernát fönkelt hymnusai, melyek egykorúlag hazánkban is annyira elterjedtek, hogy állítólag Vak Béla királyt Bernát hymnusai lelkesíték szerzetének, a cistercitáknak behozatalára.

Ezek közől Hajnal a *Jézus édes emlékezet* (Jesus dulcis memoria) kezdetüt vette föl, melynek, úgylátszik, szintén ő volt egyik első, vagy csak újabb átültetője, mert előbbről nem ismeretes. — Azonképen a Boldog-Asszony siralmát, Jacopone gyönyörü *Stabat Mater*-ét és ugyan ennek *Cur mundus militat* czímű énekét, melyet a magyar közvélemény Janus Pannoniusnak tulajdoníta tévesen, Hajnal szintén fölvette énekgyüjteményébe.

Ép oly jó választást tett, midőn Aquinoi Sz. Tamásnak az oltáriszentség mysteriumait népies nyelven, mégis magasztosan, zengő dalait, a *Lauda Sion*-t és *Pange Lingua*-t, nem különben az annyira elterjedt máriai hymnust: *Omni die dic Mariæ* imakönyve énekei csokrába illesztette. Ez utóbbit Kázmér lengyel király, ki egykor Hunyadi Mátyás ellen a magyar trónért tusakodott, naponkint énekelte, amiért voltak, kik azt neki tulajdonították.

A középkori hymnologia köréből Hajnal még több közkeletű éneket, ilyen az örök szépségű *Dies iræ*, mely a sz. mise liturgiába mint a graduale folytatása fölvétetett és némelyektől Celani Tamásnak tulajdoníttatik; továbbá «a penitentzia tartásra intő» *Homo Dei creatura*, kezdetüt, végre a XIV. századnak tulajdonított passiói hymnust, az elterjedt *Patris sapientia*-t, vette föl. Valamint az egyházi költészet e gyöngyei közé füzi Vásárhelyi András, magyar sz. Ferencz rendü szerzetesnek a pesti zárdában, 1508-ban szerzett magasztos hymnusát a Boldogságos Szüzhöz, hogy mentse meg esedezése által a nemzetet a fenyegő vésztől. Előérzetében mintegy a két tized multa előtt bekövetkezett mohácsi csatának, így sohajt föl:

Síradalmas nekünk mi életünk,
— — — — — — — —
Fügelmes (félelmes) sok hívalkodásunk,
Rettenetes nekünk bajvívásunk,
— — — — — — — —

Halottaknak megszabadítója,
Törököknek megnyomorítója,
Királyoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak megótalmazója stb.

Hajnal e költeményben némi javításokat tesz, melyek ekként mennek át a későbbi magyar Cantionalékba. Fölvett Hajnal még más eredeti magyar éneket, egyet «Sz. Magdolnáról» :

Oh nagy szeretetnek fölgerjedt tüzes lángja,
Penitentziának eleven szép formája,
  Kinek e világra
  Sok lélek javára
  Kiterjedt példája stb.

mást «sz. Erzsébet asszony napjára», egy harmadikat «sz. Borbára», egy negyediket «szűzek napjára való éneket». Régibb ének-kincsünkben egyik sem jön elő közülök.

Mennyi hymnus volt még Hajnal könyvében, miután mindkét kiadásának ránk maradt példányai csonkák, meg nem határozhatjuk. Annyi kétségtelen, hogy több régi magyar hymnust ő tartott fenn egyedül, másokat először nála találunk felvéve; valószinű, hogy többet átalakított, sőt nehányat ő tett át magyar nyelvre. A mily tervszerűnek látszik hymnusai megválasztása, alig lehet kételkednünk, hogy a magyar egyházi hymnologiával korában tüzetesen foglalkozott. Kortársai közül egynél sem találunk nagyobb és választékosabb készletet, mint nála. Teljesen átérezte volt már e szerint nemcsak az egyházi hymnologia becsét és szépségét, hanem szükségesnek tartotta annak a vallási emelkedettségre, a buzgóság és áhítat gerjesztésére a magyar nyelvre való áttételét.

* * *

Hajnal mellett más egyházi írók munkássága is nyert Nyáry Krisztina részéről serkentést, sőt talán irányt is. Ezek közé tartozik Kopcsányi Pap Márton ferenczrendű szerzetes, ki még e század elején tünt fel a pozsonyi szentferenczi egyház magyar szónoki székén, melyet be-

szédeivel Pázmány oly fényessé tett. E szónoki szék alá gyűltek volt az országos gyűlések alatt az ország rendei s az akkor Pozsonyban székelő magyar kormány tagjai, a kamara elnöke és tanácsosai rendes hallgatókul, hogy Kopcsányi beszédeit hallgassák. Mint író és tevékeny volt. 1616-ban kiadá az Evangeliumokat és Epistolákat, az ünnepi magyar énekeket egy rövid katechismussal «az igaz keresztény és apostoli hitnek ismertetéséről való rövid tanúsággal», s azt legjelesb hallgatóinak, báró Hethesi Pethe Lászlónak, a magyar kamara elnökének, és ugyan e kamara tanácsosainak ajánlotta föl. Sallustiusi emelkedettséggel és tacitusi rövidséggel írt előszava, valamint erős polemiai bevezetése mutatja, hogy méltó tagja a pázmányi iskolának.

Majd ő is, mint Hajnal, Nyáry Krisztina számára ír imakönyveket és ájtatos elmélkedéseket. Hajnal Jézushoz szóló ájtatosságokat írt, Kopcsányi pedig a boldogságos Szűz tiszteletére szerkesztett ajtatos könyvet, mely „*Bódog szűz Mária Élete*“ czím alatt jelent meg 1631-ben Bécsben; tartalmaz pedig a b. Szűz ünnepeire szerzett prédikácziókat vagyis inkább elmélkedéseket, s ezeket alkalmi sz. énekekkel és imákkal vezeti be és kíséri. Nyáry Krisztinának ajánlva e munkát, az ajánló levélben beszéli, hogy az ő fölhívására készült az. «Vegye azért oly kedvvel Nagyságod ezt a kis munkát, a minemű kedvvel és ajtatossággal erre az elmélkedésre intett és kért és végre kibocsátására elkészített. És mivel hogy az szűz beszélgetése csak együgyűekkel leszen (Proverb. 3.), békét hagyván a szántszándékkal kedveskedő udvari pupos szóknak s a beszédben való újításoknak (sz. Pál, I. Tim. 6.), a pennámat mindennapi közönséges szóllásnak kerékvágásában tartottam».*

* E könyv meg van több példányban a muzeumi, egyetemi könyvtárban stb. Jóllehet e mű compilatóra mutat, nem hiányzanak benne eredeti énekek s

Kopcsányit ezentúl a nádor udvarában találjuk. Mint kiöregedett pozsonyi magyar szónok szerzete kismartoni kolostorába vonult vissza, és ott a nádor, «predicatora» volt.

Egy harmadik egyházi író, TASSI GÁSPÁR, szintén szoros összeköttetésben állott Nyáry Krisztinával.* Lelkesítve a nádorné megtérése által, sietett neki egy kis munkát fölajánlani. A mű czíme: «Lelki Kalendáriom, azaz tizenkét elmélkedés az esztendőnek tizenkét holnapjára úgy rendelve, hogy minden nap egy-egy czikkelyről elmélkedhessünk a véteknek kiirtásán és a jóságos erkölcsöknek beoltásán», eléggé jelzi annak ájtatos tartalmát. Ezzel a könyvvel, melyet régen német nyelvből magyarra fordított vala, akarta — úgymond az előszóban — ő is ez új esztendőnek kezdetén megajándékozni. Tette pedig ezt megtérése alkalmából, «mert fénylik vala Nagyságod ez előtt is — írja — nagynemzetű, úrasszonyi állapotával, de csak

egyéb részletek. Végén, például, olvasható eredeti és hazafias magyar hymnusa «*A bódog szűz Máriához Magyarországért.*»

Magyarország Pátronája
  Menynek, földnek királynéja
Hozzád ohajtók gyámola
  Bánkodók vígasztalója.
— — — — — — —
Tekints a te oltalmadra
  Bízott Magyar országodra,
Kinek nyargalja mezejét
  Mahomet és fogyatja népét.
Fővárosit új tanítók
  Dögleltetik, oltárrontók,
Magok egymást pártütéssel
  Erötlenítik veszélylyel.
Luthert, Kalvinust dícsérik,
  Szent István hitét nevetik,
Szent Lászlónak, Szent Imrének,
  Nincsen becsületje e szenteknek.
— — — — — — —
Méltán szenvedünk sok csapást,
  Sok pusztulást, sok kárvallást,
Ez földje az új vallásnak,
  A hitben válogatásnak,
A hittől elszakadásnak.

De vagyunk még, o Mária,
  Magyarország patronája,
Kik a régi elünket
  Követjük s áldunk tégedet.
— — — — — — —

Aztán beleszövi az énekbe a könyv kiadójára, Nyáry Krisztinára még a következő alkalmi sorokat;

Nyerj ennek a leányodnak,
  Ki oka volt e munkának,
Életed hirdetésének,
  Erkölcsöd követésének,
Egészséges sok napokat,
  Mennyei szent áldásokat,
Hogy az ajtatosságot,
  Es isteni szolgálatot
Jószágában plántálhassa,
  Azután Krisztust láthassa.
Nyerj az Anyaszentegyháznak,
  Győzelmes királyunknak,
Országunknak békességet,
  Igaz hitben egyességet sat.

Látni való, hogy Kopcsányi számos ily éneket szővén ájtatos könyvébe, ebben, valamint Nyáry Krisztina dicséretében méltán versenyez Hajnallal, és hogy e nő erénye és buzgalma által mennyire lelkesíté ez ájtatos apostoli férfiakat.

* Élete körülményeiről nem sokat tudunk. Ez időtájt 1634–1647-ig ismeretes Thassy Gáspár mint a szepesi kamara tanácsosa. Előbb Nagy-Szombatban, utóbb Töltszéken (tótul Tulcsik) lakott Sárosmegyében, nem messze Szepestől; e szerint buzgó kath. világi férfiu volt.

szintén a világnak. De a felső rész Nagyságodban, akire az Isten, akire az angyalok és az égnek minden lakosi néznek, azaz a lélek homályos vala, míglen a Szent-Lélektől megindíttatván, járulni kezde Nagyságod a közönséges keresztény anyaszentegyházhoz, amaz igazságnak napjához. Vegye azért Nagyságod ez új esztendőben én tőlem jó néven e kicsiny ajándékot, és éljen vele szorgalmatosan. Melynek haszna az leszen, hogy az igazságnak napjától Nagyságod soha el nem fog távozni.»

A' BODOG SZŰZ MARIA. ÉLETE.

MAGABAN FOGLALVAN AZ Ő HÉT INNEPINN TIZEN HÁROM PREDIKATIOT, (ELMÉLkedetekkel, Tanúſágokkal) Az ő hét, őrömét, es hét epeſégét; Az ő tizenkét chillagu koronáját; Nevének 's Nevezetinek, és az olvaſónak magyarázattyát; Az ő nagy méltóſágát; e' vilagon valo foglalatoſſágát; És az ő ſegitſégűl hiváſát, à Litániakkal.



NYOMTATTA BECHBE FORMIKA MATÉ M. DC. XXXI. Eſztendőben.

31. KOPCSÁNYI IMAKÖNYVÉNEK CZÍMLAPJA.

Majd nagyobb tárgyba fogott. Bellarminnak híres æsthetikai iratát: «Elménknek Istenhez való fölemelkedéséről» fordította magyarra, kiadta Bártfán 1639-ben és Esterházy nádornak ajánlotta. Nem kis érdeme volt e szerzőnek törekvése a theologiai terminologia magyarítása körül, hogy ha a műszókat «magyarul értelmesebben mondhatjuk ki, ne kellessék a deákban keresni», miből láthatjuk, hogy igyekezete öntudatosnak vehető. Ekként Esterházy Miklós és nejének udvara tevékeny hittudományi és irodalmi körnek központja lett.

Sokszor megfordult itt KÁLDY GYÖRGY jezsuita atya is. És mikor korszakias munkái: a biblia fordításával és magyar egyházi szónoklatai kiadásával föllépett, nem talált

senkit Pázmány után, kinek egyházi beszédei első kötetét ajánlá, Esterházy Miklóson kívül, kinek méltóbban lehetne a második kötetet fölajánlani. Mint aki — úgymond — «Istentől vett ajándékot (a hitet) egyebekkel is közleni igyekezett és nemcsak két házastársát vezette az igaz hitre, hanem az udvarában lakozó sok főembereket, sőt úrfiakat is, kik az igazság megismerését hálaadással Isten után Nagyságodnak tulajdonítják. Udvarán kívül is sokakkal hasznosan bajlódott, és csaknem minden uraságaikban az igaz hitet oly szorgalmasan plántálta, hogy a konkoly csak imitt-amott tetszik, hol tudniillik annak kiszedése a buzának kigyomlálása nélkül nem lehetett.» Elmondja azután, hogy «nemes udvarában lelki tanítókat gyakran tőlünk (a jézus-társaságiaktól) hívott az alatta való eltévelyedett juhoknak megtérítésére s az üdvözítő igaz hitre való vezérlésére kalauzokat tőlünk kívánt, kedves fiát s rokonait a mi iskoláinkba küldötte a szép tudományok tanulására, házas társát és gyermekeit ott temettette.» — Elmondja továbbá, hogy épített mindenütt, ahol lakott, egyházakat és klastromokat, emelt oltárokat, ajándékozott egyházi öltönyöket. Klastromot a szentferenczieknek Kis-Martonban és templomot a jezsuitáknak Nagy-Szombatban, «oly ékest és drágát, melyhez ha-

---



*AZ NEMZETES ES NAGYSAGOS GROF NYARI KRISTINA ASZONYNAK, A TEkéntetes és Nagyságos Grof. Galántai ESZTERHAS MIKLOS, Magyar orſzági Palatinus ſzerelmes házas tárſának' bódog boſzſzu életet, es üdvöſſéget kivanok adatni.*



Z emberi nemzet ellen fenekedő régi ellenſégről, ama' hét fejű ſárkányról, azt iria Sz. Iános, hogy álván a' ſzülendő aſzony állat előt. *Apoc. 12.* hogy mikor ſzülne a' fiat megenné; és *nem árthatván a' fiu magzatnak, nagy haraggal a' ſzájából mint egy folió vizet bochátta az aſzony állat után, hogy őtet elragadtatná a' folió vizzel.* (Ennek a' Ielenéſnek lelki, titkos magyarázattya ſzerént) az az Aſzony állat példázſa Bódog Aſzonyt, ki a' világ urát ſzűlte; s' mint hogy ő is példázta az Anyaſzentegyházat (ugymond Sz. Agoſton) *Mulierem illam*

A 3 *Virgi-*

32. KOPCSÁNYI AJÁNLÓ LEVELE.

sonlót mi időnkben, új épületben Magyarországban nem látott». És valamint Balásffy kiemeli felőle, mily kedvvel látogatta Pázmány beszédeit, úgy dicsekszik vele Káldy is, hogy «eleven szómmal való tanításomat jó kedvvel hallgatta, irásomat is úgy olvassa, — pártfogolja és megoltalmazza».*

Az ellen-reformatiónak s a kath. egyház helyreállításának első apostola volt a világiak közt. Nem csoda, hogy az ország ekkori apostoli férfiai, theologusai és hittanírói mindannyian, a politikai félreértések daczára is, melyek olykor közte, Pázmány és Lippay érsekek közt ideiglenesen egyes kérdésekben fölmerültek, mind körülötte csoportosultak.

Igy járnak egyre ki és be udvarába a jezsuiták, akkori fenforgó fontos ügyeikben, iskoláik és collegiumaik alapításában, térítéseik rendezésében, irataik kiadásában. A legtevékenyebb férfiak egyike ekkor kétségtelenül DOBRONOKI GYÖRGY. Előbb a nagyszombati, majd mindannyi újonnan keletkező collegiumnak, a sopronyinak, homonnainak stb. létesítője, intézője s igazgatója, a Jézus-társaság teljes megalapításának egyik főtényezője, Pázmánynak és Esterházynak egyaránt benső és meghitt embere; mint ilyen, Pázmánynak a nagy-szombati egyetem megalapításában, és Esterházynak a templom fölépítésében jobbkeze volt. A ki classicus naplóját olvassa, melyben minden nap beszámol az általa végzett nagy, apró és titkos ügyekről, látja, hogy ő volt lelke amaz idők különböző alkotásainak. Pázmánytól, hol mindennapos, egyre jár Esterházyhoz, s ettől az udvarhoz; ő szerkeszti az államiratokat, promemoriákat, jogkereseteket; hogy a collegiumi, egyetemi és tanodai ügyeket szervezze és biztosítsa, részt vesz a legfontosabb tanácskozásokban és tervezésekben. Ügyességé-

* KÁLDY, Az ünnepekre való prédikáczióknak első része. Ajánlás 1—3. lap.

nél, mindenre kiterjedő figyelménél, jártasságánál és tudományánál fogva méltán hasonlíták őt Pázmányhoz és emlegeték mint utódját az érseki széken. Többször a nádor mellett is foglalkozik, vele és számára statusiratokon dolgozik.[1]

Számos művei, emlékiratai és naplói azonban maig is kéziratban lappanganak.[2] Tudományos művek kiadásához folytonos tevékenysége miatt alig juthatott. Csak ifjú korából birunk tanodai és classicai irodalomra vonatkozó latin-magyar szótárt.[3] A Jézus-társaság magyarországi, erdélyi és osztrák kezdeteinek és collegiumai első megalapításának általa szépen megirt történet-töredékei is neve megemlítése nélkül vétettek föl a szerzet első történetírói által, kiknek számára írta és megküldötte volt, mint ezek Cordara és Socher irataiban fölismerhetők. Nem csekélyebb tevékenységet fejtett ki a szerzet tudományos igyekezeteinek előmozdításában. Nemcsak a nagyszombati egyetem minden ily első kezdeményei mögött áll: pl. kieszközli a promotiókat, graduatiókat, a vitatkozási thesisek kiadását, intézi a vitatkozásokat, a verses és szónoklati, sőt a fényesebb szini előadásokat; hanem szerzete nagy tudósai munkáinak kiadását is előmozdítja; szerez nekik befolyása által Magyarországon mæcenásokat, kiadókat.[4] Midőn a nápolyi Amici vagy írói nevén Amicus Ferencz a Jézus-társaság egyik leghíresebb theologusa alapvető munkáit,

1 Így írja 1637 márcz 28. diariumában, hogy egész napon el volt foglalva a nádor előterjesztései fordításával. Sola die occupavit me D. Palatinus in discursibus ex hungarica lingua in latinam transferendis.

2 Például: nagy-szombati diariuma 1636-tól az egyetemi könyvtár kézirati codexében. Hasonlóan Historia de ingressu S. J. in Austriam et Hungariam. — Historia etc. S. J. Hung. et Trans. — Historia Colleg. Sopron. — Actuum Academicorum Collegii S. J. Tyrn. ab 1630. — Conscriptio Beneficior. Sopron. — Elogium Pázmáni stb. Lásd: Stoeger, Scriptor. Austr. Sol. J. 262. l.

3 Phrases latino-hungaricæ 1607-től, később kiadva.

4 Lásd mind ez adatokat a Dobronoki által írt s utódai által folytatott diariumban 1636-tól kezdve, hol mindezek apró pontossággal vannak följegyezve tervezetöktől kivitelökig.

melyben a társulat scolasticai tana módszerét megállapítja, kiadni készüle, Dobronoki szerzett neki nemcsak költséget számos nagy-folio munkáihoz, melyek több kiadásban meg is jelentek, hanem ő maga irta hozzá a bevezetést és ajánlást a főurakhoz, Lippaihoz, Pázmányhoz, még Kornis Zsigmondhoz is, ki ugyan Rákóczynak vezére, de e mellett a jezsuiták meghitt barátja volt, ki őket már Bethlen alatt védelmébe vette.

Még régibb és irodalmilag is tevékenyebb tagja volt a nádor körének FORRÓ GYÖRGY, kit különös kegyelet kötött a családhoz. Pázmány mellett őt tartották akkor a legkitünőbb egyházi szónoknak,[1] ki mellett a jóval fiatalabb Káldy csak később kezdett feltünedezni, de ekkor is, fontosabb és ünnepélyesb alkalmakkor Forró lép föl. Ő küzd az 1602. országgyülés alkalmával beszédeivel, csak úgy mint Pázmány, a kath. egyház mellett; ő tartja Forgách Ferencz, aztán Pázmány Péter bíborosok ravatalánál az ország főurai és nemessége előtt a gyászbeszédeket. Így találjuk őt Esterházy udvarában is minden ünnepélyes alkalommal. Ő keresztelte elsőszülött fiát és ő adta össze Thurzó Erzsébettel; és már mint hetven éves agg férfiu még ő tartotta a beszédet a nagy ünnepély alkalmával, midőn a nádor által épített nagy-szombati fényes templom az ország színe és java előtt fölszenteltetett.[2] Fájdalom, az egykoruak által annyira magasztalt, több kötetre terjedő magyar beszédei nem maradtak ránk. Midőn az elaggott férfiú már nem viselheté sem rendje tartományi főnökségét, sem a nagy-szombati ház kormányát, betegen kezdette írni, később ágyban fekve, tollba mondotta beszédeit, hogy azok sajtó alá rendeztetvén, szolgáljon velök. De jóllehet barátai és jóakarói (Esterházy nádor és Lósy érsek) aranyokkal ösztönzék

1 Lásd Veresmarty Élete és Munkái czímü művemben Forró bővebb jellemzését s élete adatait. 100—120. lap.

2 A nagy-szombati diariumnak a m. t. egyetemi könyvtári kéziratában 1637. aug. 30. — 1638. szept. 19. — 1639. jun. 18.

alattomban az írnokot, hogy serénykedjék az elhaló férfiú mellett, a munkát a halál megszakasztotta, de sőt az elkészült kötetek sem maradtak reánk, ha ugyan nem lappanganak valahol.[1]

KERESZTES ISTVÁN a Jézus-társaságának jeles tagja volt, pozsonymegyei csallóközi család ivadéka. A Pázmány által igen kedvelt és udvarába gyakran meghitt férfiú kiváló tudományos képzettséggel birt. Egyaránt foglalkozott a bölcsészettel és theologiával, híresen vitázott bennök s e mellett készített verseket és tanodai szinmüveket is. Dobronoki után ő lett a nagy-szombati ház történetírója és több éven át folytatta ennek classicus följegyzéseit és irányát. Később állandóan a nádor udvarában lakott és legidősb fiának, Istvánnak nevelője, majd gyóntatója volt. Ünnepi alkalmakkor rendesen mint szónok és költő szerepelt. A nagy-szombati templom fölszentelésére drámát írt a templomépítő, ajtatos és igazságos Salamonról, ki alatt a nádort értette. Magyar egyházi drámákat is készített. Nagy versjátékokkal, emblemákkal dicsőítette a nádor fiának menyekzőjét, a királyné koronázását, a nádor családi ünnepeit, míg végre ugyan ő tartotta az elhunyt nagy nádor felett az ország rendeinek színe előtt a gyászbeszédet. — Fájdalom, mindez alkalmi költeményei és drámái nem maradtak ránk s azok emlékét csupán a nagy-szombati collegium ekkori naplója tartotta fönn,[2] melyet részben ő írt és ahol műveit is följegyzé.

KOLOSVÁRY ISTVÁN, Pázmány unokájának tanítója, kivel külső egyetemeken is járt. Ennek kiképezését bevégezvén,

1 STOEGER, Scriptores Prov. Austr. S. J. 85. — Acta Jesuitarum in Hung. ab 1599–1647. kézirat a Jézus-Társ. nagy-szombati Collegiumában 1641. Forró halála leírása. V. ö. Veresmarty Élete és Munkái, i. h.

2 Lásd a Diarium kéziratát az egyetemi könyvtárban 1636-tól kezdve többször: febr. 3., ápr. 12. — 1637. okt. 11., nov. 15. 18., decz. 1. — 1638. szept. 14. 25. — 1639 jun. 15. — 1640. jan. 14. stb.

a nádor udvarába jött, hogy másik fiának, Lászlónak nevelését és tanítását átvegye.

Keresztes költői társai BUDAI és SZÉL SIMON valának, kikkel együtt állítá ki a szinpadi darabokat, például az Aythi Mihály indiai fiú történetéről szólót és a híres Benjamint, melyet az egyetem megnyitásakor 1635-ben Pázmány és Esterházy előtt adtak. Egyébként is valahányszor Pázmány vagy Esterházy ünnepi alkalomkor megjelenének, alkalmi versekkel és szónoklatokkal fogadták. Mások egyenesen oda hatottak, hogy ily alkalmi verseket készíttessenek, s ezek mesterét rendesen Nádasiban találták meg.

NÁDASI a syntaxisnak tanára Nagy-Szombatban, a szerzetnek legtermékenyebb írói és legnevesb történetírói közt foglalt helyet. Hatvan könyvnél többet ismerünk tőle. Vannak művei, melyek 10—12 kiadást értek és több nyelvre lefordíttattak; ezekkel együtt megközelíti művei száma a százat. Iratai részben ascetikai buzgósági művek vagy pedig a társaság történetére vonatkozók. Előbb hő vágya volt, hogy mint térítő Indiában apostolkodhassék; de a gyönge testalkatú ember kívánságát nemcsak megtagadták, hanem egy időre a szerzetből is elbocsáták. Utóbb ügyessége és szorgalma által a történetírás terén annyira vitte, hogy szerzetének hivatalos történetírójává neveztetett ki. Ő szerkesztette mintegy évtizeden át annak történeteit és írta commentariusait, midőn a szerzet főnökei, Gosvin és Oliva mellett mint titkár egyszersmind Rómában és Németországban a terjedt és sűrű levelezéseket is vitte, és teljesen be volt avatva szerzete ügyeibe. Ő folytatta, igazította s adta ki a szerzet ama jeles történetíróit, kiket Ranke kútfőtanulmányaiban oly nagyra becsült: Cordarát, Ribadaneirat, Soetwellt és Legambot. E mellett írt magyar történetet is; írta a magyar szentek legendáit és nevezetesen szerzete hőseinek halálát; fordította Pázmány magyar szónoklatait. És mindeme írói nemekben a legmagasbra vitte

szerzetében, mígnem elaggván, csakis III. Ferdinánd özvegyének volt gyóntató atyja mind haláláig.

Mikor mi itt a nagyszombati egyetem első éveiben találkozunk vele, akkor a syntaxis, később a bölcsészet és theologia tanításával levén foglalatos, irodalmi pályája kezdetén állott, és költeményei zsengéivel lépett a nagyszombati verselők: Keresztes, Budai, Szél Simon, a két Lippay körébe. Ő készítette rendesen az alkalmi költeményeket a promotiók és graduatiók alkalmával a baccalaureusok számára, majd mások kívánatára is, kik magasabb méltóságokra kineveztetvén, költeményekkel óhajtottak üdvözöltetni és magasztalva megénekeltetni. A jezsuiták naplói gyakran említik, mint jőnek ilyenek és kérnek verseket. Ez izetlenség, mely maig is föntartotta magát az iskolák odái- és carmeneiben, akkor még a jobb ízlés követelménye volt. Többnyire az olyanok, kik nem érdemeik által jutottak az általuk álutakon megszerzett hivatalokhoz és méltóságokhoz, voltak azon, hogy legalább ily költemények hirdessék a világnak költött érdemeiket, mely eddig felőlök semmit sem tudott. S erre a római lyra nagyot mondó üres szólamai mindenha alkalmas eszköz valának.

A társaság régibb, bár irodalmilag kevésbbé ismeretes, valamint ifjabb, tehetséges, de szerény tagjai, természetesen csak még nagyobb tisztelettel sorakoztak Esterházy köré, laktak udvarában, látogatták sűrűbben. Némelyek udvari és várkáplánai voltak (Galantán, Kis-Martonban, Lakompakon, Bicsén, Semptén), mások gyermekeinek nevelői, gyóntatói voltak, vagy csak kisérték őt és nejét útjaikban.

Egyidejüleg folyt a nádor uradalmaiban a jobbágyok térítése. E tekintetben a legnevezetesebb események egyike a bicsei missio térítése volt. Bicse kastélya Trencsényben, mint Thurzó György nádor lakhelye, hol még Imre fia a

reformatio százados ünnepét ülte meg nagy pompával, a lutheranusok főhelye volt. Mihelyt Esterházy Miklós nejének, Nyáry Krisztinának előbbi férje, Thurzó Imre után maradt leánykái számára a bicsei uradalmat megnyeré, mindjárt ez uradalma megtérítésére fordította gondját.

Az Esterházy által küldött jezsuita térítőket ellenszenvvel fogadták. Valamely vásár alkalmával a fellépőket gyanúsan nézték, megtapogatták és nem tudtak a csodától hova lenni, hogy ezek is hozzájok hasonló emberek, se lólábok, se szarvaik nincsenek, pedig papjaik ilyenekül festették le őket. A térítés csak akkor vett nagyobb lendületet, midőn Esterházy Hajnallal s egész udvarával 1627. késő őszén Bicsére költözve, ott tartott udvart. Karácsony harmadnapjára, Sz. János evangalista ünnepére, meghítták Hodik superintendenst is ebédre. Barátságos előzékenységgel fogadták, s igyekeztek őt megnyerni, méltányosan és engesztelékenyen szólván vallási kérdésekről. Beszéd közben a nádor az asztalra föltett s az napon megszentelt Sz. János áldásával kinálta meg, kérdézvén tőle: ivott-e már vajjon szentelt bort? Hodik észrevevén, hogy a nádor és jezsuitája vallási beszélgetésbe akarják bevonni, kitérőleg, ügyesen azt felelte, hogy az Úristen minden általa teremtett tárgyat s ezek közt a szőlőt is megáldá, és Sz. Pál szerint az Isten minden teremtménye jó és szent, amennyiben megszenteltetik az ő szava s az imádság által. Hajnal Hodik válaszát teljesen helyeselte, csak azt adta hozzá, hogy régi ájtatos egyházi szokás Sz. János napján a bort megszentelni, mint husvétkor a tüzet, tojást, hust stb. Hodik erre még elménczen koczkáztatta, ha igaz,* hogy ez mégis nem annyira a szenteltetők, mint a szentelők hasznára szolgál. Erre nem folytatták ezt a themát; de Es-

* Erre mutatnak Hodiknak Ribininél (Memorabilia Eccl. August. I. 457.) fölemlített szavai: Cum eo præsente Hajnal soc. Jesu de religione *liberaliter* esse collocutam.

terházy időnként más és más vallási kérdéseket vetett föl vitatkozási tárgyakul: a szentek tiszteletét, az egyház tekintélyét, a Szent Péter utódait, a szentirásnak az egyház általi magyarázását, az antikrisztust stb. Hodik, ő maga állítja, ügyesen, alaposan és bátran felelt, mit Esterházy nyugodtan fogadott, csupán egyszer látszott megsértődni, mikor a szentek tiszteletéről vitatkozva, Hajnal közbe szólt, hogy a szentatyák irataikban javallják a szentek tiszteletét s idézte erre Sz. Demjént is. «Mit nekem, válaszolt Hodik, a ti sz. atyáitok, vagy Demjéntek, akiről azt sem tudom, ki és hová való; mutassatok nekem Péternél vagy Pálnál, vagy az Irásban». A nádor boszankodva tört ki e válaszra: «Ime, ilyenek ezek a kevély lutheranusok, kik a szentatyák iratait megvetik, és képzeleteiket a legrégibb írók tanúságánál többre becsülik.» Hodik erre úgymond, szerényebben és alázatosabban válaszolt. Végre midőn a nádor ebéd után szobáiba visszavonulni készüle, a superintendens is megköszönvén az őt ért kegyelmet, bucsúzott, a nádor még egy pohárral megkinálván őt, ivott vele, hogy legyen egy akol s egy pásztor.*

Esterházy nem egy választól vagy beszélgetéstől tette függővé nagyszabású térítései tervezetét. Bicsei uradalmának megtérítése már ekkor el volt határozva, és szokása szerint Hajnallal csupán arra törekedett, hogy e tervének a prédikátort is megnyerje. Minthogy ez neki eleve nem sikerült, megkezdette a nép térítését. És mivel erre Hajnalt, ki őt állandón követé, itt nem hagyhatta, talán mert e vidék tót nyelvében nem volt járatos, más két jézus-társasági tagot, Jankovics Györgyöt és Pessel Lénárdot hozatott segítségül, kik a térítéshez azonnal hozzá is fogtak. Folytonos prédikátiók által, melyeket a nádor oltalma alatt tart-

* Mert meg kell jegyezni, hogy az Esterházyval és Hajnallal való párbeszédet csak Hodik leírásából ismerjük, s épen ennek elferdítése miatt gerjedt volna föl ellene a nádor.

hattak, a nép legnagyobb részét megtérítették. Hodik önként elköltözött Bicséről. A Thurzók által a Luther felekezetére áttérített nép számára egykor lefoglalt kath. egyház most a fölszaporodott kath. hívek által visszafoglaltatott és csupán a kisebb templom maradt meg a lutheristák számára, kiknek őrizetére Hodik superintendens helyett egy levita jött. De Jankovicsnak és társának végre sike-



33. A BITTSEI TEMPLOM.

rült e maradékot is megtéríteni, mire 1636-ban, mintegy hét évi munkálkodások után Bicse megszünt missio lenni. A hittérítő paterek visszahívattak és helyökbe rendes plébános iktattatott be.

Ily végzet érte a lutheri felekezetet egyik főhelyén, a vallása egyik fejének, Thurzó György nádornak várában és uradalmában, melynek birtokából végrendeletileg kizárta volt a más vallásúakat. Esterházy, neje és térítő

segédei által a családnak végső ivadékai: Thurzó Mihály és Ádám katholikusokká lettek, segélyezték a jezsuitákat, kiszolgáltatták nekik vallásfelekezetök könyveit, nagyszombati templomukban temetkeztek, melynek, úgyszólván, minden anyaga a Thurzók bicsei és árvai uradalmából került ki....

A hitviták és vallásos színezetű politikai mozgalmak korában általános szokás volt, hogy a főurak udvarai körében, sőt azok asztalánál ebéd közben a társalgás legélénkebb tárgyát a vallási ügyek és tanok megbeszélése, s a más felekezetű vendégekkel és látogatókkal felmerülő hitviták képezték. Ezek lelkesíték és élénkíték leginkább a társalgást. Velök igyekeztek a pártfelek egymást buzdítani és lelkesíteni, vagy egyik párt a másikat meggyőzni, saját meggyőződésére, vallására téríteni. Nem egyszer valóban azon nagyobb actiókra, pártok alakítására és szilárdítására, máskor munkák irására, könyvek czáfolására, elleniratok kiadására vezettek; gyakran az eredmény a kör vendégei közül egy-egy nevezetes személyiség megnyerése, megtérítése volt.

Esterházynak, vallása egyik legbuzgóbb hívének, ez volt egyik kedvencz foglalkozása. A társalgásban, beszéd és ebéd közben, levelezéseiben és irataiban ez erős akaratú és lelkes férfiú a beszédet az ország közügyeire, a vallási kérdésekre terelte. S ebben főleg Hajnal működött közre hatásosan. Szelid természete, jámbor viselete, nyugodt magatartása, finom tapintata, értelmes és ékes beszéde, különösen alkalmassá tették arra, hogy a vallási vitákban a tüzes, hatalmaskodó nádor czélzatait elősegítse.

A nádor gyakran, mint ha ő maga kívánna fölvilágosítást valamely vitás tan felett, kérdéseket intézett Hajnalhoz, melyekre midőn ez magyarázólag és tanítólag megfelelt, mindig a hatásra számított, melyet az a más felekezetüekre tett. Némelyeket egyelőre megingatott vallási

nézetökben, másokat a folytatott beszélgetés és tanítás által megtérített. Esterházy Miklós testvérein és két nején kívül mintegy huszonkilenczre számították azon előkelők és főurak számát, kik a nádor udvarában megtértek.[1]

Esterházy legnevezetesb műve e téren azonban gróf Nádasdy Ferencz megtérítése volt. Nádasdy már fiatalon a nádor udvarának ama tanult ifjai közé és tudós köréhez tartozott, kikkel Hajnal s a nádor folytonosan vitatkozott a vallásról. Ősei és atyja régóta a hitújítók legerősebb támaszai voltak. Az ő befolyásuk által nagy birtokaik összes lakói a hitújításra átlépni kényszeríttettek; ők látták el egyházaikat prédikátorokkal, jószágaikon iskolák és nyomdák keletkeztek, számos hittani munka látott napvilágot, vagy vitatkozások tartattak a hitújítók egyes felekezeteinek egyesítésére, vagy ellen-tanaik czáfolatára. Körükben virágzott a hitújításnak, a városokat kivéve, legélénkebb vallási élete. — Nádasdy Pál, az ország egyik főkapitánya, midőn 1633-ban meghalt, korán kifejlődött fiát, Ferenczet hagyta hátra, ki már tizenkét éves korában lépett a család és atyja örökös méltóságaiba, és Vas-vármegye főispánjának esküdött föl.

Ferencz atyja, mint vallása erős híve, fia számára imakönyvet írt, melyet kiadva, neki ajánlott.[2] Nevelését felekezete egyik kitünő hittudósára bízta, kit a külföldről hozatott. Azonban végzete, mint az akkori előkelő ifjakat,

1 Így beszéli az Annuæ Litteræ 1630. (Bécsi udv. könyvtár kéziratai Cod. lat. 13564. 29. lap): Missio palatini. In singulos dies ex vario statu regni est ad palatinum reluti proregem accursus. Qui cum solemne habeat hæreticorum gratiam, quos mensæ adhibet, fidei facere quæstiunculas, nostro enodandas proponit. Acciditque non raro, ut ex huiusmodi colloquiis, tamquam aliud agatur, fidem catholicam multi acceptent. Ita novem supra viginti, Luthero partim Calvino va'ere iusso Romanæ ecclesiæ nomina dederunt. Ezekről beszéli, hogy köztök az első egyike volt Thurzó Ádám. Egy más nagynevű férfiú — úgymond — annyira megkivánta az efféle beszédeket, melyeket előbb cane et angue peius gyülölt, hogy templomunk számára ajándékokat küld. V. ö. Ugyanott Cod. lat. 11960. 80. lap.

2 FABÓ, Monum. Evang. Magyarorsz. Evang. tört. emlékei, II. 204. l.

Esterházy udvarába hozta, hol annak térítési kísérleteit ki nem kerülhette; «mint pápista-faló ült le a nádor asztalához ő is, és mint katholikus kelt föl mellőle».* Nádasdyra a nádor külön figyelmet fordított; tudta, hogy annak kívánatos megtérítésével számos uradalma jobbágyai megtérése jár együtt. Nádasdy azonban erősen tartotta magát. Midőn egy alkalommal Olaszországba indulva útazásra, bucsúlátogatást tett Esterházynál, vallási vita folyt köztök a felett, hogy — mint Esterházy vitatá — a szentirásban nem lehet tévelygés, hanem amiben tévelygés van, az, hogy az eretnekek eltévelyednek, mert elbizakodva saját korlátolt eszökben, gőgösen elvetik az egyháznak írás-magyarázó tekintélyét, és mindenki saját véleménye szerint indul. Miután Esterházy e tételt szóval bőven megvitatta, még külön kis iratba foglalva is átadá Nádasdynak újabb megolvasásúl. Nádasdy e tétel igazságát részben ugyan megismerte, de viszont ígérte, hogy ő is be fogja bizonyítani irásban Esterházynak, hogy arra nézve, hogy amiben az ó és új egyházak egymástól eltérnek, a szent atyák a protestánsokkal értenek egyet. És Nádasdy állott szavának. A fiatal, alig husz éves főúr az ígért feleletet megküldötte a nádornak. De ez sem volt rest azonnal czáfolatot írni reá. S így keletkezett Esterházynak azon nevezetes theologiai munkája, mely «Értekező levél gróf Nádasdy Ferenczhez» czím alatt később nyomtatva jelent meg, és Esterházy erős hitének és terjedt hittudományának kiváló emléke.

Végre Esterházy fáradságának sikere volt. Nádasdy a következő év elején megtért. A tény meglepő, s a jelenet, melylyel ezt véghez vitte, oly rendkívüli és megható vala, mint maga a térítés.

* E jellemző megjegyzést a jezsuita naplók és Timon kéziratai után Kazi tartotta fenn: Plures, quos hospites a sacris romanis alienos acceperat, catholicos domum remisit.

Alig hogy elolvasta Nádasdy az Esterházy által elkészített munkát (1642. november 1.), azonnal megingott meggyőződésében. Most Esterházy és Hajnal annál erélyesebben folytatták térítését. Megküldötték neki — úgy látszik — Amicisnak, a Jézus társasága legkitűnőbb dogmatika-tanárának munkáját tanulmányúl.[1] Majd Bécsbe ment Nádasdy, s ott a jezsuitáknál végezte be oktatását a hitben, valamint megtérését.

Ezzel Nádasdy nem elégedett meg. A november 25-ére Csepregre összehítt zsinatra nagy közönség jelent meg. Nemes urak számosan, az összes nép és mintegy negyven prédikátor. A zsinatot megelőző isteni tisztelet a csepregi régi, nagy plebániai templomban tartatván, egyszerre csak föllépett Nádasdy, és a kath. egyház igaz és hű fiának nyilatkoztatta ki magát. Mint maga Eszterházy nádor írta Lamormainnek, ügyesen és okosan adta elő a csudálkozó népnek tette okait; szemére veté a jelenlevő prédikátoroknak felekezetük hamis tanait, mire azok egymás után eltávoztak.*

A karácsonyi ünnepek alkalmával aztán letette a nyilvános hitvallást Sennyey veszprémi püspök kezeibe számos meghivott főúr és nemesség jelenlétében Sárvártt a protestansoktól immár visszavett régi katholikus templomban. A nép legnagyobb része oly könnyen követte urát

1 Amicis ez évben, 1642-ben adta ki Dobronoki közbenjárására Kornis Zsigmond költségén nagy művének v. kötetét, melynek a budapesti központi papnövelde könyvtárában levő egyik példányán e fölirat olvasható: «Ex libris Francisci de Nádasd.»

2 Lásd Esterházy levelét Toldynál, Eszterházy M. Munkái Új Nemzeti Könyvtár XCIII. A levél kelte 1630, 1642 helyett, mint leirási hiba, nem képezhet nehézséget. Toldy nem ismerte a megtérés egyéb adatait az Annuæ literæ Soc. Jesu 1643. 16. lapjáról (bécsi udv. könyvtár kéziratai 12219. szám), melyek egyedül látszanak hitelesen előadni az ügyet. «Illustrissimi D. Comitis Nádasdy matura conversio ingenti sectariorum consternatione die divæ Catharinæ propalata». Ezek beszélik továbbá, hogy negyven predikátor volt jelen, de észrevevén nehány jelenlevő jezsuitát, elsompolyogtak. Az Acta Soc. Jesu ab 1599. (Nagy-Szombati collegium kézirata) a megtérést 1644-ben mellékesen mint nemrég történtet említi. Mindent összeegyeztetve igyekeztem a megtérést előadni.

most is a kath. vallásra, mint követte volt egykor őseit a hitújításra. Nem épen nagy fáradságába került tehát az ellenreformatiót uradalma utolsó falváig serényen keresztül vinni.

A következő 1644. évi februárius 4-én a nádornak leányát is nőül vevén, egészen ipja nyomába lépett. Nemcsak nagy szilárdsággal és lelkesedéssel ragaszkodott új vallásához, hanem nagy kedvteléssel űzte annak hittudományát is. Asztalánál tartott vitatkozásait más felekezetű urakkal még a hittudósok is bámúlták. — Családja híres keresztúri, sóvári és csepregi nyomdáit, melyek eddig a protestantismust szolgálták, a Jézus-társaságnak adta át.*

* L. az idézett Annuæ Litteræ és Acta Societatis műveket.



34. ESTERHÁZY CZÍMERE.



35. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL

# V.

Valamint a középkorban a fejedelmek udvarai voltak sajátlag a nemes ifjúság magasb iskolái, melyekben mint inasok és apródok a fegyvergyakorlás, nyargalás, vívás és szolgálattétel mellett az udvari papok vagy tanítók által a tudományokban is oktatást nyertek: úgy a XVII. és XVIII. században is, mielőtt a nagy szombati collegium a fensőbb tanulmányok színvonaláig ére, Bethlen és Esterházy udvarai valának a magyar nemes ifjúságnak magasbra képző iskolái.

Maga Esterházy is így végezte önmívelését nagybátyjának, Illésházy nádornak udvarában, és miközben elsőszülött fia István nevelkedék, találkozunk körűle az Erdődy, Koháry, Pálffy, Perényi, Wesselényi családok ifjú sarjaival, kik ott apródkodva, nemcsak a fegyverforgatásban képzék ki magokat, hanem a bölcsészettel és jogtudománynyal is foglalkoztak. Mert a nádor udvarának jezsuita-papjai a régi rendszeren csakhamar változtattak. Már Hajnal Mátyás felől beszéli a följegyzés, hogy a nádor udvarában a durvább és veszedelmesebb bajvívásokat, tornákat és lándsavetéseket megszűntette, mire a vallásos tanítások és a nádor által annyira kedvelt és szenvedélylyel folytatott tudományos vitatkozások a vitézi játékokon felűlkerekedtek. Nyáry Krisztinának is nagy gondja volt gyermekei hitoktatására. Egyetlen gyermekénél sem

feledi el följegyezni naplójában, hogy az igaz hitben fogja neveltetni.

E nevelést, valamint az egész udvar lelki életét Hajnal vezette, kinek, miután teendői fölöttébb megszaporodának, segédül, ki őt a bölcsészet tanításban pótolni képes vala, az erre a tudományra irodalmilag is mívelt Keresztes Istvánt nyerte meg. Ezen bölcsészeti tanfolyamot, melyet ekkor Keresztes a nádor udvarában megnyitott, a főúri családok gyermekei közül is többen látogatták, kik nemcsak — úgymond a följegyzés — magas származásuk, hanem elmebeli tehetségeik s magasb tanúlmányaik által is fényeskedtek. Nagy feltűnést keltettek nyilvános vitatkozásaik is, melyeket évközben gyakran tartottak. Ezekre nemcsak a szülők voltak hivatalosak, hanem a nádort látogató jézus-társasági tagok, más egyháziak és szerzetesek is, kikhez tudósabb világiak is csatlakoztak, hogy mint ellenfelek a vitában részt vegyenek és annak fényesebb akadémiai színt kölcsönözzenek.* Legnagyobb ünnepséggel tartották természetesen a tanfolyam végén a vizsgákat és a vitatkozásokat. Így 1633-ban a rationalis philosophiának tételei kinyomatván, a meghívott nagy közönség közt kiosztattak. Az ifjak, köztük a nádor fia, oly jelesen feleltek, hogy szüleik szemeiben örömkönyek úsztak.

Még nagyobb hírre tettek szert a következő évi viták, melyek nemcsak fokozottabb haladást tanúsítottak, hanem nagyobb ünnepségekkel is folytak le. Esterházy nádor t. i. 1634-ben kettős ünnepet tartott. Az első napon nejének,

* Legrészletesebben tudósít e magas tanodáról az *Acta Jesuitar. ab 1599—1647.* nagy-szombati collegiumi codex, melyből vette rövid leirását Timon (Annales, egyet. könyvtári kézirat) és Kazy (Hist. Universitatis). — Az Acta 1633-ban a Missio Palatinalis czím alatt ezeket írja: Unus nostrum (Keresztes István), qui in aula (palatini) altero iam continuus est anno, habet sub disciplina philosophica præter proregis primogenitum (Eszterházy István) præcipuæ quoque nobilitatis Ungaricæ auditores, et eos quidem non sanguine magis, quam ingenio, conditione et virtute in ludis rara comprimis conspicuos.

Nyáry Krisztinának újszülött gyermeke keresztelőjét ülte, és másnapra volt a vizsga és vitatkozás kitűzve. Az összes főúri világ hivatalos volt Kis-Martonba. Esterházy az által is akarta emelni a nap fényét, hogy a vitatkozásra kitűnő ellenfélt keresett. — Nagy hírben állott ekkor az országban a protestans tudós, dr. Lassius. Nem csupán felekezete, de a katholikusok nagy része őt ép oly nagy tekintélynek tartotta a theologiában és philosophiában, mint az orvosi tudományban és vegytanban. Irodalom-történetünk jelenleg ugyan mit sem tud felőle; csupán a protestáns egyháztörténet említ egy hasonló nevű, Lasius Ádám tanárt, ki egy ideig a soproni collegiumban oly híres tanár volt, hogy kartársai megénekelve, őt verssel tisztelték meg.*

Jóllehet e Lassius iránt a közönség nagy véleménynyel vala, kútfőnk önhitt, dicsekvő és felfuvalkodott embernek állítja őt, mégis az ily jezsuita bölcsészeti vitatkozásokat, melyekbe sokszor belebonyolódott, mind tanácsosbnak látta kerülni. — Esterházy azonban minden módon arra törekedett, hogy a vitába beugrassa. Levelet intézett azért hozzá, melyben azon ürügy alatt kérte a kitűzött napra látogatását, hogy tanácsát kikérje gyermekágyat fekvő neje és saját fogfájása iránt. A doktor élt ugyan a gyanuperrel, s előtte való napon érkezett meg; de a nádor letartóztatta másodnapra is, és magával vitte a terembe, hol a viták folytak. Kezébe adták a kinyomatott bölcsészeti tételeket, melyek egy sor aristotelesi, természetbölcsészeti, chemiai és magiai állítást tartalmaztak. Az ifjú István gróf kezdte meg a vitatkozást. Egy órai szónoklat és előadás után felhítta a doktort, hogy ha valamely kifogása volna tételeire, adná elő ellenvetését. A kihívott doktor kénytelen volt fölvenni a keztyűt, és megragadja az Aristoteles tételét, mely a ter-

* L. Fabó, Ágost. vall. tört. emlék. III. 84. l.

mészet alapelveit érzés alá esőknek tanítja. A védő nádorfi a doktor támadásait fáradság nélkül visszautasítja, de a doktor nem egykönnyen adja meg magát; a megkülönböztetés ellen intézte most syllogismusait és majd a maiort, majd a minort, aztán hol az egyik, hol a másik thesist támadta meg, hol pedig eltért a tárgytól és nagy beszéddel, szónoklati fordulatokkal palástolta diversióját. A vitatkozó nádorfi szerény komolysággal figyelmezteté ellenfelét, hogy nem tartja meg sem a dialektika, sem az ethika által előírt vitatkozási szabályokat; hogy szerte beszél és szónokol, de itt nem prédikálásról van szó, hanem vitatkozásról scholasticus modorban; vagy érti a doktor a tételt, vagy nem érti; ha igen, adjon arra alaki választ; ha nem, hallgasson el és újra megmagyarázza; különben a vitatkozás mitsem ér. A doktor a distinctiót újra megmagyaráztatni kérte magának. A hallgatóság ekkor már feszült izgultsággal követte a vitát. De mire a doktor ismét csak dilemmákkal válaszolt, a vitatkozó kimutatván, hogy a distinctiót még sem fogta föl, rendre utasította őt. A doktor csakugyan bevallotta, hogy nem értette meg a kérdést, mire a nádor és hallgatók elveszték türelmöket. Esterházy, ki a vitát addig a legnagyobb önuralommal hallgatta, és noha a közbeszólások ilyenkor helyen kívül nem valának, egy szót közbe nem szólott, most felemelkedék és a doktorhoz e zokszót intézte: «Minek beszélsz tehát, ha azt sem tudod, miről van a szó!»

A beállott feszültségen lazított valamely ifjú báró, ki kilépvén, a vitatkozás tételét egészen helyesen fölállította, bebizonyította és a hallgatóságnak még világosabban megmagyarázta... A vitatkozást vezető bölcsészettanár immár megelégelte a dicsőséget. És hogy a jó hangulatot visszaállítsa, zárbeszédében nemcsak megköszönte dr. Lassius fáradságát, hanem kidicsérte nagy tudományát is, melyet a vitatkozásban tanusított és meghítta délutánra a vitatkozás

folytatására, mentegetve őt egyúttal, hogy csupán megzavarodott kissé a nehéz tétel fölfogásában.

Ez eseményt is jól kibányászta aztán a nádor és köre, úgy, hogy ez alkalomból is mindjárt többen megtértek, míg mások gyermekeiket adák a jezsuita-iskolákba. A nádor fia pedig ez által tudományának fényes jelét adva, a figyelmet magára vonta oly mértékben, hogy a szomszéd Sopron protestáns tanárai és tudósai is helyén látták őt megtisztelni.

Sopron akkor egyik főszékhelye volt a Luther-féle protestantismusnak. Nagyobbára németajkú, idegen lakosai kezdet óta erősen szították a reformatióhoz. Az Ausztriából kiűzöttek itt a határon biztosan megtelepedtek. Ifjaikat a külföldre, protestans tanodákba küldözgették; viszont külföldről jobb tanárokat hoztak be, s ezek segélyével az akkori vallásos és kései classicus selejtes irányban folyt a nevelés tanodáikban. A tanítók és tanulók versengve készítettek anagrammákat, epigrammákat, elegiákat, emblemákat és egyéb poétai játékokat. Míg a jezsuiták tanitványai magasabbra repkedve, az égieket, királyokat és főurakat énekelték meg és ünnepelték horatiusi, terentiusi, virgiliusi és ovidiusi utánzatokban: addig a sopronyi puritánok csak keveset hagytak az égben, amit megénekelhettek volt; viszont földi patronusaik őket úgy hagyták el, hogy már csak városok biráiban, iskolamesterekből lett tanácsosaikban, szerény iparos polgáraiban tisztelték mæcenásaikat, kik nem igen emelkedtek túl a köznapi élet határain, és a tanodai múzsa is a classicus vers utánzásában mind alacsonyabb röptöt vett. Fönmaradt néhány versjáték, melyek a sok német senátor mindegyikét, a becsületes, iskoláikra adakozó polgárokat, ez apró mæcenásokat külön éneklik meg.*

* Lásd például az *Anagrammata Hungaro Sopronia*, ajánlva Amplissimis consuli, iudici et ordini senatorio, melyben Hartlieb poeta laureatus és tübingai artium

Mire azonban Sopron közelében, Kis-Martonban, a nádor udvarában fölhangzott az ékesebb múzsa, a soproni tudósok is azonnal feléje hajlongtak. Az új laureatus bölcsészeti tudornak, István nádorfinak legott egy bokor verset szerzettek és adtak «Soproni Füzes» (Salicetum Soproniense) czím alatt. A város legtudósabb férfia, Lakner Kristóf jogtudor állította össze és kedveskedett István grófnak.

A mű* nem egyéb azon verses gyűjteménynél, melyben bizonyos eszmék, gondolatok és tárgyak szerint vannak a jeles mondatok összeállítva más szerzőktől is; ilyenek voltak akkor nagyban a «Poliantheák» vagy Robertus Aquimus «Aurifodinája». Természetesen, a tárgyválasztás nem épen mindig gondos, sőt sokszor bizarr ízlésre mutat.

* * *

A nádor udvara nemcsak egyházi írók és tanárok gyűlhelye volt; nejét főrangú hölgyek is gyakorta keresték föl; a Nádasdyak, Batthyány Ferenczné született Poppel-Lobkovitz herczegnő és mások; de legszívesebben látott vendége volt a nádornénak az özvegy Csákyné, a derék Wesselényi Anna, Nyáry Krisztinának nemcsak rokona, hanem egyúttal kedves barátnéja, ki ép oly házias és családias vala, mint ő. E mellett mindkettőjöket buzgó és tevékeny vallásosság és szigorú erényesség jellemzé. Imában, ájtatos gyakorlatokban, imakönyvek iratásában és kiadásában, az istentiszteletben és szerzetes lelkiatyáik épületes társalgásában találták életök magasabb örömeit. Ekközt szőtték sokszor családi terveiket, ügyeik elintézését, gyermekeik előmenetelét, házasságait, azonképen térítéseiket.

magister megénekli őket 1610-ben Keresztúron a Nádasdyak nyomdáján kijött verses füzetében.

* Salicetum Soproniense a Christophoro Lakner, sacr. cæs. regiæque Mattis aulæ familiari 1636. (A Nemz. Muzeum könyvtárában)

Ez okon igen gyakran találjuk ez években itt időzni Wesselényinét. Nem ritkábban jár itt Bethlenné Brandenburgi Kata is, minthogy ő meg Wesselényi Annát kerülgeti, ő körülötte jár. Mert bármennyire eltért is e könynyelmű, mulatságszerető, szenvedélyes nő jelleme, mégis nem egyszer kereste föl a nádort és nádornét, hogy bonyodalmas ügyeiben segítsenek rajta. Brandenburgi Kata Wesselényi Anna fiát szenvedélyesen szerette. Elhalmozta őt ajándékaival: várakkal, kincsekkel, pénzzel, ékszerekkel. Feldúlta ezzel egyidőre családi életét és boldogságát. De Csáky számítóbb ember volt. Anyja és családja hatása alatt lassan elhagyá az utána epedő nőt; ajándékait azonban megtartotta. A fejedelemasszony szerelmében csalatkozván, visszakivánta ajándékait. A panasz és per e miatt a nádor elé került, ki maga elé hívta meg a feleket és megállapította, mivel tartozik Csáky a fejedelemasszonynak, és egyességet hozott köztök létre.*

Közben nem feledik a gyöngédebb családi viszonyokat sem. Komaságokat, házasságokat itt terveztek. Csákyné egyik unokájának épúgy lett keresztatyja III. Ferdinánd, mint volt máskor az egyszerű jezsuita, Vásárhelyi Dániel.

A Thurzó-féle nagy vagyon főörökösei, Nyáry Krisztinának első férjétől született gyermekei, a nádor mostohaleányai valának. Ezek egyikének, Krisztinának halálával a másikat a nádor saját fiának szánta és adta feleségül. A Thurzók gazdag öröke ekként az Esterházyaknak Mágocsy- és Dersffy-féle gazdagságával egybeolvadt. Ez volt akkor a főúri házasságoknál nagyobbára a fő szempont. S épen azért, valamint voltak, kik az efféle előnyös összeköttetéseket kifőzték és megállapították, viszont találkoztak érdekeltek, kik az efféle összeköttetéseket megakadá-

* Lásd mindezen részleteket Deák Farkas szép könyvében, «Wesselényi Anná»-ban, melyből azokat vettem, ki e jeles nőnek életrajzát és érdekes levelezéseit a legméltóbban mutatta be.

lyozni igyekeztek. — Eszterházyt gyakran vádolták azzal, hogy családját és rokonságát ez úton gazdagítani törekszik. Pázmány ismételve föllépett ellene. Midőn az elhúnyt, dúsgazdag Homonnai Drugethnek árva leánya Esterházy udvarába jutott s ezt a leányt szegényebb, kisebb sorsú rokonának szándékozott férjhez adni: Pázmány a királyig vitte a dolgot és kérte ő felségét, mentse meg az árvát a reá nézve lealázónak vélt, sorsán aluli házasságtól és vegye őt udvarába, hogy — úgymond — legalább a megholt iránt tanusítsa nagy szolgálatáért azon kegyelmet, melyben életében, noha megérdemelte volna, nem részesítette.

Esterházy édes fiának mostoha leányával való egybekelését minden akadékoskodó cselek ellenére átvitte. Fényes, fejedelmi pompával ülték meg a lakadalmat Kis-Martonban. Az országnak majdnem összes főurai meg voltak híva. A király képében Lósy érsek jelent meg. Rákóczy is fényesen képviseltette magát. A nagy-szombati collegium és egyetem verses és szónoklati mutatványait a nádor udvarába tette át ez alkalommal. Keresztesi István és Nádasi készítették a menyegzői verseket az egyetem nevében. Pozsonyban nagy fénynyel állították ki. A díszesebb példányok különféle színű selyem és atlasz-lapokra nyomattak. A kifüggesztendő verses emblemák képei pedig festve és aranyozva, három regál ív nagyságú papiroson jelentek meg.

Az atyák közül az igazgató Forró, továbbá Wesselényi, Keresztesi és Nádasi Kis-Martonba mentek a lakodalomra. Forró, ki István grófot keresztelte, volt az összeadó, és mondotta a nászbeszédet, mig az érsek csak mint a császár személyének képviselője volt jelen. Forró az Irás e szavai fölött tartott ékes beszédet: «Amit Isten összekötött...» A császár követein kívül jelen voltak a lengyel király követei is. A nászmenet ágyúk dörgése közt fényes és nagyszerű volt. Az ebédnél osztattak szét a versek. Ezt



A RÉGI JEZSUITA TEMPLOM NAGY-SZOMBATBAN.

követte a lóverseny, melyen az utolsónak beérkező arany szarvú bakot nyert. A mulatság egész éjjel és több napon át tartott. De már nem hetekig és hónapokig, mint Nyáry Krisztináé Thurzóval, az ara atyjával.

A nádor, fiának hagyva Kis-Martont, anyai örökét, Semptére, az újon adományúl nyert Thurzó-birtokra ment. Sempte Nagy-Szombathoz közelebb esvén, folytonosb volt a nádor érintkezése a jezsuitákkal, kik őt, ide ki-kirándúlva, sűrűn látogatták. Még gyakrabban rándúlt ő maga Nagy-


36. NAGYSZOMBAT FŐTERE.

Szombatba az érsekhez országos tanácskozásokra, a collegiumba és az egyetembe. Résztvett ez intézetek egyházi s iskolai ünnepélyein. A télen át állandóbban is nagy-szombati házába tette át lakását, hol hosszabban, hónapokon át is tartózkodott nejével és családjával, főleg azért is, hogy gyöngélkedő egészségét Jung Ábrahám által gyógyíttassa.

* * *

Nyáry Krisztina mint hű hitves és mint a szó legnemesebb értelmében osztályosa a férj örömeinek és bánatainak, törekvéseinek és sikereinek, teljes mértékben igazolta a reményeket, melyeket Esterházy Miklós a vele

kötött házassághoz csatolt vala. E mellett a Gondviselés frigyöket számos gyermekkel áldotta meg, kiknek utódaiban ma is él az általok megalapított nagynevű család.*

Kilencz gyermekök közűl hármat kora halál ragadott el. Katát és Mihályt másfél éves korában Krisztinát miután alig tizenegy hétig élt, kísérték sírjokba.

LÁSZLÓ 26 éves korában Vezekénynél, a törökökkel vívott csatában hősi halállal múlt ki, anélkül hogy gyermeket hagyott volna maga után.

ANNA és MÁRIA a legelőkelőbb főrangú családokba házasodtak. Amaz Nádasdy Ferencznek, ez Homonnai Drugeth Györgynek lett neje.

PÁL atyjának a nádori méltóságban utódja lett, családjának a herczegi méltóságot szerezte meg, melyet ma unokái viselnek.

FERENCZ, a legifjabb, a család mai napig virágzó úgynevezett fraknói grófi ágának lett megalapítója.

A családfa ezen életerős sarjának születése vitte az anyát sírba. 1641 február 17-ikén, költözött az örökké valóságba Nyáry Krisztina.

A szomorú esemény Semptén következett be.

Tetemeit a gyászba borúlt család Nagyszombatba kísérte, hol a jezsuiták nagyszerű szentegyházának sírboltjában helyeztetett örök nyugalomra. A jezsuiták évkönyvei részletesen leírják a gyászpompát, melylyel a nádor neje iránti kegyeletét ki akarta tüntetni.

Fia pedig, Pál anyjának és öt évvel később elhúnyt atyjának emlékére, közös sírjuk fölé márványlapot emelt, mely a gyermeki hódolatot classicus feliratban örökíti. Ugyan ő vette most át a családi könyvet, melyet a lelkes

* Esterházy Miklósnak Dersffy Orsolyától csak egyetlen fia született István; de ez férfiutód nélkül hunyt el. — Nyáry Krisztinával ünnepelt menyegzője után épen egy esztendőre jött világra első magzatjok: MAGDOLNA. Ezt követte az 1626-ik év utolsó napján az első fiú LÁSZLÓ, 1628-ban KATA, 1630-ban ANNA, 1632-ben MIHÁLY, 1634-ben KRISZTINA, 1635-ben PÁL, 1638-ban MÁRIA, 1641-ben FERENCZ.

anya nyitott meg és melynek számos lapját tölthette meg, nagy részt örvendetes események följegyzéseivel.

A fiú első följegyzése anyja elvesztéséről szólt.

«Az Naczágos Groff Nyári Cristina szerelmes Aszonyom Anyám holt meg die 17 Februarii 1641 harminczhét esztendős korában, gyermekágyaban, kitt az Vristen nyugossan az örök életben. Sentén.»

37. ESTERHÁZY PÁL FÖLJEGYZÉSE.

Nyáry Krisztina életirata, melyet itt vesz az olvasó, a dicsőült szerző egyik nagyobb munkájának egyes fejezeteiből állíttatott össze. Ipolyi Arnold egy évtizeden át dolgozott HAJNAL MÁTYÁS XVII. századbeli jezsuita író életrajzán, mely az általa concipiált széles keretben, azon kor egész egyházi, politikai és irodalmi történetét volt magában foglalandó. A munka befejezetlenül maradt. Mindazáltal egyes részei úgy formai tekintetben, mint gazdag tartalmuknál fogva a befejezett művek minden előnyét egyesítik magokban. Ilyenek a Nyáry Krisztináról és két férjéről szóló fejezetek.

Azt hisszük, hogy szolgálatot teszünk az irodalomnak és művelt közönségnek, mikor azokat összefűzve és a zársorokkal kiegészítve, mint Nyáry Krisztina életrajzát közöljük.

Helyenkint tünnek ugyan föl némi hézagok, és egyes részek terjedelme talán aránytalannak fog látszani. Azonban meg vagyunk győződve afelől, hogy így is tanúlságos és vonzó olvasmányt fog nyújtani e mű; habár egyszersmind fel is fogja újítni a fájdalom érzetét a fölött, hogy a nagy és nemes szellem, mely e művet is alkotta, oly korán költözött el körünkből az örökkévalóság honába.

Áldás emlékére!

# HASONMÁSOK SZÖVEGE.

## I.

### 1619 SEPT. 9. THURZÓ IMRE ANYJÁHOZ.

Isten minden jokkal aldgia megg Nagodat;
En, edes Aszoniom Aniam, magiarul irtā az Nenemnek.
es Sogoronak; Nagod leueletes oda küldeöttem Bornemısza
altal; Daroczit kültem Pruszkira, czudalkozo, nem
tudnak szot fogadni, azth tudgiak hodgi Intradat
kell jarni az haboruban. Vifalusine levelet
megg olvasvan, Nagodnak megg küldettem; Nagod
jo akaratia mitth czelekeszik Nagod; eleg emberseges
ember az jo Aszoni, Attiankfiais, tczak Nagodnak
ne ledgien neheztelesere, es valami monta, monta,
felesegenek keserüsegere, nekem bumra; ne tamadgion
ha sok Aszonj leszen lethavan; tudgia Nagod menni
buja volt Nagodnak az haborüban; Igen banna bizoni,
ha felesegemnek valami bantasa esnek, el sem szenved-
hetnem, tudo Nagod ollj jo akaro Aniam, azth
czelekeszi Nagod az mi legg job. Keölt Bittcze
9 7bris Anno 1619.
Nagodnak
szofogado szolgalo fia
telljes eleteben
Groff Thurzo
Imre m. ppria

## II.

### 1620. NYÁRY KRISZTINA FÉRJÉHEZ.

szolgalatômot Aianlom Kedk mint szerel
mes lelkem Vramnak Istenteol kiua
nok Kedk minden lelki es testi
sok iokat nag bolgodul meg adatni
Edes sziuem Vram mi Istenek hala
io egeszsegben iutotuk ide litovara ma
az koscisbais betertuk uot Asionyom u
Nagsaga meg firedeit de en nem
az gonoz utakoni igen iol iütenk
de Szent Kereztre háloni mentuk
edes sziuem Vram Czak imar Kd
felől halhasak minden iot czak

azt kiuanom az Ked huga az
kis Aszoni uelem egut Aianla szolga
latiat ezel az Vr Istenek oltalmaba
Aianlom Kedet tarcsa meg Isten
szok esztendeig io egeszsegben Kedet
köt litouan ma szeredani 1620
Kedk igaz szibul szolgal
mig el az Ked io akaroia
Niari Christina mp.

## III.

### 1620. JUN. 18. CZOBOR ERZSÉBET FIÁNAK.

köszönetemet anjaj seretetemet ajanlom edes fjam jsten
sokjoval aljon meghes ez mostanj vegesesteket tegje serenc
ese edes fiam az megjemnek jrt levevled bvlertem
hogj hat lovat kvlgjek oda penteken estvereen
azert az magam hat lovat ertet kwldöm mertaz
tobj itnjncenek hanem ot az fvven vadnak az vr
amlovajval egjvt az hova bestercebanjarol kvltetek
az segjnsegh majs voltak nalam panasolkodnak hogj
az o felsege solgaj mjnd egj czoporban akarnak
lenj esot kj elvel tovab akarnak menj nemeljk penjgj
czak kjs falvk es ha olj samosan salnakrajok
el pvstvlnak jovolna ó felsege elejben adnj avagj az
vrvar hadnagjanak hogj falvkra rendelnek nepek
et ne lenenak egjhelen sokan ostan az kjt ó felsege
az mi savavnkra engedetne kjvanak hogj az ó felsege
samara valo lovasoknakjs gasdalkogjanak mert
nem tvdnak melj fele sakadnj az svplikacjookatjs oda
kvltem es jm prenj ferencnekjs jrtam mjnthogj
o vdvar hadnagja talan az fejedelemnekvljsel
vegezhetj ö kjgjelme jles hazjnejs majde jvve
az megjem asonj jstenek hala jo egiesegben vagjon
es az doktor orvosagaval el ast halom hogj dok
tor vram ot vagjon bestercen edes fjam az
bekesegnek jstena agjon egjesegkren jotanacr
kk lelket kozet hogj jo serences vege legjen
ez gjvlesteknek Amen. Kolt zoljom vraban
jvnjvsnak 18 napjan Anno 1620
joakaro anjad mjghel
Czobor Erzebet mp.

## EZEN LEVÉL MAI HELYESIRÁSSAL:

Köszönetemet anyai szeretetemet ajánlom édes fiam. Isten sok jóval áldjon meg és ez mostani végezésteket tegye szerencséssé, édes fiam. Az menyemnek irt leveledbül értem, hogy hat lovat küldjek oda pénteken estvére, én azért az magam hat lovát érted küldöm, mert az többi(ek) itt nincsenek, hanem ott az füven vadnak az uram lovaival együtt, az hová Beszterczebányáról kültétek. Az szegínység ma is voltak nálam, panaszolkodnak, hogy az ő felsége szolgái mind egy csoportban akarnak lenni és ott kiélvel, tovább akarnak menni, némelyik penig csak kis faluk és ha oly számosan szállnak rájok, elpusztulnak. Jó volna ő felsége eleiben adni, avagy az udvar hadnagyának, hogy falukra rendelnék népeket, ne lennének egy helyen sokan, oztán az kit ő felsége az mi szavunkra engedett, ne kivánnák, hogy az ő felsége számára való lovasoknak is gazdálkodjanak, mert nem tudnak mely felé szakadni. Az supplicatiójokat is odaküldtem és im Préni Ferencznek is irtam, minthogy ő udvar hadnagya, talán az fejedelem nélkül is elvégezheti ő kigyelme. Illésházyné is majd eljüve. A menyem asszony Istennek hála jó egészségben vagyon és az doktor orvosságával él. Azt hallom, hogy doktor uram ott vagyon Beszterczén. Édes fiam az békességnek istene adja egyezségre jótanácsra kegyelmes lelkét közét(ek), hogy jó szerencsés vége legyen ez gyülésteknek, amen.

Költ Zólyom várában Juniusnak 18 napján anno 1620.

Jóakaró anyád mig él

CZOBOR ERZSÉBET m. p.

Az 53-ik lapon a szövegben megkezdett levél folytatása így hangzik:

«Kedvesebb dolgom, szerelmes aszszonyom, nem lehetne, mintha Kegyelmednek ez mostani szükségében szolgálhatnék, és az jó emlékezetű idvezült úr utósó tisztességes eltakarásán jelen lehetnék. De sokféle alkalmatlanságok nem szenvedik, kik között ez is nem utolsó, hogy ő nagysága asszonyomanyám még most is beteges állapottal vagyon és ő nagysága körül kívánja engedelmességem, hogy forgolódjam és szolgáljak. Mindazonáltal képemben szolgámat, Ruttkay Mihályt, oda bocsátottam, hogy a miből kívántatik, Kegyelmednek szolgáljon. Hogy személy szerint jelen nem lehettem, Kegyelmed nehéz néven ne vegye, s ne is idegenségemnek, hanem az följebb megjelentett oknak tulajdonítsa. Kérem Kegyelmedet, ajánlván ezzel Kegyelmednek szolgálatomat. Kívánom, hogy az Úristen szent lelke, malasztja által vígasztalja Kegyelmedet és ez mostani körösztinek elviselésére adjon erőt. Ezzel éltesse Isten Kegyelmedet sokáig jó egészségben. Ex Zomolján, die 9. Julii anno 1622. Kegyelmednek szeretettel szolgáló atyjafia.

Néhai tekintetes és nagyságos gróf Thurzó Imre uramnak etc. meghagyatott özvegye NIARI Christina.

Külczím: Adassék az nemzetes és ngos gimesi Forgács Mária aszszonynak, néhai tts ngos Reway Péter uramnak etc. meghagyatott özvegyének etc. nekem jóakaró, szerelmes asszonyomnak, atyámfiának.

# TARTALOM.



## ELSŐ FEJEZET.



## MÁSODIK FEJEZET.



## HARMADIK FEJEZET.



## NEGYEDIK FEJEZET.

## ÖTÖDIK FEJEZET.



---

## KÉPEK.

### ÖNÁLLÓ KÉPEK :



### A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

